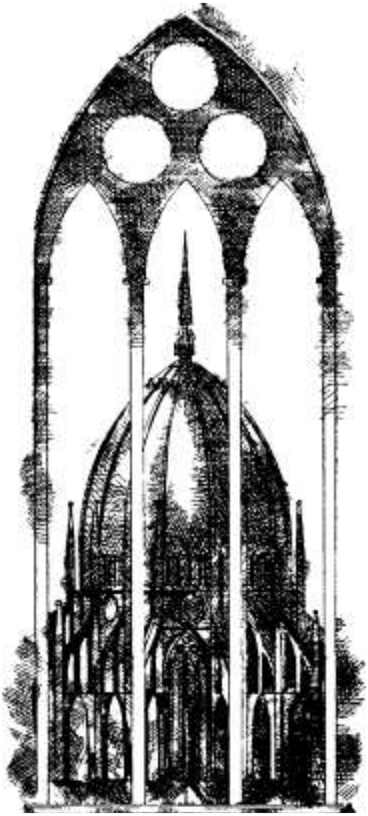
HERCZEG FERENC
EMLÉKEZÉSEI

A GÓTIKUS HÁZ

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT.
KIADÁSA

Budapesti Hírlap nyomdája. — Felelős: Nedeczky László *igazgató.*

A GÓTIKUS HÁZ

ELŐSZÓ.

Az *Emlékezések* első kötetében eljutottam ifjúkori regényem, a *Fenn és lenn* megjelenéséig; a mostaniban elmondom életem folyását a világháború kitörése napjáig.

Grótikus háznak nevezem a könyvemet, a dunaparti országpalota után, amelynek kupolája azokban az években állandóan belevetette árnyékát a lelkembe.

Sajnos, nem mellőzhetem teljesen a politikát, hiszen 1896-tól a nemzeti összeomlásig — kétrendbeli szünettel — országgyűlési képviselő voltam, hangsúlyozom azonban: senkit sem akarok meggyőzni a magam igazáról, egy szóval nem állítom, hogy a *mi* álláspontunk volt a helyes, én csak az életem jóhiszeműségét kívánom igazolni.

A kozmikus autóbuszon, amelyen mi a Nap körül utazunk, engem az útikalandoknál jobban érdekelnek az útitársak. Az olvasó tehát számos kortárs arcképvázlatát fogja itt találni, sok olyan emberét, aki a maga idejében belevetítette profilját a közéletbe.

Lehet, hogy az emberfejeknek, melyeket a koponyavadász így összegyűjtött, némi antropológiai és korjellemző értékük van és én boldog volnék, ha ilyen módon kárpótolhatnám olvasóimat az időért, amit nekem és könyvemnek áldoznak.

Herczeg Ferenc.

I.

Az emlékezés reflektorfénye tapogatva siklik végig a halott köd tengeren, a fakó múlton, és az helyenként virítani és izzani kezd. Színek és képek elevenednek meg a homályban.

. . . Az erdő felöltötte aranybíbor halottas ruháját. A levegő telítve van az őszi erjedés mohó és vérforralóan fanyar illatával. Hollószínű ló üget a lovasa alatt, kényesen veti a lábát, csüdig a harasztban csörtetve. Karcsú, dévaj és ijedős, akár egy növendékleány.

Aranykéken tündöklik a görög tenger kristály pusztája. Az égbolt is szomjas-kék, mint a sóvárgás az örökkévalóság és a végtelenség után. Fenn óriás arany harang kong: a déli napfény. A vitorláshajó karcsún és némán, fehér fantomként siklik a kék vizén.

Szívetfájdítóan titokzatos holdfény . . . Világtörténelmi szakadékok, mélyek és tragikusok, mint egy vulkán kráterje. Várfalak, hidak, kőtornyok merész és elképesztően mozgalmas labirintusa. Kövei valaha gót- és szaracénharcosok csatakiáltását verték vissza. Az ormokon túl egy álomváros gyöngyszínű kupolái.

Bársonyos, vörös homály. Egy-egy melegen fehér, meztelen női váll. Ezer szempár a fényárban úszó színpad felé fordul. Odafenn egy rokonzengésű női hang beszél. Szavakat mond, amelyeket én adtam neki és ame-

lyeket most, a saját szívén felforralva és a vérén átszűrve, szárnyaló íviben röpít a homályba.

Balatoni alkony. A szigligeti jegenyefák fekete rostélya mögül finom, gyöngéd, mágikus pírban remeg az ég. Szent és dicsőséges színek. A Boldogasszony mennybemenetelének estéje lőhetett ilyen: a föld szomorkodik és elborul, mert elvesztette, az ég boldog örömre gyulád, mert megnyerte magának a Szűzanyát.

Ennyi az élet?

*

Egyelőre azonban a kávéháziban vagyunk... Tisztelet a (budapesti kávéháznak! A Pilvax óta olyanféle kultúrhivatást teljesített, mint a régi Athénben az Agora. A kávéházban pallérozódott városi polgárrá sok parlagi magyar és ott európai intellektuelle nem egy zugujságíró. Ezért meg akarjuk neki bocsátani, hogy menhelyet adott az élet dezentorjainak is, a magyar Oblomovoknak.

Anno 1890 a kávéházban még megtömött csibukot lehetett rendelni a fekete mellé. Persze csak tekintélyes, körszakállas urak csibukoztak — a könnyebb fajsúlyúak barkót viseltek, — professzorok, belvárosi cégfőnökök, bírák. írók közül az akadémikusok. A váciutcai Korona-kávéházban néha húsz apró tajtékvulkán egyszerre pöfögte az ibolyakék füstöt.

Egy napon a füstből, mely az újságírók törzsasztalát körülborongta, éles hang harsant elő, mint Jupiteré a felhőből:

— Közeledik a tárcanovella divatja! Emlékezzetek rá, mit mondok! Aki százötven sorban el tud mondani egy humoros, vagy szerelmes történetet, az aranyat fog keresni.

(Később megtudtam, hogy a prófétát Solder Hugónak hívták.) Egyedül és ismeretlenül ültem a háttérben és szerényen elhatároztam, én leszek az, aki aranyat keres. Pillanatnyilag ugyancsak rámfért volna. Első regényem, a *Fenn és lenn,* inkább csak bánsági körökben keltett „feltűnést". Ott ugyanis mohón találgatták, egyik-mások regényhősömmel melyik személyes ismerősömet akartam csúffá tenni. Hogy egy könyvnek *azonkívül* lehet más rendeltetése is, arról nem tudtak. A bánsági könyvsiker különben platonikus természetű, ott inkább kölcsön veszik a könyveket, nem vásárolják meg.

Megtörtént azonban az a csoda, amelyre föltettem az életemet és amelyben hinni mégsem mertem: a hírnév eljött értem a kávéházba. Egy feltűnően kicsi termetű úr ült az asztalomhoz. Olyan volt, mint egy kisfiú, aki körszakállt ragasztott.

— Olvastam Öntől egy-két dolgot. Nem volna kedve a *Hétbe* írni? — kérdezte vontatott orrhangon.

Kiss József lapja volt a legelőkelőbb szépirodalmi hetilap. Szinte túl előkelő a kamaszkorát élő Budapestnek.

Ettől fogva szorgalmasan dolgoztam a *Hétbe.* A szerkesztő szerette kurta elbeszéléseimet, azt hiszem, főleg azért, mert olyan társaság rajzát találta bennük, amelyhez egész szívvel vonzódott, ő a költészet aranyhídján akarta összehozni a zsidóságot a magyarsággal. Ez az asszimiláció reménydús korában volt.

Mindig sajnáltam, hogy ennek a fülemülelelkű gnómnak örökké lealázó anyagi gondokkal kellett küszködnie. Ez olykor furcsa helyzeti komikumot teremtett. Sokat emlegették egy időben az ő dinnye-kalandját. Néhányszáz forintot kért és kapott kölcsön a magyar pénzpiac dalai

lámájától. A vezérigazgató (vagy elnök?), mikor délben hazakocsizott, megállott az útjába eső csemegekereskedés előtt, hogy (megvásárolja azt a korai dinnyét, amelyet reggel látott a kirakatban. De reggel még sokallta érte a tíz forintot. A kereskedő sajnálkozott, bogy időközben elkelt a dinnye, az egyetlen, amely a boltjában volt, — Kiss József nagyságos úr vette meg. ö nem sajnálta érte a tíz forintot.

Ezen sokat nevettek a pestiek. Pedig a dolog rendben folyt le, mert ha a dinnye lelkes lény és szabad választást engednők neki, ki egye meg, alkalmasint a költőre és nem a bankárra szavaz. Hogy a költő a bankár pénzével fizetett? Ugyan kérem, hát a bankár kinek a pénzével fizetett volna?

Kiss József, akiben dávidkirályi önérzet buzgott, hűbérúri jogokat igényelt a pesti zsidók fölött. Mivel azonban jobbágyai, régi rossz szokásukhoz híven, igen engedetlenek voltak, sokat szidta őket. Előttem soha senki sem tett olyan antiszemita nyilatkozatokat, mint ő, igaz azonban, hogy rossz néven vette, ha udvariasságból igazat adtam neki.

Egy este a *Budapesti Hírlap* kalaputcai szerkesztőségében találtam magamat, szemközt a magyar újságírók ataman jávai, Rákosi Jenővel Rákosi — a kuruc nótával szólva — akkor élte gyöngyéletét. Nagy hatalma és szinte hihetetlen népszerűsége volt.

Ő: Olvastam magától egy pár novellát a *Rétben.* Hány ilyet tudna havonta írni?

Én: Minden héten egyet.

Ő: Mennyi pénzre volna szüksége, hogy tisztességgel megélhessen?

Én egy összeget mondtam, amely nem is volt túlságosan szerény.

Ő szó nélkül elfogadta. — Ez nevezetes nap volt az életemben, ettől fogva nem voltak többé kínzó anyagi gondjaim,. Nem volt éppen kivételes eset, az ország olyan gaz- *i,* dag, a társadalom olyan jólelkű volt, hogy minden fiatalember, akiben egy szikrányi tehetség vagy akár csak munkakedv volt, megtalálta a maga kosztadóját.

Ami Rákosi Jenőt illeti, ő azok közé tartozott, akiket vagy nagyon szeretnek, vagy nagyon gyűlölnek, de közömbösen senkit sem hagyott. Az újságírók rajongtak érte, mert nagyúr korában is hozzájuk szított és alkalomadtán elszántan megvédte okét. Valaki a sajtó Tarrasz Bulbájának nevezte. A politikusok és tudósok körében azonban elég sok volt az ellensége. Az előbbiek kifogásolták a sovinizmusát, amelynek jóhiszeműségét sem akarták elismerni, az akadémikusok pedig nem tudták neki megbocsátani, hogy egyéni helyesírásával Bordeaux helyett Bordót, Shakespeare helyett Sekszpirt írt. (Ha Sekszpir, kérdezték, — akkor a lap szerkesztője miért Csajthay és miért nem Csajtaj?)

Rákosit sokan pénz dolgában számító embernek tartották. A közvélemény ebben is félreismerte ezt a rendkívüli férfit. Neki életében elég alkalma volt, hogy meggazdagodjék, de nem élt vele. Hivatása nem annyira kenyérkeresete, mint inkább szenvedélye volt, akár a királyoknak az országlás.

Bár velem mindig atyai jósággal bánt, ón sohasem tudtam vele bizalmas lábra jutni. Azt a kamaszos zavart éreztem, amit egykor boldogult édesapámmal szemben. Mikor egy pár esztendővel később otthagytam a lapját,

az volt az érzésem, mintha az apai házból szöktem volna meg.

Rákosi figyelmét énrám a *Budapesti Hírlap* sokat emlegetett riportere, Barna Dóri irányította, öles, nagy legény volt, lángvörös hajjal és ugyanolyan színű bajuszszal, amelynek olyan volt a vágása, mint a rozmáragyaré.

Újságírói pályája a miskolci hadgyakorlatokon lendült a magasba. Ferenc József király akkoriban Miskolcon vett szállást és mikor lefújták a manővereket, Barna valami inasgyerektől egy-két forintért megvásárolta a király papírkosarának tartalmát. Az orosz cár két desifrírozott távirata is benne volt és Barna kiadta a telegrammokat a lapjában. Bizalmas és kényes természetűek voltak, mellékesen kínos módon belegázoltak a magyar nagyközönség külpolitikai ábrándjaiba, így tehát nagyszabású botrány lett az ügyből.

A főudvarmesteri hivatal igen óhajtotta volna Barnát hűvösre tétetni, a magyar büntetőtörvénykönyvben azonban! nem akadt rá alkalmas paragrafus.

— Nemzetközi bonyodalmat okoztam! — mondta nem minden dicsekvés nélkül a bűnös.

A miskolci hadgyakorlatokról az én időmben még sokat regéltek az újságírói kávéházakban. A magyar kormánynak akkoriban sikerült meggyőznie a közös hadvezetőséget, hogy a hadsereg népszerűsítése katonai érdek és a hadvezetőség, leküzdvén heveny sajtóiszonyát, ezúttal csakugyan meghívta a lapokat.

Negyven magyar és külföldi laptudósító Miskolcra tartott. A pályaudvaron egy főhadnagy várta őket, mint összekötő tiszt, a pályaudvar előtti téren pedig negyven megnyergelt katonaló toporzékolt, mindegyik táblával a

nyalkában, amely egy-egy újság nevét viselte. Volt Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Nemzet, Függetlenség, Pester Lloyd, Neues Pester Journal című ló. A vezérkari urak abból a föltevésből indultak ki, bogy a hátasló az újságírók megszokott közlekedési eszköze, a szerkesztőség és az éjjeli kávéház között lóháton szoktak portyázgatni.

A kollégák elszántan nyeregbe kapaszkodtak és az összekötő főhadnagy vezénylete alatt mindjárt néhány kilométert rázatták magukat, míg elérték a kijelölt találkozó helyet. A hátasokat különböző lovasezredektől rendelték sajtószolgálatra és nagyon természetes, hogy a csapatok nem a legkezesebb báránykáikat küldték, hanem éltek az alkalommal, hogy megszabaduljanak a keményszájú, makrancos dögöktől. Ebből tessék aztán kombinálni.

Utolsó nap, mikor lefújták a gyakorlatokat, a csapatok díszmenetben vonultak el legfőbb haduruk előtt. Gyalogság, tüzérség, lovasság. A huszárok vágtában defiliroztak. Megtörtént ekkor, hogy a sajtóparipák, miután jó ideig szerény távolságból figyelték a parádét, a trombiták és a száguldó svadronok zajától hirtelen föllelkesültek, és mintha csak összebeszéltek volna, elragadták lovasaikat és vad gomolyagban elrúgtattak közvetlenül Őfelsége előtt.

Elől Futaky vágtatott, a félhivatalos kőnyomatos szerkesztője, aki ilyen alkalmakkor trópusi sisakot szokott volt viselni; közvetlenül mögötte Barna Dóri repült, saját bevallása szerint a nadrágja akkor már felcsúszott a térdéig, a szíjon függő távcsöve pedig ütemesen csapkodta a lapockáját. Utánuk rúgtatott még harmincnyolc, többnyire szemüveges vagy cvikkeres kollega, egyik-másik esernyőt forgatott öklében, némelyik gumizsinóron röpí-

tette maga után a kalapját, mint gyermek a papírsárkányát.

A szájhagyomány szerint az apostoli felség jéghideg arccal szemlélte a kísérteties lovasokat, a környezetében levő tábornokok és külföldi attasék azonban félájultra nevették magukat.

Barna Dóri, aki önmagát romlott és cinikus embernek tartotta, alapjában véve puhaszívű, ártatlan gyermeklélek volt. örökké a mások gondjai fölött virrasztott és mások harcait vívta. Hozzám nagyon vonzódott és ennélfogva állandóan az én fejem fájt neki. A zsebe tele volt a *Hét* füzeteivel, melyekben az én cikkeim szerénykedtek, azokat boldog-boldogtalannak felolvasta és azt követelte, ismerjék el, hogy tüneményes tehetség vagyok. Aki erre nem mutatkozott hajlandónak, az, az ő megállapítása szerint, irigy kutya volt.

*

A *B. H.* belső munkatársa lettem és kollegiális viszonyba keveredtem olyan írókkal, akiknek nevét tegnap még a vidéki ifjonc hazafias lelkesedésével olvastam.

A lap akkor még első ifjúságának tüzében ragyogott. Mert az újságnak van fiatalsága, férfikora és öregsége. Ezen nem lehet változtatni, mert akárhány fiatal munkatársat szerződtetnek is a vénülő laphoz, azok hamarosan a nagytekintélyű öregek befolyása alá kerülnek és hozzávénülnek a laphoz. Újságnak azonban —· ellentétben a szépasszoninyal és gyorsjárású lóval — nem kár megöregedni; igaz, hogy a fiatal lapokat szebben írják, az öreget azonban jobban.

Én a tárcaírók szobájába kerültem, Tóth Béla és Rákosi Viktor társaságába. Tóth fia volt a költő Tóth

Kálmánnak és Effendi álnéven írt; Rákosi Viktor testvéröccse Jenőnek és a Sipulusz álnevet használta.

Az első cikkem megjelent a *B. H.*-ban és mikor másnap est© a szerkesztőségbe mentem, félelmetes lármától visszhangzott a szűk Kalap-utca. Azt gyanítottam, valami baleset történt, pedig csak Tóth Béla mondott nyitott ablak mellett véleményt az én cikkemről. Ő főpapja volt annak a fanatikus kultusznak, melyet a szerkesztőség a saját külön, erősen ortológus és parasztosan zamatos nyelvével folytatott. Tóth, aki egyébként is ideges és ingerlékeny férfi volt, minden Kazinczy-féle új szóra és minden magyartalan mondatfűzésre oly mérgesen reagált, mintha személyes inzultus érte volna. Az én írásaimban pedig nyüzsögtek a bánsági germanizmusok.

A lap nemzeti optimizmusa nekem igen rokonszenves volt, ahol módját ejthettem, magam is teli pofával fújtam a szent tüzet, az egész sovinista irány azonban valahogyan mégis csak idegen volt nekem. Nem mint szabadsághős, hanem mint elvtagadó mameluk éltem a kuruc végvárban.

Csütörtök volt a tárcanapom, a vasárnap Sipuluszé volt. Elbeszélésekkel kommentáltam az élet eseményeit, mondhatnám, akkoriban elbeszélő formában gondolkoztam, sőt néha álmodtam is. Egyébként a saját tehetségem felszínéin maradtam, nem mélyedtem el magamban. Nem egyszer éreztem, hogy a mélységekben ellenkező irányii áramok jelentkeznek, de sokkal fiatalabb voltam és sokkal mohóbb, semhogy kedvem lett volna önmagammal tragikus leszámolásba bocsátkozni. Nem adtam oda magamat az irodalomnak, inkább az irodalmat akartam a tulajdonomba venni. Nem is vettem komolyan a mesterségedet. Néha meglepett és megszégyenített, ha azt tapasztaltam, hogy mások komolyabban veszik. Mert komolyab-

ban vették. A műfaj akkor új volt, az emberek a mindennapi életet találták meg benne és az úgy meglepte és felvillanyozta őket, mint a vadembert, mikor először látja magát tükörben.

Mondanom sem kell talán, gyönge dolgok is kikerültek a tollam alól. Erre azt mondták az okos emberek: Mert az újság aprópénzre váltja fel a tehetséget! — Igen ám, de ha nem lett volna újság, még aprópénz sem lett volna.

A *B. H.* tárcarovatában jelent meg a Gyurkovics lányok elbeszélléssorozata is. Egy csütörtöki estén a Posa törzsasztalnál vacsoráztam és mivel vendéglőben öohasem éreztem magam jobban, mint olyankor, mikor sürgős dolgom lett volna a szerkesztőségben, éjjel fél 11 lett, mikor végül berobogtam a *B. H.*-hoz.

— Megvan a tárca! — kérdezte Csajthay Ferenc szerkesztő.

— Hogyne, hogyne! Csak átjavítom még egy kicsit.

Egy szót sem írtam még, sőt azt sem tudtam, miről fogok írni. Eszembe jutott ekkor, hogy hét csütörtökön keresztül férjhez kellene adnom egy anyának hét leányát. így legalább jóidőre elvetem a témavadászat gondjait. A Gyurkovics-novellák nyersanyaga egyébként is jogászkorom óta el volt raktározva az agytekercseimben, ezideig azonban rendesen, csak egy, vagy két leányra gondoltam.

Az olvasóközönség hétről-hétre fokozódó derültséggel várta a folytatásokat. Bizonyos, hogy a hetes számnak kabalisztikus része volt a sikerben, az embereket megfogta a vakmerőségem, amellyel ugyanegy tárgyat nyúztam és nyaggattam. Levelek, táviratok, meghívások, virágok és tréfás ajándékok özönlöttek a szerkesztőségbe.

Vidéki urak arra fogadtak, hogy végül férjhez fogom adni magát Gyurkovics mamát is.

Sohasem hittem volna, hogy novelláknak ekkora hatásuk lehet. Valóságos Gyurkovics-divat támadt, amelynek rajzolók, zeneszerzők és iparművészek is a szolgálatába léptek.

A leányok végül függetlenítették magukat tőlem és kezdték a saját életüket élni. Minduntalan hallottam olyan gyurkovicsiádákról, amelyekben magam ártatlan voltam; láttam legyezőket és cigarettatárcákat a család macskafejes címerével, láttam Gyurkovics-ruhákat és táncoltam Gyurkovics-csárdás és Gyurkovics-keringő ütemére. Talán nem is csodálkoztam volna, ha egy nap rámszólnak a leányok a Koronaherceg-utcában, vagy a Kugler-cukrászdában: „Szervusz, papa!”

Később, mikor már belekerültem a politikába és a *Magyar Figyelő* hasábjain harcba keveredtem a *Huszadik Század* polgári radikálisaival, a Gyurkovics lányok voltak a súlyos vádpont, melyet minduntalan rámolvastak. „A Gyurkovics lányok szerzője”, írták mélységes kicsinylés hangján olyan írók, akiknek láthatóan jólesett, hogy az ő múltjukat nem terheli hasonló ballépés. Azt hiszem egyébként, az ő felháborodásuk nem annyira a humoreszkjeimnek, mint inkább magának a humornak szólt. Ezek az urak, akiknek lelki temperamentuma olyan távol volt mindennemű derűtől, mint egy hullaház fagyasztókamrája, joggal látták legveszedelmesebb ellenségüket a humorban. Mert aki annak magaslatáról nézte őket, az szükségképpen meglátta, hogy szertelenül nagyképűek.

Énnekem azonban tudomást kellett arról vennem, hogy ifjúkori jókedvem dokumentumait, mikor könyvalakban megjelentek, tízezer számra kapkodta el a közön-

ség, azután tizenegy különböző nyelvre fordították, köztük olyanra is, amelyről nem tudtam, hogy külön irodalma van: az izlandi nyelvre. Nevezetes, hogy ezek a vidám kis históriák főleg olyan földön voltak kapósak, ahol nem igen terem humorista. Strindberg nyelvén például Gyurkovicsék számos kiadást értek.

A viharos népszerűség, mely a bácskai családot körülvette, arra csábított, hogy újabb és újabb bőröket nyúzzak erről a kellemes rókáról. A leányokat követték a fiúk, azokat Gyurka és Sándor, míg végül színpadra nem lépett a család! (Erről később még szó lesz.)

Arra azonban nem voltam kapható, hogy a Gyurkovics fiúkból is vígjátékot csináljak, bár a színigazgatók erősen biztattak. Tisztában voltam vele, hogy a közönség párhuzamot keresne a fiúk és a lányok között, pedig a fiúk semmiképpen nem állhatnák meg a versenyt a lányokkal, akiké az ötlet elsősége és frissesége és akik mégiscsak egy általános és időszerű gondolat képviselői, míg a fiúk vidám korhelyek, azonkívül semmi.

*

Kiszabadultam az apró hitelezők hajtóláncából és miként a gyógyult beteg a mankóját, én most fogadalmi ajándékul felajánlom Apolló istennek az én utolsó zálogházi kalandom történetét.

Volt egy sárga felöltőm, amely a budapesti „angol” szabó ízlése szerint, gyermektenyérnyi gyöngyházgombokkal ékeskedett. A felöltőm nem csekély feltűnést keltett verseci, sőt temesvári arszlánok körében, mondhatnám: az egész Délvidék személyesen ismerte. Midőn korán tavaszszal kimelegedett az idő, a kabát a feleslegessé vált téli

holmival együtt a Soroksári- (ma Ráday-)utcai magánzálogházban nyert elhelyezést.

Eddig rendben volna a dolog. De távirat érkezett Versecről, hogy Guszti nagybátyám, útban Karlsbad felé, keresztül utazik Budapesten és arra kér, várjam meg a Nyugati-pályaudvaron. Vesztemre hirtelen megfordult az időjárás és csípős északi szél söpört végig a pesti utcán. Arra gondolni sem mertem, hogy kiskabátban mutassam magamat nagybátyám előtt, aki egyébként is a jövőmre vonatkozó borús jóslatokkal szokta édesanyámat búsítani. Görcsös kísérleteket tettem, hogy pénzhez jussak, de kitűnt, hogy a megszokott pénzforrásaim mind kiapadtak már.

A verseci vonat déli tizenkettőkor esedékes, tizenegy már elmúlt és én dúlt lélekkel járkáltam a Soroksári-utcában, a magánzálogház ablakai alatt. Egy belső sugallatra hallgatva, hirtelen benyitottam.

— Tetszik? — kérdezte a tulajdonos.

A farácson belül hosszú ruhafogas volt a falon, egyebek közt ott lógott az én sárga kabátom is. Rámutattam és könnyedén mondtam:

— Ugyan kérem, adja egy órára kölcsön azt a felöltőt, ki kell vele mennem a vasútra.

A zálogos dermedten nézett reám, majd gépiesen a fogashoz ment, leakasztotta és szó nélkül kiadta a kabátot. Még jókor érkeztem a vasútra, Guszti bátyám édesanyám megbízásából néhány bankjegyet nyújtott át nekem verseci üdvözletül. Miután tovább utazott, én nakkerbe ültem és a Soroksári-útra hajtattam.

— Számítsa csak össze, kérem, mennyi a tartozásom!

A zálogos azonban magából kikelten ordította:

— Mondja kérem, hogyan mert tőlem olyat kérni? Mi jutott Önnek eszébe? Olyat nem lehet kívánni egy komoly üzletembertől! Erre még nem volt eset!

Utólag nagyon megriasztotta, hogy egy ifjú, szélkakas így halomra döntötte az ő üzleti elveit. Nem áttette az egész dolgot. Tulajdonképpen én sem értettem, de azt hiszem, azon fordult meg a dolog, hogy a tudatom alatt megszimatoltam benne a romantikust.

Zálogházat azontúl csak kívülről láttam. Ha később valamit el fogok zálogosítani, annak már lombardírozás lesz a neve.

A Rákóczi- (akkor még Kerepesi-) úti *Oriœns* nem volt éppen a párizsi Étoile-szállodák színvonalán, konyhája sem volt valami híres, egyidőben azonban országszerte sokat emlegették, mint a Pósa Lajos-asztaltársaság székhelyét. írók, festők, szobrászok, színészek, muzsikusok, mecénások, irodalmi gibicek, politikusok és cigányok jártak oda. (Csakugyan volt a társaságnak több cigánytagja, köztük: Dankó Pista, száz szép nóta szerzője és Lányi Géza, Blaha Lujza udvari cimbalmosa.)

Végül már kétszázan voltak, a törzsasztal a nyúlványaival betöltötte az egész nagy! éttermet, hírével! pedig Nagymagyarországot. Mikor még egyre jelentkeztek új tagok, fölvételi vizsgát rendszeresítettek, a kérdések közül, melyeket a cenzorok föladtak, a legnagyobb hírre a következő vergődött: „Mondja meg, jelölt úr, miért nincs minden lánynak kút az udvarán?”

Voltak az asztalnak vidéki rajongói, művészetpártoló, késői Mediciek, akik a Hegyaljáról boros hordókat gurítottak föl és Komáromból mázsaszámra hozták a halpaprikáshoz való süllőt és kecsegét.

Az asztalfőn Pósa Lajos ült. Olyan rendületlen kitartással tudott egyhelyben trónolni, mint Buddhán kívül senki más.

Egy időben olcsó kedvünket leltük abban, hogy Pósa gyermekverseit kifiguráztuk; az ő költészetét azonban csak az tudja igazságosan értékelni, aki ismerte a Pósa előtti gyermekirodalmat. Az tehetségtelen, idegen és rosszhiszemű volt. Reám mindig a gyermek kigúnyolásának benyomását tette. Pósa vitte be a gyermekirodalomba a magyar népmese-motívumokat. Pompásan tudott beszélni a gyermek nyelvén, a személyes érintkezésben iß rögtön meghódított minden gyermekszívet, mert ősz üstökkel maga is kedves gyermek maradt.

Feszty Árpád is buzgó látogatója volt az asztalnak és emlékszem, mennyire megörült, mikor a társaság egyik cigánytagja meghívta az ezüstlakodalmára.

— Cigány lakodalmat fogunk rendezni! — lelkesedett Feszty.

Rögtön kidolgozta a részletes tervet és szétosztotta a szerepeket. A lakodalmas család a Pósa-asztal lesz. Násznagy Feszty Árpád. És magyar ruhában leszünk valamennyien ...

A cigánylakodalom azonban kútba esett.

Fesztynél megjelent egy vén cigányasszony és a következőket mondta neki:

— Én vagyok az az asszony, akinek a jövő héten lesz az ezüstlakodalma. Arra akarom kérni a nagyságos urat, tessék szólni az én uramnak, hogy most már esküdjék meg velem rendesen, ha már huszonöt esztendeig élt velem...

Feszty csakugyan megeskette őket, de csendben, minden parádé nélkül.

Én magam is tagja voltam az asztaltársaságnak mindaddig, míg a milléniumi ünnepekkel és a képviselőházi harcokkal járó hazafias hőemelkedés hatása alatt politizálni nem kezdett az Oriens. Ez naiv és vad érzelmi politika volt, amely lelkes kurucokra és lelketlen labancokra osztályozta a nemzetet. Fehér és fekete figurákra, mint a sakktáblán, — ez egyszerű és meggyőző volt. Én akkor már képviselő voltam, még pedig kormánypárti, tehát fekete. S mivel minduntalan hol egy szobrász, hol egy festő jelentkezett, aki át akart téríteni a tisztességes pártra, a fehérre, sürgősen más társaság után néztem.

*

Több legendás hírű törzsasztal zsongott és világított akkoriban a budapesti éjszakában. Valamennyinek éltető eleme egy biztonságban élő és súlyosabb anyagi gondoktól mentes társadalom jóérzése volt. Ez a jóérzés néhol odáig fokozódott, ahol az emberek már nem férnek a bőrükbe.

A legelőkelőbb két társaság a Mikszáth Kálmáné és a Szilágyi Dezsőé volt, ezek azonban nomád asztalok voltak, nem vendéglőhöz, hanem elnökük személyéhez kötötték magukat és egy keményre sikerült rostélyos miatt néha haragosan sátort bontottak és áttették színterüket a város túlsó végébe.

Az Abbázia kávéházban gyülekezett estéről-estére Eötvös Károly kompániája. Az elnöküket Vajdának nevezték és nem tudtak betelni szélesen ömlő, színes és elképesztően vakmerő „tudományos” fejtegetéseivel. A Vajda olykor súlyos teherpróbáknak vetette alá híveinek hiszékenységét, de annyira elmés és mulatságos volt, hogy mindenképen érdemes volt meghallgatni.

Nagy és különleges híre volt a Kispipában székelő Zimay-asztalnak. A Kispipa a Szervita-téren volt, egy régi bérház patkányszagú udvarán. Karikás bácsi, a vendéglős, magyar puritán volt: kitűnő hagymás rostélyost süttetett, de a hiú külsőségeket megvetette. Ebbe a kis csapszékbe nem kevésbbé fényes társaság járt, mint a bécsi Sacherba, vagy a Párisi Cubatba.

Ami Zimayt illeti, ő jeles muzsikus volt, egypár szerzeménye talán ma is él, de hihetetlen módon járatlan volt minden dologban, mely kívüle esett a harmóniák birodalmának. Vele például el lehetett hitetni, hogy J. Franci bácsinak, egy reszketősnyakú, vörösorrú, nyugalmazott bírónak, flörtje van Natália szerb királynéval. Ha őfelsége kimozdult Belgrádból, Zimay rögtön tudni akarta, hol tölti Franci bácsi az idejét. Azt is elhitte, hogy a Dunakorzón azért fuj örökké a szél, mert Kvassay, az aldunai szabályozó munkák vezetője, hanyagságból nyitva felejtette a Vaskaput.

Emlékszem arra az esetre, mikor L. Eleket elfogták olasz brigantik. Csakugyan Itáliában vakációzott és egynap levelet írt a Zimay-asztalnak, az Isten szerelméért küldjenek 200,000 líra váltságdíjat, mert a banditák levágják orrát-fülét, ha nem lesz meg idejében a pénz. A Kispipa nagy lelkesedéssel a magáévá tette az ügyet. Gyűjtést indítottak és ki-ki tehetsége szerint jegyzett. Náday Ferenc, a Nemzeti Színház tagja 50.000 lírát ajánlott fel. (Azt mondta az ámuló Zimaynak: a túlfeilépti díjaiból takarította meg.) Egy óra múlva együtt volt az összeg — csak 100 líra hiányzott még. Ezt a 100 lírát Zimayval szerették volna jegyeztetni. Ha jegyezte volna, ez lett volna az egyetlen tétel, amelyet szigorúan behajtottak volna. Az öreg úr azonban, amilyen könnyenhívő,

olyan takarékos volt, pénzt sohasem tudtak belőle kicsikarni. Azzal védekezett, hogy újra kell festetnie a hálószobáját, nem verheti magát költségbe L. miatt, minek is mászkál az külföldön. Szóval: feláldozta L. Elek orrát-fülét.

A dolog jóformán feledésbe is ment már, mikor egy nap L., az olasz naptól barnára sülve, beállított a Kispipába.

— Hát te hogy szabadultál a rablóktól! — kérdezte Zimay.

— .Nagyon érdekes módon, — mesélte L. Elek. — A rablóvezérnek volt egy gyönyörű lánya, az belémszeretett és megszöktetett a fogságból. A rablók kincsét elloptuk, megszámlálhatatlan milliókat ér, úgy nézzetek rám, én most Rothschildnál is tehetősebb vagyok.

Elmondták neki, hogy gyűjtést rendeztek és a Kispipa öreg pincére, aki a Zimay-asztal irattárosának tisztét viselte, elhozta az ívet.

— Hát ez gyönyörű! — szólt L. elérzékenyülten. — Hálát adok Istennek, hogy módomban van megszolgálni a barátságtokat. Úgy sem tudok mit kezdeni a töméntelen pénzemmel, tehát mindenkinek tízszer annyit ajándékozok, mint amennyit jegyzett.

Csekkönyvet vett ki a zsebéből, Náday Ferenc 50.000 lírát jegyzett? Kap egy félmilliót. Kiállította a csekket és átnyújtotta Nádaynak. Mit tett a művész? Fölkelt, magára vette a felöltőjét és így szólt:

— Most már gazdag ember vagyok, nem járhatok többé ilyen piszok csapszékbe, megyek és beiratkozom a mágnáskaszinóba. Fontos okom van, hogy az urakat arra kérjem: ne tegezzenek engem többet!

Szólt és elegánsan ellejtett.

Idősebb Wekerle Sándor, aki néhanapján ugyancsak ellátogatott a Kispipába, kieszközölte, hogy Zimay megkapja a Ferenc József-rendet a zeneművészet terén szerzett érdemei jutalmául. A király akkoriban budai várában székelt és Zimay kihallgatást kért, hogy megköszönje a kitüntetést. A Kispipa udvarképes körei elhitették vele, hogy az audiencia alkalmával el kell sorolnia a felséges úr összes címeit, kezdve Ausztria császárán és Magyarország apostoli királyán, egészen a Tiroli grófig és a Jeruzsálemi királyig. Ezek a címek az udvari almanachban másfél nyomtatott lapot tettek ki. Az öregúr bevágta és esténkint kollokvált a Kispipában.

A fogadáson csakugyan darálni kezdte a címeket, nem jutott azonban a Tiroli gráfig, mert Ferenc József úr a szavába vágott:

— Köszönöm, a többit már tudom.

Mikor Zimay az audiencia után a Kispipába jött, nagy meglepetésére ott találta Náday Ferencet, rendjelkereszttel a szürke zakóján.

— Miféle ordód van neked? — kérdezte gyanakodva.

— A Mária Terézia-rend középkeresztje, — vetette oda Náday egykedvűen.

— Mária Terézia-trend? Hiszen az katonai kitüntetés! Komédiás hogy juthat hozzá?

Náday megmagyarázta neki. A múlt héten a budai Várszínházban adták a Dolovai nábob leányát, Náday játszotta Tarján főhadnagyot, József főherceg ott volt a páholyában, előadás után magához rendelte Nádayt és azt mondta neki:

— Aki ilyen jól tud alakítani egy vitéz főhadnagyot, az föltétlenül bátor ember és megérdemli a Mária Terézia-rendet.

Zimay végighallgatta Nádayt, majd keserűen mondta:

— Ez Magyarország!

A mai ember el sem tudja gondolni, művelt és előkelő urak mennyi időt és szellemi erőt fordítottak arra, hogy lóvá tegyék egymást.

A *Fenn és lenn* megjelenése után a Petőfi Társaság, mintegy előlegezett bizalommal, beválasztott a tagjai sorába. Talán háládatlanság tőlem, ha ebből az alkalomból megemlítem, hogy ez akkoriban inkább irodalmi törzsasztal volt, mint irodalmi társaság. Csoda bolyhosan intézték társulati ügyeiket, a közönség azonban szerette a petőfiakat és tódult az üléseikre.

Elnök Jókai Mór, de ő csak nagy ünnepeken látható, földi helytartója az ügyvezető-alelnök, Komócsy József. Komócsy volt akkoriban a magyar összirodalom Józsi bácsija. Megesett, hogy egy felolvasó ülésen, melyen ő elnökölt, a tárgysorozaton szereplő előadók közül egyetlenegy sem jelent meg, Megfeledkeztek az ülésről — kivétel nélkül valamennyien! Pedig a terem zsúfolásig megtelt hallgatósággal. Más elnök megőrül ilyen helyzetben, vagy öngyilkosságra gondol, Józsi bácsi azonban mosolyogva bejelentette a nagyérdemű közönségnek, hogy a tárgysorozat technikai okokból változást szenved és ő, Komócsy József, „Egy magyar költő emlékeiből” című szabad előadást fog tartani.

Két óráig beszélt egyfolytában, humoros kalandokat és jellemző adomákat regélvén régi és új poéták életéből — ilyenekben ő kifogyhatatlan volt — a terem két órán keresztül harsogott és rengett a tapstól és kacagástól, azt hiszem, a Petőfi-Társaságnak ritkán volt ilyen sikerült ülése.

Azokból az elbeszélésekből, melyeket a *Hét-nek* és a *B. H.*-nak írtam, Singer és Wolifner összegyűjtött egy kötetre valót esi kiadta *Mutamur* címein. A kötetnek meglepő nagy visszhangja lett, összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a *Fenn és lenn-mek*. Rákosi Jenő tárcát írt róla, de ez talán kijárt a *B. H.* belső munkatársának; feltűnő volt azonban, hogy Péterfy Jenő nagy szeretettel ismertette a könyvemet és még feltűnőbb volt, hogy Gyulai Pál kiadta az ismertetést a *Budapesti Szemlében.* A bírálónak és a folyóiratnak, melyben a bírálat megjelent, olyan nagy és általános volt a tekintélye, hogy én a cikk hatását rögtön megéreztem írótársaim megváltozott modorán. Tudomásul kellett vennem, hogy már Valaki vagyok a kollégák szemében.

A Kisfaludy-Társaság is tagjává választott, Vadnay Károly ajánlatára. Vadnay előzetesen levelet küldött nekem, hogy a választásig ne keressem fel, hadd mondhassa, csak az írásaim után ismer.

A Kisfaludy-Társaság szépirodalmi kérdésekben királyi Kúria módjára ítélkezett: nem lehetett ellene fellebbezni. Gyulai, az elnök, akinek kicsi termetére rengeteg sok élcet faragtak, — jót egyet sem hallottam, — az én szememben imponáló mintaképe volt a férfinak. Nagytudású, bátor és becsületes író volt. Elfogulatlannak azonban nem merném mondani, mert például Jókai nagysága előtt semmiképen sem akart meghajolni. Véralkata inkább a harcosé volt, mint az arbiteré. Legszenvedélyesebb támadásai a való élettől elkalandozó érzelmi politikának szóltak, amely akkoriban sok jó magyar ember szemét elhomályosította. Rákosi Jenő „harmincmillió magyarja” s 1900-tól kezdve ez volt a *B. H.* nemzeti programjának sarokpontja! — egyenesen felbőszítette és

ha nem tudta elcsípni Rákosit, akkor az én ifjú fejemre olvasta a *B. H.* „bűneit”.

De azért kitüntetésnek vettem, mikor meghívott, látogassak el az István főherceg-szállodában székelő törzsasztalához. A nyilvános éttermen kellett keresztülmennem, hogy eljussak a különszobába és útközben elfogott M. Sándor gyáros, akit még Versecről ismertem. Azt mondta:

— Régi törzsvendég vagyok itt és azt tapasztaltam, hogy minden fiatalember, aki Gyulai Pál asztalához jár, egypár esztendő múlva akadémikus lesz.

A különszobában bemutattak egy szikár, kemény és hallatlanul érdekes arcú öregúrnak. Mikor megtudtam, hogy ez Görgey Artúr, olyan valószínűtlen hangulat vett rajtam erőt, mintha Zrínyi Miklóssal, vagy Kinizsi Pállal ültettek volna egy asztalhoz.

A csodálatos vén katona negyven esztendő óta állta a vádak és gyalázkodások szörnyű pergőtüzet. Kezdve az árulón, egészen a gyilkosig, mindent rámondtak, amit az emberiség söpredékéről mondani lehet. Hogy mit érzett egyes esetekben, mikor például a visegrádi hajón egy anya elrántotta mellőle a kisfiát, hogy „azzal az, árulóval nem szabad beszélned!” — azt persze nem tudjuk, de bizonyos, hogy külsőleg büszke egykedvűséggel viselte a keserves sorsát. És némi öniróniával.

Gyulai Pál már akkor szembefordult a gyűlölködő közvéleménnyel, megkezdte azt a hősies rehabilitáló hadjáratot, mely végre is odavezetett, hogy Görgeynek lovasszobrot állítottak a budai bástyasétányon.

Szokásban volt már akkor is, hogy azokat, akik szembe mertek helyezkedni a népszerű politikai áramlásokkal, bérenceknek, legjobb esetben gyáva megalkuvók-

nak nevezték. Pedig semmihez sem kellett annyi belső függetlenség és erkölcsi bátorság, mint példának okáért kiállani Görgey Artúr mellett, mikor az ország nagyobbik fele árulót akart benne látni.

A legbátrabb magyarok a kiegyezés megkötése óta nem azok voltak, akik a királynak, hanem azok, akik a nemzetnek mondtak kellemetlen igazságokat. Mert aki ellenzéket csinált a bécsi udvarnak, az mindig maga mögött tudhatta a közvéleményt; de aki a nemzeti szivárvány-politikának csinált ellenzéket, az senkire, még az udvarra sem számíthatott, csak a saját lelkiismeretére,

*

Tulajdonképen kettős életet éltem akkor, mint a Nitouche-operett Floridor-Celesztinje. Sokat jártam társaságba és körülöttem a divatos fiatalurak „kompániája” verődött össze, amely minden iránt érdeklődött, csak éppen irodalom iránt nem. A másik életem, a szürkébb és szerényebb Celesztiné, az újságíró köztársaságban folyt és ott persze fanyalogva fogadták a nagyvilági szereplésemről érkező gyanús híreket.

Akkor még kötelező volt a Murger-féle bohémtípus és egy fiatal író, aki reggel kilovagol, délután zsúrokra jár: szükségképpen nyegle és nagyzoló benyomást tett. Nekem azonban a budapesti bohémélet csakugyan ellenszenves volt, mert kietlen módon üresnek találtam. Átaludt nappalaival és a kávéházban átdisputált éjszakáival a pincében való vegetálás egy neme volt ez, amely kikapcsolta az írókat a való életből. Azt hiszem, elsősorban ez a képtelen életmód, nem pedig a sokat emlegetett szerkesztőségi robot volt oka annak, hogy annyi jólinduló tehetség i idő előtt kiszáradt és elkallódott.

Abban az esztendőben *majdnem* eljegyeztem magamat. Megismerkedtem egy úrilánnyal és annyira lelkesültem a szépségéért és a csípősen szikrázó elmésségéért, hogy hamarosan mindennapos lettem náluk. Egyszer aztán, mikor észrevettem, hogy látogatóba érkezett vidéki rokonok sokatmondóan méregetnek engem, hogy hát ez az a bizonyos? — hirtelen pánik nyilait belém, éreztem, ezek már a lakodalmi menün törik a fejüket. Ettől úgy megijedtem, mint az ördög a szentelt víztől.

Mit akartam tulajdonképpen attól a lánytól? Én akkor egyáltalában nem tudtam elképzelni, hogy engem valaki komolyan házasulandó emberszámba vegyen. Hiszen még az indulás és kísérletezés stádiumában tudtam magamat. Bár közeledtem már a harminchoz, bensőleg suhancnak éreztem magamat. Ezt azonban eladó leányok, vagy pláne leányos anyák sohasem fogják megérteni.

Szóval: én gyönyörködni akartam annak a leánynak szellemében és szépségében, táncolni akartam vele, elhúzatni a nótáit, mert senki sem tudott olyan megdicsőült Szent Cecília-arccal cigányt hallgatni, mint ő, én szolgálni és hódolni kívántam neki, — házasodni azonban semmiképpen nem akartam.

A visszavonulásom, mint minden hasonló szalon-hadmozdulat, meglehetősen szánalmas volt. Bevallom, több ilyen dicstelen kalandom akadt még az életben, máskor is volt úgy, hogy egyszerre csak rémülten vettem észre, már *majdnem* vőlegény vagyok.

Ígéretet egyiknek sem tettem, de azért a lelkiismeretem nem volt tiszta, mert ha megtetszett nekem egy nő, akkor egész lényem és modorom egyetlen nagy ígéret volt.

Én akkor úgy láttam közeledni a jövőt, mint herceg-

nők ragyogó farsangi menetét és elgondolni is szörnyű lett volna, hogy ezek közül csak egyet is elmulasztok!

*

Akkoriban még szokásban volt, hogy egyes társadalmi csoportok magukhoz iparkodtak vonni az olyan fiatalembert, akinek a közhangulat jövőt jósolt.

Tekintélyes öreguraik, akik tudomást vettek az írásaimról, biztattak, lépjek be az Országos Kaszinóba, melyet akkor Gentry Kaszinónak neveztek. A név már akkor sem fedezte a tartalmat, a tagok túlnyomó többsége állami és törvényhatósági tisztviselőkből, katonatisztekből, politikusokból és szabadfoglalkozásúakból toborzódott, a földbirtokos gentry a törpe kisebbséget tette. Egy csapással személyes ismerőse lettem fél Magyarországnak. (A másik felével majd akkor fogok összetegeződni, ha képviselő leszek.)

A kaszinó helyisége még a Nemzeti Színház (azóta lebontott) bérházában volt, a híres Szikszay-sarok fölött, de Wekerle Sándor, az elnökigazgató, már építtette az új palotát a Hatvani- és Újvilág-utca sarkán. A hangot a kaszinóban ő adta meg: Wekerle.

Külsejében egy manchesteri nagyiparosra emlékeztetett, de egy kivételesen nagystílű, szeretetreméltó és elmés nagyiparosra. Az volt a híre, hogy ő Magyarország Üdvöskéje és való igaz, neki minden sikerült, amibe belekapott. Pénzügyminiszter korában annyira rendbeszedte az államháztartást, hogy a mérleg jókora felesleggel zárult, előnyösen konvertálta az államadósságokat, behozta az aranyvalutát, Ausztriát pedig rászorította, hogy kövesse a példáját. A nemzeti életben nagyban fokozta a bizton-

sag érzését az a tudat, hogy nekünk ilyen nagyszerű férfiaink vannak tartalékban.

Aki csak mint a koalíciós kormány fejét ismerte, az nem látta az igazi Wekerlét. Ragyogóan eszes ember volt. Bár rengeteg sokat tanult és tudott, szelleme mégis szabadon szárnyalt, nem kötötték dogmák és elméletek. Beszédközben — és ő szeretett beszélgetni — rendesen kérdezett. Azt akarta kivenni az emberekből, amihez azok legjobban tudnak: kenyérkereső mesterségük fogásait. Nem is hiszem, hogy magyar politikus annyit tudott volna a gyakorlati élet dolgaiból, mint ő.

A két Tiszától annyiban különbözött, hogy Kálmán óvatosan meg szokta kerülni az akadályokat, István dacosan nekik rontott, míg Wekerle mosolyogva bebizonyította, hogy egyáltalában nincsenek is akadályok.

Azt hiszem, az igazi barátságot nem ismerte, de jólábon élt az egész világgal, őt pedig mindenki szerette és csodálta. Díszpéldánya volt a homo sapiensnek; az emberek valósággal büszkék voltak rá. Felebarátairól egyébként nem sokat tartott. Kicsinyléséibe azonban nem vegyült keserűség, inkább valami humoros gyöngédség, aminőt haszontalan, de szeretetreméltó gyerekek iránt szokás érezni. Jóízű kicsiny lése abban is megnyilatkozott, hogy mindent ráhagyott az emberekre, odaígért nekik mindent, amit szemük-szájuk kívánt. A csillagokat is az égről. És ha már odaajándékozta a csillagokat, akkor rábeszélte őket, fogadják el a holdat is. A be nem váltott és be nem váltható Ígéretekből néha kellemetlenségei lettek, az esetek óriás többségében azonban bevált a rendszere és végül neki maradt igaza.

Emlékszem, gróf Bienerth-Schmerling osztrák miniszterelnök mennyire nevetett, midőn a koalíciós kormány

idejében azt kérdezte tőlem Bécsben, mit gondolok, meddig tarthatja magát Wekerle miniszterelnök és én azt találtam mondani: amíg le nem járnak azt ígéretei.
Tekintetbe veendő, hogy én akkor ellenzéki voltam.

A Gentryben (és azt hiszem: akkoriban minden budapesti kaszinóban!) nagy játék folyt. Magam, ifjúkori első próbálkozásaim után, felhagytam a kártyával. Ez nem volt a jóerkölcs diadala, egyszerűen csak untam a kártyát és még inkább a kártyásokat. A nagy ferbli- és bakcsatáknál azonban alkalmilag szívesen gibiceltem. Gibicelés közben elmélyedt bennem a régi meggyőződésem, hogy a hazárdjáték, ha elsősorban urak szórakozása is, minden, csak nem úri dolog. Az a játék, ahol néha-napján ősi birtokok, családok léte és nemzedékek jövője forog a kártyaasztalon, olyan ádáz ösztönöket és kaján vágyakat vet felszínre, amelyek összeférhetetlenek a jóravaló ember lelki életével. Bocsánatot kérek, de a nagy kártyásokat én kivétel nélkül hibás embereknek tartom.

A játékos viszont lenézi és alsóbbrendű lénynek tekinti a gibicet és ebben tökéletesen igaza is van, mert a gibic olyan ember, aki kockázat nélkül élvezi a játék izgalmait. Azaz parazita.

*

Volt egy bizalmas baráti köröm, amely esténkint a Pannonia-étteremben gyülekezett: Ambrus Zoltán, Bosnyák Zoltán és gróf Somssich. József. Ezek az ifjú urak akkoriban Bohemia és a Nagyvilág határmesgyéjén laktak, otthon voltak mind a két birodalomban és éppen ez tette a társaságukat nagyon vonzóvá.

Somssich festő, szobrász és mulatságosan gonosz torzképek rajzolója volt. A körmehegyéig tele volt művészettel és szabadságvággyal. Mi akkor igen elcsodálkoztunk

volna, ha beleláthatunk a távoli jövőbe és ott mint nagytekintélyű diplomatát és sokrendjelű külügyminisztert látjuk viszont barátunkat.

Ambrus akkoriban jött vissza Párizsból, ahol hosszabb időt töltött. Künn teleszívta magát gall kultúrával. Sohasem találkoztam emberrel, aki a francia irodalomban annyira otthon lett volna, mint ö.

Nagymértékben rendelkezett a szó hatalmával, a fehér asztal mellett is finomra és élesre csiszolt formában adta elő gondolatait és én ma is élvezettel emlékezzem azokra a forró és színes estékre, melyeket társaságában töltöttem. Többnyire a nőkről volt szó, a „női rejtélyt” megoldó elméleteket állítottunk fel és véget nem érő disputák közt mértük össze tapasztalatainkat, melyeket erről az érdekes tárgyról gyűjteni módunkban volt. A vendéglőből kávéházba, onnan néha egyikünk lakására mentünk. A nő tárgyköre oly gazdagnak bizonyult, hogy az éjszakát rövidnek találtuk.

(Ambrus belső munkatársa volt egyik napilapnak és a jóbarát szerkesztőségi munkásságát egyik kollegája ilyenformán énekelte meg: „A redakcióban tölt — Néhány perceket — S dicséri Herczeget”).

Ami a Nőt illeti, ő akkoriban malomkeréknyi nagy kalapot és selyem alsószoknyát viselt, az utóbbinak az volt a kötelessége, hogy járás közben ingerlőén suhogjon. Egyébként hosszan ringó, az akkori szakkifejezés szerint „mártogató lépésekkel” járt az utcán. Nem mindig mártogatott, csak olyankor, ha érdemes volt. Például: rendes lépéseikkel jött a néptelen mellékutcából, de rögtön mártogatni kezdett, mihelyt befordult a Váci-utcába. Erősen fűzte magát, titokzatos volt és többnyire szenvedett attól, hogy őt senki nem érti meg! Legkevésbbé persze a hites

ura. Ha véletlenül megláttuk a bokáját, az izgalmas látvány emlékét jóidéig magúinkban hordtuk.

A kilencvenes évek divatja nevetséges volt, szó sincs róla, de semmivel sem nevetségesebb, mint a kitépett szemöldöké és a pirosra lakkozott körömé.

Egy nyári estén régi, forró vágyam teljesült: Ambrus Zoltán a Margitszigeten bemutatott Márkus Emíliának és az urának, Pulszky Károlynak. A szigeten laktak, a kis nyaralóban.

Olyan dús, az aranyszín legforróbb árnyalatában tündöklő, villamossággal telített hajat, aminő Márkus Emmáé volt (őt mindenki Emmának nevezte!), nem láttam sem azelőtt, sem azóta. A művésznő több volt a szépnél: elképpesztően és nyugtalanítóan érdekes volt. Nagy nő volt. Egész lényében, de különösen a ruganyos járásában, amelynek puhasága lappangó erőt sejtetett, volt valami, ami a trópusok nemes nagy ragadozóira emlékeztette a kortársakat. A francia regényekben, amelyek akkoriban az irodalmi világpiacon mint dömpingáru uralkodtak, sok szó esett női démonokról, de a párisi írók az ujjúkból szopták a szőke csodáikat, a valóságban csak egy volt: Márkus Emília!

Pulszky Károly az Esterházy-képtár (a Szépművészeti Múzeum ősének) igazgatója volt. Fia volt Ferencnek, a szabadságharc egyetlen sikeres diplomatájának. A kiesi, szinte nőiesen finom Charlie korának egyik legnagyobb műértő je és mint ilyen, európai tekintély volt. Inkább volt X. Leó pápa alattvalója, mint I. Ferenc József királyé, amennyiben egész lelkével és minden érzékével az olasz renaissanceban élt.

Csodálatos! intuíció vezette műtárgyak felfedezésében. Az olasz kisvárosi zsibárusbolt kacatja közt rozsdásodó,

formátlan rézgombolyagban fölismerte az antik triposzt, az ócska olaj mázolmány repedezett festékrétege alatt megsejtette az átfestett prerafaelita képet, Umbria hegyi fészkének zegzugos tömegkvártélyában lebontatta a közfalakat, hogy rég feledésbe ment dísztermeket rekonstruáljon és nagyértékű falifestményeket kaparjon ki a mész alól. A legnagyobbszerű művészi fölfedezése azonban Márkus Emília volt, aki csakugyan maga volt a testetöltött, a beteljesedett renaissance.

Amit most készülök elmondani, az részben még az én időm *előtt* történt, de első forrásból merítettem és nincs lelkem, hogy átengedjem a feledésnek.

Mielőtt Charlie feleségül vette volna Emmát, Szemére Attilával és Thallóczy Lajossal véd- és dacszövetségben éltek. Athos, Porthos és Aramisnak nevezték őket, idősb Dumas Három testőre után. Pulszky és Szemére emigráns gyermekek voltak, az előbbi Londonban, az utóbbi, mint az 1849-es miniszterelnök fia, Párizsban nevelkedett. (Annak a kornak előkelő magyar fiai nem mindig engedhették meg maguknak azt a kényelmet, hogy otthon szülessenek.)

Az emigráns csemeték, ahányat ismertünk közülök, táglátkörű, művelt és nagy fantáziájú emberek voltak, de csak fogyatékos érzékük volt az élet reális igényei, különösen a pénz értéke iránt. Számító embernek, pláne takarékos gazdának lenni, abban a korban különben sem volt „úri dolog”.

Egyik a három testőr közül, aki később jóbarátom lett, maga beszélte nekem, hogy mikor egyszer a Rozner-kávéházban — a pesti uzsorások találkahelyén — egy

ügynök az ő számára 1000 forintot kért váltóra az öreg Sterntől, a nagytekintélyű uzsorás sértő ugratást látott ebben és felháborodásában nyakonütötte a bizalmi férfit. A megpofozott ügynök visszaült a barátom asztalához és félvállról mondta: „Ön ugyan sokra vitte!”

Már az én időmben történt, hogy egyik a három közül — nem mondom melyik, — egész délelőtt cserkészett a városban, hogy hitelképes jótállót találjon a váltójára. Sürgős szüksége volt néhány száz forintra. Este dinert adott (magam is ott voltam), minden teríték előtt porcellánköcsög állott, a köcsögben szőlőfürtökkel megrakott eleven szőlőtő, mellette ezüst olló, hogy a vendég maga vághasson a gyümölcsből. Mondanom sem kell, hogy ez télen történt. A váltókölcsön ehhez a lucullusi ötlethez kellett.

Thallóczy Lajos, mint Kállay Béni kedves embere, balkáni specialistának indult. Az uralkodóház titkos levéltárának igazgatója és v. b. t. t. lett. Pulszky Károlytól tudom, hogy fényes emelkedését nem kis részben albániai viselt dolgainak köszönhette. Mint emiszárius járt ott, ferencrendi barát képében. Mondják, ha éppen megszorították, misét is mondott. Ez a nagytudású és nagyeszű férfi, talán albániai emlékek hatása alatt, különös kedvét lelte abban, hogy minél cinikusabb álarcban lépjen a nyilvánosság elé. Például: Még titkos tanácsos korában is szívesen vette, ha pincérek, vagy hivatali altisztek, lengyel zsidónak nézték. Mivel vörös körszakállt viselt és folyékonyan beszélte a jiddis tájszólást, ebben az örömben elég gyakran volt része.

Athos, Porthos és Aramis a maguk idejében elhatározták, hogy sohasem házasodnak meg, hanem közös legényháztartást rendeznek be abban a villában, amelyet Budán

fognak építeni. Neki is ültek terveket készíteni, és olyan kérdésen, hogy francia, vagy flamand kárpit legyen-e a dohányzóban, féléjszakán át vitatkoztak. Egyetlen berendezési tárgyat be is szereztek a budai házhoz, amely idők folyamán télikerttel, tükörgalériával, zene- és tánctermekkel, házikápolnával és színházzal bővült: a berendezési tárgy egypár gyertyára való csipke-ellenző volt, amit 500 frankért vásároltak Párizsban.

Egy építész barátjuk később elkérte a kész terveket, és részletes költségvetést készített. Az építkezés többe került volna, mint akár az új Országház, akár a Bazilika. Olasz renaissance stílusban tervezték, magyar csak az volt rajta, hogy egy pillanatig sem törték a fejüket, hogyan fogják a pénzt előkeríteni.

Életük expozícióját maguk csinálták meg könnyű szívvel, de azután beavatkozott a felhők fölött lakó nagy dramaturg és szomorú játékra fordította a szellemes komédiát. Szemere Attilát szívbénulás ölte meg élete virágjában. Vele temették annak a könyvnek a tervét is, amelyben meg akarta írni az Igazi Amerikát. Ő évekig élt New-Yorkban, ahol tőkét keresett egy magyar találmányhoz. Pénzt ugyan nem adtak neki, de egy nagyvállalat ellopta a találmányát. Azt hiszem. Szemere korai halála egy szenzációs könyvtől fosztotta meg a világot. Neki az volt a meggyőződése, hogy Amerika terméketlen föld, tulajdonképen óriás szivattyútelep, amely arra rendezkedett be, hogy kiszívjon Európából minden erőt, pénzt és tehetséget. Valószínű, hogy ez túlzás, de bizonyos, hogy Szemere szellemesen és mulatságosan túlzott.

Thallóczy Lajos, aki a három testőr közül a legnagyobb kort érte, vasúti szerencsétlenség áldozata lett. Mint a katonailag megszállott Szerbia kormányzója fel-

utazott Bécsbe, hogy résztvegyen Ferenc József király temetésén. Hazajövet kisiklott a vonat és ő szörnyethalt a szalonkocsijában. Élete és munkássága jutalma az volt, hogy a saját szalonkocsijában halt meg.

A legmegrázóbb és mondhatnám: a legmagyarabb halált Pulszky Károlynak rendelte a sors, 1896-ban a. kultuszminisztérium büntető följelentést tett ellene. Azzal gyanúsították, hogy hűtlenül kezelte az állami pénzt, melyet rábíztak, hogy műtárgyakat vásároljon Olaszországban. Mivel a Pulszkyak rendületlen és harcias hatvanhetesek voltak, a közjogi ellenzék részéről olyan embervadászat indult meg, amely ritkaságszámba ment a híres magyar vadászterületen is. A kormány pedig azzal tüntetett a saját szigorú erkölcsi fölfogása mellett, hogy első kakasszóra megtagadta a boldogtalant.

A képviselőház tudós esztétikusai főleg azt vették zokon, hogy Pulszky az állam pénzén valami Piombó nevezetű festőtől is szerzett képet. A magyar politika szótárában Piombónak olyan hangzása lett, mint Franciaországban a Panama szónak. Valahányszor Polonyi Géza, az önkéntes főmagánvádló, gúnyosan a Házba süvöltötte a Piombó nevet, a honatyák düledeztek a kacagástól. A Piombó, melyért szegény Charliet annyit támadták, ma a Szépművészeti Múzeum egyik legfőbb büszkesége, miként a többi műtárgy is, amit hozott, kulturális leltárunk nagy értékei közé tartozik.

Azt hiszem, én voltam az egyetlen újságíró, aki kísérletet tett a B. H.-ban Pulszky megmentésére. Akkor sem értettem, ma sem tudom, miért kellett halálba üldözni. Igaz, hogy ő, bármennyire zaklatták is, nem akart hallani elszámolásról. Úgylátszik, nem csinált följegyzést, a pénzt, amit rábíztak, magánál hordta és ha kiadása volt, egy-

szerűen a zsebébe nyúlt. Mikor vádolni és gyanúsítani kezdték, egy hétig ágyban feküdt, bár nem volt beteg, folyton angol bakfis regényeket olvasott. Az angol leányélet fehér és együgyű világába» menekült a szennyáradat elöl, amely elnyelni készült őt. Az 'embervadászoknak gyöngydolguk volt: az áldozat meg sem kísérelte a menekülést.

Külön vádpontként hangoztatták, hogy Velencében szerenádot adott Eleonóra Dusénak. Sokan ezt felháborítónak találták. Azt azonban senkisem kutatta, hogy a beszerzett műtárgyak megérik-e a pénzt, amit Pulszky értük adott? Pedig nézetem szerint ezen fordul a kérdés. Ez azonban nem is kérdés, azóta százszor is megállapították, hogy az állam pénzével soha jobb üzletet nem csináltak, mint ez alkalommal. Tudunk eseteket, mikor az öszszes hivatalos formaságok betartása mellett óriás kárt okozták az országnak; Pulszky nagy hasznot szerzett, mivel azonban nem törődött a formaságokkal, kiüldözték a hivatalából és az életéből.

Egyideig a nagyvilágban bolyongott, elment Ausztráliába — a renaissance lovagja a birkanyírók közé! — de aztán elunta a dolgot és nyílt tengeren, útban Délamerika felé, főbelőtte magát. Lehet, hogy akkor is a velencei serenata visszhangzott a lelkében, amelyet Duse erkélye alatt játszatott.

A nemes vad terítékre került, a hazafiaknak viribus unitis sikerült elpusztítaniok egy ritka nemzeti értéket. Az utókor észbekapott és felállította mellszobrát a Szépművészeti Múzeumban. Kinek dicsőségét és kinek szégyenét hirdeti az?

II.

Az utcán találkoztam Paulay Edével, a Nemzeti Színház igazgatójával. Máskor mogorva szórakozottsággal fogadta a köszöntést, de ezúttal megállított és a szemüvege fölött elnézve, mondta:

— Olvastam magától egy párbeszédes elbeszélést... nem próbált még színdarabot írni?

— És ha megírom, mit csináljak vele?

— Hozza el nekem.

Elváltunk és ő még utánam szólt:

— Gondolkozzék azon, amit mondtam.

Nem sokáig gondolkoztam, még aznap délután fölvittem az igazgatói irodába a Dolovai nábob leányát. (Ez a darab az „Egy szegény ifjú története” mellett a rossz darabcímek rekordját tartja.) A színmű, miután jogászkorom óta különböző változásokon ment keresztül, — a katonatisztek is csak később kerültek bele, — készen feküdt a fiókomban. Paulay azt mondta:

— Ez elég gyorsan ment, de én sem fogom magát megváratni, jöjjön el holnap feketekávéra és meg fogja tudni, mi lesz a darabjával.

A Nemzeti Színház bérházában, ahol Paulayék laktak, jókora társaságot találtam együtt. Jászai Mari, Csillag Teréz, Vizváryék, Lánczy Ilka, Helvey Laura és Keglevich István gróf azok, akikre emlékszem. A komolyan érdeklődő pillantásokból, amelyek felém fordultak, meg-

értettem, hogy Paulay beszélt a darabomról és hogy nem mondott éppen rosszakat. Ezúttal azonban nem hozta szóba. Mikor az egész társaság már indulóban volt és én velük mentem, az igazgató az előszobában ennyit mondott csak:

— Jöjjön hétfőn az irodámba, megcsináljuk a szereposztást.

Vasárnap végignéztem a Nemzeti Színház délutáni előadását és mivel most már háziszerző voltam, szükségét éreztem, hogy látogatást tegyek az igazgatói páholyban. A Paulay-páron kívül egy parányi Murilló-angyalt találtam ott, rózsaszínű ruhában. A kis Paulay Bözse egyike volt a legbájosabb gyermekéknek.

Később egy pipiskedő, selypítve beszélő, idősebb művésznő tipegett a lámpák elé és Paulay, aki sohasem tett lakatot a szájára, mérgesen felmordult: „Le kellene lőni a színpadról!”

Előadás után a színház udvarára mentünk, ahol akkor a Lendvay-szobor állott. Megjelent a selypítő delnő is és karjai közé kapta Erzsikét.

— Láttalak ám a páholyban, drágaságom! Azt is láttam, hogy apukád mondott valamit, mikor a színpadra léptem. Vájjon mit mondott?

Akik ott álltunk, az ijedtségtől dermedten csüngtünk a kislány rózsás szájacskáján. Ebből földindulás, égszakadás lesz! Bözsike megszólalt:

— Apuka azt mondta, mindig ünnepnapja neki, ha a nénit a színpadon látja.

Mi lesz ebből a kislányból? — kérdeztem magamban. Az idő megadta rá az egyetlen lehetséges választ: tekintettel diplomáciai hajlamaira, nagykövetné lett.

A hétfői szereposztás azonban másképpen folyt, mint terveztem. Én Bilitzky kadét szerepét K. Irénnek szántam,

a Nemzeti egy bájos ifjú kezdőjének. Eddigelé nem igen tudott érvényesülni, de én megígértem neki, hogy megmutatom a világnak, mi lakozik benne. Erre ő maga is kíváncsi lehetett, mert a szereposztás napján elkísért a Nemzetibe, hogy a lépcső alján várja meg művészi karrierjének megindulását. Mikor Paulaynak előhozakodtam az ötletemmel: ennyit mondott csak: — Drámai színház ez, uram, nem operett!

Azzal betette az előtte fekvő könyvet és fölkelt. Kár az időért, gondolhatta. A lapokból tudtam meg, hogy Bilitzky kadétot Zilahy Gyulának, Tarján főhadnagyot Náday Ferencnek, Lóránt hadnagyot Császár Imrének, Szentirmaynét pedig Csillag Teréznek osztotta. Jób Vilma szerepét ábrázolója, a Nemzeti Színház egyik büszkesége, jóformán az utolsó órában orvosi bizonyítvány kíséretében visszaadta. Mivel azonban titkos jóakaróim előre óvtak ettől a veszedelemtől, készenlétben tartottam Török Irmát, aki a döntő pillanatban teljes szereptudással és kész ruhatárral beugrott. (A színház büszkesége erre szemrehányóan mondta: Tehát sikerült engem kiintrikálni a darabból!)

Barátaim, akik nem tudták, milyen ártatlan vagyok a szereposztásban, kifogásolták, miért bíztam olyan fontos szerepeket, mint Bilitzkyt és Jób Vilmát, két félig ismeretlen kezdőre. De én később is, mikor már szavam volt a szereposztásnál, szívesen adtam előnyt a tehetséges fiataloknak a sztárok fölött. A sztár a legtöbb esetben olyan művész, aki a színház és a szerző feje fölött összeesküvést sző a karzattal és elárulja a színházat és a szerzőt is. Nem egy esetben felszabdalja a darabot, mint a vég posztót és a testére illő ruhát fércel belőle. A sikert pedig nem a darabnak, hanem magának csinálja. Jeligéje: lássátok,

ilyen szemétből is mit tudok én kihozni! — Hogy félreértés ne legyen, hozzáteszem: nem minden nagy színész sztár.

A próbákat az igazgató vezette, én némán és láthatatlanul lapultam a homályos nézőtéren. Csillag Teréz elmondta nekem, hogy Paulaynak, mikor felolvasta neki a vígjátékomat, megeredtek a könnyei — ezek után nemcsak a komédiámat, de az életemet is rábíztam volna.

A bemutató minden várakozásomat felülmúló sikerrel járt. Török Irma és Zilahy Gyula ezzel a szerepükkel lendültek neki a pályájuknak. A jó hangulatot még a barátaim sem tudták megrontani, pedig ugyancsak rajta voltak. Mikor az első felvonás után valaki pisszegett a karzaton, Barna Dóri fölvágtatott és közhírré tette, hogy mindenkit pofonüt, ki tüntetni merészel a darab ellen. Természetes, hogy erre a pisszegés még erősebb lett. Ugyanakkor fölszáguldott K. Zsiga is, egy Hunnia-beli klubtársam, ő azt kiáltotta: „A pisszegés zsidó intrika, nem akarják, hogy keresztény írónak sikere legyen!”

A darabnak, ezek ellenére is, nagyszerű sajtója volt. Csiky Gergely halálával valami interregnum-féle következett be a drámai színpadon, Csiky hagyatékbabérain apró epigonok osztoztak, sajtó és közönség pedig olyan írót követeltek, aki igazi életet hoz a színpadra. A Dolovaiban, miként első darabjaimban általában, sok volt az elbeszélő elem, az alakjai azonban, főleg a katonák, csakugyan éltek és életük magyar élet volt. Ebben a felfogásomban megerősített az *Egyetértés* műbírálója, aki kegyetlenül levágta a Dolovait, közben azonban azt találta írni, hogy alakjaim közül legjobban Bilitzky kadét sikerült, de ez nem az én érdemem, mert „készen vettem az életből...”

Nevezetes, hogy a negyvennyolcas politikusokat sértette a darabom. Egyik vezérük komoly arccal mondta: „Olyan káros intézményt, amilyen a közös hadsereg, nem szabad népszerűsíteni!” Annál nagyobb népszerűséget szereztem a cs. és kir. hadsereg lovassága körében, azoknak ezentúl én voltam az udvari — vagy hogy stílszerű legyek: az istálló poétájuk. Egyízben egy hercegi törzstiszt, aki végignézte a darabomat, bevitt a felesége páholyába és német nyelven így méltatta az írói jelentőségemet: Kérlek, ez a Herczeg úgy ír, mint a víz!

A *B. H.* szerkesztősége ünnepi lakomával tisztelt meg, amelyre persze meghívták a Dolovai szereplőit is. A vacsora virradatig tartott, végül már csak hárman maradtunk: Bercsényi Béla, aki a darabban a zsindelyes báró szerepét játszotta, Körösmezey Gusztáv, a kutyamosó, és magam.

Az ablakon már benézett a kék reggel, mikor Bercsényi pohárköszöntőt mondott reám. Eleinte nevetve hallgattam, de aztán elment a kedvem a nevetéstől. Azt mondta: Elbúcsúztatja Herczeget, a költőt, mert meggyőződése, hogy a mai sikerem után nem fogok többé épkézláb színművet írni. Budapesten — így folytatta — van egy csomó nem egészen fiatal, de még elég mutatós hisztérika, aki a nyilvánosság mániájában szenved. Ha egy muzsikus, színész, politikus, vagy író neve forgalomba kerül, rávetik magukat, mint ordasok a birkára, széttépik, cafatjait egymástól kapkodják, és ami végül megmarad az emberből, az nem elég arra, hogy költői műveket alkosson.

Bercsényi maga nagy tapasztalatú férfi volt, élete útján bizonyára találkozott a „nem egészen fiatal, de még elég mutatós” honleányokkal és tudta, mit beszél. Sza-

vai megmaradtak emlékezetemben és volt olyan helyzet életemben, mikor hasznukat vettem.

*

Be akarok még számolni a Dolovai bécsi „karrierjével”, bár az jóval későbbi dolog.

Jelentkezett nálam egy B. B. nevű osztrák újságíró, hogy ő a német színpadok számára „adaptálja” a darabomat. Adaptálta is, helyesebben szólva velem adaptáltatta. Különböző változásokat és javításokat indítványozott és én, azzal a tisztelettel, mely a világsiker ügynökének kijár, megtettem mindent, amit kívánt. Egyebek közt bágyadtnak találta az első felvonásvéget. Újat írtam. Szentirmay kapitány lehordja Tarján főhadnagyot, mert felügyelet nélkül hagyta az influenzás lovakat; a főhadnagy lehordja Lóránt hadnagyot, ugyancsak az influenzás lovak miatt; a hadnagy lehordja Bilitzky kadétot; a kadét pedig lehordja Miskát, a kutyamosót. Az egész jelenetet crescendo ütemben írtam meg.

B. B. kollegának roppantul tetszett az új felvonásvég. Darabomat azonban nem tudta német színpadon elhelyezni. A Raimund színház igazgatója később őszintén meg is mondta nekem, miért nem. A Dolovai, különösen német fordításban, túlságosan magyar hatást tett, pedig bécsi színpadon akkoriban a magyart inkább torzkép alakjában szerették. Az osztrák hazafiság, amely a soknyelvű államot valahogyan összetartotta, tulajdonképpen a magyarság iránt érzett közös ellenszenv volt. Rokonszenvet Bécsben csak a fiakkeresek és pincérek éreztek irántunk. Más-más okból a bécsi fekete-sárgák épp úgy elvetették volna a vígjátékomat, mint a budapesti negyvennyolcasok. Én az esetből azt a következtetést vontam le,

hogy nem törődtem többet a külföldi színpadokkal. Ami a műveim közül mégis oda került, az én hozzájárulásom nélkül tette meg útját.

A következő télen Bécs egyik külvárosi színpadján viharos sikert ért el B. B. kolloga egy katonai tárgyú komédiája: „Die dritte Escadron”. Bécsben járva megnéztem és rögtön tisztában voltam vele, hogy bohózatát az én Dolovaimból csinálta. Nem volt kimondottan plágium, B. B. gondosan fölszabdalta, kifordította és átvarrta a Dolovait, mintegy nadrágot csinált a kabátból. Az új jeleneteket, melyeket a német verzió számára írtam, szószerint átvette, a bohózat második felvonását azzal a bizonyos crescendo-jelenettel fejezte be és tulajdonképpen ez csinálta a nagy sikert Beláttam, hogy nevetségessé lennék, ha az igazamat keresném, hiszen bizonyítani sem tudnék, mert azok a jelenetek, melyeket B. B. egészükben átvett, nincsenek is benne a magyar eredetiben. Tehát hallgattam, mérgelődtem és hazautaztam.

Megjegyzem: az új felvonásvég, az a bizonyos crescendo-jelenet, nekem is tetszett és elhatároztam, hogy beiktatom a magyar eredetibe, de most már nem mertem megtenni, nehogy azt mondják, úgy loptam B. B. bohózatából.

Hónapok múlva egy német úr köszöntött be budapesti lakásomba. Szikár, sápadt, szúrósszemű férfi. volt. Karl Kraus, a bécsi *Fackel* kiadója, akinek vérvörös borítékú füzeteit akkoriban nálunk is mohón olvasták. Ebben ti káprázatosan elmés, vakmerő, a vérengzésig harcias íróban, aki mestere volt a német szónak és aki aforizmákban tudott gondolkozni, volt valami Nietzsche szellemének túlköszörült élességéből.

Volt szíve, hogy egymaga hadat üzenjen a sajtó intéz-

ményének, melyet ő — ad analogiam Kanaille — Journaille-nak nevezett. Különösen a Monarchia leghatalmasabb lapját, a Neue Freie Pressét támadta ádáz kíméletlenséggel. Bizonyos, hogy Kraus ezt a harcot, mely a hörcsög és az elefánt csatája volt, a bécsi közönség ujjongása és tapsai közepette vívta meg. Annyira gyűlölte a sajtót, hogy az őseit is exhumálta. „Heine und die Folgen” című füzetében nekitámadt a lírikusnak, aki Kraus szerint, mint a tárcacikk műfajának megteremtője, felelős a modern sajtó nyegle hangjáért.

Azzal jött hozzám, hogy ő Budapesten bizonyítékokat keres B. B., a Dolovai német adaptálója ellen. B. B. ugyanis egy pár esztendeig a magyar fővárosban volt német újságíró és Kraus szerint kizárt dolog, hogy akkor, mikor még kicsi és szegény legény volt, nem követett volna el „valamit”. A bizonyítékokra azért volna szüksége, mert B. B. följelentést tett ellene becsületsértés és rágalmazás miatt, a Fackel ugyanis egyebeik közt azt találta írni a kollegáról, hogy darabjaival „rendszeresen be szokta rondítani a bécsi külvárosi színpadokat”.

Nem akartam hajtó lenni ennél az embervadászatnál, és a királyi ügyészséghez utasítottam Kraust. Szerencséje volt, a főügyész véletlenül a *Fackel* olvasói közé tartozott és midőn meghallotta B. B. nevét, egy aktát hozatott az irattárból és odatette Kraus elé. A *Fackel* szerkesztőjét nem csalta meg szimatja: B. B. csakugyan zsarolás miatt börtönt ült Budapesten.

Kraus hiteles másolatokkal a táskájában és kaján kárörömmel a szívében, visszasietett Bécsbe. Én azonban hiába forgattam a *Fackel* következő számait, az én adaptálómról nem esett több szó. Egy bécsi találkozásunk alkalmával Kraus megmondta, mi késztette hallgatásra.

B. B., mikor megérezte a puskapor szagát, váratlanul megjelent a *Fackel* szerkesztőségében és ennyit mondott csak: „Gyermekeim vannak!” Azzal meghajolt és elment. Ha nem is volt jó adaptáló, jó emberismerő volt a kollega, mert ezzel végleg lefegyverezte ellenfelét. Nem hatotta meg, de undort keltett benne az egész dolog iránt. Kraus nem volt jószívű ember, de kényes Ízlésű volt.

A barátság egy neme szövődött köztünk, fölváltva fölkerestük egymást Budapesten és Bécsben és én néhány cikket írtam a *Fackelnak.* Azt a benyomást nyertem, azért barátkozik velem, mert fárasztja az örökös lelki magány, amelybe begubózta magát, a bécsiek előtt azonban szégyenli bevallani ezt az emberi gyöngéjét.

Elképesztően szellemes ember volt, de mindig az volt az érzésem, hogy viperák lappanganak a kertjében. Időközönként olyan harci düh forralta a vérét, amely már szinte patologikus volt. Miután egy szörnyű tollcsatában végzett Max Hardennal, Alfred Kerrbe azért kötött csak bele, mert egyik tisztelője azt találta mondani: „Az egész német sajtóban az egy Kerr tudna helytállani Krausnak”. Egyéb sem kellett neki, rögtön megnyergelte a harci paripáját.

Egyszer együtt ebédeltem vele a bécsi Sacherban. A szomszéd asztalnál ült a ragyogó szépségű Odillon, akinek fényes színpadi pályája később olyan megrázóan szakadt meg, mint egy görög sorstragédia. Ismertem Odillont és jóban voltam a vőlegényével, Rakovszky Ferenccel, akinek társaságában ebédelt. Rakovszky később kihivatott a szomszéd szobába és megkérdezte, ki az az úr, akivel együtt ebédelek? Hogy nem Fackel-Kraus-e?

— De bizony az.

— Akkor hozd át az asztalunkhoz, Helén nagyon szeretne vele megismerkedni.

Midőn barátomat értesítettem a rávárakozó nagy szerencséről, száraz hangon mondta: „Színházi bírálatokat szoktam írni, ezért elvből nem kötök ismeretséget színésznőkkel”.

*

A *Dolovai nábob leánya* révén megbarátkoztam Csillag Teréz körével. Darabomban ő játszotta Szentirmayné szerepét, Éppen kapóra jött neki, ő akkoriban kereste az átmenetet a naivától az asszonyszerepekhez, Szentirmayné pedig nem volt egyéb, mint egy naiva, akit szerencsésen főkötő alá hoztak.

Csillag, akinek szeméből csak úgy ragyogott a szellem és az értelem, tulajdonképpen soha nem volt igazi naiva, de azok a leányszerepek, melyeket az akkor fölkapott francia társadalmi drámákban játszott, nem is voltak naivak. Maga a szerző, a hitetlen és minden hájjal megkent párizsi raisonneur, öltözött az ártatlanság fehér leányruhájába, hogy szendén és kecsesen mázsás gorombaságokat vagdoshasson a színházlátogató emberiség fejéhez. Azok a leányszerepek, melyeket Csillag a francia drámákban játszott, többnyire kisebb terjedelműek voltak, de az ő játéka fényessé és meleggé tett egy-egy egész színházi estét. Megvolt az a ritka adománya, hogy meg tudta mosolyogtatni a közönséget ugyanakkor, mikor könnyeket csalt a szemébe.

Abban a színésztársaságban, amelybe kerültem, nők és férfiak szeretetreméltók, tehetségesek és közvetlenek voltak, engem versenyezve kényeztetek, tehát nagyon jól éreztem magamat köztük. Ennek az lett a következménye, hogy a budapesti családok, különösen a leányosházak, egymásután levették rólam a kezüket. Elveszett embernek

tekintettek és ezzel körülbelül el is dőlt az a kérdés, lehet e még belőlem rendes férj és családapa.

Csillag Teréz legbizalmasabb barátai Vizváry Gyuláék és Jászai Mari voltak.

Vizváryt, de a feleségét is, az emberiség jótevői közé szeretném sorolni, mert kevés művész fakasztott életében annyi jóleső vidámságot, mint ők. Mindkettőjük külseje- \ ben is volt valami, ami első pillantásra rokonszenvet és derűt váltott ki a szívekből. Vizváryné konyhája híres volt és itt szeretném megjegyezni: ahány színésznőt ismertem, az mind jó háziasszony volt. A közhit mást mond, tudom, de úgylátszik, a közhit nem csalhatatlan. Vizváry Gyula, a nagy humorista, magánéletében komoly és korrekt gentleman volt, egyébként tagja is volt az Országos Kaszinónak.

Most azonban beszéljünk Jászai Mariról, akit bizalmasai Mirjának neveztek. Nem volt szép asszony, de remek ember volt. Valami szonorzengésű ünnepélyesség és nagyvonalúság jellemezte egész valóját. Az anyaföld gyermeke volt és lényében megvoltak a ciklops építmények keménységei és durvaságai, de megvolt az időn győzedelmeskedő erő is.

Én csodálatosképpen Bécsben ismerkedtem meg vele, azon az ideiglenes színpadon, melyet egy színművészeti kiállítás alkalmával a Práterben rögtönöztek. A király kívánságára a Monarchia összes híres színtársulatai vendégszerepeltek ott, köztük a budapesti Nemzeti Színház is. Jászai azon az estén Grillparzer Medeáját játszotta, a női titán grandiózus, mindent elsöprő erejével, úgy, hogy a bécsieknek, akik a Burg műsoráról jól ismerik a szomorújátékot, elállott a lélegzetük. Ha nem magyar nyelven játszott volna, amelyet valaki egy alkalommal „privát

nyelvnek” nevezett, azt hiszem, ettől az estétől fogva a világ legnagyobb tragikája lett volna.

Sohasem ismertem embert, akit olyan olthatatlan kultúrszomjúság emésztett volna, mint Mirját. Egész életén át tanult, mezítlábas kis cselédleányból feldolgozta magát odáig, hogy angol eredetiben olvashatta Shakespearet. A halhatatlan brit költőt úgy ismerte, mint senki más, Lear király, Hamlet, Falstaff, Ofélia, Desdemona neki személye® ismerősei voltak, akikkel együtt búsult és vigadott.

Szalonja főhelyén állott az Avoni Hattyú mellszobra, fején azzal az arany babérkoszorúval, melyet Jászai egyízben a Nemzeti Kaszinótól kapott. Shakespeare Jászai otthonában valóságos istentisztelet, vagy, mondjuk, hőskultusz központja volt. De Mir ja azután elolvasott egy könyvet, mely a Bacon-féle elmélet mellett kardoskodott: egy pihenteszű ánglius kitalálta, hogy a drámákat nem Shakespeare, hanem Bacon lord írta volna, és Mir ja, fájó szívvel bár, de meggyőzette magát. Mikor újból meglátogattam, a mellszobor már eltűnt volt a szalonból, Shakespeare aranykoszorú nélkül, kopasz fejjel, ott szégyenkezett az előszoba kályhája mögött. Azt kérdeztem tőle, már mint a mellszobortól: „Ide jutottál, vén plagizátor?” Mire Mirja elnevette magát, de az arca vérvörös lett... Egy másik pihenteszű angol író szerencsére meggyőzte, hogy a Bacon-elmélet sületlenség és Shakespeare visszatérhetett száműzetéséből, visszakapta az aranykoszorúját is.

Mirja izzó képzelete és csodálatos fogékonysága sok fájdalmat, de egyszersmind nagyszerű élvezeteket is szerzett neki Ö barátságot tartott múlt idők hőseivel és költőivel. Kezébe került a Kelet népe és akkor fölfedezte magának Széchenyi Istvánt. Úgy fölfedezte, hogy egy pár

évig meg sem tudott lenini nélküle, jóformán vele és neki élt.

Minden tavasszal, mikor a nagycenki évszázados hársfasor kivirágzott és kilométernyi távolságba árasztotta kábító illatfelhőit, Mirja elzarándokolt a legnagyobb magyar sírjához. Egyszer engem is magával vitt és ennek az emlékezetes útnak része volt benne, hogy később megírtam a *Híd* című Széchenyi-színművet.

Mikor esztendők múlva, mint a Petőfi-Társaság elnöke, a Petőfi-ház alapításával foglalkoztam, Mirja rávetette magát Petőfi költeményeire és szinte valamenynyit betanulta. Jóidéig azonban nem lehetett rávenni, hogy szavaljon belőlük. Sem nyilvánosan, sem bizalmas körben. Azt mondta, nem tudta még kisütni, hogyan kell Petőfit szavalni. Egyszer aztán későn este felhívott telefonon.

— Megvan! Tudom már, hogyan kell Petőfit szavalni!

— Hogyan kell?

— Sehogysem! Egyáltalán nem szabad szavalni, csak egyszerűen el kell mondani.

A módszer bevált, a Petőfi-Társaság egyik legközelebbi ülésén (Mirja tiszteleti tagja volt a Társaságnak) elmondott néhány Petőfi-verset és valósággal fanatizálta a hallgatóit. Még reánk, írókra is úgy hatott az előadás, mintha Szeptember végén akkor bontotta volna ki elsőízben minden költői szépségét.

Én tulajdonképpen csak Mirja halála után, emlékiratainak olvasásából, tudtam meg, milyen tiszta és mély vonzalmat érzett irántam. Az ilyen utólagos felismerés fájdalmas lelkiismereti furdalásokkal jár, a túlélőnek az az érzése, hogy nem értékelte eléggé a barátság égi ajándékát.

Írótársaim közül egyesek a fejükbe vették, hogy azzal, amit elértem, őket rövidítettem meg. Óvatosabb viselkedéséi talán enyhíthettem volna a gyülekező ellenszenvet, de nekem még némi kaján kis örömöm is telt népszerűtlenségemben.

Belenyugodtam abba, hogy sokan nem szeretnek, de hogy mire képes a kollegiális ellenszenv, azt később tudtam csak meg, mikor titokzatos kezek csapdát állítottak az utamba.

Azzal kezdődött, hogy női kéztől leveleket kaptam. A papíron bárói korona, az írás az akkor divatos! halszálka betűk, az aláírás női keresztnév, mondjuk: Ágnes, a tartalom: fellengős szerelmi vallomások. A levélíró poste restante választ kért. Persze, nem válaszoltam. Ilyenféle leveleket mindenki kap, akinek neve a nyilvánosság előtt hentereg, az ember vagy törődik velük, vagy nem. Névtelen leveleket én ifjabb éveimben elolvasás után, később olvasatlanul szoktam a papírkosárba dobni.

Az én Ágnesem azonban egy nap megírta a teljes nevét. Hol Budapestről írt, hol abból a felvidéki városkából, ahol a családnak csakugyan birtoka volt. A leányt én sohasem láttam, egyszer aztán elküldte a fényképét, azon nagyon csínos és érdekes volt, a képen egy szó: Tiéd!

Nekem a levelek első perctől fogva gyanúsak voltak, bár nem tudtam volna megmondani, miért. Mértéktelenül magasztalták nemcsak az írásaimat, de a külsőmet is, pedig abban az időben még a férfi szokott udvarolni a nőnek, nem fordítva. Olvasás közben néha az a benyomásom lett, a levélíró engem tökfilkónak tart. Néha meg az az undok érzésem támadt, mintha fauni vigyorgást látnék

a sorok közt, aminőt a régi redut-álarcosbálok nőimitátorainak arcán láttam.

Hogy csapdát állítanak nekem, arról akkor győződtem meg, mikor az állítólagos bárónő közölte velem, hogy bérletük van az Operában és arra kért, valamelyik este látogassam meg a páholyában. „Ha nem is volnék egyedül, nem baj, én megmondtam már a hozzám tartozóknak, hogy megismerkedtem magával a lovardában és így feltűnés nélkül bemutathatom a családomnak.”

Mivel tovább is hallgattam és a tájékára sem mentem az Operának, az én Ágnesem drámai húrokat kezdett pengetni. Hogy ő föltette egész életét erre az érzésre és ha azt tapasztalná, hogy csalódott bennem, akkor olyat tesz, hogy igenis komolyan fogom venni.

Megint elmúlt egy hónap és ekkor nyomtatott gyászjelentés érkezett: X báró cs. és kir. kamarás és feleség, szül. Y grófnő, csillagkeresztes hölgy és nem tudom micsoda még, szomorodott szívvel tudatják, hogy Ágnes leányuk életének 23-ik évében váratlanul elhunyt. A jelentés abból a bizonyos vidéki városból érkezett. Most már némileg megzavarodtam, de továbbra is azt tettem, amit eddig: nem adtam magamról életjelt.

Néhány nappal később azonban gyászkeretes levelet kaptam, a boldogult Ágnes édesanyja írta. ő tudja, hogy nekem valami közöm van szerencsétlen lánya tragédiájához, hiszen a szegény gyermek még halálos ágyán is folyton engem emlegetett, a mama nem tesz nekem szemrehányásokat, csak arra kér, látogassam meg budai palotájában és vessek véget a szörnyű homálynak, amely a lánya sorsát borítja. Azt hiszi, ennyivel mégie tartozom az anya fájdalmának.

Csakugyan fölmentem a Várba. Addig cirkáltam a

palota körül, amely egyébként éppen olyan egyemeletes ócska kis ház volt, mint a budai paloták általában, míg végre egy cselédforma ember jelent meg a kapuban. Megkérdeztem tőle, merre van a Belügyminisztérium és mellékesen odavetettem: Maguknál családi gyász van? — Dehogy van! Miért volna? Az egész ház makkegészséges.

Jóidővel később Bársony István, akivel akkor még csak futóismeretségben voltunk, váratlanul azt kérdezte tőlem az Otthon körben, mit szólok a szegény Ágnes bárónő szomorú halálához? Tudott az esetről. Azt válaszoltam: örülök, hogy elpatkolt, legalább nem alkalmatlankodik többet a sületlen leveleivel.

Bársony meglepetten nézett reám, de azután elnevette magát. Csak egy esztendővel később, mikor már bizalmasabb viszonyban voltunk, magyarázta meg nekem a rejtélyes ügyet. A gonosz komédiát egyik írótársunk rendezte, aki akkoriban pornográf lapocskát szerkesztett Budapesten. Az volt a terve, hogy leveleket szerez tőlem, amelyekkel bebizonyítja, hogy önhitt fajankó vagyok. Leveleimet egy humoros cikk keretében ki akarta nyomatni. (Akkor különb dolgok is történtek a sajtószabadság jegyében.)

Tervén jobb ügyhöz méltó szívóssággal dolgozott. Mikor észrevette, hogy nem állok kötélnek, azon erőlködött, hogy legalább kínos helyzetbe hozzon, azért rendelt a báróék páholyába, majd a palotájukba. Mondanom sem kell, a családnak sejtelme sem volt arról, hogy visszaélnek a nevével. Bársony és még néhányan be voltak avatva, de nem vették tragikusan, rossz viccnek tekintették, afféle ugratásnak, amilyen újságíró körökben nem ritka.

*

Most pedig elmondom első autóutam rövid történetét.

A technika kora megihlette Budapest fővárosát is, autókiállítást rendeztek, ami úgy értendő, hogy bécsi kereskedők lehoztak egy tucat gépjárművet, amelyek, ha ma végigpöfögnének az Andrássy-úton, furcsa formájukkal általános derültséget keltenének.

Vízváryék akkoriban mátyásföldi nyaralójukban vacsorát adtak a társaságunknak és én elvállaltam, hogy Csillag Terézt két más hölggyel együtt kifuvarozom. Meg akartam lepni a hölgyeimet, azért elmentem egyik bécsi autókereskedőhöz és megkértem, adjon kölcsön egy kocsit. Szívesen tette, bízott benne, jó reklám lesz az üzletének.

Mikor éjfél után hazaindultunk Mátyásföldről, észrevettem, hogy az osztrák sofőr részeg. Vizváryék reá is kiterjesztették a vendégszeretetüket és annyi bort adtak neki, amennyi belefért. A derék osztrák szédületes sebességgel hajtott: lehetett óránkint 40, vagy talán 50 kilométer. Azt mondtuk: akár a gyorsvonat! Egy helyen az országút egész szélességét elfoglalta három parasztszekér; az emberek egymás mellett hajtottak, hogy kényelmesebben társaloghassanak. A sofőr az acetilénlámpa fényénél elkésetten vette őket észre, az akkori fékekkel nem is lehetett az autót hirtelen lefogni, tehát lekanyarodott az útról és nekiment egy vaskorlátnak, amely a vasúti töltés mellett húzódott. (Ma már nincs ott.) Az ütközés heves volt, az autó darabokra tört alattunk, mi bennülök pedig kirepültünk. Én magam olyan lendülettel, hogy a vaskorlát túlsó oldalán kötöttem ki. Talpraállítottam a hölgyeimet és megkönnyebbülten, sőt csodálkozva tapasztaltam, hogy egyikünknek sem esett a legkisebb baja sem. Valósággal Isten csodája volt.

A sofőr összekulcsolt kezekkel térdepeit az árokban

és németül imádkozott meg káromkodott, közben egyre ismételte: „Nincs nekem szerencsém, mindig történik velem valami!”

Egy barátunk, aki a lovaskocsijával jött utánunk, fölszedett és hazavitt minket. Másnap reggel eljött hozzám a bécsi kereskedő. Attól féltem, kártérítési igényekkel fog fellépni, de neki hasonló aggodalmai voltak velem szemben és így könnyen megegyeztünk egymással. Isten nevére kért, tartsam titokban a balesetünket, mert ha ennek híre megy, magyar ember sohasem mer többé autóba ülni. Megígértem neki és meg is tartattam ígéretemet. Talán az én diszkréciómnak köszönhető, hogy a budapesti jámpecek ma 100 kilométeres sebességgel száguldoznak a siófoki országúton.

*

A dolovai nábob révén valami pénzhez jutottam és midőn a gyümölcsöző befektetés eshetőségeit mérlegeltem, arra az eredményre jutottam, hogy legokosabb lesz, ha elmegyek Konstantinápolyba. Az arany Bizánc romantikus módon ingerelte a képzelőtehetségemet,

A hosszabb tengeri utat választottam, hogy egy füst alatt megismerjem a tengert is, amelyet addig csak álmaimban láttam. Megnyugtatom olvasóimat, nem fogom őket útleírásokal untatni. Ebben a könyvben csak arról a két országról lesz szó, amely azóta már végleg elsüllyedt az idők tengerében: a kalifa Törökországáról és a cár Oroszországáról.

Szurok- és rántottzsír-szagú kis gőzhajón, utaztam, amely — régmúlt idők emlékeként — két kis ágyút vitt a födélzetén és kedvező szélben, szénmegtakarítás céljából, vitorlát feszített az árbocára. *Allegro* volt a neve. A ten-

ger erős hullámzásban volt és én azt a kellemes fölfedezést tettem, hogy semmi hajlamom a tengeri betegséghez, sőt határozottan élveztem a hullámtáncot. Ez a sorsnak igen kedves ajándéka volt, mert lehetővé tette, hogy a későbbi években vitorlás dióhéjamban bejárhassam a vizeket.

Kréta szigetét és Szmirna városát érintve, érkeztem Konstantinápolyba. A magyarok istene óvott meg attól, hogy Kréta szigetén, Candia városában, verést nem kaptam. Egy szűk utcában rohanó négerekkel találkoztam, akik gyaloghintón egy török hölgyet vittek. A gyaloghintót rinocerosz-korbáccsal fölfegyverzett eunuchok kísérték. Nagyon megtaláltam nézni őnagyságát és csak egy török törzstiszt közbenjárásának köszönhettem, hogy statáriális igazságot nem osztottak nekem.

Napfölkeltekor a Márvány tengerről behajózni a finom párába borult sztambuli kupola- és minaret-erdőbe: bizonyára egyike a legnagyszerűbb látványoknak, melyekben földlakónak egyáltalában része lehet.

A Dardanellákban azelőtt való este már bemutatkozott nekünk Abdul Hamid szultán Törökországa, a csatornában horgonyzó hadiflotta képében. Feltűnt nekem, hogy a páncélosok a víz színétől a kémény szájáig vérvörösek. Vájjon miért festették ezeket vörösre? Az *Allegro* kapitánya azt mondta: „Rozsda ez, nem festék.”

Valamelyik török admirális, akiben az új seprő tettvágya buzgott, két évvel ezelőtt kivezényelte a hajókat az Arany Szarvból. A Dardanellákig szerencsésen elevickélt a flotta, de azután kifogyott a kőszénből, az energiából, talán a hajózási tudományból is, megadta magát Allah akaratának, horgonyt vetett és azóta ott is rekedt. Az *Allegro* tisztelegve megbillentette az osztrák magyar

kereskedelmi lobogót, ekkor a török vezérhajó födélzetén egy ember, aki suszterasztal mellett ült és láthatóan cipőt talpalt, letette a dikicsét, a hajó farán lengő félholdas zászlóhoz ballagott és visszaadta az ebhitű *Allegro* köszöntését.

A város? Ez nem egy város, hanem a Boszporus és az Arany Szarv két partján húzódó dombokon elszórt városok és falvak tömege. Ha az ember mögéje került a mágikus párafüggönynek, mely ezt a tájképet egységesen elragadóvá teszi, akkor olyan rikító, nyugtalanító, sokféle ellentmondással telített benyomásokat nyer, mintha egyszerre tíz zenekar játszana különböző zenedarabokat és ugyanakkor mozsarak dörögnének és harangok konganának. Konstantinápoly elképesztően őszinte. A civilizációt kompromittáló emberi és tárgyi szemét, melyet Párizs és London a föld alá dugdos és a szegénykvártélyokba rejteget, itt naiv szemérmetlenséggel sütkérezik a napon.

A város, melyet még nem kopasztott és szürkített meg Kemal Atatürk könyörtelen józansága, akkor még fővárosa volt egy három világrészre terjedő, rozoga, de mégis óriási és hihetetlenül tarka birodalomnak, mely a keleti rothadás minden szivárványos színében pompázott.

Magáért a Galata-hídért érdemes volt megtenni ezt az utat. A híd — hányszor írták ezt meg? —az élet káprázatos és megrázó szimbólumának benyomását tette, de azét az életét, melyet az Ezeregyéj hősei ismertek. Szakadatlan áradatban özönlöttek rajta törökök, arabok, négerek, albánok, európaiak, turisták, katonák, dervisek, koldusok, tevék, lovak, csacsik.

Más volt itt az utcai forgalom színe, de más a hangja is, mint Európában. A mesteremberek az utcákon jár-

kálva, énekszóval kínálgatják árukészletüket, melyet a fejükön hordáinak és minden mesterségnek megvan a maga külön melancholikusan vonyító dallama.

Ha bealkonyul és elhalkulnak az emberek, állathangokkal telik meg a sötétség. Konstantinápoly utcáin százezer gazdátlan kutya él. Napközben nagy csapatokban hevernek együtt, mint a delelő birkanyáj ak, olyan lusták és annyira bíznak a török kocsisok emberségében, hogy az ügető hintó elől éppen csak annyira húzódnak el, hogy kétujjnyi távolság maradjon köztük és a kerék között; amint azonban leereszkedik az esthomály, az állandó ugatásuk rikító és fájó fényfoltokkal petyegteti tele a barna stambuli éjszakát. Ezek a kutyák maguk között felosztották a várost és haragosan üldözik azt, aki bemerészkedik az idegen kerületbe.

Stambul tarka keleti szőnyege alatt némán fekszik Konstantinápoly márvány holtteste. Az ozmánok agyon tudták verni Bizáncot, de eltemetni nem tudták. A görög halál többet mond, mint a török élei A török mindig csak megszálló volt itt, ezt ő maga is annyira tudja, hogy a konzervatív moszilimok halottjaikat az ázsiai parton temetik.

Bizánc megnyugodni nem tudó kísértete ott ül a Hágia Szófia óriás kupolájának homályában. Azt hiszem, ez a gigantikus és mégis könnyedén lebegő kőcsoda minden építőművészet koronája. Valaha a templom falait ^pek borították, Konstantinápoly új urai bearanyozták a mozaikokat, hogy eltüntessék a keresztény szenteket és angyalokat. Időközönkint azonban, talán minden ötven vagy száz esztendőben, az aranyozáson keresztül ütköznek a régi alakok. Mikor először ott jártam, az egykori szentély fölött, az arany falon egy óriás Krisztus fej sápadt

víziója jelent meg. Ez a tüskekoronás, elgyötört arc tragikus intelemként bukkan ki az aranyfelhőből. Mikor másodszor Konstantinápolyban jártam, már újabb aranyréteggel vonták be. De hiszen ő ráér várni!

A pénteki nap teljes áthidalhatatlan mélységében mutatta a szakadékot, mely Kelet és Nyugat között ásítozik. Pénteken végignéztem a Szelamlikot, a kalifa ünnepélyes templomba vonulását. Ezt csak mint a szultán vendége láthatta az ember. A vendéglátás úgy értendő, hogy a külföldi követségektől ajánlott turistákat összegyűjtötték egy pavillonban, miután előzetesen elszedték fényképező gépeiket és távcsöveiket, azután egy St. Cyrben nevelkedett török tiszt feketekávéval és cigarettával kínálgatta őket, a parádét pedig a pavillon ablakain keresztül nézhették. A Jildiztől a mecsetig vezető rövid utat katonaság szállta meg, egy-egy albán, szíriai arab és cserkész ezred. A legszebb és legfélelmetesebb külsejű férfiak, akiket valaha egyenruhában láttam. Amilyen rongyosak és mocskosak a vidéki sorezredek, olyan jóltáplált és kitűnően felszerelt a testőrség legénysége.

A kalifa zárt kocsiban hajtatott a templomba, nyomában vagy húsz hintó ügetett, mindegyikben háromnégy háremhölgy ült. Mélyen le voltak fátyolozva, de szemük kíváncsian és éhesen szikrázott a pavillon ablakai felé.

Mikor Abdul Hamid az istentisztelet végén visszajött a mecsetből, egy európai homokfutó bakjára kapaszkodott és maga hajtotta a két öreg lipicait, amelyéket évekkel ezelőtt a bécsi udvar ajándékozott neki. Most jól láthattam őfelségét: egyszerűen undok volt! Felháborított a gondolat, hogy van néhány száz viruló fiatal nő, aki életre halálra ki van szolgáltatva ennek a sárgaképű ürünek.

Körülbelül száz török nagyúr ment gyalog a kocsi mellett. Miniszterek, basák, tábornokok, admirálisok, rendjelekkel teli aggatott és aranysujtástól csillogó, ősz szakállú és részben pocakos notabilitások. Később a szultán meglegyintette ostorával a nyergest, a két lipicai ügetni kezdett, fölfelé a meredek úton, a generálisok és basák pedig futólépésben követték, mint a cigánypurdék. Aki kifulladt, az lemaradt, de aki végig győzte, annak bizonyára dagadozott a keble a büszkeségtől.

Ez a cseléd-versenyfutás a nagyúr kegye után részóen undorító, részben kacagtató volt. Úgylátszik Abdul Hamid, aki maga akarta és maga rendezte ezt, ilyenkor ivott legnagyobbat a hatalom serlegéből. Egypár évvel később, mikor az ifjútörökök megfosztották trónjától és a szultán egy esős napon, mint a bukott cirkuszdirektor, egy csomó esőköpönyeges odaliszkkal a száműzetésbe kocsizott, a basák, generálisok és kegyelmes urak már nem szaladtak a kocsija után.

Stambulban időm javarészét azzal töltöttem, hogy nekivágtam a városnak és találomra bolyongtam a zegzugos utcákon. Idegen városban, egyedül, fölfedező útra indulni, van ennél nagyobb élvezet? A török városrészekben minden fordulónál újabb építészeti meglepetésekbe botlik az ember. Hallatlanul vakmerő lépcsőfeljáratok, mulatságosan összetákolt erkélyek, kedves és intimus teraszok váltakoznak egymással.

Néhol a Bazileuszok idejéből való gigantikus kőfalakhoz tapadnak a házacskák, akár a fecskefészkek; néha meg a keskeny utca fordulóján hirtelen felbukkan egy óriási kupola, olyan, mint egy kihűlt bolygó, amely a háztetők közé zuhant.

És a nagybazárban azok a hihetetlen fura és kedves

bolthelyiségek! Mennyi ringy-rongy és mennyi stílus! Az ember hajlandó elhinni, hogy ezekben a tarka szőnyegekkel kipárnázott zugokban, ahol a tetőablak ferde világításában pátriárka képű vén kalmár csibukozik, csodaportékát árusítanak. Például: ifjúságod elmúlt éveit, a női hűség balzsamát, bűvös aranypénzt, amely éjjel visszagurul hozzád, ha nappal elköltőd...

Szeretem a keleti embereket, mert azt az arcot merik viselni, amit Allah nekik adott. Az arcuk igen-igent mond vagy nem-nemet, de nem köntörfalaz. Az öregek igazán öregek, a fiatalok irigylésreméltóan fiatalok, a nők fejük búbjától a lábuk hegyéig nőiesek, az okos ember arcáról sugárzik a bölcseség, aki pedig ostoba, az túl tesz minden bivalyon.

A török városban, ott, ahol legkevésbbé várnád, parányi kis tereikre bukkansz, turbéval, ahol valami szent remete vagy csaták hőse alussza örök álmát, esetleg egy évszázados platánfával, amelynek hatalmas ágai alatt szomorú szemű török emberek ülnek méla csendben. A moszlim urak azt & benyomást teszik, mintha mindig fáradtak volnának. Talán a tenger vértől, amit eleik ontottak?

Alkonyatkor, mikor a hanyatló nap vörösarany fénynyel árasztja el Konstantinápoly házait és utcáit, izgalmasan titokzatos a város. Egyetlen nagy kaland. Aki idegen létére az utcáin jár, azt úgy magához ragadja és magába szívja a város, hogy elveszti a világot, amelyben addig élt, elveszti önmagát is.

Konstantinápoly teli van meglepetésekkel, de én leginkább akkor lepődtem meg, mikor a Prinkipó szigeten váratlanul összetalálkoztam báró Gerambbal, ugyanazzal a Gerambbal, aki ifjúkorom bizalmas barátja volt. Évek

óta nem láttuk egymást, nekem sejtelmem sem volt arról, hogy otthagyta a katonaságot és Konstantinápolyban él, — és most egyezerre egymásra esett a tekintetünk, egy francia vendéglőnek a tengerbe épített teraszán. Jó ideig bámultuk egymást, nem akartunk hinni a szemünknek. Ö később elmondta, hogy megházasodott, jelenleg a nemzetközi bíróság tisztviselője és egészben véve jól folyik dolga. Amíg Konstantinápolyban, voltam, természetesen állandóan együtt voltunk.

Emlékszem, hogy azon az éjszakán igen nyugtalanul aludtam, úgy rémlett nekem, mintha üvöltő szélrohamok ostromolnák szobám falait. De valahányszor fölébredtem, és az éj folyamán gyakran riadtam fel, azt tapasztaltam, hogy mélységes csend van odakünn, szellő sem mozdul.

Reggel megtudtam, hogy az éjjel több ezer örményt mészároltak le a városban. Fegyveres kurd bandák cirkáltak, előzetesen megállapított terv szerint sorra vették az utcákat és végezték szörnyű és gyalázatos munkájukat. Az európaiakat nem bántották, ha véletlenül találkoztak velük, vigyorogva köszöntek nekik. Álmom azonban mégis igazat mondott: az éjjel vihar tombolt a városiban: a halál okkult vihara.

Geramb a feleségével valami diplomata estélyen volt, mikor éjfél után hazamentek, apró fekete tócsákat láttak az utcán, azt hitték, eső esett, a báróné bele is lépett ilyen pocsolyába, otthon látta, hogy a fehér cipője csupa vér. Senki sem kételkedett benne, hogy az örménymészárlást Abdul Hamid szultán rendelte el.

Ez a két nép, a török és az örmény, ősidők óta elkeseredett harcban volt, annyira gyűlölték egymást, hogy a mérkőzésnek a gyöngébbik fél kiirtásával kellett végződnie.

Hogy mi a szörnyű gyűlölet magyarázata, azt nem tudom. Az, hogy a törökök barbárok, nem magyarázat. Voltak a birodalomban más kisebbségek is, amelyek állandóan azon mesterkedtek, hogy lerázzák a „pogány igát”, de egyik sem jutott el a gyilkos gyűlöletnek abba a poklába, ahol az örmény kérdést forralták.

Vasúton mentem haza Budapestre. Magammal vittem a tenger csillogását és a Levante illatát. A kátrányból, mazsolaszőlőből, bomló kagylóból és narancsvirágból kombinált szag, mely a török és görög kikötők levegőjét átjárja, ma is vonz, valóságos nosztalgiával tölt el, sokkal inkább, mint a nyugateurópai nagyvárosok benzin- és aszfaltszaga.

III.

Hatalmas, emeletes műterem, fagalériáját fecskefarkú zászlók, falait régi magyar fegyverek ékesítik... És egy nagy olajfestmény: fiatalasszony ül fekete bivaly hátán, jobbra-balra tőle keleti szőnyegbe kötött batyu, — az asszony olyan egykedvű megadással tekint a messzeségbe, mint maga a távoli Kelet...

A műtermet csak a pajtakapunyi kandallóban lobogó máglyatűz világítja meg. A lámpákat a hangulat kedvéért eloltották. Hideg, fehér plasztronok, meleg fehér női vállak világítanak a félhomályban; itt-ott egy gyémánt ékszer, egy női szem, vagy egy cigaretta izzó fénypontja sziporkázik. Széles ívben a kandalló körül emberek ülnek és könyökölnek a kereveteken; fiatalok a szőnyegre vetett díványpárnákon heverésznek. A szomszéd szobában egy cimbalom pendül halkan, mintha álmában énekelne.

És mindez keretül és hatásos háttérül szolgál annak a kellemes és izgatott bariton hangnak, amely úgy uralkodik a műterem homályán, mint egy lélekzetet elállítóan pompás tűzijáték az éjszakán. Feszty Árpád beszél. Szelleme magasan és merészen vonja sólyomíveit a hétköznapok lapálya fölött. Egy másik hang válaszol neki a homályból, egy másik szellem utánaszárnyal a magasságba. Feszty nemcsak maga tud és szeret beszélni, de ért hozzá, hogy másokat is megszólaltasson. A műteremesték valóságos szimpozionok, ahol az emberek megmámorosodnak a saját gondolataiktól.

Árpád mostanában fiatal festők csapatjávali a Magyarok bejövetele című körképén dolgozik. Az ötletet a képhez a nemzeti érzésnek az a forró hulláma vetette föl, amely a közeledő milleniumi ünnep előtt vágtat, magával sodorva és magasra emelve mindent, ami magyar.

Soha még művészember olyan imádattal nem borult le a Magyar Csoda előtt, mint Feszty. Neki szent csoda mindaz, ami magyar: a katona és a paraszt, az úr és a betyár, a magyar nóta és a magyar ruha, a ló és a pulikutya, a múlt és jövő, a magyar élet és a magyar halál. A magyar csodát idézte, hirdette, magyarázta, — ecsettel, írótollal és élőszóval, egész életen át.

A Feszty-szalónban járatos volt majd mindenki, aki akkoriban Valaki volt Budapesten, Nők közül a legszebbek, politikusok közül a legnépszerűbbek, művészek közül a legtehetségesebbek, korhelyek közül a legjobbízüek. Fesztyben, bár maga el tudott volna élni egy csőszkunyhóban egy darab szalonnán, megvolt a renaissance urak pompakedvelő vendégszeretete. És ő — anélkül, hogy tudott volna róla — vezérnek született; akkor volt igazán Feszty Árpád, mikor egy tucat lelkes ember járt a nyomában. Feszty-szalónról beszéltünk, pedig talán Feszty-udvart kellett volna mondanunk.

A műterem a Bajza-utcában volt, abban a házban, ahol ma a Petőfi-múzeum gyűjteményeit őrzik. Feszty Árpád apósa, Jókai Mór, az emeleten lakott és a költőkirály közelsége patetikus, ünnepi hangulatot vegyített a mulató kedvünkbe. Móric bácsi — így neveztük Jókait — váratlanul szokott lejönni a falépcsőn, mely az emeletről a műterembe vezetett, és ilyenkor úgy éreztük, mintha olimpuei látogató ereszkedett volna le a földlakókhoz.

Engem a Dolovai nábob bemutatója után hívtak meg

s ez a meghívás mintegy a sikerem megerősítése volt. Társadalmi rangemelést jelentett; azzal, hogy Fesztyékhez jártam, én is Valaki lettem Budapesten.

Móric bácsi láthatóan megkedvelt s ama kevés kiválasztott közé sorozott, akit néhanapján fölvitt a díszkötésű könyveivel, kagylógyűjteményével és elefantcsontfaragasaival ékes, hatalmas dolgozószobájába. Ebbe a terembe a legvadabb Holnapos is csak titokzatos borzongással léphetett, mintha egy aranycsináló alkimista műhelye volna. Ezt a hangulatot fokozta a fekete barett és a hosszú bársony köntös, amit Jókai otthon viselt.

Ha kedvelt is Móric bácsi, arról, hogy én is író vagyok, alig vett tudomást, ö különben sem szokott irodalomról beszélni. Kedvenc beszédtárgya a magyar paraszt volt. Nem is hiszem, hogy élt volna még egy ember, aki annyira ismerte volna a mi népünk gavalléros gondolkodását, jellemző szokásait, agyafúrt észjárását, humorát, hamisítatlan nótáit és mókáit, mint ő.

Reám mindig egy valószínűtlen álomember benyomását tette. Csodás, mélabús báj ömlött el a lényén; megközelíteni egyáltalában nem lehetett, mindig bizonyos távolság maradt közte és az emberek közt. Talán azért is, mert ő maga is mindvégig előkelő idegen volt a földi életben. Néha úgy hatott, mint némelyik a regényhősei közül,; aki úgy viselkedik, mintha egy távoli, tökéletesebb, előkelőbb világból tévedt volna hozzánk. Jókai meghatóan ügyefogyott volt minden világi dologban, néha teljesen fegyvertelen és védtelen ember benyomását tette. Erélyes, bátor, fölényes, éleseszű, sőt ravasz csak az íróasztal mellett volt. Éber ő akkor volt, mikor írt.

Azt hiszem, hogy igazi természetét családi környezete sem ismerte. Midőn hetvenhat éves korában

— öregember nem vénember! — váratlanul eltűnt a Bajza-utcai házból és a világ óriási meglepetésére megházasodott, ezt legközelebbi hozzátartozói is érthetetlennek és hihetetlennek találták. Évtizedek óta Budapest legszebb asszonyai szent pátriárkaként tisztelték és kényeztették, de azt, hogy ez a szellem, mely már életében megdicsőült, még földi anyagot hordoz magával, egyikük sem merte volna hinni. A Jókai házassága azután léket vágott a Feszty-szalón aranygályáján, amely lassan el is merült Bezárultak az egyetlen, igazi művészszalón ajtai.

Midőn Jókai búcsú nélkül otthagyta leányát és unokáját, olyanféle híreket próbáltak terjeszteni, hogy Fesztyék „rosszul bántak” az öregúrral, sőt „elköltötték a vagyonát”. Tanú vagyok rá, hogy nemcsak jól bántak vele, de olyan hódolattal vették körül, amilyenben talán csak a bibliai pátriárkáknak lehetett részük. Ami pedig a vagyoni kérdést illeti, arra megfelelt Feszty Árpád, midőn egy politikusokból, írókból és művészekből alakult, körülbelül 30 tagú társaságnak bemutatta egy budapesti nagybank levelét, amelyben a pénzintézet igazolta, hogy Jókai Mórnak esküvője napján szinte csonkítatlanul megvolt a folyószámláján az az igen tekintélyes összeg, melyet öszszegyűjtött művei nemzeti díszkiadásának tiszteletdíjaként kapott.

Feszty egy nap azt kérdezte tőlem, tudom-e, mi a dévér? — Nem én. — Dunai hal, kicsi, de jóízű. — És mi van vele? — Gondoltam, Dovernek keresztelem a hajómat. — Miféle hajódat? Van neked hajód? — Van egy kis gőzhajóm a Dunán. — És minek az neked? — Hagyd el pajtás, néha jó ha van.

A rákövetkező héten már beláttam, csakugyan jó, ha

gőzhajója van az embernek. Arról volt ugyanis szó, hogy Hegyesi Marit, aki a győri színházban vendégszerepelt, Budapestre kell hozni a Dévórrel. A fiatal Hegyesi Mari egyike volt a legszebb nőknek, akiket életemben láttam. Profilra és termetre hozzá hasonlókkal csak Athénben találkoztam, az Akropolisi múzeumban, ahol a Parthenon nemes papnőinek márvány képmásait őrzik.

Ennek a tündérszép nőnek elég különös volt a művészi pályafutása. Fiatal korában nem igen tudott vele mit kezdeni a Nemzeti Színház, túlságosan kiütközött a színpad akkori játékstílusából. Elképesztően egyszerű, közvetlen és természetes volt; amit δ a színpadon művelt, az egyáltalában nem volt színjátszás, hanem való élet. Játékstílusával megelőzte a maga korát és ezt akkor, mikor még szokás és kötelesség volt a stilizált beszéd, vagy mondjuk: szavalás, senki sem értette meg. Évtizedek múlva a közízlés — alighanem Eleonóra Duse nevelő hatása alatt — utólérte és a közönség ekkor meg is értette és felismerte benne a remek színésznőt. Győrött George hercegnőt láttam tőle (ilyenféle nagy szerepeket nem bíztak reá Budapesten), hatása megrázóan meggyőző volt.

A Dévér tehát lehozta George hercegnőt Győrből. Árpád megtöltötte a hajóját virággal és boros butéliákkal, a Dévér orrán pedig négy szál cigány cincogott. Koratavasszal volt, a nap enyhén tűzött, de a dunai levegő még csípős volt, a zöldártól megdagadt folyam fölött húsvéti harangszó zsongott, az elöntött füzesek barkái a Dévér hasát horzsolták.

Hegyesi Mari alig beszélt valamit útközben. Fehér bundájába burkolódzott és lehunyt szemmel élvezte a tavaszt, a verőfényt és saját ifjúságát. A Dévér úgy vitte

a budai hegyek felé, mint valami szent csodát. Az is volt: a női szépség csodája.

Tulajdonképpen semmi sem történt az úton, amit érdemes volna elmondani, és mégis, akik a hajón voltunk, alkonyatkor úgy éreztük, hogy elmúlt életünk egyik legnevezetesebb és legszebb napja, amelynek emléke ékessége lesz földi pályafutásunknak.

*

Mi vonzza az írót az emberekhez? Talán annak az erőnek a titka, amely a halandót arra képesíti, hogy az örökkévalóság vágyával a szívében, megbéküljön a halál gondolatával,

Sok ismeretséget kötöttem Fesztyéknél, egy-két barátságot is. Legjobban vonzódtam a művészek közül Fadrusz Jánoshoz. Ő azok közé a ritka emberek közé tartozott, akiknek a homlokukra írta a jó Isten, hogy mi á mesterségük. Ez a hatalmasain domborodó homlok a Pantheon kupolájára emlékeztetett, mely arra való, hogy monumentális gondolatoknak adjon szállást. Aki Fadruszt az utcán látta, még ha nem is tudta kicsoda, rögtön tisztában volt vele, hogy csakis művész lehet.

Abban az időben már megalkotta volt a pozsonyi Mária Terézia- és a kolozsvári Mátyás király-emléket. Szép és okos feleségével a naphegyi műterem-házában tanyázott. Soha ennél üdítőbb házaséletet! Talán Andersen tudott volna ilyet elképzelni: a vaskalapács és a csipkefátyol szövetsége volt ez.

Fadrusz tulajdonképpen mindig dolgozott, ha azonban felesége egy-egy napra a családjához utazott, akkor elcsípte egyik barátját, hogy kibeszélje magából a felgyülemlett gondolatfelesleget. Megesett, hogy elvitt engem

vacsorázni valami kurta kocsmába, utána elcsalt a műtermébe, vagy eljött a lakásomra és napfelkeltéig nem állott el a szája.

A feje és a szíve akkoriban tele volt az Árpádok családjával. Az Erzsébet királyné szoborpályázatán dolgozott, és az ő pályaterve tulajdonképpen nem volt egyéb, mint a Habsburg-háznak nemzeti dinasztiává való avatása. Én elragadónak találtam a munkáját.

Magas, keskeny, szellős kupolacsarnok alatt Magyarország szent Védőasszonya trónol, a szentkoronával a fején. Jobbra-balra tőle áll öt Árpádházi szent: István, Imre, László, Erzsébet és Margit. Öt gyönyörű emberi típus képviselője: a bölcs aggastyán, a harcos férfi, a tiszta ifjú, a szép asszony és a bájos fiatalleány. Fadrusz apró gipszmodelljén is érvényesült az Árpádok családi hasonlatossága. A szentek a Boldogasszonnyal együtt várják Erzsébet királynét, akinek karcsú alakja a Patróna trónjához vezető lépcsőn közeledik. A királyné, miközben fölfelé lépked, egy tüskekoszorút ad át a halál angyalának.

Azok a német professzorok, akiket meghívtak a bíráló bizottságba, olyasmit mondtak, hogy ez ötvösmunka, nem szobrászat. (Ha ötvösmunka, akkor a berlini Siegesallee szobrai gyári munka alkotásai.) Lehet egyébként, hogy a professzoroknak igazuk volt, de akár[1] ötvös munka, akár szobrászat: ha kivitelre kerül, Európa legérdekesebb modern emlékműve lesz belőle. Nem a legérdekesebbek egyike, hanem a legérdekesebb.

Fadrusz terve egyébként Ferenc József királynak sem tetszett. Neki más okból nem. Midőn megtekintette a kiállított pályaműveket, megkérdezte Fadrusztól, mit jelent a tüskekoszorú a királyné kezében.

— A felséges asszony mártíromságát akartam jelképezni ...

A király erre azt mondta: Nem volt mártír, hanem királyné!

*

Mednyánszky László báró csak lopva járt Fesztyékhez, olyankor, mikor biztosra vehette, hogy nincs társaságuk. Ő az embereket egyediként jól eltűrte, de együtt, mint társaságot, utálta.

ősrégi család sarjadéka volt, de egész életében úgy viselkedett, mintha ezt nagyon szégyelné. Annyira elhanyagolta külsejét, hogy vidéki útjain néhányszor lefülelte a csendőrség, csavargónak nézte. Egyszer olyan szutykosan jelent meg Tátrafüreden, hogy barátai szégyenkeztek miatta és a lelkére beszéltek, szerezzen tisztességes gúnyát. Átment Késmárkra, ott azt mondta a ruhakereskedésben, adjanak neki kész öltönyt — Milyen színűt? — Mindegy! — Mennyibe kerülhet? — Nem fontos.

Az új ruhát mindjárt magára vette a boltban. Hogy mi legyen a levetett öltönnyel? Azt ő nem bánja, csinál-janak vele, amit akarnak... Egy gyűrött ezresbankót kotorászott elő, hogy fogják le belőle a ruha árát. Persze, hogy a segéd, akit váltani küldtek, mindjárt magával hozta a csendőröket is.

Volt egy időszaka, mikor a képeket, amelyeket festett, azaz ember vitte el és bocsátotta áruba, aki éppen arra járt. Őt a festményei csak addig érdekelték, amíg dolgozott rajtuk. Voltak törzsvendégei, akik türelmetlenül nógatták, fejezze már be a megkezdett festményt, mert pénzre van szükségük.

A különös az, hogy ez a művész, aki akárhányszor kihasználtatta magát tökfilkókkal, fölényes és ironikusan éles szellem volt. Lehetségesnek tartom, hogy szándékosan beosapatta magát, mert mulattatta a dolog. Én egyébként csak futólagosan ismertem.

*

A Feszty-szalon eredetileg képzőművészek gyülekezőhelye lett volna, de midőn írók is közéjük keveredtek, azok úszkáltak a felszínen.

Az első hegedűt felváltva Bródy Sándor ée Bársony István játszották. Gárdonyi Géza, mint a Feszty-féle körképvállalat titkára került a társaságba. (Ennek a nagy és kedves tehetségnek jóidéig az volt a rögeszméje, hogy neki fixfizetéses állásra van szüksége.) Külseje kissé emlékeztetett Sanyaró Vendelre, a Borsszem Jankó díjnok karikatúrájára. Egyébként aszkéta hajlamú, tépelődő és kissé borús kedélyű ember volt, de a Feszty-házban anynyira felmelegedett és megolvadt, hogy arra is kapható volt, hogy parasztnótákat énekeljen a hölgyeknek. Igazi parasztnóták voltak ezek és Gárdonyi realisztikus előadásában olykor hideg zuhannyal öntötték nyakon Feszty Árpád tüzes és patetikus parasztkultuszát.

Fesztynek volt Komárommegyében, nagy nádasok közt, egy Kingyes nevű kis tanyája, — ő a King, Kingies nevet keletázsiai eredetűnek tartotta — ahová pihenni ment, ha kimerítette a munka, vagy a mulatság. Ez azonban inkább csak elméleti pihenés volt, mert többnyire rátörtek a barátai, akik ilyenkor ritkán mulasztották el, hogy cigánybandát ne hozzanak magukkal.

Gárdonyi is részt vett egy ilyen kingyesi expedícióban. Észrevette, hogy közel a tanyához egy öreg juhász

állt, a botjára támaszkodva. Reggel is ott volt, délután is ott állt még ugyanabban a helyzetben. Ekkor Gárdonyi, a paraszt-specialista, elballagott hozzá és a saját előadása szerint a következő párbeszéd gömbölyödött le kettőjük közt:

— Mondja, öreg, járt maga már városban?

— Jártam.

— Hol?

— Komáromban.

— Tetszett?

— Nem.

— Miért nem?

— Sokat beszílnek ott az emberek.

Az interjú véget ért. Jókai Mórt sohasem hallottam úgy nevetni, mint akkor, amikor elmondottam neki ezt a kalandot.

Justh Zsigmond — a későbbi függetlenségi pártvezér fivére — gazdag úr és beteg ember létére többnyire külföldön, leginkább a francia Riviérán élt. Időközönkint, ha javult az egészsége, rövidebb látogatóba Budapestre érkezett. Tüdőbeteg volt, tisztában volt vele, hogy rövidéletű lesz és ez a gondolat, melyet bámulatos lelkierővel viselt, valami finom és mélabús glóriával vette körül aranyszőke fejét.

Nagy műgonddal dolgozó, írásait finoman csiszolgató és tudatosan stilizáló költő volt. Azt hiszem, némileg lelki rokona a Goncourt testvéreknek, akik akkoriban jegyzőkönyvvel az egyik és aranyceruzával a másik kezükben járták be a párisi szalonokat és gyűjtötték a „megfigyeléseket”. A pesti írók Justhot literary gentlemannek nevezték, egyébként nagytehetségű műkedvelőnek tartották. (Hogy miért író a tehetségtelen író és miért műkedvelő a

nagytehetségű műkedvelő, azt sohasem tudták nekem megmagyarázni.)

A *Mutamur*i kötetem megjelenése után egyszer reggel, mikor egy átmulatott éjszaka után még ágyban feküdtem, váratlanul rámtört a szállásomon. Az ágyam szélére ült, megölelt és száz kérdést intézett hozzám. Főleg a világnézetem iránt érdeklődött és én azt hiszem, igen szánalmasan álltam az exáment. Jóbarátok lettünk, de, sajnos, csak rövid ideig maradtunk azok.

Egy este, mikor nagyobb férfitársaság volt a lakásán, leültetett engem egy karosszékbe és felolvasta egy cinikusan szentimentális kis elbeszélésemet, amelyet egy tüdőbeteg asszonyról írtam. Justh egyik barátja, Aggházy mester, melodramatikus kíséretül Chopint zongorázott.

Igen rosszul éreztem magamat a karosszékemben. Akkor sem tudtam, máig sem tanultam meg, milyen arcot illik ilyenkor csinálni. Azt néztem ki a hallgatóságból (ott volt a román főkonzul is!), hogy halálosan unja a felolvasást, az uraknak emberfölötti erőlködésükbe kerül, hogy elleplezzék az ásítást. Miikor véget ért a felolvasás, Justh, aki őszintén meg volt indulva, megölelt engem, én pedig, hogy rehabilitáljam magamat önmagam és a társaság előtt, azt találtam mondani: Nagy pózőr vagy te, Zsiga!

Ezt nem lett volna szabad mondanom. Nekem, aki olyan egészséges voltam, mint egy fiatal medve, gondolnom kellett volna arra, hogy ennek a beteg jóbarátnak a lelkében pókhálófinomságú érzéseik és érzékenységek vannak. Nem is volt igazam, mikor pózőrnek neveztem, mert szegény Zsigát őszintén megragadta az én novellám, amelynek tüdőbeteg hősnőjével valami lelki rokonságot érezhetett.

Justh nagy szeretete hirtelen keserűséggé változott. Ettől a naptól fogva ellenségem lett. Úgylátszik, az is bánthatta, hogy jóidéig tudomást sem vettem a beállott változásról. Írt egy kulcs-novellát, amelyben nem nevezett meg engem, de bizonyos külsőségek után mindenki rám ismerhetett, abban rám sütötte, hogy egyáltalában nincs tehetségem, irodalmi szerencsevadász vagyok. Én visszavágtam, elég kíméletlenül.

Közvetlenül halála előtt üzenetet küldött nekem a betegágyáról: „Mondjátok meg neki, már nem pózolok többet, igazán meghalok!”

Ennyiben van a szegény Justh Zsiga dolga

1894. első vasárnapján Singer és Wolfner kiadásában megindult az *Új Idők.*

A nevezetes eseményt hosszú és izgalmas viták előzték meg. Két programm állott szemben egymással: Bródy Sándoré és az enyém. Bródy „szabad, modern és bátor hangú irodalmi lapot” kívánt, afféle szellemi kaviárt a felső ötszáz számára; én pedig olyan családi lapot, „amelyet 14 éves kislányok is olvashatnak”. Meg kell keresnünk a nemzeti gondolat társadalmi megnyilatkozásának formáit, mondtam. Bródy úgy vélekedett, ha ilyen lapot csinálunk, akkor az irodalom le fog minket sajnálni. Nem az irodalom, adtam vissza, csak az irodalmi kávéház és hát annyi baj legyen. A mi utunk ellenkező irányban vezet.

Bródy jobb debatter volt mint én, Mikszáth Kálmán és Wolfner József azonban mellém álltak, és ez a vitát eldöntötte az én programmom javára.

Segédszerkesztő Gárdonyi Géza lett. Nagyon kapóra jött neki a „fixfizetéses állás”, rögtön elrendezte az asztalát, tollat, léniát, ollót és radírt hozatott, hozzá száz szivarszipkát, még pedig csavarható kaszinóspiecet, — mielőtt azonban megjelent volna a lap első száma, már leköszönt a hivataláról. Nem tudtam, mitől kedvetlenedett el, de mindenesetre okosan tette, az istenek csakugyan nem arra valók, hogy fazekat drótozzanak, vagy pláne kéziratok után járjanak. Nagyobb érdemet szerzett a Múzsa szemében azzal, hogy megírta az Új Időknek a Kékszemű Dávidkánó elragadó történetét, amely annyi olvasómknak kék vagy barna szemébe csalt édes könnyeket, — azonkívül még három regényt írt nekünk: Ábel és Eszter, A múlt velünk él és Finum Ilka. (Gárdonyi után segédszerkesztő lett Beöthy László, később Kálnoki Izidor, majd Tábori Róbert.)

Az első számot Mikszáth Kálmán regényével kezdtük. Ez olyan nagyszerű beköszöntő volt, hogy egyszerre fölfigyelt egész Magyarország, akkor még igazán a Kárpátoktól az Adriáig. A Nagy Palóc nem szívesen ült íróasztalához, minden kéziratot úgy kellett tőle kikunyorálni és kiravaszkodni. Mikszáth-regényünket tulajdonképpen annak köszönhettük, hogy Wolfner József kiváló tarokkjátékos volt. Mikszáthnak egy kártyapartnere éppen akkor elutazott és így csonka lett a tarokk társaság; midőn Wolfner József regényt kért tőle, a Nagy Palóc azt mondta: „írok, ha addig, míg a regény az Új Időkben folyik, mindennap tarokkot játszik velem”. Megkötötték az alkut, melyre Apolló az áldását adta, mert Mikszáth megírta azt a regényét, amely körülhordozta nevét a földgömbön: Szent Péter esernyőjét. Közismert dolog, hogy mikor Roosevelt,

az Egyesült Államok elnöke, Budapesten járt, senkire sem volt kíváncsi, csak ennek a regénynek a szerzőjére.

Jókai Mór két regényt adott az Új Időiknek: öregember nem vénember és Börtön virága. De írt számos rövid elbeszélést is. Jókain, Mikszáthon és Gárdonyin kívül regényeket írtak: Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Szomaházy István, Erdős Renéé, Lövik Károly, Váradi Antal, Farkas Pál, Csathó Kálmán, Surányi Miklós.

Magam, mint szerkesztő, a következő regényeket tettem közzé az Új Időkben: Szabolcs házassága, Egy leány története, Gyurka és Sándor, Pogányok, Andor és András, A honszerző, Lélekrablás, Huszti Huszt, Férfihűség, A királyné futárja, Fehér páva, Álomország, A hét sváb, Magdaléna két élete, Aranyhegedű, Tűz a pusztában, Az élet kapuja, Pro Libertate, Anci doktor lesz, A Nap fia, Ádám, hol vagy? Azonkívül vagy kétszázhúsz novellám és kétszáznyolcvan, társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikiem jelent meg.

Kitaláltam egy Horkayné nevű állandó alakot, aki a szende nő álarca alatt hétről-hétre nagymosást és nagytakarítást rendezett a közéletben és a miniszterektől a színházigazgatókig, de még — amihez a legnagyobb bátorság kellett! — a nagy lapok kiadóinak is, megmagyarázta, miből lesz a cserebogár. Ha a későbbi években néha lapozgattam a régebbi évjáratokban, olykor hideg futott végig rajtam, hogy miket mondattam Horkaynéval a kortársaknak. Horkayné később „eszmévé finomult” és akkor Ellesett párbeszédek lett a hetirovat címe.

Az Új Idők kezdettől fogva; óvakodott attól, hogy hasábjain tért engedjen annak a háborúnak, amely pártokra szakította a magyar irodalmat. Nekem erre

vonatkozóan az a nézetem: mint erjesztő kovászra igenis szükség van arra az ősi ellentétre, amely a fiatalokat az öregek ellen sorakoztatja. A fiatalok az emberi haladást szolgálják, midőn eltakarítják az útból a magukat túlélt öregeket. Az eltakarításnak azonban csak egy célhoz vezető módja van: jobbat kell produkálni, a haladó kor szellemének inkább megfelelő dolgokat kell teremteni, mélyebben kell belemarkolni a lüktető életbe, mint tették a régiek. El kell szedni tőlük a közönséget, nem bánom: éhen kell őket veszíteni. Ezt azonban csak fölényes tehetséggel lehet megcsinálni, maga az, hogy valaki fiatal, még nem pótolja á hiányzó tehetséget. Ezért gyanús minden fiatalság, amely programmot csinál az éveiből.

Mint szerkesztő, sohasem törődtem avval, miféle „irány” szolgálatában áll az író, az Új Idők munkatársától csak egyet kívántam meg, hogy tehetséges legyen. Midőn Ady Endre verseket küldött be, örömmel közöltük. (Az Új Időkben megjelent Ady-versek közt volt: Hepehupás vén Szilágyban és Felszállott a páva...) Farkas Pál, aki összeköttetést tartott fenn Adyval, egyízben egy polemikus cikk kéziratát hozta a szerkesztőségbe (A Dukduk afférról), amelyben Ady kikészítette egyik fölfedezőjének és kisajátítójának; a bőrét.

— Az ilyen kivételes tehetségtől a polémiát is ki kell adni, — mondtam, — de azért arról ne álmodjatok, hogy Adyt el tudjátok csábítani a körétől. Ezt a cikket csak azért adja az Új Időknek, hogy csúffá tegye a famíliát.

*

Meg kell egyébként állapítanom, hogy a magyar közönségnek az a része, melynek az Új Időket alapítottuk, megbecsülte a munkánkat. Vannak magyar családok,

még pedig nem is kis számmal, amelyek az alapítás óta tehát 45 esztendő óta, szakadatlanul olvasói az Új Időknek. Pedig ennyi idő folyamán mi minden alakult át, mi minden omlott össze és tűnt el az életünkből!

Az én tulajdonképpeni segédszerkesztőm néhai Wolfner József, a kiadó cég feje volt. A legsikerültebb lapterjesztő-ötleteket ő eszelte ki, a legértékesebb kéziratokat ő szerezte meg, a levonatokat ő ellenőrizte, a lapba becsúszott hibákért őt ette a méreg.

Az ő neve egyébként is tiszteletreméltó helyet érdemel nemzeti művelődésünk történetében, ő az igazi magyar gyermekirodalom megalapítója. Ő adott új lendületet szépirodalmunknak. Döntő része volt benne, hogy a kilencvenes évek olvasóközönsége, mely, bár nagyon tisztelte a hazai irodalmat, de inkább még német és francia szerzőket olvasott, rákapott a magyar könyvre. Wolfner mindenkor tudatában volt annak a felelősségnek, mely a magyar közönséggel szemben terhelte és nemzeti vagy valláserkölcsi szempontból az ő konyhájából nem is került soha mérges kotyvalék a családi asztalokra.

Kevéssel az Új Idők alapítása után megváltam a B. H. szerkesztőségétől. Békében és barátságban. A lapnál mindig igen jól bántak velem, nevemet a B. H. tette országosan ismertté, mindent elkövettek, hogy hálára kötelezzenek. Be utam most már elvált az övékétől és ezen nem lehetett változtatnom.

A szerkesztőségben azt mondtam, azért megyek, mert nem akarok többé újságírói munkát végezni, az igazi ok azonban más volt. Rákosi olyan erős és parancsoló egyéniség volt, hogy aki a közelébe jutott, az vagy kegyelemre megadta magát neki, azaz az ő fejével gondolkozott, és az ő szívével érzett, vagy pedig fellázadt ellene. Én csak úgy

tudtam, védekezni a mindent átható, mindent magához formáló és magával sodró befolyása ellen, hogy elszakadtam tőle. Bár sohasem mondta, mégis azt hiszem, háládatlannak tartott. Hálából azonban az ember odaadhatja mindenét, csak önmagát nem.

*

Az én irodalmi utam tulajdonképpen nem egészen tudatos, de azért következetes menekülés volt saját magam elől. A huszárokat és jukker leányokat nagyon hamar meguntam és átengedtem másoknak, akik aztán kávéházi katonákat és külvárosi görlöket csináltak belőlük, a kurucaimból mások kezén bőtorkú szélbali kortesek lettek, a rövid elbeszéléstől átpártoltam a regényhez, onnan a színpadhoz, a társadalmi témákat fölcseréltem történelmi tárgyakkal, a bohózatot a tragédiával. Ez nem volt holmi irodalmi programm megvalósítása, hanem ösztönszerű irtózat az egyhangúság unalmától.

Miután a jóakaróim a Mutamur sikere után abban állapodtak meg, hogy én a rövid lélegzetű rajzok specialistája vagyok és biztattak is, hogy maradjak meg a nekem való műfaj mellett: megírtam *Simon Zsuzsa* című regényemet. Némi reakció is volt ez a Gyurkovicsok könnyed életfelfogásával szemben.

A kiadóm, Wolfner József, aki folytatásokban olvasta a regényemet, gyanakodni kezdett, hogy végül meg fogom ölni a hősnőmet és egy nap egy szép szivarszekrénnyel a hóna alatt meglátogatott a lakásomon. Arra akart kapacitálni, kegyelmezzek meg Simon Zsuzsának. Családi lapban nem való vért ontani, pláne egy kedves úrileány vérét. Mivel engem nagyon könnyű meggyőzni arról, hogy valamit nem jól csinálok (tudom, hogy költőnél ez nem erény,

hanem hiba!), engedtem a kérésének és az utolsó pillanatban kegyelmet adtam Zsuzsának.

Egyik bírálóm azonban, Dóczy Lajos, megérezte a pecsenye szagát és szemrehányásokat tett, hogy nem, teljesítettem a költő igazságosztó tisztjét, ő vért szeretett volna látni. Nevezetes, hogy Wolfner József is megbánta az ellágyulását és kijelentette, hogy többé nem fog beavatkozni a dolgaimba, mégha rakásra ölöm is a hőseimet. Én később éltem is a jogommal, de csak módjával. Azonban a legközelebbi regényemet, Szabolcs házasságát, már a példa kedvéért is emberöléssel fejeztem be.

*

Az 1894-iki esztendő két közérdekű eseményről lett nevezetes. Először is: a törvényhozás megalkotta az egyházpolitikai törvényeket, amelyek kötelezővé tették a polgári házasságot és lehetővé a vegyes, vagy mondjuk: a keresztény-zsidó házasságot. Ez Szilágyi Dezső, a „nagy igazságügyminiszter”, életműve volt, amelyre ő igen büszke is volt és amely óriás módon emelte egyébként is nagy tekintélyét. Abban a fényes és izgalmas harcban, amelyet a Házban és a Házon kívül megvívtak, leginkább Wekerle Sándor miniszterelnök és gróf Csáky Albin kultuszminiszter tüntették ki magukat.

Ezek a gondolatcsaták lázban tartották az egész nemzetet. A főrendiház leszavazta a törvényjavaslatot, amire Wekerle azzal a kéréssel fordult a királyhoz, hogy új főrendek tömeges kinevezésével biztosítson többséget a kormánynak. De a király megtagadta a kívánságát. Wekerle Bécsbe utazott, hogy benyújtsa a kormány lemondását, mikor aztán visszajött Budapestre, százezer ember várta az utcán. Az egyetemi ifjúság kifogta a lovait és diadal-

menetben vontatta a kocsiját. Budapest kész lett volna meghalni, hogy győzelemre segítse azt, amit akkor haladásnak ég felvilágosodásnak neveztek.

Az emberek azt mondták: Elég volt a középkorból ! — és akkora lelkesedést sem ezelőtt, sem azóta senki sem látott. A király végül engedett az egész nemzet óhajának és a közvélemény óriási nyomása alatt a főrendiház megszavazta a törvényt. A kormány, melyet akkor „nagy kormánynak" neveztünk, a magyarság örömujjongása közepett megalkotta a, zsidó-keresztény házasságot, melynek emberi gyümölcseit egy későbbi törvény majd félvéreknek fogja nevezni.

A másik nagy esemény Kossuth Lajos halála volt. Ferenc József beleegyezett, hogy hazahozzák a turini száműzött holttestét és ezt állítólag ilyen szavak kíséretében tette: „Én mindenkinek megbocsátok, de nekem nem bocsát meg senki!"

A Nemzeti Múzeum csarnokából temették, a temetést a székesfőváros és nem a kormány rendezte, — méltóztatik észrevenni a finom árnyalatot? — de az egész végtisztesség nem volt méltatlan az eget ostromló titánhoz.

Egy este, színház előtt, megjelentek a kaszinónkban a Kossuth-úrfiak, Ferenc és Tivadar. Őket akkoriban úgy körülkalauzolták az országban, mint az exotikus fejedelmeket. Most tehát a kaszinó nagy társalgójában ültek, körülöttük vagy száz tagtárs csoportosult és közösen erőlködtek, hogy valami elkényszeredett társalgást tartsanak folyamatban. Kossuthékat állandóan az a veszedelem fenyegette, hogy beleesnek a cerclet tartó Serenissimus ezerepébe.

Ferenc úr, akiről már tudnivaló volt, hogy az országban szándékozik maradni és politikai vezérszerepet készül

vállalni, passzív vérmérsékletű, finom és kissé ünnepélyes modorú úr benyomását tette, aki önmagában is, másokban is, igen megbecsüli a személyes méltóságot. Azt hiszem, senki sem volt olyan távol attól a gondolatkörtől, amelyben a Kossuth-párt élt, mint ő, és ironikus születési véletlen eredménye volt, hogy neki forradalmi hagyományokat kellett képviselnie.

Azon az estén engem is bemutattak és Kossuth Ferenc a zenéről beszélt velem. Később is, mikor már képviselőtársak voltunk, ha néhanapján szóba elegyedett velem a Ház folyosóján, következetesen a zenéről beszélt. Pedig i a sok dolog között, amelyhez nem értek, kimagasló helyet foglal el a zene.

Vidéken is körülvitték Kossuth Ferencet és a debreceni lakomán törtónt a nagy port fölvert eset, hogy a cigány, mikor szokás szerint felköszöntötték a királyt, utána a Jaj de huncut a német-et intonálta. Ezt a gigantikus ízléstelenséget Kossuth azzal igyekezett jóvá tenni, hogy a nyíregyházi lakomán ő maga mondott felköszöntőt a királyra.

*

Ugyanabban az esztendőben adta elő a Nemzeti Színház második komédiámat: *A húrom testőrt.* Jobb szereposztást a világ semmiféle szerzője nem kívánhatott volna: Pollacseket, a botcsinálta párbajhőst, Vizváry Gyula játszotta, Bátkyt, a minden lében kanál-szerkesztőt, Náday Ferenc, Lizát pedig, az üzleti szellemű bakfist, Csillag Teréz.

Erről a bohózatomról, melynek emléke mint nagy siker él a Nemzeti krónikájában, a bemutató estéjén az volt a benyomásom, hogy megbukott. Az én Guszti nagybátyám, aki akkor éppen keresztül utazott Budapesten és

akinek az utolsó pillanatban még helyet szorítottam, a földszinten, az első felvonás után sértetten ellépett, mert neki ne pisszegjenek a fülébe. Még ilyen előzmények után is meglepett, milyen rossz sajtója volt a Három testőrnek. A darab azonban később csodamódon talpraállott és száznál több előadást ért.

Kezdő drámaírók okulására megpróbálom, hogy megfejtsem ezt a rejtélyt. A komédia megbukott, mert:

1. Harapós polémia volt a párbaj intézménye ellen, a támadás azonban túlkorán jött, a budapesti levegő még telítve volt lovagias energiával. Sokan, még a színház demokratikus helyein ülők is, megbotránkoztak azon, hogy nevetségessé teszem az „úri gondolkozást”, a kaszinóhelyeken pedig egypár Vilmos-bajuszú úr olyan harciasan forgatta a fejét, mint a mérges kandúr.

2. A darab hősét Pollacseknek kereszteltem, nevét egy vén Bach-huszártól vettem kölcsön, aki valaha Temesváron lakott és vízálló keresztény volt. Budapesten azonban azt hitték, hogy ezzel az alakkal a zsidókat akarom kigúnyolni. Pedig akkor az volt a törvény, hogy a zsidót csak zsidó író figurázhatja ki, a *Goldstein Számi* című bohózatot is írhat, amelyben a zsidó torzképét mutatja be, a kereszténynek ilyenektől óvakodnia kell, nehogy reakcionárius és antiszemita hírébe keveredjen.

Kleszler József, akkor a *Nemzet* nagytekintélyű műbírálója, a főpróbán föl is röpített egy baljóslatú szállóigét: „Wennj einer ein Antisemit ist, muss er bei mir mehr cselekmény haben!”

Fokozta a balsikert két rendbeli ügyetlenségem, amibe merő tapintatlanságból estem bele. Ugyanis:

3. A darab hosszú volt, a szereplők többet beszéltek, mint cselekedtek. Én megéreztem ezt és a kéziratot azzal

adtam oda Paulay igazgatónak, hogy ebből legalább háromnegyed órára valót húzni kellene. Paulay elolvasta és azt mondta: „Egy szót sem húzunk!” Én tehát szerényen belenyugodtam abba a megváltozhatatlan ténybe, hogy a komédiám tökéletes remekmű.

4. Baj volt, hogy a próbákat én vezettem. Paulay ugyan jelen volt, de hallgatagon ült a háttérben. Azt mondta, influenzája van, pedig nem a spanyol nátha, hanem a Halál ült mellette a sötét nézőtéren. A Dolovai sikere után azt képzeltem, színdarab rendezéséhez is értek, a könnyen befolyásolható színészek pedig bíztak a csillagzatomban. Én aztán tökéletesen elvétettem a vígjátéki hangot, komolyan és súlyosan játszattam mindent, ahol pillangó-szárnyakon kellett volna repülnöm, ott patkós csizmában jártam, olyasmit hittem, így nagyszerűen érvényesül majd a helyzeti komikum. Nem tudtam még akkor a vígjátéki hang titkát: a színésznek félvállról kell vennie az életet.

Miért és hogyan állt mégis talpra később a *Három testőr?*

Az elfogulatlan közönség, amely felváltotta a premierpublikumot a nézőtéren, megértette, hogy a „lovagiasságot” kár tőlem féltenie és attól, hogy a hősömet Pollacseknek hívják, még nem esik le Sión fejéről a korona.

A szereplők, akik valamennyien kiváló művészek voltak, ösztönszerűen visszasiklottak megint az igazi bohózati hangnembe. És hamarosan elhagyogattak a szerepükből mindenféle fölösleges beszédet és így csakhamar lüktető és pezsgő lett a párbeszéd.

Ami az antiszemitizmus vádját illeti, az alaptalan volt. Meg tudom azonban érteni, hogy gyanúba kevered-

tem, mert valami különös előszeretetet soha nem éreztem a zsidók, mint olyanok iránt, és ha ebből időközönkint félreértés lett, nem törtem magamat, hogy tisztázzam. Nekem voltak zsidó barátaim, bennük azonban nem a zsidót, hanem az embert kedveltem. Bizonyos kollektív faji tulajdonságok, ha előtérbe lépnek, nem rokonszenvesek nekem és azt hiszem, más kereszténynek sem. Nem hinném, hogy az álláspontom igazságtalan volna, hiszen én sem kívánom senkitől, hogy bennem a keresztényt ünnepelje, beérem azzal is, ha igazhívők és ebhitűek elfogadnak mint embert.

Különben érdekes, hogy míg fiatalkoromban általában antiszemitának tartottak és azt a liberális közvélemény elég gyakran éreztette is velem, addig ma, bár a felfogásom egy milliméternyit sem változott, inkább zsidóbarát hírében állok. Saint-Beuve mondta: „Csak sokáig kell élni, hogy az ember mindent meglásson és mindennek az ellenkezőjét is."

Ha a *Három testőr*-ről végül ki is tudódott, hogy siker volt, azért színpadi bukásokban is volt részem, már amenynyire Budapesten, ahol tudtommal még soha darabot ki nem fütyültek a szó olasz vagy francia értelmében, beszólni lehet bukásról. A jólelkű magyar színházlátogató a felvonás végén többnyire összeüti a két tenyerét, ha nem ie tetszett neki az, amit látott, de merő megszokásból és mert némileg kíváncsi a szerzőre és arra, hogyan csetlikbötlik és hajlong a jófiú a neki szokatlan környezetben.

A taps, még a legbágyadtabb is, rendszerint félrevezeti a szerzőt, akinek dobhártyája a premier-izgalom miatt hibásan működik, úgy, hogy száz bukott drámaíró közül kilencvenkilenc a diadalérzettől dagadó kebellel távozik a premierjéről. A színházi emberek nem mondják meg az

igazat, többnyire épp annyira áldozatai a saját vágyálmuknak, mint maga a szerző. Csak akkor ébred ő a szomorú valóságra, mikor az üres házak arra kényszerítik az igazgatót, hogy „egyelőre” pihentesse a darabot.

Hosszú színpadi gyakorlatom alatt két dologról győződtem meg. Először: sem a rendező, sem a színész nem mértékadó, mikor a színházi próbákon a darab sikerének vagy balsikerének eshetőségeit mérlegelik. Mértékadó egyedül a színpadi munkás. Ha a munkások próba közben abba hagyják vitájukat fizetésemelésről vagy nyugdíjalapról, ha némán állanak a kulisszák mögött és feszült figyelemmel nézik a játékot, ha önfeledten bólintanak, vígjátéknál pláne elnevetik magukat, akkor biztos, hogy pénz és babér áll a házhoz.

A másik tapasztalatom: ha a bemutató előadáson a színházi emberek gratulálnak, akkor az még nem bizonyít semmit, attól még megbukhatott a darab. A rokonok és jóbarátok elragadtatása sem számít. Ha azonban a színház folyosóján vagy az utcán elfog egy vadonatidegen ember és azt mondja: Bocsásson meg, de nem tudok ellenállni a vágynak, hogy megszorítsam a kezét, amely ilyen darabot írt — az komoly dolog, legalább ötven előadást jelent.

De térjünk vissza az én kétrendbeli színházi bukásomhoz. Az elsőt 1896-ban „arattam”, Evva Lajos Népszínházában, egy *Nászúton* című énekes bohózattal, — a másikat jóval később a Királyszínházban, egy *Rébusz báró* című operettel. *Rébusz* meséjére valahogyan emlékszem, mert egy régi novellámból gyúrtam át, de a *Nászúton* cselekményének egyetlen filmkockája sincs már az eszemben. Ez persze nem közönséges, hanem szándékos feledékenység, — a Nászút belekerült a hulladékos ládába, én eleinte csak undorodva, később pedig sehogy sem gondol-

tam reá, ma pedig már olyan idegen nekem, mintha semmi közöm nem volna szerzőjéhez.

A két mű megérdemelte sorsát Elfogadhatót ón csak akkor tudok írni, ha a maximumát adom annak, amire pillanatnyilag képes vagyok. Ebben a két esetben „leereszkedtem” egy népszerű műfajhoz, amelyről édeskeveset tartottam.

Nevezetes azonban, hogy a sajtó, amely (az orosz GPU szakkifejezése szerint) *likvidálta* a darabjaimat, olyan nagyszabású büntető expedíciót rendezett, mely semmiképpen sem volt arányban a kihágás nagyságával. Egyik kritikusom például megállapította, hogy valami zavar támadt a fejemben és biztosra vehető, hogy ezek után soha többé nem fogok épkézláb dolgot írni. Mások nem mertek oly messzire menni, hanem egyszerűen tudomásul vették, hogy *kiírtam* magamat.

Az operett-kritikákat akkoriban sem a lapok muharadjai írták, hanem üzletemberek és családapák, akik maguk is a librettóírás iparával foglalkoztak. Elrettentő példát adó módon le akartak engem szoktatni arról, hogy az ő vizeikben halásszák és ezt a céljukat csakugyan el is érték.

Külföldön és idehaza esztendőkön át a csömörlésig idézgették és ismételgették a Fin de Siècle jelszót.

A nyugati divatírók körében ennek sugalló hatása alatt bizonyos szenvelgő aggastyán-elbágyadás volt észlelhető, az európai irodalom némileg az érelmeszesedés tüneteit mutatta, nálunk Magyarországon azonban a honfoglalás ezredik évfordulója nagyszerű, vérmes optimizmust lobbantott ki a költőkből.

A szerencse napja vakítóan tűzött Széchenyi „árva keleti rajára” és ami érték volt a nemzetben, az hivalkodva szikrázott és világított.

Valamennyien (úgy éreztük, rövid ideig kell csak türelemmel lennünk, akkor a gyorsan erősödő és növekvő magyar élet betölti ismét az Árpádok birodalmának kereteit, Magyarország nagy, erős és független nemzeti királyság lesz. A felfogásbeli különbség a jobb és baloldali pártok között csak annyi volt, hogy az ellenzékiekben kevesebb volt a türelem, mint a kormánypártiakban, ők haladéktalanul követelték a nemzeti nagyságot, nem akartak holnapig várni.

A magyarság káprázatosan pompás diadalmenete aznap ért fel ívelő útjának zenitjére, mikor a milléniumi ünnepek alkalmával a magyar törvényhatóságok bandériumai elvonultak Ferenc József király előtt. Ezüst harsonák az élen, a beláthatatlanul hosszú lovassereg előtt a belügyminiszter lovagol, a lovascsapatok az ország minden vármegyéjét, minden városát, vidékét és törzsét képviselik.

Ennél ragyogóbb sereget nem látott még a világ, pompás és amellett szívfájdítóan szomorú, mint minden igaz magyar dolog, mert büszkesége és hivalkodása a rokontalan nép árvaságát takarja. Az ezeréves múltból léptetnek elő, dacosan és meghatóan idegenszerű ruhájukban és keleti fegyverükkel, ha pedig majd kialszik rövid meteorfényük, nyom nélkül el fognak megint tűnni a polgári élet szürkeségében.

Az úribandérium gondolata jellemző a magyar individualizmusra. A németekben, ha ünneplő kedvükben fegyvert akarnak viselni, fölébred a kollektív szellem és valamennyien egyesülnek a vágyban, hogy egyformák

legyenek és felsőbb parancs után igazodjanak. A magyar úribandérium a marsallok kábító felvonulása, egymástól független nagyuraké, akik valamennyien vezérségre születtek, de egyiküknek sincs serege.

A milléniumi ünnepek fénypontja azonban az országgyűlés két házának hódolata volt a királyi várban. Szilágyi Dezső, az országgyűlés szónoka, hatalmasan és mondhatnám fényt szórva állott szemben a trónnal. Testileg és szellemileg soha férfi nem képviselt méltóbban egy nemzetet, miatt akkor ő. Ebben az órában ért fel ő maga is életének és pályájának tündöklő csúcsára.

Az ő szájából egy ezeréves, sok vért, vereséget és könnyet, sok győzelmet és dicsőséget látott nemzet beszélt a korona viselőjéhez. A király maga is ünnepi megindultsággal hallgatta és mindenki úgy érezte, uralkodó és nemzet végre egymásra találtak és többé semmi sem képes őket szétválasztani.

Ferenc Józsefnek, a világtörténelem utolsó igazi királyának oldalán ott ült az utolsó igazi királyné, Erzsébet, lehunyt szemmel, sápadt arccal, kővé dermedt vonásokkal. Miközben tombolva ünnepelte egy nemzet, ő az öngyilkossá lett fiára gondolt és a világ legboldogtalanabb asszonyának érezhette magát.

Az a tízezer füstölgő lámpás, amely esténkint ősbudavárában kigyulladt, kiegészítette a milléniumi égboltozat csillagképeit. Ősbudavár nagyszabású mulatóhely volt, az Állatkert parkjában épült és együtt nyílt meg a milléniumi kiállítással.

Egy középkori város, vályogból, rabicból, zsákvászonból, vasrácsos várkapuval, lőrésekkel, oromfedeles házacskákkal, zegzugos nürnbergi sikátorokkal. És az egész

várost ordenáré pacsuliszag járja át. És mindenütt zene! Egész Budapest ott volt és valami különös demokrácia fejlődött ki: gavallérok és zsebtolvajok, úrinők és utcai lányok nem feszélyezték egymást. Magyar mulatóhely volt, bécsi fiakker-, nápolyi népénekes- és közel-keleti hastáne-motivumokból összetéve.

Ősbudavárban futotta ki formáját az öreg Újházy Ede, az éjjeli Budapest *Mestere.* Tudjuk róla, hogy ösztönszínész volt a javából, iskolás kora óta talán nem olvasott végig egyetlen könyvet, de azért mindent tudott; sejtelme sem volt arról, kik azok a hősök, akiket Shakespeare királydrámáiban játszik, de azért jól játszotta őket. Óriási skálája Bölcs Náthántói Mr. Pombiquetig terjedt..

A Mester volt a legnépszerűbb ember Pestbudán. Főleg naplemente után. Rajongói nagyobbrészt olyan emberek voltak, akik soha sem látták színpadon. Mint jókedvű Szilenusz isten járt a pesti éjszakában és amerre megfordult, mindkét nembeli fiatalság uszálya kígyózott a nyomában. Nem volt alkoholista, neki csak az éjszaka lámpafénye, izgatott nyüzsgése, zenecincogása kellett. Mindenütt ott akar lenni, a félrevágott széleskarimájú kalapjával, a vidáman harsogó basszushangjával és a különös orrával, amely olyan volt, mint egy papírcsákó csücske, ősbudavárában találta ki az Újházy-tyúklevest, amely ma is őrzi nevét a budapesti vendéglők étlapján.

Mikor ősbudavár házizenekara megfújta a végső takarodót és bezárták a lebontásra ítélt mulatóhely kapuját, a kulcsokat Újházy kegyeletes kezébe tették le.

Ha Jókai Mór nem akart, vagy gyöngélkedése miatt nem tudott a pártkörbe menni, akkor tarokktársaságot

hívtak a Bajza-utcába. „Munka” végeztével a partnerek Jókainál vacsoráztak. Nekem nem lehetett hasznomat venni a kártyaasztalnál, de a vacsorákra néha meghívtak. Ott ismerkedtem meg Szilágyi Dezsővel, öreg Tisza Kálmánnal, gróf Csáky Albinnal, báró Fejérváry Gézával, W lassies Gyulával, Gajáry Ödönnel és Nedetzky Istvánnal. (Az utóbbira még verseci képviselőkorából emlékeztem.)

Mellékesen megjegyzem: alapos tévedésben voltak azok az ellenzéki politikusok és újságírók, akik mindenáron rá akarták sütni Jókaira és Mikszáthra, hogy írói függetlenségük feláldozásával, önérzetük megalázásával jutottak mandátumhoz és politikai szerephez. Igazság az, hogy mind a két írónak kivételesen előkelő helyzete volt a pártban. Miniszterek és nagyurak törték magukat a barátságuk után. Ami pedig az egyéni függetlenséget illeti, Jókai, aki nemcsak a közéletben, de a családja körében is passzív és szelíd kormánypárti volt, persze, hogy lojálisán alávetette magát a pártfegyelemnek; Mikszáth azonban, akit keményebb fából faragtak, néhanapján elképesztő élességgel mondta meg a véleményét kormánynak is, pártnak is.

Móric bácsi a svábhegyi villájába is meghívott engem és mivel Versecen, ahol mindenkinek van szőlője, reám ragadtak a vincellértudomány alapelemei, a költőkirály arra méltatott, hogy megmutassa a szőlőjét és pincéjét. Soha sem tapasztaltam, hogy nagyra lett volna az Aranyemberrel, de a siller-borára határozottan büszke volt.

A szőlő egyébként régi birtoka volt és Jókai elmondta, hogy hajdanában, mikor színház után Laborfalvy Rózával ketten fölgyalogoltak a hegyre, a biztonság kedvéért

mindig a vállán hordta ta fickóra töltött duplacsövű, puskáját.

Azokban a régmúlt időkben fantasztikus dolgok történhettek a svábhegyi éjszakában. Egyik nyáron hatalmas medve kóborolt a hegyi utakon, a fenevad megtámadta az elkésett járókelőket, de nem a vérüket szomjazta, hanem minden medvehagyománytól eltérően, a pénztárcájukat szedte el. A svábhegyiek azt beszélték, hogy a medvebőr alatt a Nemzeti Színház öreg komikusa lappangott, aki a magánéletben zárkózott, cinikus különc volt.

Egyízben együtt vacsoráztam fönn Szilágyi Dezsővel, akinek az volt a híre, hogy Magyarország legnagyobb agyvelejének birtokosa. Ez a komor, ingerlékeny és imperátori önérzetű férfi tudott káprázatosan szellemes és lenyűgözően szeretetreméltó lenni, ha éppen akart. Ilyenkor egyszerre félelmetes és bájos volt, mint a játszó oroszlán.

Késő éjszaka Jókai svábhegyi fiákkerese lefuvarozott kettőnket a városba. Szilágyi útközben is beszédes volt.

— Olvastam egy bírálatot, amit Péterfy Jenő írt az Ön könyvéről. Gyulai Pál is sokat vár öntől. Mik a legközelebbi tervei?

Bevallottam, hogy országgyűlési képviselő szeretnék lenni. A szülővárosomban meg is választanának, ha kormánypárti programmal lépnék fel. Azonban Bánffy Dezső miniszterelnök nem akar rólam hallani, mert munkatársa vagyok a Budapesti Hírlapnak. Ő, mint Jehova Isten, hetediziglen büntet. Pedig én csak szépirodalmi cikkekkel vétkeztem.

Szilágyi: Ha az ember egy írótollal a kezében meg tudja csinálni a jövőjét, akkor rosszul teszi, ha a választó polgárok szeszélyére bízza magát.

Én: Abban a polgári környezetben, ahol az én gyökereim vannak, pályatévesztett embernek fognak tekinteni mindaddig, amíg *csak* író maradok. Ha képviselő leszek, akkor el fogják hinni, hogy nem vagyok züllött ember.

Ő: Van kedve a politikához?

Én: Tulajdonképpen nincs, kedvem csak az íráshoz van. Ha képviselő leszek, akkor is csak író maradok.

Ő: Jókai és Mikszáth ráfizettek a mandátumra, anyagilag ie, népszerűség dolgában is.

Midőn elváltunk egymástól, mégis azt mondta: Ami Bánffy Dezsőt illeti, vele majd eligazítom a dolgot.

Olyan jól eligazította, hogy egypár nap múlva már levelet kaptam a verseci főispántól, azzal a „szigorúan bizalmas” értesítéssel, hogy én vagyok a kormány hivatalos jelöltje, Versecen kedvezők a kilátásaim és siessek le a kerületbe, ahol a választóim már epedve várnak.

Verseci ellenjelöltöm derék és jelentéktelen német ember volt, kisebb városi hivatalnok, bizonyos népszerűsége azonban volt a külső községben, mert eljárt a paraszt-keresztelőkre, táncolt a lakodalmakon és német iskolát ígért a népnek. Az én korteseim ezért pángermánnak nevezték, de ez csak afféle választási fogás volt.

A korteskedés hevében a „pángermánok” azt eszelték ki, hogy Bánffy azért köti magát az én jelöltségemhez* mert föl akarja emelni a *kvótát* és ehhez mindenre kész gárdára van szüksége. (A kvóta az az arány volt, mellyel a magyar állam hozzájárult a Monarchia közös kiadásaihoz. A kvótaemelés gondolatát mindig hazafias felháborodással fogadták azok is, akiknek sejtelmük sem volt arról, hogy miről is van szó.)

Én tehát, mivel verseci barátaim sürgettek, hogy „tegyek valamit”, fölrobogtam Budapestre és beszerény-

kedtem a szabadelvű pártikörbe, ahol addig még sohasem jártam. A nagy terem kongott az ürességtől, minden épkézláb legény lenn szónokolt a kerületében és így sikerült hozzáférkőznöm Bánffyhoz.

— Ön a Szilágyi Dezső embere? — kérdezte, egyelőre felfüggesztvén az alkotmányos tegeződést, míg kitudódik majd a verseci választás eredménye.

Elpanaszoltam a kvóta-fájdalmaimat, ő ekkor felém fordította harcias párducfejét, melyet ellenfelei kandúrfejnek neveztek, és azt mondta:

— Ez egyszerű dolog, ígérje meg a sváboknak, hogy nem fogja emelni a kvótát.

— Excellenciád nem bánja, ha megígérem ?

— Még azt sem bánom, ha 48-as programmot ad nekik!

Ott hagyott. Nem mondhatnám, hogy nagyon megbecsülte volna a személyemet, de azért meg lehettem elégedve az utam eredményével. Visszacsörtettem Versecre és egy népgyűlésen nyilatkoztam a kvótaemelés ellen, éles szavakkal eleve megbélyegezvén mindenkit, aki ilyesmire vetemedni mer. A szíves olvasó látni fogja, ezzel előkészítettem azt, hogy a Széll Kálmán-féle választások alkalmával a szabadelvű párt veszteségi lajstromát gyarapítsam.

Versecen akkoriban minden hatalom és dicsőség a két S. testvéré volt. Egy, az alkoholtól elhülyült fegyverkovács fiai voltak és ilyen handicap mellett nem mindennapi intelligencia és akaraterő kellett hozzá, hogy felküzdhessék magukat a város élére.

S. János Versec polgármestere, S. Károly ügyvéd volt, de a katholikus hitközség elnökségétől az iparos dalárda elnökségéig megszállták az összes pozíciókat, amelyek némi politikai befolyással jártak. Köztudomású volt, hogy

a két testvér mindig akar valamit; a polgármester jelenleg főispán akart lenni, az ügyvéd pedig királyi közjegyző.

Emberemlékezet óta S. Károly volt Versecen a választási elnök és ebben a minőségében olyan tökélyre vitte, hogy akár Caligula lovát is meg tudta volna választatni. Eredetileg az volt a tervük, hogy ezúttal S. Jánosból csinálnak képviselőt — ez lett volna az utolsóelőtti lépcsőfok a főispánsághoz, — erről azonban letettek, mikor tapasztalták, a miniszterelnök milyen nyomatékkal követeli az én megválasztásomat. Az egész hatalmi rendszerük a kormányra támaszkodott, mint fecskefészek a házereszre, így tehát némi huza-vona után, fanyalogva bár, de mellém álltak.

Az összes hozzáértők számítása szerint a pángermán párt a 2400 verseci szavazatból nem kaphatott többet 5—600-nál, én tehát biztosra vettem a nagy többséget.

Nagyon megijedtem, mikor az elnök a választást úgy vezette, hogy vagy kétszáz ellenzéki választót egyáltalában nem engedett leszavazni. Órákon át az eljárás idegölő lassúságával dühítette őket, majd kitűzte a zárórát és mikor a türelmetlen ellenzékiek lármázni kezdtek, karhatalommal kiszoríttatta őket a városházáról.

Ilyen alkotmányos bűvészmutatványok napirenden voltak akkoriban, de az én esetemben semmi értelme nem volt az erőszaknak, hiszen az abszolút többség leszavazott rám. S. Károly eljárásának kétféle oka volt: Először el akarta áztatni az én puskaporomat és a jövőre való tekintettel össze akart veszíteni a külső községgel; másodszor be akarta mutatni Budapestnek az ő szolgálatkészségét. Az ilyen „erélyes” embereket megbecsülték a politikában. Nekem azonban ezek után senki sem hitte el, hogy nem az erőszaknak köszönhettem a mandátumomat.

A városház termében adták át a mandátumot. A főispán két pohár szilvóriummal közeledett hozzám, az egyiket a kezembe adta és azt mondta: Szervusz!

Verseci hagyomány szerint most már a mandátummal a hónom alatt, ki kellett mennem az erkélyre, hogy ünnepeltessem magamat a néppel. Az erkély alatt azonban, sajnos, nem az én népem állott, hanem a kidobott pángermán nép, amely, természetesen, élt az alkalommal, hogy viharosan megabcugoljon engem.

— Tépd szét a mandátumot és vágd oda nekik!

Ezt Guszti nagybátyám mondta, aki mellettem állott az erkélyen. Egy pillanatig haboztam, mert csakugyan boszankodtam, de aztán elővettem a jobbik eszemet. Később úgy emlékeztem vissza erre, mintha a szerencsés véletlen nagy veszedelemtől, vagy mondjuk nagy ostobaságtól mentett volna meg. Ma már tudom, hogy igazán ketté kellett volna tépni a mandátumot, de már előbb, és a választási elnök képébe vágni. Ilyen start után ugyan végleg kimaradtam volna a magyar politikából és más irányban vezetett volna életem útja, de azt hiszem: mindenképpen nyertem volna.

(Azt azonban máig sem tudom, ilyen esetben mi lett volna a főispánnal ivott brúderrel?)

*

Erőszakosabb választás az 1896-ikinál csak egy volt Magyarországon: mikor Szilágyi Mihály uram 40.000 katona segédkezése mellett a Duna jegén királlyá választotta Hollós Mátyást. Persze, az eredmény Szilágyi Mihályt jobban igazolta, mint Bánffy Dezsőt.

Valószínűnek tartom, hogy a miniszterelnök sok választási visszaélésről nem is tudott, hiszen a verseciről sem

tudott, — Magyarországon a hajdúk mindig nagyobb deszpoták voltak, mint az uraságok. A kormánypárt különben maga is meghökkent a győzelem nagyságától, Andrássy Gyula azt mondta: A menyasszony túlságosan szép!

A meghajszolt, megalázott és számában meggyérült ellenzék egyelőre még türtőztette magát. Apponyi Albert elmúlt karácsonykor Treuga Dei-t indítványozott a milléniumi esztendőre és a pártok tartották a békét, bár nem az év végéig. Az új bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló tör vény javaslat adott okot az ellenzéknek arra, hogy tajtékzó gyűlölettel támadjon neki a kormánynak. A 16. §. ki akarta venni a nyomtatvány útján elkövetett rágalmazást és becsületsértést az esküdtszék hatásköréből és midőn az ellenzéki pártok ezért rohamra indultak a szakasz ellen, maguk mögött tudták az egész magyar sajtót.

Be kell vallanom, sohasem tudtam megérteni, hogyan adhat valaki előnyt a laikusok közül kisorsolt esküdtbíráknak a jogilag iskolázott, hivatásos bírák fölött — hacsak szándékosan meg nem akarja bénítani az igazságszolgáltatást. A polgárbírák intézményének lehet létjogosultsága olyan népek közt, mint az angolszászok, akiknek az önbíráskodás annyira, a vérükben van, hogy nemzeti intézményt csináltak a lincselésből, de magyarok közt, akik ma is nótában magasztalják a bakonyi és alföldi rablógyilkosokat, nincs sok értelme.

Az érzelmi momentum, a romantikus gesztus nálunk többet nyom a latban, mint a rideg és hideg igazság. Ki emlékezik még Haverda Mariska esetére? Ez a nő bevallotta a bíróság előtt, hogy bérgyilkossal agyonlövette a tulajdon édesanyját, hogy örökölhessen utána, de olyan ügyesen illegette és billegette magát az esküdtek előtt,

hogy fölmentették. A tulajdonképpeni vádlott azon a tárgyaláson a meggyilkolt anya volt. Fölmentették a bérgyilkost is. Sőt az esküdtek a magyar jogérzet nagyobb dicsőségére, Haverda Mariskának virágbokrétát nyújtottak át, a bérgyilkos javára pedig gyűjtést rendeztek. Ki bízná rá a vagyonát és becsületét olyan emberekre, akiknek ilyen a jogérzetük?

A 16. §-sal vonult be a magyar törvényhozásba az obstrukció, amely aztán — rövid szünetekkel — tizenhat esztendeig szívta a nemzet vérét. Meggyőződésem, hogy ez a tizenhat év ásta meg Magyarország sírját.

A technikai obstrukciónak voltak mesterei és tudósai, akik valósággal remekeltek a Ház munkaképességének megbénításában. A legmegszokottabb fogásuk az volt, hogy az ülés elején négy-öt módosítást indítványoztak a jegyzőkönyv szövegéhez — olykor csak hasonló jelentőségű sza vak kicserélését, mint pl. *indítvány* helyett *javaslat,* — mindegyik módosításra húsz képviselő aláírásával névszerinti szavazást kértek. Mivel minden névszerinti szavazás eltart egy óráig, a házszabályok szerint pedig az ülés négy órában van megszabva, tehát négy-öt névszerinti szavazással agyon lehetett ütni egy-egy ülést. Még pedig a házszabályok tiszteletben tartása mellett, teljesen törvényes módon.

Az obstrukció tudósai azonban egyéb ötletekben is bővelkedtek; voltak távszónokaik, mint például Sima Ferenc vagy Polónyi Géza, akik akármilyen tárgyról négy-öt óráig is tudtak szónokolni, ha pedig elunták a beszédet, akkor húsz aláírással zárt ülést kértek, amelyben aztán hosszadalmasan vitatkoztak arról, van-e szükség zárt ülésre, és ezzel a fogással is elmúlt két-három óra.

Tisza István már akkor, 1896-ban, hirdette, hogy az

obstrukció olyan nemzeti veszedelem, amelyet minden áron, szükség esetén vér árán is, le kell törni. Andrássy Gyula gróf nem kevésbbé elítélte az obstrukciót, de azt vallotta, hogy azt meg kell békíteni. Ez az ellentét az obstrukciós évek folyamán mindinkább kiélesedett köztük.

Az obstrukcióval együtt olyan elvadult hang kapott lábra a politikában, hogy művelt ember a polgári élet semmiféle körében nem élt olyan izgalmak és lealázó veszedelmek közt, mint a magyar képviselőházban. Nem egy szer kétségeim támadtak aziránt, hogy tisztességes ember lehet-e egyáltalában tagja ennek a Háznak?

Elemi iskolás korom óta abban a gyermeteg hitben éltem, hogyha egyezer képviselő leszek, akkor elértem a legnagyobbat, amit „szabad ember" egyáltalában elérhet. Olyasmit képzeltem, hogy a mandátum a boldogság állandó érzését fogja bennem ébren tartani, ami túlsegít az élet bajain és ízetlenségein. Mikor azonban elfoglaltam helyemet a Sándor-utcai régi Házban, nem-igen tudtam örülni a törvényhozói tisztemnek. A választási visszaélések, amelyeknek emlékétől az ország visszhangzott, továbbá az a mélypont, amelyre az obstrukció a magyar közélet színvonalát lesüllyesztette, megmérgezték az örömömet. Az a kínos gyanú üldözött, hogy mi talán nem is vagyunk igazi képviselők?

Az obstrukció közjogi kérdések körül folyt, a Ház egyáltalában nem vette komolyan az egyetlen kérdést, amelyet én, és velem nem egy, vegyes lakosságú vidékről fölkerült képviselő, a nemzet létkérdésének tartott: a nemzetiségi kérdést.

Nyilvánvaló volt, hogy a Ház tagjai jobbról is, balról is, óriás módon túlbecsülik azt, ami a pártokban folyik és alig veszik számba azt, ami az országban történik. A poli-

tika már nem többé az egzigenciák, hanem a taktikázás tudománya. A politika elszabadult a nemzettől, függetlenítette magát, mint Mátyás király halála után a Fekete sereg.

Mikor egyízben megint lent jártam a kerületemben,, megállított az utcán egy Binder nevű sváb gazda. Tudtam róla, hogy valamikor altiszt volt Damjanich bánsági seregében.

— Hallja képviselő úr, — mondta Binder bácsi —, ha fölmegy Budapestre, mondja meg a magyaroknak, hagyják már abba az örökös veszekedést, mert annak rossz vége lesz, a szerbek és románok máris röhögnek a kárörömtől.

A Ház folyosóján és a klubban elmondtam Binder bácsi üzenetét, mint valami jóízű tréfát és mindenki nevetett rajta. Pedig bizonyos, hogy Binder jobban fölismerte a helyzetet, mint akár a kormánypárti, akár az ellenzéki korifeusok, ő megérezte, hogy az örökös feszültség vége robbanás lesz. Dehát ha ez így van, ha a kékkötényes sváb jobban belelát a jövőbe, mint az országoshírű köz jogász, mit ér akkor minden politikai iskolázottság és tudás?

Volt azonban a kormánypárti képviselő életének egy vonzó oldala is: a szabadelvű párt volt az ország legkülönb férfiklubja. Könnyed baráti hang járta a képviselők közt» a kaszt-demokrácia hangja. Ez volt a kábítószer és fájdalomcsillapító, amely az embereiket képesekké tette arra, hogy eltűrjenek és lenyeljenek némely dolgokat, amelyeik tulajdonképpen tűrhetetlenek és megemészthetetlenek voltak.

Bartha Miklós, a jeles publicista, az erdélyi ember családias-gyűlölködésével támadta Bánffy Dezsőt. A *Magyar-*

országba írta cikkeit, amelyek rövid és tömör mondatokkal törték mozsárba a kormányt és a kormánypártot. Egyszer egy *Csürhe* című cikkel gyönyörködtette olvasóit, a *Csürhe* címet nekünk, szabadelvűeknek adományozta.

Néhány nappal a cikk megjelenése után a Ház folyosóján ívet tettek elém, hogy írjam alá. Felségfolyamodás volt, amely kegyelmet kért Bartha számára, akit valami régebbi sajtóvétsége miatt egypár heti államfogházra ítélték. Már akkor vagy száz név volt az íven, ellenzéki és kormánypárti vegyesein; az előbbiek azért írták alá, mert rajongtak Bartháért, az utóbbiak, mert féltek tőle.

Úgy okoskodtam, hogyha aláírnám, akkor csakugyan megérdemelném, hogy a csürhéhez számítsanak, mert ez a tömeges kérvényezés nem egyéb, mint politikai tüntetés Bartha Miklós mellett. Tehát megtagadtam az aláírásomat. A dolognak híre ment, a baloldaliak szidtak, mint a. bokrot, de a mamelukok is, akik nagylelkű gesztussal már rákanyarították nevüket a kegyelmi kérvényre, úgy találták, hogy feltűnési viszketegségben szenvedek, és rossz néven vették, hogy különb akarok lenni, mint ők.

Ez alkalommal kellett elmondanom a szűz beszédemet. Személyes kérdésben. A Házban ugyanis két rendbeli támadás ért a Bartha-ügy miatt: Rakovszky István és Hentaller Lajos részéről. A néppárti Rakovszky nevetségesnek találta, hogy én, tekintettel a „pozíciómra”, tagadtam meg az aláírásomat. Fölvilágosítottam, hogy nem hivatkoztam a pozíciómra, amely egyelőre nagyon jelentéktelen, hanem igenis, a pártállásomra, amely egyforma kötelességeket ró a pártvezérre és a párt névtelen katonájára. Rakovszky lojálisan beismerte, hogy tévedett.

Hentaller Lajos az akkori Magyarország legkeresettebb párbajsegéde volt. Tóth Béla a *hentaller* szót kis *h*

betűvel a szekundáns szinonimájaként használta, ilyeneket szerkesztvén: „a sértő félnek két hentallert küldött”. Hentaller Lajos olyasmit mondott, hogy nem kíváncsi az eljárásom okaira, mire én azzal feleltem: ezzel fölment engem az alól, hogy súlyt tulajdonítsak a véleményének.

Hentaller haragosan fölpattant, hogy vitézi tornára keljen velem, az elnöklő Szilágyi Dezső azonban rárivallt: „A képviselő úr üljön le!” — Ő megengedett magának ilyeneket. Nekem az elnök önkényes eljárásából megvolt az a hasznom, hogy a szűz beszédem happyenddel végződött.

Alighogy leültem, Bánffy miniszterelnök odahajolt hozzám: „Akarsz delegátus lenni?” —kérdezte minden bevezetés nélkül.

Hiába akartam és hiába akarta Bánffy Dezső is, a titkos szavazásnál éppen csak annyi voksot kaptam, hogy bejutottam a pótdelegátusok sorába. A delegációk, melyeknek hatáskörébe a Monarchia közös ügyeinek ellenőrzése tartozott, felváltva Budapesten és Bécsben üléseztek és a delegátusoknak minden ülésszakban udvari ebéd járt. Ez tehát olyan előkelő pozíció volt, melyet a párt legtekintélyesebb tagjai maguknak követeltek.

A miniszterelnök ettől fogva a szívébe zárt, alig múlt el hét, hogy a budai Sándor Móric-palota vendége nem lettem volna. Déli félháromkor szokta adni az ebédeket és olyankor frakkba kellett öltöznünk.

A jóbarátság Bánffy bukásáig tartott, ő azután szenvedélyes ellenzéki lett, szövetkezett azokkal, akik megbuktatták, velük együtt obstruait és a hírhedt „bútorromboló ülés” rendezői között szerepelt. Mivel én akkor már Tisza István mellett álltam, háládatlannak tartott, talán patkánynak is, amely elmenekült az ő süllyedő hajójáról.

Fiatal mameluk létemre igen emelte a tekintélyemet az, hogy sokat voltam Szilágyi Dezső társaságában. Gyakran elvitt véget nem érő gyalogsétáira, vagy vacsorára valamelyik budai kocsmába. Szakadatlanul ő beszélt, mindig érdekesen, gondolatai beszédközben alakultak ki és neki is, mint Deák Ferencnek, szüksége volt valakire, aki ízléssel hallgat ée meggyőződéssel helyesel. Neki egyébként sohasem voltak barátai, csak alattvalói.

Bár nem volt magas termetű férfi, testileg is félelmetes óriás benyomását tette. Olyan hatalmas izmai voltak, hogy kövér embernek hatott, pedig kőkemény testén nem volt háj. Állandóan foglalkoztatta izmait, mindennap vívott, sokat gyalogolt, hideg őszi időben is szeretett szabadban fürödni. A Tátrában fölment a Tarpatak vízeséséhez és morgott a gyönyörűségtől, mikor jéghideg és mázsás súlyú víztömegek zuhogtak reá.

Sárgásbarna arca, melynek vonásai olyan elnagyoltak voltak, mintha domború tükörbe nézne, megdöbbentő módon emlékeztetett az oroszlán arcára. Cézári önérzetű, szeszélyes és rosszmájú ember volt, nevetni egyáltalán csak gúnyosan tudott.

Olyan elképesztő nagy tudása és éles esze volt, hogy ez már szinte emberfölötti volt. Felebarátaira úgy nézett le, mint a nyüzsgő hangyákra és mindenkivel oktató hangon beszélt. Ferenc József király állítólag azt mondta róla: Ha beszél velem, az a benyomásom, hogy tökfilkónak tart!

Vitatkozni nem lehetett vele, nem született olyan debatter, aki el tudott vele bánni. A Házban többször zörrent össze gróf Apponyi Alberttel, nekem minden egyes esetben az volt a benyomásom, hogy Szilágyi maradt felül. Szónoklatában nem volt annyi lendület és formaszépség,

mint az Apponyiében, irgalmatlan éles logikájával azonban felszeletelte és atomizálta ellenfelének minden argumentumát.

Bánffy Dezső miniszterelnök nagyszerű emberismerőnek mutatkozott, mikor bevette kormányába Lukács Lászlót, Darányi Ignácot, Wlassics Gyulát és Perczel Dezsőt, de jóvá nem tehető hibát követett el, mikor Szilágyit úgy akarta kifizetni, hogy megtette házelnöknek. Az elnök első naptól fogva azon mesterkedett, hogy megbuktassa Bánffyt, akit egyszerűen analfabétának nevezett; ezért pártatlanságával tüntetve, kedvezett az obstrukciónak és lassan, de következetesen, szakadék felé hajtotta a parlament szekerét.

Szinte érthetetlen nagy tekintélye volt. A Házon úgy uralkodott, mint tanító az osztályon. Az ellenzékiek sem mertek vele szembehelyezkedni, pedig soraikban nagyképességű és szilaj vérmérsékletű politikusok ültek.

Tanúja voltam, mikor a miniszterelnök egy képviselőházi vihar alkalmával az elnöki székhez sietett, hogy megbeszélje Szilágyival a teendőket. „Takarodjál a helyedre!” rivallt rá az elnök. A miniszterelnök nevetett, — mit is tehetett volna! — és visszament a helyére.

Szilágyi kiszámíthatatlan módon szeszélyes és elképesztően kíméletlen tudott lenni. Bolond! — mondták az emberek, de csak a háta mögött. Legközelebbi családjából azonban többen csakugyan elmebetegek voltak.

Érezte, hogy az ő rendkívüli szellemi adományai rendkívüli kötelességeket ruháznak reá az országgal szemben. És élete végéig mindig fájt neki, hogy nem tudta beváltani a várakozásokat. Mert egészben véve a nagy cséplőgép — így nevezte el Csáky Albin az egyházpolitikai vita alkal-

mával, — inkább csak félelmetesen zúgott és imponálóan dohogott, de nem sok hasznos munkát végzett.

Az a hízelgő bizalom, melyet irántam mutatott, csakhamar véget ért, még pedig katasztrofális módon. Verseci küldöttség jött a fővárosba, hogy átnyújtsa Szilágyi Dezsőnek a díszpolgári oklevelet. Valami panaszos ügyük is volt, s az új díszpolgár arra vállalkozott, hogy maga vezeti Őket a miniszterelnök elé. Abban állapodtunk meg, hogy én másnap a képviselőház karzatára kalauzolom a földieket és ha majd megjött a miniszterelnök is és együtt lesznek az összes szereplők, akkor értesítem Szilágyit, ő maga rendezte el így.

A verseciek már ott voltak a karzaton, mikor én, tisztemhez híven, megkerestem Szilágyit. Ott ült egyedül az ülésterem utolsó padsorában, az ő veréb fejnyi betűivel teliírt papírlapok hevertek ellőtte, az arca sárga volt az idegességtől, — szóval: beszédre készült. Tudtam, hogy ilyenkor életveszélyes, mint a magasfeszültségű vezeték, de mivel maga kívánta, elszántan hozzáléptem.

— Kegyelmes uram, kérem, a verseciek...

Erre ő: Mit ráncigáltok engem? Mindenki engem ráncigál! Hagyjatok már békében!

Olyan hangosan mondta, hogy a nagyszerű akusztikájú teremben mindenki meghallotta, sőt, ami a legkellemetlenebb volt: a verseciek is a karzaton. Halálrasebzetten sarkon fordultam és otthagytam, azzal a meggyőződéssel, hogy senki sem elég nagy ember ahhoz, hogy így gázoljon a felebarátai önérzetében. Úgy látszik, ő aztán megtalálta a jobbik eszét, mert utánam küldte Papp Gézát, hogy beszélni óhajt velem. Én azonban még nem találtam meg a jobbik eszemet és azt a választ adtam Gézának: Mondd neki, ne ráncigáljon engem!

Hogy mit mondott el ebből a követ, azt nem tudom, de ettől a naptól fogva, Szilágyira nézve megszűntem lenni. Ha találkoztam, vele, közömbösen keresztülnézett rajtam, mint a puszta levegőn.

A nyárba belenyúló obstrukció idején Szemére Attila egyszer ebédre hívott az állatkerti Vampetics-vendéglőbe.

— Jó társaság van ott együtt, Szilágyi Dezső az asztalfőn.

— Akkor én nem mehetek.

Elmondtam neki a kalandomat úgy, ahogy előadtam az olvasónak. Szemere a szemem közé nevetett.

— Micsoda sületlen ötlet Szilágyival haragszomrádot játszani? Furcsa legény az öreg, de könnyű vele bánni, csak tudni kell a módját. Aki ezt kitanulta, azt csinál vele, amit akar.

A gonosz véletlen úgy akarta, hogy Szilágyi éppen akkor ért utol minket a Sándor-utcában. Szemere mosolyogva megemelte a kalapját:

— Kegyelmes uram, a Vampeticsban ebédelünk ma?

Mire Szilágyi mély oroszlánhördüléssel így válaszolt:

— Ma egyedül akarok ebédelni!

Szólt és tovább döcögött az ő mamutlépteivel. Én pedig azt mondtam a barátomnak: Hiszen így én is tudok vele bánni!

Nem emlékszem rá, hogy nő nekem első látásra annyira megtetszett volna, mint az Arany Kócsag, A nevét én adtam neki, a haja színe és az arcbőre tónusai miatt, és mert mindene hosszú, vékony és nemesformájú volt: az arca, a keze, a lába.

Az ura olyan volt, amilyen a nagyon-szép-asszony ura lenni szokott: a világ legudvariasabb, legtürelmesebb és

legjelentéktelenebb embere. Ha más lett volna, akkor az örökös ünneplés miatt, amellyel a feleségét körülmiséztték; már régen megőrült vagy megszökött volna. Az Arany Kócsag szerette maga körül a nagy udvart és én jó ideig tagja voltam egy hármas férficsoportnak, melyet „őnagysága trojkájának” neveztek. Meg voltam győződve, hogy a három közül én vagyok az igazi, de azt hiszem, a másik kettő is meg volt győződve ilyesmiről. Valószínű, hogy kívüliről nézve egy összetanult cirkuszi bohóc-trió benyomását tehettük.

Az Arany Kócsag nagy szerepet játszott az életemben és még nagyobbat is játszhatott volna, ha közbe nem jön az, amit majd el fogok mondani; később tökéletesen megfeledkeztem róla és ma csak azért jut megint eszembe, mert Fráter Lórántról, az igricről, akarok beszélni és ő juttatja eszembe.

Frátert Jászai Mari fedezte fel Kolozsváron. Annyira tehetségesnek, eredetinek és mulatságosnak találta, hogy megígértette vele, hogy feljön utána Budapestre. Én a Svábhegyen ismerkedtem meg vele, ahová lóháton jött a társaságunk után. Akkor még aktív huszártiszt volt.

Fráter valami tökéletes módon egyesítette magában a magyar urat és a parasztlegényt. Pusztai mágnás volt. Furfangos, szándékosan cikornyás volt a beszéde, néha kissé keresetten, de mindig roppant mulatságos módon fűzte a szót. Az ő beszédje neki is, a hallgatónak is élvezet volt. Erősen biharias tájszólással beszélt, *édes* helyett például azt mondta: *ejdes, miért* helyett: *mir*. Jászai úgy hívta, hogy „bíróék Ferkéje”, és a külseje meg a modora csakugyan a falu elkapatott első legényére vallott.

Az énekének reám ellenállhatatlan varázsa volt. Szép, férfias bariton hangját maga kísérte” hegedűn. A szö-

végre vetette a súlyt, nótázása, mint a régi hegedősöké is, akiknek hagyományait feltámasztotta, erősen drámai hatást tett. Nagy szeretettel és csalhatatlan ösztönnel gyűjtötte a tréfás, hetyke, duhaj, gúnyolódó, szerelmes és bánatos parasztnótákat, a népballadákat pedig oly drámai fokozással tudta előadni, hogy valósággal elragadta és magával sodorta a hallgatóit. Gyakran, ha a nótázását hallgattuk, azt a benyomást nyertük, hogy ez jóval több az egyszerű éneknél, itt távol-keleti mélységek nyílnak meg és rég kihunyt magyar tüzek lobbannak ismét lángra.

Férfiak és nők egyformán rajongtak érte. Mikor később állandóan megtelepedett a fővárosban, a nők alaposan el is rontották. Én egyszer úgy láttam Fráter Lórántot, hogy hat úriaszony feküdt a lábai előtt. Ez szó szerint veendő: Fráter vacsora után egy szalonban nótázott, a kandalló előtt állt, vagyis inkább táncolt, mert ő mindig az egész testével muzsikált: forgott, hajlongott, rezgett és pengette a sarkantyúját, — a hölgyek pedig félkörben körültáborozták, a szőnyegre vetett díványpárnákon heverészve. Epedve néztek fel hozzá és azt hiszem, mindegyik féltékeny volt a többi ötre.

A magyar dal legnagyobb sikere az volt, mikor Fráter könnyeket csalt az igazságügyminiszter szemébe. És milyen nótával? A *Száz szál gyertyával,* amely tulajdonképpen a „régi szép betyárvilágot” sírja vissza. Az igazságügyminiszter könnyekben olvadt szét, bánatában, hogy immár vége annak a régi szép betyárvilágnak. Ez annyira magyar dolog, hogy egy német vagy angol bírónak el sem lehetne mondani.

De most térjünk vissza az Arany Kócsaghoz! Az aszszony engem egy este az Országos Kaszinó különszobájába xendólt, ahol az urával vacsorázott. Azért mentek szepa-

rébа, mert Frátert várták és az Arany Kócsag azt remélte, hogy nótázni fog. Fráter valami katonatiszti banketten késett. Egyszerre azt mondja nekem a Kócsag:

— Nincs virágom, pedig nagyon szeretném, ha volna. Nem tudna szerezni?

Virágot, most, honnan? Vasárnap van és esti tíz óra... Ekkor megszólalt az öklömnyi pincérgyerek, aki ott állott a pohárszék mellett:

— Én tudok szerezni, kérem. Az Orfeumban, a viráguslánytól.

Nekem ez sohase jutott volna eszembe ... Pénzt adtam neki, üljön kocsiba és siessen az Orfeumba. Hamarosan visszajött, három szál gyönyörű rózsát hozott. Az Arany Kócsag meghatottan megköszönte és a keblére tűzte, a férje pedig azt mondta: Látszik, ki az igazi gavallér!

Tizenegy felé megjött Fráter Lóránt is. Széles jókedvéhen volt, kissé italosnak látszott, de ez nála nem volt baj, ő akkor volt igazán kedves, mikor már volt benne egypár pohár pezsgő. Egyenruhában jött és az attilája vállzsinórába piros szegfű volt tűzve.

Az én Arany Kócsagom egyideig nézte a szegfűt, végre azt mondta:

— Adja nekem, Fráter!

— Odaadom, ha, eldobja azt a három piros rózsát!

(Fráternek persze sejtelme sem volt arról, hogy az asszony tőlem kapta a virágokat.) És ekkor megtörtént, amiről álmodni sem mertem volna, az én Arany Kócsagom levette kebléről a három rózsát, amit fiakkeren hozattam neki, és a szoba sarkába vágta. A helyükbe tűzte a Fráter szegfűvirágát.

Én mosolyogtam, pedig valósággal rosszul lettem a dühtől és keserűségtől. A különös az volt, hogy az asszony

semmiféle magyarázatot nem adott, hallgatagon elsiklott fölöttem és a rózsáim fölött és — ami még furcsább volt — az ura is beérte annyival, hogy zavartan vigyorgott.

— Elkelne itt egypár szál cigány, — vélekedett Fráter.

— Majd én hozok! — mondtam és már siettem is ki a nyilvánosba, ahol Berkes bandája játszott.

A kvartettet beküldtem a különszobába, magam azonban nem mentem vissza, hanem elmentem. Úgy elmentem, hogy húsz esztendeig nem láttam az Arany Kócsagot. Kerek húsz esztendeig. Eleinte hívott, üzent, levelet írt, mivel azonban udvarias csökönyösséggel kitértem a találkozás elől, leszoktunk egymásról, elidegenedtünk egymástól, végül megfeledkeztünk egymásról. Valószínű, hogy ennyi idő alatt ismételten találkoztam vele az utcán, dehát én a kedves ismerőseimet sem szoktam mindig megismerni.

Húsz évvel a szegfű-ügy után Balatonfüreden hozott össze vele a véletlen. Gyászban volt, nemrégiben temette el az urát. ő szólított meg a szanatórium halljában. Nem volt már a régi Arany Kócsag, a hajának ezüstös fénye, a termete pedig teltebb lett. Beszélgettünk és ő később azt mondta:

— Mi valamikor jó barátok voltunk, hogyan történt, hogy mégis annyira szétkerültünk?

Megkérdeztem tőle, emlékszik-e még, hol találkoztunk utoljára? Semmire sem emlékezett. Még akkor sem, mikor Fráter Lóránt nevét említettem.

Darányi Ignác, a Bánffy- és később a Széll-kormány földmívelésügyi minisztere, udvarias, halkszavú, kissé szertartásos modorú úr volt. Féltette az egészségét, azért visszavonultan és mindenben mértéket tartva élt. Nya-

ranta Ostendében szokott fürödni és ott csigára járó kötelet tartott az ágya alatt, hogy tűzvész esetén, ha égne a falépcső, leereszthesse magát az ablakon. Kegyelmes uramnak szólította a többi titkos tanácsost és ezzel rászorította őket, hogy vissza kegyelmesuramozzák.

Szilágyi Dezső, akit ingerelt Darányi mosolygó tartózkodása, állandóan pályázott reá, de Darányi sokkal óvatosabb férfi volt, semhogy közel engedte volna magához a rakoncátlan óriást. Egyidőben szállóige volt Szilágyinak az a mondása: Náci, állíts valamit, hadd cáfolom meg!

Náci azonban nem állított semmit, hanem nagyszerű odaadással és hozzáértéssel intézte a tárcája ügyeit. Az alkotmányos korszak legkülönb minisztereinek egyike volt. Kitűnt, hogy ez a finoman mosolygó úriember tud kegyetlenül erélyes lenni. Egyidőben irtó hadjáratot indított a borhamisítók ellen. Okkal és joggal, mert néhány fegyházba való nagykereskedő mérges kotyvalékkal árasztotta el a külföldet és jóidőre tönkre tette a magyar bor hírét.

A Darányi-féle borrazzia alkalmával hurokra került egy előkelő választóm, egy verseci szőlőbirtokos. Máig is azt hiszem, ártatlanul. Hivatalból analizálták a portékáját és mivel a vizsgálat a borban „szokatlanul nagy hamutartalmat” állapított meg, kimondták, hogy a bor hamisított és Darányi elrendelte, hogy néhány száz hektolitert a csatornába kell önteni. A verseci patkányok heteken át részegek lehettek. A megrendszabályozott borkereskedő utólag bemutatott egy tudományos brosúrát, melyet vagy húsz évvel azelőtt nyomattak ki Bécsben, abban olvasható volt, hogy a Versec-vidéki bornak olyan feltűnően nagy a hamutartalma, hogy avatatlanok ebből könnyen téves következtetéseket vonhatnak le. Szóval: az ember nem Isten és a miniszter is ember.

Mikor a filloxera elpusztította a verseci szőlőket, a termelők egyrésze a delibláti homoksivatagba menekült és. ott telepített szőlők A futóhomok kincstári tulajdon volt és a gazdáknak a földmívelésügyi minisztériummal szemben bizonyos egyetemleges kötelezettségeket kellett, vállalniok. Nem tettek eleget mindenben a kötelezettségeiknek és Darányi Ignác, aki úgy őrizte és védte az állam tulajdonát, mint a sárkány a megátkozott kincset, haragosan kijelentette, hogy ki fogja dobni a svábjaimat a szőleikből.

Én akkor már tudtam, hogyan kell a miniszterrel beszélni, tehát azt mondtam: Nagyon jól teszi, úgy gondolom azonban, mielőtt ilyen radikális intézkedésbe fog, személyesen megvizsgálja odalent a viszonyokat. Egy pár nap múlva azt mondta a Házban: Megyünk Delibb látra!

Nagy expedíció indult a homokba és mivel az odavaló vincellérek választóim voltak, magam is csatlakoztam. A miniszter alaposan körülnézett, meggyőződött, hogy azok a szegény ördögök emberfölötti munkát végeztek a vad homokban. A kidobásból nem is esett több szó, kaptak azonban az államtól különböző újabb kedvezményeket.

Az a kincstári terület tipikus homoksivatag. A 30 méteres homokbuckák közt járva, az ember szinte várja, mikor szólal meg a tevekaraván kolompja. A szőlőteleptől távol egy este megvártam a holdfölkeltét és a szívfájdítóan melancholikus tájkép, mely bizonyára évezredek óta semmit sem veszített vadságából, adta meg a *Pogányok* című regényem első ötletét.

*

Szilágyi Dezső szigorú pártatlanságával és a házszabályok betűszerinti alkalmazásával segítette elő az ob-

struáló ellenzék dolgát és ezzel természetesen mérhetetlen felháborodást lobbantott lángra a kormánypárti szívekben. A mamelukok egyebet sem tettek, mint Szilágyit szapulni. A házelnök végre is megunta ezt a suta helyzetet és lemondott a tisztjéről. Ez úgy hatott, mint a sziklaomlás: a közélet talaja még sokáig rengett utána. Mindenek előtt a két alelnök vállalt szolidaritást Szilágyival, minek következtében korelnököt kellett az elnöki székbe ültetni.

Korelnök ai 84 éves Madarász József lett. Olyan jól elhelyezkedett a dobogón, hogy személyes sértésnek vette, ha valaki a küszöbön álló elnökválasztással példálódzott. A kicsi, kemény és zord öregúr hazafi volt, hazafi és azon kívül semmi. Egész életén át a hazafiság volt a vallása, a mestersége és a szenvedélye. Olyan fanatikus és korlátolt patrióta volt, mint a párizsi konvent hegypártjának jakobinusai; más gondolat nem is fért a fejébe.

Véletlenül tanúja voltam, mikor Berzeviczy Albecrt a korelnökkel beszélgetett.

— Hogyan csinálja, Józsi bácsi, hogy ilyen nagyszerű színben van? — kérdezte a mindig udvarias Berzeviczy.

— A hazám iránti szeretet! — mondta komoly arccal az öreg.

Olyan volt, mint azok a gyerektrombiták, amelyek csak egy akkordot tudnak hallatni: hazafiság és megint hazafiság! De azért mindennek lehetett mondani, csak éppen nevetségesnek nem. Jól tudta, hogy a hazafiság csak addig érdem, amíg vannak hazaárulók is és ha történetesen ilyenek nem voltak a keze ügyében, akkor csinált magának.

Évekkel korábban történt, hogy fölszaladt az előadói emelvényre és belekiáltotta a Ház üléstermébe: „Jókai Mórt hazám ellenségének lenni vélem!” A kormány életjáradékul akarta megszavaztatni a költőkirálynak azt a fize-

test, amit az Osztrák-Magyar Monarchia című mű szerkesztőjeként kapott és Madarász ezen háborodott fel olyan mértéktelenül.

Az ellentét Madarász és Jókai közt tulajdoniképpen az 1849-iki debreceni országgyűlésen kezdődött. Jókai akkoriban az *Esti Lapok* című békepárti újságot szerkesztette, Madarászék pedig köztársaságiak voltak és a késhegyig menő háború mellett izgattak. Ők egyébként Kossuth Lajosnak is ellenzéket csináltak, akit nem találtak eléggé forradalmárnak, Kossuth pedig kicsinylően cserebogárpolitikusoknak nevezte őket. A gyilkos polémiának, mely Jókai közt (neki Nyáry Pál keményítette meg a gerincét) és Madaraszok közt a béke vagy háború kérdésében folyt, volt utolsó akkordja az a fura mondás, melyet öreg Madarász József az előadói székről belerikoltott a Ház üléstermébe.

IV.

Tulajdonképen keveset láttam még Európából — a Balkán és a Földközi tenger keleti része inkább Ázsia — azért több nyáron át beutaztam a nyugati országokat. Azt hiszem, megfordultam Európa minden nevezetesebb helyén, csak éppen Hollandiában nem, de ezt az országot is láttam az alacsonyan szálló repülőgép ablakából, mikor egyízben Budapestről Londonba repültem.

Több éven át a Friz szigeteken nyaraltam. A kertkerítésnyi hullámfalak annyira föllelkesítettek, hogy vissza-visszatértem Norderney szigetére, amely akkor kezdett halászfaluból divatos fürdőhellyé átalakulni.

Nők és férfiak szigorúan elkülönítve fürödtek. A női fürdő mellett volt a park, ha délelőtt férfiember oda betette a lábát, könyörtelenül letartóztatta a rendőrség. Én egyszer vitorlás bárkáról láttam a norderneyi sziréneket és mondhatom, ellent tudtam állani a csábjuknak. Térdigérő szoknyát és bokáig érő nadrágot viseltek a vízben. Mikor később megtudtam, hogy a második birodalomban kitalálták a Naektkulturt, eszembe jutott a példaszó: Alamuszi macska nagyot ugrik.

Nordeneyban egy halász özvegyénél laktam, akinek urát és fiát elvitte a tenger. Maradt egy szép eladó leánya. A városkában sok volt az özvegy és árva, akik valami különös egykedvűséggel belenyugodtak abba, hogy a rendes férfihalál a vízbefulladás. Aki a biztos partról végignézett

akárcsak egy nyári vihart is, az el tudja képzelni, milyen félelmetes tud lenni az Északi tenger. A nyári Adria haragja csak annyira hasonlít hozzá, mint a dobütés az ágyúszóhoz.

A másik lakást egy tábornok családjának adta ki Frau Onnen. Hogy Vilmos császár korában milyen nagy úr volt egy porosz királyi tábornok, pláne ha ráadásul „Herr von” is volt, azt mai ember fel sem tudja érni ésszel. Csak egy kibékítő emberi vonást találtam Frau Onnen generálisán: esténkint maga hozta haza családjának a vacsorára való hideg felvágottat.

Volt generálisoknak egy barátnőjük (vagy talán rokonuk?), egy felkapott, a nyilvánosság előtt sokat szereplő énekesnő. Endrődi Sándor, aki Norderney torzsvendége volt, Ofáliának keresztelte el, mert azt hitte, hogy dán, de Ofélia tévedésből kapta a nevét, épp úgy, mint az amerikai indiánok a magukét, a művésznő nem volt dán nemzet. Szép szőke leány volt, mint művésznő jogosítottnak érezte magát arra, hogy feltűnően öltözködjék, ezt fantáziával és sok ízléssel cselekedte. Különösen a szép friss szája és a hófehér, erős, szabályos fogsora, amelynek kedveért állandóan mosolygott, tetszett nekem.

Egyszer, mikor a teraszomon olvasgattam, hangos német beszédet hallottam a szomszédból. A tábornok, nem tudom milyen előzmények után, azt állította, hogy a magyarok megeszik a kukoricát.

— Nálunk a disznók esznek kukoricát! — állapította meg a művésznő.

A generális, akivel egyébként nem voltam beszélő, csak köszönő viszonyban, fölfedezett engem a ponyvám mögött, azt hiszem némileg zavarba jött, mert nevetve átszólt:

— Igaz, hogy a magyarok megeszik a kukoricát?

— Igaz, sőt megeszik még a disznót is, — mondtam komoram.

A társaság dermedten elhallgatott. Másnap, mikor a dűnék bársony szőnyegén jártam, a világítótoronynál szembe jött velem Ofélia. Már messziről ragyogtatta a fehér fogait.

— Én tegnap valami butaságot mondtam, de remélem nem haragszik?

Nekem tetszett a mód, ahogyan a zavaros helyzetet tisztázta és ezzel megkötöttük az ismeretséget, amely később jóbarátsággá melegedett.

Azt hiszem, neki is része volt abban, hogy a következő esztendőkben visszakívánkoztam Norderneyba. Az ő üdítően friss, energikus lénye némileg az Északi tengert szimbolizálta. Közös sétáinkon sokszor került szóba az irodalom, ő csak úgy falta a könyveket, de én nem tartottam szükségesnek, hogy megmondjam neki, én is Árkádiában születtem. Nem tudnám magamból pontosan kianalizálni a tartózkodásom okát, de külföldön rendesen eltitkoltam az író voltomat. A szépszájú Ofélia azonban többször is biztatott, hogy meg kellene próbálnom az írást.

Ő maga megpróbálta, írt karácsonyra egy novellát, melyet utánam küldött Budapestre. Megénekelte önmagát, azaz megírta azt a nőt, akit el szeretett volna hitetni a világgal és alkalmasint önmagával is. Nem akartam szerzői önérzetét megalázni, azért sohasem mondtam meg neki, hogy az a nő, aki ő a valóságban, sokkal de sokkal vonzóbb és érdekesebb, mint az, aki a képzeletében és a vágyaiban kísért.

Csak néhány esztendővel később, mikor én az Északi tengertől már átpártoltam az Adriához, látott a stockholmi

színházban egy vígjátékot, melynek én voltam a szerzője. Ekkor igen kedves szemrehányó levelet írt nekem.

Utolsó norderneyi együttlétünket megzavarta egy furcsa körülmény. Ofélia ugyanis az elmúlt télen beleesett a teozófiába, mint légy a tejbe és ez annyira elhatalmasodott rajta, hogy egész lénye megváltozott. Csodálatosan elfogult, egyoldalú és harcias lett. Vitatkozni nem lehetett vele, mert mindent jobban tudott, a túlvilágon meg éppen annyira járatos volt, mint én a kaszinómban. (Ő különben tudományát nem a hinduktól, hanem Swedenborgtól származtatta.)

Egy holdvilágos sétánk alkalmával, mikor a lélekvándorlásról beszélt, annyira felbosszantott, hogy azt találtam neki mondani: a nőket el kellene tiltani a vallástudománytól, épp úgy, mint az amerikaiakat, mert a hitben a szenzációt keresik, a templomból pedig mozit csinálnak. (Pedig akkor még nem is hallottunk Besant asszonyságról, aki Európába hozta az ifjú Krisnamurtit, hogy ötórai tea mellett megváltsa az emberiséget.)

Szegény; Oféliát annyira felbőszítette a „cinizmusom”, hogy majdnem összeverekedtünk. Róla különben még szó lesz ebben a könyvben.

1898-ban — most megint nagyon eléje vágtatok az idő folyásának! — Norderneyből visszatérve, egy pár napot Berlinben töltöttem. Egyik este vendéglőben vacsoráztam, ahol magyar cigányzenét hirdettek. A banda azonban nem akart játszani, éppen akkor érkezett Berlinbe Erzsébet királyné tragikus halálának híre.

A vendéglős a szerződésre hivatkozott, porosz eréllyel támadt rájuk és a rendőrséggel fenyegetőzött, azonban a katonatisztek, akiknek törzsasztaluk volt a helyiségben, a

cigány pártjára álltak és megleckéztették a vendéglőst. Én akkor tudtam meg a gyászos újságot.

Korának egyik legszebb, vagy legalább is egyik legbájosabb külsejű leánya volt. Ferenc Józseffel, az ifjú és délceg császár-királlyal, a világ legnagyobb partiját csinálta. Mindig úgy élhetett, utazhatott, sportolhatott, szórhatta a pénzt, ahogyan néki jól esett. Szeretet és hódolat vette körül, az emberek úgy néztek fel reá, mint az előkelőség, a szépség és szívjóság csodájára. És mégis ő volt a legboldogtalanabb asszonyok egyike. Gaz véletlen volt csak, hogy a hiúság ámokfutója merő hencegésből szívenszúrta, de Erzsébet kívánta a halált, tűrhetetlennek találta az életet.

Ez a szomorú szép királyné alkalmasint egy, a beltenyésztés következtében kimerült nemzetség virága volt. Az ő tragédiája tulajdonképpen biológiai szomorújáték. Mikor annak idejében Korfuban jártam, megnéztem a kastélyát, az Achilleont. Meg tudom érteni, amit később Gorty könyvében olvastam, hogy a királyné, alighogy tető alatt volt a palotája, Ferenc József úr nagy rémületére, már túl is akart rajta adni. Legyünk őszinték: elszomorítóan banális épület volt. Azok a professzorok, akik tervezték, semmit nem értettek meg mindabból, amiről a boldogtalan királyné álmodott. Csodálatosan színvakoknak és botfülűeknek kellett lenniök, ha ez alatt az ég alatt, ezen a tengerparton, ilyen házat építettek.

Ugyanazzal a kicsinyes pedantériával és fantáziahiánnyal találkozik az ember Bajor Lajos király herrenchiemesei kastélyában. Milyen leverő az, hogy egy őrült király, mikor építkezésekben adja ki beteg lelkének fantáziáját, nem képes egyebet alkotni, mint Versailles szegényes másolatát! Én csak fényképekről ismerem a szépség

és az ízlés építészeti csodáit, melyeket az indiai mogul-császárok a dekadencia alkonyán emeltek, de úgy találom, ezekért már érdemes volt szent őrületbe esniök.

*

Evva Lajos, a Népszínház bérlő-igazgatója, egyre biztatott, írjak komédiát a Gyurkovics-lányok elbeszéléseiből. Meg is írtam és köztünk mondva: a munka olyan silány lett, hogy Evva elképedve visszaadta. Azt mondta, a világért se mutassam más embernek. Bohózatomnak az volt a hibája, hogy nem volt bohózat, egyáltalában nem történt benne semmi, a szereplők csak elmondták egymásnak a Gyurkovics novellákat. Túlságosan közel voltak hozzám ezek az alakok, nem tudtam már megítélni, mennyi bennük az irodalom és mennyi az élet.

Másodszor is nekiültem, ezúttal felcsigázott ambícióval, és az újabb verzióból lett az a szívós életű komédia, melyet a Magyar Színház egymásután 150 estén játszott. Évek múlva fölelevenítette a Vígszínház, míg végül Hevesi Sándor átvitte a Nemzeti Színházba, amelynek ma is (1939-ben) műsordarabja.

A Magyar Színházhoz úgy került a darabom, hogy Evva Lajos időközben visszavonult a művészettől és hazament a Felvidékre földesúrnak, ő beszélt reá, bízzam a Gyurkovics-lányokat unokaöcsére, Beöthy Lászlóra, aki akkoriban mint a Magyar Színház ifjú igazgatója próbálkozott.

Élvezettel emlékszem vissza azokra a szűnni nem akaró, ujjongó, visító és ájuldozó kacagó-orkánokra, melyeket a Gyurkovics-lányok esteről estére kirobbantottak. Tisztában vagyok vele, hogy a bohózat nem valami előkelő műfaj, de mindig boldog voltam, ha Istenigazában meg tudtam nevettetni a polgártársaimat. Ez nem a költő, ha-

nem az emberbarát elégtétele. A nevető ember kiszabadul a földi élet rabságából, föléje emelkedik a gondnak, betegségnek, föléje még a halálnak Is.

A Gyurkovics-lányok szerepei nem voltak elsőrangú színésznők kezében, a női szereplők közül egyáltalában csak Sziklaynéra, a remek Gyurkovics mamára és Hettyey Arankára, a szép és hetyke Gyurkovics Katinkára emlékszem. Furcsa, hogy a Gyurkovics-lányok diadalát három férfi vívta ki: Ráthonyi Ákos, Molnár László és Rózsahegyi Kálmán.

Ráthonyi előkelő családból való, szép szál fiú volt, a színpadon azonban mereven mozgott, a legjobb esetben is a tehetséges műkedvelő babéraira pályázhatott. Horkay Feri szerepében végre megtalálta önmagát, lénye mintha áttüzesedett és megoldódott volna. Ellenállhatatlanul kedves úri svihák volt. Ez a sikere végleg legyőzte benne a gátlásokat, későbbi szerepedt hasonló lendülettel és sikerrel játszotta.

A próbákon nagyon reánk ijesztett Molnár László. Ő jeles Shakespeare-színész volt, modern bohózatban nem lépett még fel, azt hiszem, kissé le is nézte ezt a műfajt. Klasszikusan patetikus volt a szerepében, az ezredes féltékenységi jelenétében ijesztően emlékeztetett Othellóra. Valamennyien megrémültünk, de segíteni egyelőre nem tudtunk a bajon, a sok utasítás és jótanács már idegesítette Molnárt és csak rontott a játékán. Mikor a IV. felvonás lakodalmi jelenetét próbáltuk, megkérdeztem tőle, tudna-e cigányzene mellett énekelni? „Azt nem, inkább táncolni!” Valami verbunkos-félét rögtönzött és ennek a szólótáncnak, a kissé boros huszárezredes délceg, minden mozdulatában méltóságteljes és amellett elragadóan kedves magyar táncának az elődáson viharos sikere lett. Én

azt mondtam a próbán: „László, innen visszafelé játssza a szerepét!” Rögtön megértett, a következő próbán már anynyira benne volt a vígjátéki stílusban, hogy a színházi munkások is düledeztek a nevetéstől.

A későbbi vígszínházi felelevenítésnél Hegedűs Gyula, a Nemzeti Színházban Rózsahegyi Kálmán játszotta Radványi ezredes szerepét és mind a két alkalommal nagy meglepetésünkre kitűnt, hogy ez a két drámai színész épp olyan remek táncos, mint Molnár László volt.

A darab pályafutása a Magyar Színházban stílszerű volt, a részvénytársaság ugyanis fogadkozott, hogy minden huszonöt előadás után pezsgős és cigányos vacsorát ad az összes szereplőknek. A darab 150-szer ment és az igazgatóság az ígéretét híven, mondhatnám rogyásig beváltotta. A zene virradatig szólt és mulatságos volt, hogy a művészek, anélkül, hogy erről maguk is tudtak volna, a bankett-asztalnál is folytatták a színpadi szerepüket.

A bécsi Raimund Színház később ugyancsak kísérletezett a darabba], de a siker bágyadt volt. A császári cenzúra letiltotta az osztrák-magyar egyenruhákat, Radványi ezredes egy képzeletbeli hadsereg uniformisát viselte, azonkívül baj volt az is, hogy a Gyurkovics-lányok a német színpadon szinte tolakodóan magyarnak hatottak, sokkal magyarabbnak, mint ahogy a bécsi ízlés azt elbírta.

Annál zajosabb és tartósabb sikere volt Skandináviában és főleg Newyorkban, ahol IBll-ben a *Lyceum* mutatta be „The Seven Sisters” címen. Amerikai fordítóm annyira azonosította magát a darabommal, hogy végül teljesen a magáévá tette és e célból ellopta tőlem a Copyrightot, vele összes szerzői jogaimat. Azokból az elég tekintélyes dollárküldeményekből, melyeket önkéntes adomány-

ként átröpített az Atlantikán, mélabús következtetéseket vontam le arra, mennyit kereshetett ő maga.

1913-ban a fordító a londoni Savoyban is előadatta. Mivel ott nem volt érvényben az amerikai Copyright, ügynököm érvényesítette az én szerzői jogaimat és lefoglaltatta a tantiemeket. Az amerikai fordítót ez rendkívüli módon fölháborította, azt hiszem máig is haragszik reám.

*

Mi történt a politikában?

Az ellenzék obstruált és mindenképpen azon volt, hogy december végéig kihúzza az obstrukciót, mert újév napján az ország exlexbe jut. (Exlex akkor következik be, mikor a kormány törvényes felhatalmazás nélkül költi az ország pénzét.) Valamikor ebben kimondhatatlan nagy veszedelmet láttak, amelynek semmi körülmények között nem szabad kitenni a nemzetet. Később megszokták. Mivel nyilvánvaló lett, hogy Bánffy az exlextől sem hajlandó megijedni, a királyt akarták megfélemlíteni. A Házban több szónok is kifejtette, hogy azokért a katasztrofális következményekért, amelyeket az exlex az országra zúdíthat, őfelségét illeti a felelősség.

Az öreg Tisza Kálmán indítványára a szabadelvű párt 234 képviselő tagja, tehát a képviselőház abszolút többsége, írásban bizalmi nyilatkozatot adott a kormánynak, a nyilatkozatban megállapították, hogy csak az obstrukció akadályozza meg őket abban, hogy megszavazzák az indemnitást. A párt 32 tagjának érzékeny alkotmányos lelkiismeretét sértette ez a lex Tisza, ők Andrássy Gyula vezetése alatt kiléptek a szabadelvű pártból. Tanúja voltam annak, mikor egy hitbizományos nagyúr berobogott az uradalmi ügyésze irodájába: Mondja, Püspöky, képviselő vagyok

én? — Hogyne, persze! — Akkor én is kilépek a szabadelvű pártból!

Az ember díszelnöke és tiszteleti tagja annyi olvasókörnek, dalárdának, tűzoltó egyletnek és agarászklubnak, hogy igazán nem csoda, na egyik-másik kiesik az emlékezetéből.

Bánffy Dezső akkoriban Bécsbe utazott és azzal jött vissza a Hofburgból, hogy sohasem állott olyan szilárdan őfelsége bizalmában, mint éppen most. Elképzelhetetlennek is látszott, hogy a király engedjen a terrornak és elejtse a kormányát csak azért, mert az ellenzék napokon át név szerint szavaztatja a Házat, vájjon Lengyel Zoltán képviselő úrnak engedélyezhető-e kétnapi szabadság.

Negyvennyolc órával a bécsi kihallgatás után Bánffynak mégis be kellett adnia a lemondását. Ferenc József király, ha magában elvégezte, hogy elejti valamelyik miniszterelnökét, tüntető jóindulattal bánt vele és az illető rendszerint a megrendíthetetlen bizalom jelének nézte azt, ami csak siralomházi kedvezés volt.

Az a módszer, amellyel az ellenzék Bánffy ellen harcolt, különlegesen magyar volt. Mivel máskép nem tudtak vele elbánni, végül kétségbevonták egyéni korrektségét, mondhatnám a párbajképességét. Egyik ellenzéki vezérpolitikus valami pártközi megállapodásból kifolyóan nyílt ülésen szószegéssel vádolta Bánffyt és tagadásba vette, hogy volna az országban olyan úri kaszinó, amely megtűrné a tagjai közt. Ebből természetesen lovagias ügy lett, a tárgyalások során azonban úgy összegubancolták a kérdést, hogy nem sértő és sértett fél, hanem a négy segéd vívott meg egymással.

A király tehát elejtette Bánffyt. Nem mintha hatással lett volna reá a képviselőházban folyó embervadászat, ha-

nem mert belátta, hogy ennek a miniszterelnökének nem veheti már hasznát. Ferenc József régen leszokott arról, hogy szentimentális szempontokat keverjen a politikába.

Bánffy egyébként egy elég ritka típus képviselője volt. Annyira kemény, darabos és göcsös egyéniség volt, hogy a civilizációnak beletört a bicskája, mikor meg akarta faragni. Németországban végezte egyetemi tanulmányait, eszes ember is volt, tudomásom szerint sokat is olvasott, de nem európai ember, inkább egy kozák atamán, vagy mongol khán benyomását tette. A sovinizmus addig alsórendű fogalom volt, Bánffy azonban büszkén nevezte magát sovinisztának. Szembeszállva Deák Ferenccel, nyíltan követelte az idegen ajkúak megmagyarosítását. Nyelv dolgában botfülű volt, beszéd közben örökké használta a szenvedő igealakot, úgyhogy szónoklatai hemzsegnek a tattatik és tettetik-féle képzőktől. Cselédjei libériáját soha sem látott színösszetételekből komponálta, a saját szakállát pedig úgy nyíratta és fésültette, ahogyan rajta kívül senki más ezen a bolygón.

A maradandó emlék, melyet maga után hagyott: tíz szobor Budapest terein. 1897 szeptember havában II. Vilmos német császár Budapesten járt és egy híressé lett pohárköszöntőjével, amellyel a szigetvári Zrínyi Miklós szellemét idézte fel, annyira megmozgatta a magyar közvéleményt, hogy a bécsi udvar, a lelkek egyensúlyának helyreállítása céljából, tíz szobrot ajándékozott a nemzet fővárosának. Ezt Bánffy javaslatára tették. Ugyanakkor beleegyezett a király abba is, hogy a budai Szent György-téren álló Hientzi-szobrot kevésbbé szem előtt lévő helyen, a hűvösvölgyi hadapródiskola udvarán, állítsák fel.

Ezt a szobrot később az őszirózsás forradalom idején darabokra törték. Kár érte. Ha egy pár évtizedet még át

tudott volna vészelni, Budapest érdekes történelmi emléke lehetett volna, akár a törökvilág némely maradványai.

Vilmos császárról meg kell jegyezni, hogy valósággal megbabonázta a magyar szíveket. A császár csakugyan hódító jelenség volt. Akkor még, mint a legyőzhetetlen. Német Birodalom ifjú ura, fényes és szédítő világtörténelmi magasságok felé törtetett. Az igazi Napóleonnal Austerlitznél és Jenánál, nem pedig Szent Ilona szigetén lehet megismerkedni. A doorni száműzött, akit megtört a balsors és akinek képét eltorzította az ellenséges propaganda» alig emlékeztet már valamiben a budai vár egykori császári vendégére.

Az ő látogatása volt a mérföldkő azon az úton, amelyen a magyarság a 67-es kiegyezés óta fölérkezett a saját hatalmának csúcspontjára. Ausztria, szégyenteljes tehetetlenségben vergődő törvényhozásával és örökös nemzetiségi viszályaival, züllött és magával tehetetlen ország képét vetítette a világ köztudatába. Magyarország a rend és nyugalom hazája volt, tekintélyt tudott tartani kifelé és fegyelmet befelé; ha királya Bécsben székelt is, a valóságban a Monarchia erkölcsi súlypontja már áttolódott Budára.

*

Bánffyról azt mondták miniszterelnök korában, hogy az ország főispánja, az utódjáról pedig, Széll Kálmánról, hogy Magyarország vezérigazgatója. És csakugyan volt Széll Kálmán rendszerében valami a bankár leben und leben lassen-diplomáciájából.

Az ortodox mamelukok savanyú arccal fogadták az új miniszterelnököt, tudták, hogy annak diplomáciája főleg abban fog érvényesülni, hogy a kormánypárt költségén kiegyezik az ellenzékkel. Apponyiék rögtön be is léptek a

szabadelvű pártba, minek következtében, mi, régebbi mamelukok, másodosztályú párttagok színvonalára csúsztunk alá. A helyzet kissé zavaros volt: Apponyi egyik (beszédjében azt mondta, azért fuzionált a kormánypárttal, mivel az elfogadta az ő programmját, viszont Tisza István megállapította egy szónoklatában, hogy semmisem változott a pártban, csak a párttagok száma szaporodott.

Széll Kálmán Bánffy egykori híveivel jéghidegen, olykor ellenségesen is bánt. Annyit emlegette nekik a jogot, törvényt és igazságot, mintha egy fogságba került kalózcsapat megtérítésére vállalkozott volna. Benne különben is olyan kifejlett volt az erkölcsi fölény, hogy az ember az ő társaságában könnyen rovott előéletűnek érezhette magát. Bánffy kabinetjének egykori tagjai, akiket leltár szerint átvett, köszönni is alig mertek volt elnöküknek, nehogy vétsenek a jog, törvény és igazság ellen.

Nagy nőbarát volt. A nőiességet főleg akkor tisztelte, ha ballet-szoknyát viselt. Ha őfelsége Bécsbe rendelte, rendszerint két táncosnőt is vitt magával a szalonkocsijában.

A kormány-barát sajtó akkoriban olyan áhítattal kezdte lengetni a füstölőt, mint addig még soha magyar miniszter előtt. Talán nem ment még feledésbe, hogy mikor Széllnek egyszer kelése támadt a mellén, melyből az orvosi jelentés szerint néhány gennycseppet nyomtak ki, egyik lap ezt „üdítő harmatnak” nevezte.

Mindjárt az első pártértekezletek egyikén bejelentette, hogy a kvóta mérsékelt emelése alig lesz elkerülhető. Ez a szívembe nyilait, mert én annak idején ünnepélyesen megfogadtam a választóimnak, hogy az utolsó töltényig harcolni fogok minden emelési kísérlet ellen. Fölkerestem a

miniszterelnököt és ekkor a következő épületes párbeszéd folyt le köztünk:

Én: Banffy miniszterelnök engedelmével én megígértem a választóimnak, hogy ellene fogok szavazni a kvótaemelésnek.

Ő: Barátom, ha én megszavazhatom, akkor te is bátran megszavazhatod.

Én: Excellenciád nem tett ígéretet, de engem ünnepélyes ígéret köt.

Ő: Barátom, ez csak afféle politikai ígéret volt.

Én: Ha egy embernek szavamat adom valamire, azt be kell váltanom, föltéve, hogy tisztességes ember akarok maradni. És ha kétezer embernek adom a szavamat!

Ő (fagyosan): Tégy, amit akarsz, barátom, de ha ellene vagy az én politikámnak, akkor vond le ebből a következtetéseket.

Levontam és megírtam báró Podmaniczky pártelnöknek, hogy kilépek a szabadelvű pártból. Levelem a Széllel folytatott párbeszéd hatása alatt a szükségesnél kissé maliciózusabban sikerült. Podmaniczky elolvasta és azt mondta:

— Fene egye meg, komédiaíró minek csinál politikát?

Hegedűs Lóránt pedig, aki akkor még zsengekorú mameluk volt, azt mondta:

— Mintha egyik Gyurkovics fiú írta volna!

Jókai Mór Bécsben járt és az ottani írók és irodalombarátok éltek az alkalommal, hogy ünnepeljék a magyar költőkirályt.

Azt merném mondani, az ünnepeltetés volt Jókai megszokott érintkezési formája a külső világgal. Az öregúr

rendesen valami szerény és szelíd elhárító gesztussal állott szemben kortársaival.

A bécsi lakomán pohárköszöntőt mondott, amelyben „tágabb hazájának” nevezte az osztrák-magyar monarchiát. Mai ember talán el sem tudja képzelni, milyen viharos felzúdulás fogadta idehaza a szavait. Olybá vették, hogy eladta, vagy legalább is fölkínálta Magyarországot Bécsnek. A valóságban pedig nem mondott le semmiről, ami a miénk, ellenkezően: kiterjesztette a magyar ember otthonias érzését a Lajtán túlra is. Ez nem lemondás, inkább foglalás volt.

Egyébként pedig csak azt fejezte ki pohárköszöntőjében, amit valamennyien igaznak éreztünk, bár bevallani egyikünk sem merte. Magyar ember, ha a császárvárosban járt, akarva sem érezhette magát idegenben. A Burg és a Város élete telítve volt magyar elemekkel, a bécsi életformák kialakításában része volt a régi magyarságnak is, a Budapest felől érkező utas ott egy európai világításba helyezett, mondhatnám tárgyilagosabb magyarsággal találkozott.

Nekünk, akkori fiataloknak, egy-egy lóverseny, színházi bemutató, delegációs ülés, vagy lokális kiállítás elég ok volt arra, hogy nagy és lármás rajokban, mint a költözködő vadludak, Bécsbe vonuljunk. Az utazás maga alig került pénzünkbe és ma már bevallhatjuk, aminek bevallása negyven évvel ezelőtt nemzetárulás lett volna: Bécs életformái nyugodtabbak, előkelőbbek és vonzóbbak voltak, mint a kamaszkorát élő Budapestéi és a császárváros azonfelül tele volt bárok szépséggel, keringő-költészettel, tele vérpezsdítő kalandokkal.

Egy jóbarátomtól, kinek szavahitőségéért a fejemmel felelek, tudom ezt a bécsi kalandot.

Az operába ment és ott egyik páholyban két feltűnően szép nőt fedezett fel. Az egyik ismeretlen, a másik azonban budapesti „nagy nő”, akinek spanyolos szépségéről akkoriban sokat beszéltek a magyar fővárosban. Budapesten csak futólag ismerték egymást a barátommal, — a fővárosi társaságban, ahol néha összehozta őket a véletlen, alig váltottak egypár szót, ezúttal azonban a hölgy feltűnő szívesen fogadta hősünk köszönését, tüzes szevillai szemét olyan kitartóan ragyogtatta rá, valósággal magába szívta a barátunkat, hogy meg kellett látogatni a páholyban.

A hölgyet a páholyfolyosón találta, lehet, hogy várt reá. Beszélgettek és a barátomnak, saját állítása szerinti az az érzése volt, mintha távoli csörgődob és castagnetta kísérné hölgyének szavait.

Váratlanul azt kérdezte Carmen:

— Mit csinál színház után?

— Magukkal vacsorázom, ha lehet.

— Sajnos, nem lehet, a barátnőm bécsi asszony, haza kell mennie. Igazán nem tudom, mit kezdjek egyedül.

— De hát vacsoráznia csak kell! Én semmit sem látnék abban, ha elfogadná a társaságomat.

— Tudna olyan helyet, ahol nem kell félni kellemetlen találkozástól?

Hogyne tudna! Bécsben az ember sohasem jött zavarba ilyen helyek dolgában... Szóval együtt vacsoráztak. Az Imperialban. Hősünk szállodai lakásán. A vacsora reggeli hétig tartott. A délelőtti vonattal aztán a magyar Carmen elutazott, miután megállapodtak, hogy Budapesten mikor és hol fogják egymást viszontlátni.

Estefelé hősünk, aki még Bécsben maradt, expressz

levelet kapott Pozsonyból. Carmen írta. A legszörnyűbb levél volt, amely valaha a címére érkezett. Csupa jajveszékelés, vád és becsületsértés. A hölgy elkeseredetten a szemére hányta, hogy visszaélt a bizalmával, tönkre tette az életét, most már nem is tudja, hogyan menjen haza Budapestre, milyen arccal nézzem a családja szemébe. Végül felszólította, kerülje a vele való találkozást, s ebben a felszólításban volt valami komor fenyegetés is.

Hősünk nem tudta, mit gondoljon erről az írásról, amely semmiképpen sem vallott az ő egynapos barátnőjére. A lecke azonban kemény volt, nem lehetett könnyein elfelejteni.

Hónapok múlva viszontlátták egymást egy budapesti művészbálon. Bár a hölgy ezúttal megint csábosan mosolygott és villogtatta a szevillai szemeit, hősünk óvatosan távol maradt tőle. Másnap levelet kapott, abban az asszony elmondta, mi idézte elő annak idején a váratlan fordulatot. Bécsből hazajövet állomást tartott Pozsonyban, hogy meglátogassa a nővérét. Pozsonyban misét hallgatott és meggyónt egy jezsuita atyának. Csak olyan feltétel mellett kapott feloldozást, ha levelet ír Bécsbe, amely örök időre elveszi a csábító kedvét attól, hogy megint a közelébe tolakodjék.

Carmen magyarázkodó levelének hangjából arra lehetett következtetni, hogy a gyóntató atya erkölcsi leckéje félig-meddig már feledésbe ment... Hősünknek azonban elég volt ebből ennyi. Azt mondta, nem pályázik a Sátán asszisztensének állására.

Beszélgettünk a bécsi kalandról.

— Te, — mondtam, — én azt gyanítom, mi tulajdonképpen szamarak vagyunk.

— Már hogy én volnék szamár?

— Nemcsak te, hanem minden férfi, akinek nőkkel van dolga. A nőknek sikerült elhitetniök velünk, de talán önmagukkal is, hogy ők ilyen ügyekben szenvedő szerepet visznek és hogy a férfi a cselekvő fél. Pedig nekem úgy tetszik, mi vagyunk a passzív fél. Száz eset közül kilencvenben a nő a csábító. Szerelmi ügyekben ők diktálják az iramot, ami természetes is, mert az érzelmi tornában a nő a profi, mi csak szegény, kapkodó műkedvelők vagyunk. A nő rászületik a szerelemre, mint a vidra az úszásra, a férfi csak nehézkesen lubickol utána.

— Dehát Don Juan? Mi van Don Jüannal?

— Az a gyanúm, hogy szegény Don Juan sose csábított el senkit, a karrierjét úgy csinálta, hogy a nők kíváncsiak voltak reá és kézről-kézre adták, mint a vidéki háziasszonyok a konyhareceptet.

— És a szerelmi tragédiák? Az élet teli van velük!

— Tragédia akkor lesz, mikor a férfi vagy a nő észbekap, hogy elszámította magát, más lett a szerelemből, mint amit ő akart. Nem a szerelmi csalódásból, hanem a (kudarc tudatából lesz a néma szenvedés, a hangos botrány, vagy az öngyilkosság — szóval a tragédia.

*

A pártokon kívül álló honatya mozgási szabadságát arra használtam fel, hogy a költségvetési vita folyamán megmondtam az igazságot az állami színházakról. A képviselők, valahányszor ezekről a kérdésekről beszéltek, rendszerint jámbor banalitásokat, vagy bosszantó sületlenségeket mondtak. A nagy többség pedig egyáltalában nem vette komolyan a témát; ha színházról volt szó, akkor csipkeszoknyákra és selyemharisnyákra gondoltak. Pedig én azt

hiszem, a magyar színházi kultúra több tiszteletet szerzett a nemzetnek külföldön, mint a magyar politika.

Heves támadást intéztem Széll Kálmán jóbarátja, az állami színházak intendánsa, gróf Keglevich István ellen. A gróf nagyon férfias, kemény, nagystílű, világlátott úr volt. Olyanféle igazi arisztokrata, amilyennek Jókai Mór látta az arisztokratát, akinek az a főfoglalkozása, hogy bátor és előkelő legyen.

Keglevich őszintén lelkesedett a művészetekért, voltak azonban olyan tulajdonságai, amelyek teljesen alkalmatlanná tették arra, hogy művészeket vezessen és művészeti ügyeket intézzen. Ilyen volt minden ostromnak, támadásnak ellenálló szertelen makacssága. Ha Szigetvár védelmét bízzák reá, föltétlenül hős és mártír lesz belőle, a színházi irodában azonban rengeteg erőszakosságot és igazságtalanságot követett el és általános zűrzavart okozott a színháznál.

Azt a megfigyelést tettem, hogy az intendánsok közül legjobban beváltak a Podmaniczky Frigyeshez hasonló becsületes laikusok, akik tudták magukról, hogy nem értenek a mesterséghez és azért szakértő igazgatóra bízták a színház vezetését. A Keglevich-féle ambicionált műértő nem tűr maga mellett művészeti vezetőt, csak vakon engedelmeskedő cselédet, a színházat ő maga vezeti, ami annyit jelent, hogy az intézet ki van szolgáltatva egy dilettáns próbálkozásainak.

A túlfűtött idegzetű színészek közt dívó hang, amely a gyöngédség és a cinizmus keveréke, a színházi próbákat minduntalan megszakító vitatkozások, összetűzések és megbékülések, amelyekből végül a színészi munka eredményed kialakulnak, az intendánsra a rendetlenség benyomását tették. Mint annyi kívülről jött ember, ő is azt hitte, hogy

vaskézzel rendet keli teremtenie ott, ahol rendetlenség csak az volt, aimit ő meg nem értett.

Szegény Keglevich — szegénynek mondom, mert évek múlva kardpárbajban keresztülszúrták — azon kezdte a rendcsinálást, hogy elüldözte a Nemzetitől a legnagyobb magyar színésznőt, Jászai Marit. Mirja egyébként épp olyan kemény és önfejű volt, mint maga Keglevich, két ilyen acélpenge találkozásából természetesen szikraeső lett. Keglevich nagyúri barok-ízlése a művészetben is a simára lakkozott dolgokat kedvelte, ő Jászaiban csak az idomtalanságokat látta, tehetsége gigantikus nagyságában és démoni mélységeiben sohasem hitt.

Mirja az első kicsinylő szóra otthagyta a Nemzetit és a Vígszínházhoz szerződött. „Majd visszajövök megint, ha elfogyott az a gróf.” A búcsúelőadásra egész Budapest készülődött, az intendáns azonban megbízható elemekkel rakta meg a földszintet, az erkélyeket pedig megtöltötte iskolásfiúkkal, akik azt a kötelességet vállalták, hogy nem fognak tapsolni.

Egypár nap múlva az intendáns maga elé idézte Csillag Terézt, aki Márkus Emma után a színház legtehetségesebb és legnépszerűbb tagja volt, és ilyenformán: szólt hozzá:

— Önt eddig túlbecsülték a színháznál, ezentúl szerényebb szerepkört fog betölteni és természetesen kisebb fizetést is fog kapni.

Mindez annál különösebb volt, mert a gróf, mielőtt kinevezték volna intendánsnak, állandóan Jászai és Csillag társaságában volt és elárasztotta a két művésznőt lovagias barátsága jeleivel. Most azért akarta őket leszorítani, hogy föléjük emelhesse a maga kegyenceit.

Csillag is a Vígszínházhoz menekült, amely akkoriban

valóságos hivatást teljesített művészi értékek mentésével. A Nemzetitől pedig napról-napra elképesztőbb hírek érkeztek arról az élclapba való katonás fegyelemről, melyet az intendáns meghonosított.

Azon a barátságon kívül, melyet Jászai és Csillag iránt éreztem, a magyar színpadi író becsületes felháborodása is kiállásra késztetett; tűrhetetlennek találtam, hogy ezt a gyönyörű műintézetet a politikusok közömbössége kiszolgáltatja egy nagyúr kedvtelésének.

A képviselőház, amely ősi idők óta semmi iránt sem érdeklődik annyira, mint személyes támadások iránt,, vidám és szilaj vadászhangulatban hallgatta végig erősen személyeskedő beszédemet. A gróf, mint afféle büszke és zárkózott mágnás, különben is népszerűtlen volt és a torzkép, melyet róla felvázoltam, ujjongó kárörömöt és harsogó derültséget keltett.

Midőn beszéd közben hirtelen köhögési rohamom támadt, Széll Kálmán miniszterelnök hozzám lépett és egy cukorkát nyújtott át, mondván: „Ez talán elmulasztja a képviselő úr keserűségét”. (A történeti igazság kedvéért megjegyzem, mikor a számban volt a cukor, akkor vettem észre, hogy hártyapapírba van csomagolva, a nemzet színe előtt azonban nem mertem kiköpni, inkább mindenestül lenyeltem.)

Szónoklatom, amelyet olyan jól bemagoltam, hogy a kéziratát sem hoztam a Házba, hetven percig tartott. Csak akikor könnyebbültem meg, mikor vidám emberforgatag kavargott körülöttem és száz gratuláló kéz nyúlt felém. Beszédemnek szokatlanul nagy sikeré volt, de ez nem csábított arra, hogy további szónoki babérokra pályázzam.

Az intendáns maga nem válaszolt a támadásomra, helyette az igazgató lépett a porondra. Hosszabb újságnyilat-

kozatot tett közzé, amelyben pontról-pontra cáfolgatta a vádjaimat. Én röviden válaszoltam: „Lehet, hogy az igazgatónak mindenben igaza van, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a Nemzeti Színház csapnivalóan rossz. Ezt mindem színházlátogató bizonyíthatja”.

Bartha Miklós a színháza vitát követő estén vezércikket írt: „Meghalt valaki!” címen. Az intendáns azonban nem halt meg, sőt egy ötletes sakkhúzása által megint eldöntetlenné tette a játszmánkat. Fölkereste ugyanis Rákosi Jenőt, aki akkoriban úgy uralkodott a közvéleményen, mint Neptun a hullámokon, és látogatásának az lett az eredménye, hogy a Nemzeti új igazgatót kapott, Rákosi unokaöccse, az ifjú Beöthy László személyében, a Keglevich-rendszer pedig félelmetes bajvívóra tett ezért Rákosi személyében.

Az Atyamester — újságírókörökben így nevezték — nagy energiával állott Keglevich mellé. Egy cikkében, melyet a *B. H.*-ba írt, úgy emlékezett meg énrólam, mint „egy színházi klikk exponenséről”.

Ez azonban több volt, mint amennyit elbírtam. Nyílt levelet tettem közzé az *Új Idők*-ben, egyebek közt azt mondván Rákosiról, hogy olyan jóhiszemű, mint a farkas, aki meg van róla győződve, a birka arra való, hogy ő a fiát táplálja vele.

A kelleténél jobban megnyomtam a tollat. Rákosi azonban nem folytatta a vitát, — mit is nyerhetett volna vele, ha gulyáshússá aprít is engem? — hanem magánlevelet írt, amelynek meleg, békülékeny, mondhatnám apad hangjától teljesen elpárolgott minden harci kedvem.

*

Meg szeretném ismertetni ifjabb olvasóimat egy férfival, akiről a maga idejében sokat beszéltek és akihez hasonló nem fog többé teremni megváltozott éghajlatú társadalmunkban. Báró Aczél Béláról lesz szó. Az Országos Kaszinóban Wekerle Sándor csinálta az időjárást, míg egy nap meg nem jelent Aczél és hihetetlen energiával magához nem ragadta az ügyek intézését. Mind azideig a Nemzeti Kaszinóban tanyázott, úgylátszik azonban, ott nem tudott kedve szerint érvényesülni. A Nemzetiben Károlyi Pista gróf (ő maga mindig Pistának írta a nevét), és Batthyány Elemér gróf osztoztak a vezérségben. Az első a vérmesebb tiszavidéki, a másik a simább dunántúli magyar gavallér típusát képviselte.

Aczél Béla, akinek talán sohasem volt igazi otthona, nem tudott meglenni kaszinó nélkül és mivel az Országos ajkkori formájában nem tetszett neki, hozzálátott, hogy megszervezze a maga ízlése szerint és átalakítsa a maga képére. Igazgatóvá választatta magát és egy-kettőre a kaszinó korlátlan hatalmú diktátora lett. Kihajigálta az egész régi berendezést, bontani és építeni kezdett, a pincétől a padlásig újra bútorozta a palotát, még pedig csalhatatlan jóízléssel és lélekzetet elállító pazarlással. Hogy honnan került a rengeteg pénz, azt máig sem tudom. Ismételten Angliába utazott, hogy bútorokat és Párizsba, hogy kárpitokat és dísztárgyakat hozzon. Teheránban mérték szerint rendelte a perzsaszőnyegeket. Műipari dolgokban szaktekintély volt, a képzőművészetek azonban, sajnos, nem érdekelték.

Soha olyan fáradhatatlan, már-már a mániával határos energiát nem láttam munkában. Szinte sajnálta az ember, hogy ez a nagyszerű lendület és törhetetlen akaraterő csillárok és karosszékek válogatásában éli ki magát.

Tulajdonképpen Jókai-féle regényalak volt és abban a korban, mikor Móric bácsi megírta a maga Lélekidomárjait és Kőszívű embereit, azok nem is hatottak annyira valószínűtlennek, mint egy későbbi, lehűlt fantáziájú korban. Annak a regényes férfitípusnak legfontosabb kelléke természetesen a személyes bátorság volt. Nem hinném, hogy bátorság dolgában valami nagy különbség volna a különböző korok magyarjai közt, de a mai ember a bátorságát láthatatlanul hordja, mint a bankót a pénztárcában, ha aztán szüksége van rá, vagy megtalálja, vagy nem, — régente azonban az emberek nyilvánosan hordták, mint a kócsagtollat a kalpagjuk mellett.

Első ízben akkor hallottunk Aczél Béláról, mikor kurtán-furcsán kiűzetett egy zsaroló újságírót. A szerkesztő úr német nyelvű hetilapocskájában, valami jótékonycélú népünnep alkalmából, mérges támadásokat intézett Aczél ellen, aki részt vett a rendezésben, közben bizalmasan megüzente, hogy bizonyos ellenszolgáltatások fejében hajlandó volna beszüntetni a tüzelést.

Aczél a lakására hívatta, hogy majd „kifizeti”, ott aztán lefogatta az inasaival és more patrio huszonöt botot vágatott rá. A pórul járt pióca elég ostoba volt és óriási lármát csinált az esetből. Hogy Aczél báró gyáván visszaélt a vendégjoggal, de ő, a szerkesztő, a jövőben fegyverrel fog járni és adott esetben könyörtelen megtorlással fog élni!

A báró ekkor fölkereste emberét a törzskávéházában és megkérdezte tőle, elhozta-e revolverét?

— Vegye elő, mert pofon fogom ütni.

Meg is tette. A másik pedig szó és lövés nélkül zsebredugta ismét a fegyverét. Azt hiszem, ha ez Aczél részéről

bravúr volt, akkor elsősorban az emberismeret bravúrja volt.

A báró hamarosan a nyakára hágott apai vagyonának és jóidőre eltűnt Budapestről. Később Bukarestben bukkant fel ismét, mint egy nagyszálloda managerje. Ebben a minőségében elválasztotta urától Románia egyik leggazdagabb bojár asszonyát, feleségül vette és Budapestre hozta.

Lehet, hogy a magyar fővárosban némi tartózkodással fogadták a regényhőst, bizonyos azonban, hogy Aezél hamarosan megint pozíciót tudott magának teremteni. Úgy kezdett hozzá, hogy a francia Riviérán belekötött egy párizsi arisztokratába, aki a világ legjobb pisztolylövőjének félelmetes címét viselte és a zsonglőr ügyességét arra használta, hogy megfélemlítse és zsarnoksága alatt tartsa békésebb hajlamú embertársait. Úgy rettegtek tőle, mint a szabadon járó tigristől. Aczél, több magyar úr jelenlétében, azt mondta az emberölőnek: „Nem érzi, gróf, hogy tulajdonképen milyen nevetséges alak ön?”

Ebből általános elképedés, másnap pedig párbaj lett és Aczél, aki ellenfelét megelőzve, kapásból lőtt, leterítette a tigrist. A kalandban az volt a nevezetes, hogy legkevésbbé sem haragudott a franciára, szüksége volt azonban a párbajra, hogy az menento mori legyen mindenki számára, aki kifogást emelne az ő bukaresti szereplése ellen.

A budapesti Park Klub is Aczél Béla alapítása. Ennék a klubnak Európaszerte olyan; híre lett, hogy Ferenc József király és Vilmos német császár is kíváncsiak lettek reá. Mikor Erzsébet román királynő (Carmen Sylva) szintén bejelentette látogatását, Aczél igen furfangos módon hódolt meg a királyné költői géniusza előtt. Fölhajtatta Carmen Sylva két német könyvét, azokat díszesen beköttette, azután meghagyta az egyik pincérgyereknek, csapja

kétszázszor egymásután a konyha küszöbéhez, azután lapozza végig kétszázszor, de minden fordításnál nyálazza meg az ujját. Az így preparált könyveket elhelyezte a nagyterem egy-egy asztalán.

Mikor őfelsége Aczél oldalán végigandalgott a termeken, tekintete rögtön megakadt egyik könyvén, mert hát szénégetőnek tőkén a szeme. Kezébe vette, lapozott benne és mosolyogva szólt Aczélhoz:

— Engem nem lehet becsapni, ezen meglátszik, hogy csakugyan sokat olvasták!

Aczél szívbajos volt, betegsége álmatlansággal járt, azért hajnalig rendszerint a kaszinóban ült. Fényes elbeszélő volt és egyik története volt az oka, hogy irodalmi plágiumot követtem el. Elmondta, hogy mikor gróf Gr. tábornok (hajdan a király főhadsegédje) Egyiptomban meghalt, Y. hercegné táviratilag úgy rendelkezett, hogy a holttestét balzsamozzák be és szállítsák Ausztriába, mert a családi kriptájában szánt neki helyet, a boldogult Y. herceg mellett, akinek valamikor kedves whist-partnere volt. Aczél Béla, aki ugyanakkor Egyiptomban járt, hazavitte magával a tábornok irományait. Azok közt női kéztől eredt szerelmes levelek is voltak, „a te sárgarigód” aláírással. És mivel magától értetődő volt, hogy azokat csak a hercegné írhatta, Aczél fölkereste ausztriai kastélyában őfőméltóságát és lovagiasan átadta neki a diszkrét írásokat. Kitűnt azonban, hogy a sárgarigó a bécsi Opera egy kis táncosnője volt, akivel a megboldogult tábornok a hercegné háta mögött szoros barátságot tartott. A hercegné ezen úgy fölháborodott, hogy azonnal kilakoltatta a néhai grófot a családi sírboltból.

Aczél biztatott, írjam meg az esetet. Hozzátette, hogy már Mikszáth Kálmánnak is elmondta, de a Nagy Palóc

húzódozott tőle, azt mondta, nem neki való tárgy. Én azután, mikor egyszer kifogytam a témából, csakugyan novellát faragtam belőle. Egyik szíves olvasómtól ekkor csodálkozó levelet kaptam, — Mikszáth ugyanis gondolt egyet, alkalmasint nála is témaaszály volt, és megírta az egyiptomi esetet. Cikke, amely elkerülte a, figyelmemet, jóval az enyém előtt jelent meg ég így az olvasók nem is gondolhattak egyebet, mint hogy plágium történt.

Azt hiszem, az én rábeszélésemnek valami része volt benee, hogy Aczél Bélában föltámadt a vágy, hogy erejét és alkotó kedvét érdemesebb és közérdekű feladatok szolgálatába állítsa. Egy sporttelep terve alakult ki benne, amelyet ő, szörnyű latinsággal, Sportimumnak nevezett. Ezt igen nagyszabásúnak gondolta, óriás stadionnal, játékterekkel, úszómedencékkel, lovardákkal. Heteken és hónapokon át csak erről beszélt, részletes terveket dolgozott ki, értekezleteket hívott össze és tekintve az akkori gazdasági helyzetet és az ő csodálatos akaraterejét, nem is kétséges, hogy meg tudta volna valósítani. Ha lett volna hozzá ideje! Sajnos kifogyott az időből, szívbaja hamarosan leterítette. Az éleseszű és szkeptikus szellemű férfi egy csodadoktor karmai közé esett, akiben rendületlenül bízott és aki a képtelenül brutális gyógymódjával megadta kimerült szervezetének a kegyelemdöfést.

V.

Rá kell most már térnem az Ocskay brigadérosra. Ennek a szánműveмnek forró nemzeti hangulata benne volt a századvég magyar légkörében, a szikrát azonban, amelyből kilobbant a kuruc tűz, egy tárogatós cigány csiholta ki.

Az Országos Kaszinó nyilvános éttermében hallgattam Radics Béla bandáját. Volt időm bőven, mert meg kellett várnom az Orient express vonatát, amely éjfél után kettőkor futott be a Keleti pályaudvarra. A prímás eldicsekedett nekem, hogy van új tárogatósa. A sípos mindjárt el is játszotta a Hej Rákóczi, Bercsényit, utána az egész banda kísérete mellett a Rákóczi-indulót.

A Rákóczi-induló szívbemarkoló szilaj szomorúsága mindig nagy hatással volt reám. A sok üresein csörömpölő karmesterinduló között csak ezt, a Prinz Eugen marsot és a Marseillaise-t tartom szépnek, de a három közül a Rákóczit a legszebbnek. Ez a magyarság igazi himnusza! Tragikus kísérő zenéje az örökké reménytelen attaknak, melyet a nemzet újra és újra az életét szűkre szorító korlátok ellen intéz és melyet a döntés órájában rendszerint elgáncsol a pártütés, az árulás, vagy a hirtelen elernyedés.

Írók szokása szerint illusztráló mesét kerestem a zenéhez és éjjel a hálókocsiban, ahol ezúttal nem sokat aludtam, elkészítettem kuruc darabom szcenáriumát. Először

azonban Bezerédj Imre brigadérost akartam a szomorú-játékom bősévé tenni, ő épp úgy elárulta a fejedelmet ée épp úgy vérpadon balt meg, mint Ocskay László. Mivel azonban Ocskay családi körülményei inkább illettek a tervembe, később átpártoltam hozzá.

Ez volt az első munkám, melyet nagy lelki felindulásban írtam. Én akkoriban a Margitszigeten laktam és a holdvilágos éjszakában hol táborozó kurucok énekét, hol lovas rohamok patkódobogását hallottam. Ez szó szerint értendő: olyan izgatott állapotban voltak az idegeim, hogy valósággal hallucináltam. Az I. felvonás végét sokáig erőtlennek találtam. Egyszer aztán, mikor sötét hajnalon fölébredtem az ágyamban, a nyitott ablak keretében egy árva csillagot láttam a szürkülő égbolton, ekkor úgy éreztem, megtaláltam azt, amit kerestem: a vad álmokkal telített, vérszagú hajnal fantasztikus hangulatát.

A kuruc élet külsőségei akkoriban még meglehetősen ismeretlenek voltak, azt se tudtuk, Rákóczi vitézei rendesen fölszerelt hadsereget alkottak-e, a fejedelemnek voltak-e egyáltalában sorezredei, miféle fegyvernemekre oszlott a kuruc haderő, milyenek voltak hadizászlóik, rangjelzéseik, trombitajeleik és vezényszavaik és voltak-e kitüntetéseik? Száz hasonló kérdés követelt választ.

Egy ember volt csak a kerek földön, aki mindezekre meg tudott felelni: Thaly Kálmán. Ő egészen a Rákóczi-kor tanulmányozásának áldozta életét és mint afféle barkácsoló szellem, ismerte a kuruc kor legaprólékosabb részleteit.

Kétségtelen, hogy Thaly becsületes rajongója volt a fejedelemnek, de azért az ő és barátai Rákóczi-szemléletében volt valami alapvető hiba. Ők nem a magyar szabadságszeretet és függetlenségi ösztön egyetemes megteste-

sítőjét látták benne, hanem afféle Kossuth-párti notabilitást, akinek nagyságát a saját pártprogrammjuk szűk keretei közé igyekeztek begyömöszölni. Kisajátították Rákóczit, megtették tiszteletbeli pártelnöküknek és bőszülten tiltakoztak ellene, ha valaki, aki nem tartozott az ő patrióta körükhöz, közel merészkedett a fejedelemhez.

Fölkerestem Thaly Kálmánt a képviselőház folyosóján. Az öregúr, aki barna arcával, kondor fehér hajával és szakállával úgy festett, mint egy hatalmas cigányvajda, 48-as párti képviselő volt és némi tartózkodással fogadta a húsosfazekak mellől elkalandozó mameluk közeledését. De azért szépen kollokvált minden föltett kérdésemre. Vagy három napon át faggattam a Ház folyosóján, mikor végül gyanút fogott és azt kérdezte, miért érdekelnek engem azok a részletek?

— Színdarabot írok, — vallottam be szerényen.

— Miféle színdarabot!

— Ocskay László árulásáról.

— Minek az? — kérdezte Thaly zordonan, — amit Ocskayról tudni kell, azt én megírtam már a könyvemben.

Ettől fogva nem vallott többet. Olyan gyanakodva fogadott, mint egy labanc spiónt, aki ki akarja fürkészni a fejedelmi tábor titkait. Pedig én a darabom legelső színpadi kellékéről, a kuruc katonák egyenruhájáról, még alig tudtam valamit!

Volt egy jó barátom, Palkovits Pál vezérkari őrnagy, akkoriban mint segédtiszt szolgált Lobkowitz herceg budapesti hadtestparancsnok oldalán, róla tudtam, hogy kuruc ivadék, sőt Ocskay hóhérhalála után Heister császári marsall retorzióképen le is nyakaztatott egy Palkovitsot, —- tőle kértem tanácsot.

Az őrnagy meglepően járatos volt a Rákóczi-kor tör-

ténetében, de a kuruc egyenruhákról nem tudott többet, mint én. Úgy segített rajtam, hogy szólt a hercegének, aki sürgősen Bécsbe íratott, az ő közbenjárásának azután az lett az eredménye, hogy egy nap egy hatalmas kék mappát hoztak a látásomra, telve vízfestményekkel, melyek Savoyai Jenő herceg korának egyenruháit ábrázolták, a németeket is, a magyarokat is. Az akvarellek, melyek a bécsi Arzenálból származtak, választ adtak minden kérdésemre.

Nekem azonban lelkiismereti kétségeim támadták. Az a kitűnő Lobkowitz herceg talán azt hiszi, én a császári ármádiát dicsőítő pánegirikuson dolgozom, azért is támogat olyan nagylelkűen. Meglátogattam tehát a hadtestparancsnokot. Megköszöntem a szívességét és bevallottam neki, hogy zavarban vagyok, felhasználhatom-e egyáltalában a kék mappa képeit, mert én bizony magyar szempontból írtam meg a Rákóczi-fölkelést és a császári hadseregnek nem jut a darabomban valami dicsőséges szerepe. A hadtestparancsnok azt mondta, amit egy gavallérnak és nagy katonának ilyenkor mondania kell: örül, hogy némi szolgálatot tehet az irodalomnak és minden feltétel nélkül adja rendelkezésemre az anyagot.

Ennek az lett a következménye, hogy újból nekiültem a darabomnak és egy császári tisztet, Königsegg grófot, akit eredetileg komikusan pökhendi alaknak rajzoltam, addig mosdattam és fésülgettem, míg rokonszenves, vagy legalább is jóravaló gentleman nem lett belőle.

Közbevetően néhány szót az én Palkovits barátomról. Idősebb olvasóim között bizonyára akad, aki még emlékszik a Palkovits-ikrekre. Mind a ketten vezérkari őrnagyok voltak és oly hihetetlenül hasonlítottak egymáshoz,

hogy magam is akárhányszor összetévesztettem őket. Pál, akivel gyakrabban találkoztam, elmondta, hogy egész eddigi életükben mindig közös volt a sorsuk, ugyanazokon a gyerekbetegségeken estek keresztül, az iskolában mindőg egyforma bizonyítványt kaptak, a kellemes és kellemetlen élményeik is hasonlók voltak, ő szilárdan meg van róla győződve, hogy amint egy órában születtek, ugyanegy órában is fognak meghalni.

A jóslat hátborzongató módon teljesült, az ikertestvérek egyszerre lőtték főbe magúikat, Pál Üllői-úti lakásán, két egymásba nyíló szobában. Természetesen adósságok miatt. Férfiasan szép, igen elegáns, nagyműveltségű, és előkelő régi családból származó fiatal urak voltak, a hadseregben fényes pálya nyílott előttük, egy „okos háziassággal” megmenthették volna magukat. Végzetük volt, hogy szegény szép lányokba szerettek.

Pál majd mindennapos látogatója volt a Park Klubnak és ott órákon át pikét játszott *egy* igen előkelő és igen kövér öreg dámával. Megkérdeztem tőle, mi a csodának tölti az idejét azzal a hájtömeggel. Azt felelte: „Anynyira egyedül van, sajnálom szegényt.”

A véletlen úgy akarta, hogy a Palkovitsok tragikus végéről én értesítettem a szóbanforgó hölgyet, mikor félórával az öngyilkosság után véletlenül találkoztam vele.

— És miért tették? — kérdezte.

— Adósságuk volt.

— Ha adósságuk *volt,* akkor miért jártak *a Park* Klubba?

Szóval a szegény Palkó udvariassága kárba veszett.

Történelmi drámám a Nemzeti színpadára kívánkozott, de én a Vígnak adtam, nem is adhattam volna a Keglevich vezetése alatt álló színháznak.

Faludi Gábor igazgató örömmel vegyes rettegéssel fogadta. De előttem sem volt egészen világos, a Vígszínház közönsége egyáltalában hajlandó lesz-e történelmi szomorújátékot végigülni? Mindezideig a legbolondabb francia bohózatokkal tartották, a vetett ágy a színpad nélkülözhetetlen kelléke volt és mikor híre ment Ocskaynak, akadtak színházi időjósok, akik úgy vélekedtek, a lipótvárosi közönség nevetni fog, ha farkasbőrt lát és ásítani, ha a magyar szabadságról beszélnek neki. A színházban azonban többnyire más történik, mint amit az okos emberek várnak és a Lipótváros izgatott érdeklődéssel és lángoló lelkesedéssel fogadta a darabomat.

Bitrói Mór igazgató rendezte, olyan lendülettel és szenvedélyes elmélyedéssel, aminőről addig fogalmam nem volt. Az ifjabb színészek nagy része egyáltalában nem lépett még föl történelmi drámában. Ditrói azonban heteken és hónapokon át addig rázta, forgatta és gyúrta őket, míg valósággal átalakult a művészi egyéniségük. Mindenre gondolt, még aprólékos külsőségekre is, így a zakó fölé csatolt karddal próbáltatta szánészeit, hogy megszokjanak fegyverrel az oldalukon lépkedni. „Nehogy tartalékos bakatisztek benyomását tegyék!”

A kuruc huszárokat fiatal színinövendékeknek kellett volna játszaniok, ezek azonban a keskeny vállukkal és vékony combjukkal olyan furán festettek a farkasbőr alatt, hogy az igazgató inkább a színpadi munkásokat öltöztette fel Ocskay-huszároknak és most már csakugyan előttünk állottak az igazi kurucok: szélesvállú, erős csontú, viharvert magyarok.

Ocskay szerepét Fenyvesi Emilnek osztottuk. Az ő délceg, férfias alakja és sötét tűzben égő, keserű egyéniségége csodásan illett a lázadó szerepéihez. Rossz hangja volt, de; rekedtes beszédjével izgalmasan realisztikus hatást tudott elérni.

A Palóc szerepét Szerémy Zoltán kapta, ő egyébként is palóc nemzet volt és azoknak a nagyon ritka alakoknak egyikét állította színpadra, amelyekre ráillik a „tökéletes” jelző. Nagyszabású női szerep nincs a darabban, kimondottan férfitragédiának írtam. Tisza Ilona szerepét öeillag Teréz vállalta és ez valóságos áldás volt, mert magával hozta a Nemzeti Színház bevált történelmi etüusát.

A bemutató előadás lefolyása viharos volt, a közönség az összes felvonásközöket áttapsolta. Egyik felvonás után felrobogott a színpadra egy negyvennyolcas előkelőség, megölelt, megcsókolt és könnyes szemmel mondtat „Micsoda ostobaság tőlünk, hogy egymás ellen agyarkodunk, ahelyett, hogy megcsinálnék együtt a jó magyarok pártját!”

A sajtó a képzelhető legjobb volt. (Hasonló jó sajtóm csak egyszer volt még életemben: Párizsban, a *Renard Bleu* bemutatója után.) Még az én intimus ellenségem, Keszler József is, aki még mindig ott tartott, hogy meg kell elleneim védenie Izraelt, megállapította, hogy siker volt, bár ártatlan arccal hozzátette: főleg zenei siker, a közönségïí€& a kuruc nóták tetszettek.

Egy pár nap múlva, mikor az esti előadásra mentem, Faludi Gábor egy újságlapot nyújtott felém. Holló Lajos *Magyarország*-nak legfrisseb száma volt, a vezércikk tajtékos haraggal támadt neki a darabnak, azzal vádolta, hogy meggyalázta Rákóczi fejedelem emlékét és követelte,

a színház vegye le de rögtön a műsorról. Ez váratlan volt, mert a Magyarország műbírálója a bemutató után magasztaló hangon írt a színművemről.

— Most már biztos a száz előadás! — vigasztaltam Faludit, miután átfutottam a cikket.

A támadást egyébként ugyanaz a negyvennyolcas előkelőség intézte ellenem, aki könnyezve ölelt mjeg a premieren és meg akarta velem csinálni a jó magyarok pártját. (Másnap magánlevelet írt, arról értesített, hogy a szerkesztő az ő tudta nélkül változtatott a cikkén, de ezt ő csak titok pecsétje alatt közölheti velem és kér, ne mutassam a levelét senkinek. Hogy e részben teljesen megnyugtassam, szó és magyarázat nélkül visszaküldtem a levelét.)

Miközben az áruló Ocskay estéről-estére tapsorkánokat váltott ki a vígszínházi közönségből, a *Magyarország* mind ádázabbul folytatta támadó hadjáratát. Módszere az volt, hogy a sértett hiúságában tomboló Ocskay brigadéros és a részeges Szörényi kapitány Rákóczi-ellenes kiszólásait egyszerűen az én számba adta: „Herczeg azt merészeli mondani Rákócziról, hogy -” Ez olyan logika, mintha (bocsánat az összehasonlításért!) Jágó gazságát, vagy Falstaff léhaságát, Shakespearenek tulajdonítaná.

A *Magyarország* sorra megszólaltatott más függetlenségi előkelőségeiket is. Thaly Kálmán, a Rákóczi-szakértő, kijelentette, hogy nem látta a darabot, nem is szándékozik megnézni, de az csak rossz lehet. Némelyek a nyilatkozó politikusok közül szinte üdítő tudatlanságot árultak el az irodalom és a színművészet terén. Volt olyan honatya is, aki elfogott a Ház folyosóján, hogy körülményeden elmagyarázza, hogyan kellett volna megcsinálni a darabot, hogy „jó” legyen. Legtöbbjének az fájt, hogy Rákóczi

Ferenc nem jelenik meg a III. felvonásban, ahol: pedig annyit beszélnek róla és olyan nagyon várják. Azt szerették volna, hogy a kuruc fejedelem lépjen a súgó-lyuk elé és mondjon szép pohárköszöntőt a hazára. Hogy ebben az esetben nem lett volna drámiai összeütközés és nem lett volna dráma, arra egyikük sem gondolt.

Egyik kritikusom, elég könnyelműen, Bánk bánnal hasonlította össze Ocskay brigadérost, amire egy írótársaim sürgősen fölkeresett és azt ajánlotta, nyilatkozzam a lapokban és tiltakozzam az összehasonlítás ellen, mert az csak sértő malícia lehet. Azt feleltem neki, teljesen osztom a nézetét, ő azonban ne beszéljen erről, mert amilyen alávalók az emberek, még azt fogják hinni, hogy irigyli a sikeremet.

Mi volt a *Magyarország* hadjáratának oka? Említettem, hogy Széll miniszterelnök szoros barátságot tartott az ellenzékkel és a *Magyarország* barátságát is sikerült megnyernie, nem tudom, milyen eszközökkel, de mindenesetre olyan nagy mértékben, hogy csakhamar fakulni kezdett a lap ellenzéki nimbusza. Hogy valahogyan rehabilitálja magát vidám és izgalmas embervadászatokhoz szoktatott közönsége előtt, reám eresztette a falkáját. Ez ellen a miniszterelnöknek sem lehetett kifogása. Egyébként az isfolháborította a szerkesztőséget, hogy kormánypárti ember létemre hazafias hangokat ütöttem meg és ezzel mintegy belekontárkodtam az ő mesterségükbe. Mindenki maradjon a maga becsületes foglalkozása mellett, a mameluk mestersége a hazaárulás, az ellenzékié a honmentés.

Egyébként komolyabb oldalról is hallottam olyan hangokat, mintha ellentmondást találnának az én irodalmi és politikai szereplésem közt. Sőt egy ellenzéki politikus, akivel barátságot tartottam a pártellentét sza-

kadéka fölött is, nyíltan megmondta nekem: „Ha valaki megírja az Ocskay brigadérost, annak kötelessége, hogy belépjen a függetlenségi pártiba.”

Én azonban nem akartam elhinni, hogy Kossuth Ferenc, vagy mondjuk Polónyi Géza képviselő közelebb állna Rákóczi fejedelem géniuszához, mint Tisza István vagy akár szerény magam.

A *Magyarország* esete egyébként azt bizonyítja, hogy az átlagos újságíró nem képes előre kiszámítani annak a hatását, amit ír. El tudja sütni az ágyút, de nem tudja, hol robban a gránát. Én sejtettem, hogy azok a támadó vezércikkek, melyek napról-napra megjelentek egy elterjedt lapban, Ocskay brigadérosra fogják terelni a tömegek figyelmét, azután pedig, mivel művemben csakugyan nincs az a kegyeletsértés, amellyel vádolják, reakció fog keletkezni a brigadéros javára. Úgy gondoltam, nekem eilőnyöeebb, ha nem keveredem polémiába, hanem hallgatásommal arra szorítom a túloldalt, hogy ne velem, hanem kizárólag a színdarabommal hadakozzék. Tartózkodtam tehát minden nyilatkozattól, intervjút sem adtam, Ocskay brigadérosra bíztam, hogy védje meg a saját bőrét.

Egyet azonban megtettem a darab érdekében: szokásom ellenére elmentem minden vidéki előadásra, ahová hívtak és „ünnepeltettem” magamat. Sok kezdetleges és nyers előadást láttam, sok szegényes díszletet és jelmezt. Egyik helyen a brigadéros párducbőr helyett pettyes útitakaróval jelent meg, melyet úgy viselt, mint parasztasszony a téli nagy kendőjét, más helyen a kurucok feketesárga zsinóros császári huszárdolmányban feszítettek. Dili cigánylány szerepét a legtöbb társulatnál az operett-szubrettnek osztották, a művésznők fölvették ugyan a csavargó cigánylány rongyos ruháját, de ahhoz már egyik-

nek sem volt szíve, hogy lemondjon a selyemharisnyáról és a csatos topánkáról. Meglepett azonban, hogy hány nagytehetségű művész lappang vidéken, mindenütt tűzzel és lendülettel játszottak, a közönség pedig lelkesedett, sírt, nevetett és tapsolt. Úgylátszik, a vidék fantáziájának nincs szüksége mankóra, mint az elkényesedett fővárosnak, a szedett-vedett kosztümök alatt és a szánalmas díszletek között is megtalálja a művészetet.

Azt kell hinnem, a nagyközönség kulturális színvonala akkor már magasabb volt, mint Magyarországok hitték, mert sem Budapesten, sem egyetlen vidéki helyen nem tudtak ellenséges tüntetést rendezni. Pedig sok helyen próbálkoztak. A közönség megvédte a darabomat.

Az Ocskay-affért, melyet egy újság kavart föl, újságok is intézték el. A budapesti sajtó élesen a *Magyarország* ellen fordult. Az ügyet végül dűlőre vitte e.gy monstre-díszlakoma, melyet az Otthonban rendeztek nekem. Meglepetésemre a *Magyarország* majd minden munkatársa résztvett a lakomán. A hajsza nem a szerkesztőség, inkább a kiadóhivatal műve volt. Szónok az Otthon elnöke, Rákosi Jenő volt, aki nagylelkűen fátyolt borítván az én nyílt levelemre, maró gúnnyal fordult Holló Lajosék ellen és fölényes logikával tisztázott engem a kegyeletsértés vádja alól. Ezek után a *Magyarország* is elhallgatott, bár különböző alkalmakkor még sokáig éreztette velem, mennyire fájt neki, hogy nem tudta kitekerni a nyakamat.

Beöthy Lászlónak egy sajtópöre alkalmából szóba került a bíróság előtt, hogy a Nemzeti Színház igazgatója miféle jelentést küldött a külföldön tartózkodó Keglevich grófnak az Ocskay bemutatójáról. Persze olyat, aminőt a gróf óhajtott és elvárt. „Succès destime”, telegrafálta neki.

Ocskay brigadéros „Succès destime”-je száz estén, át megismétlődött a Vígszínházhan. A századik estén a színfalak mögött aranyszöget találtam a rozsdás vasszög h-e lyén, melyre a próbák idején a felöltőmet akasztottam.

Fenyvesi Emil úgy ülte meg jubileumát, hogy a II. felvonásban rajtaütésszerűen kezet nyújtott Vendrey Ferencnek, aki a labanc kvártélymester szerepét adta, — miután kilencvenkilenc estén, szerepéhez híven, megtagadta a kézfogást, mondván: „Némettel olykor kezet fogok, labanccal soha!”

Nekem ezen az estén jókora ijedelmem volt. Az I. felvonás után ismerősöket látogattam a páholyukban és a társaságukban egy szép magyarfejű öregurat találtam, akiről a bemutatkozás alkalmával megtudtam, hogy történelmi név viselője. Azt mondta: „Már nem igen szoktam színházba járni, de gondoltam, ezt a darabot meg kell néznem, mert az én egyenes ősöm Rákóczi bizalmas embere és kemény kuruc volt!

A történelem tanúsága szerint az egyenes ős nem kuruc, hanem javíthatatlan labanc volt, a tiszabecsi csatában a kurucok bele is fullasztották a Tiszába. Darabom III. felvonásában Ocskay tisztjei igen tiszteletlen hangon emlékeznek meg az ősről, mondván: „Tiszabecsnél víziborjúvá vedlett.” Ennek a cáfolatnak azonban nem akartam kitenni az öreg magyart, rohantam háta színpadra és még jókor érkeztem, hogy letiltsam a fatális ős nevét.

Mikor másnap délben, a reggelig tartó vacsora után, mellyel Faludi igazgató az egész kuruc brigádot megvendégelte, fölébredtem Borz-utcai lakásomban, különös látványban volt részem. Míg én mélyen aludtam, az inasom körülrakta az ágyamat a rengeteg koszorúval, amit a jubiláris estén a színpadra adtak. Sok volt a koszorú, legé-

nyem a nagyobbakkal körültámasztotta az ágy oldalát, a többit a padlón helyezte el, a írásos szalagokat gondosan szétteregetve. Az egész szoba babér- és hervadó virágszagú volt. Csak össze kellett kulcsolnom a két kezemet a mellemen, hogy a saját ravatalomra képzelhessem magamat.

Az a bosszantó körülmény, hogy olyan emberek, akik alig tudtak valamit Rákóczi Ferencről, meg akarták velem szemben védeni a fejedelmet, megérlelte bennem az elhatározást, hogy megírom „az igazi Rákóczit”. Ebből lett a „Pro libertate” című regényem. Harmincöt évvel később jelent meg. Szó a mi szó: nem hamarkodtam el. De megjelent. Ha sokáig él az író, akkor megfizeti az adósságait.

Mi a hírnév?

Pár hónappal azután, hogy Ocskay brigadéros meghordozta nevemet az országban, Balatonfüreden nyaraltam. Mikor elsőízben jegyet váltottam a fürdőházba, a pénztároskisasszony nagy papírborítékot rakott elém, hogy tegyem bele a pénztárcámat és az órámat. A borítékra kék ceruzával rá kellett írnom a nevemet. A kisasszony elolvasta és felcsillanó szemekkel mondta:

— Ó, ezt a nevet én ismerem!

— Csakugyan?

— Uraságod veszprémi?

— Nem, én verseci vagyok.

— Hát nem a veszprémi fakereskedő fia?

— Nem, a verseci patikus fia vagyok.

— Nem is tudtam, hogy más Herczeg Ferenc is van — mondta őnagysága.

*

Egy altruista részvénytársaság, melynek magam is tagja voltam, léggömböt hozatott Németországból; azt hiszem, a társaság a tudata alatt főleg Budapest világvárosi jellegének kidomborítását óhajtotta szolgálni. A léghajót *Turulnak* kereszteltük. Gyakran látható volt a kénsárga nagy gömb, amint méla unalmat sugározva magából, lebegett Budapest tornyai fölött, a lassan gomolygó kumuluszfelhők alatt.

Kormányozható Zeppelinről, repülőgépről még csak regényírók és a Lipótmező némely lakói álmodoztak; Montgolfière óta alig haladt valamit a léghajózás tudománya; a *Turul* is csak függőleges irányban volt kormányozható, amennyiben homokzsákok kiürítésével és gázeresztéssel emelkedni és süllyedni tudott. De a felhők is beleszóltak a hajó irányításába, mert ha árnyékba került a *Turul,* akkor süllyedt, ha pedig sütötte a nap, akkor diadalmasan emelkedett. Különben pedig oda hajózott, ahová a szél akarta, ha ugyan volt szél. Ha történetesen Romániában, vagy Szerbiában kötött ki, abból sem lett baj, mindenütt vidám érdeklődés és tiszteletteljes vendégszeretet fogadta. (Ma, ha Besztercebányára, vagy Kolozsvárra repülne, tűz alá fognák az elhárító ütegek.)

Vojnits Oszkárral, aki a Turul törzsvendége volt, megállapodtunk abban, hogy együtt szállunk föl. A gömböt a Lipótvárosi gázgyár udvarán töltötték. A gázcsap a nagy udvar közepén volt és az északnyugati szél, mely a Dunán fújni szokott, rendszerint a szomszédos Vulkángyár épülettömbje felé sodorta a felszálló gömböt. Minden egyes start izgalommal járt: csak túl legyünk azon a kutya gyáron! A veszedelmet könnyű lett volna elhárítani, töltés után a léggömböt az udvar északnyugati sarkába kellett volna vinni, ehhez azonban 5—6 legény kellett volna, ami talán

ugyanannyi koronába került volna, azért tehát magyar módon dinkább a jószerencsére (bízták a Turult és utasait.

Mikor mi indultunk, megint élesen fújt a szél. Négyen voltunk, és az utolsó pillanatban egy ötödik útitárs is jelentkezett: Ordódy Pál. A szúk kosárnak azonban csak négy sarka van, az ötödik ember már kedélytelenné teszi az utazást. A kapitányunk, hogy elkedvetlenítse az ötödik utast, a gyorsan erősödő szélre figyelmeztette, hogy az „nem családapának való idő.” Ordódy mosolyogva a szavába vágott: Szabadulni szeretnétek tőlem? Rendben van, mehettek nélkülem, de csak olyan föltétellel, ha a legközelebbi felszállásnál helyet kapok.

Ezt mindjárt ki is csináltuk neki. Felszálltunk és a Vulkángyár tetejének óriási tömege ijesztően zuhant felénk, hála azonban egyesült őrangyalaink összefogásának, szerencsésen túljutottunk rajta. Aztán, mint egy óriási bot, felénk suhintott a gyári kémény, de elhibázott bennünket.

Én azóta már, mint annyi más ember, keresztül-kasul repültem Európán, az aeroplán azonban mindmáig sem tudott kiábrándítani a léghajóból. Az útnak, amit léggömbön tesz meg az ember, valami különös, titokzatos költői bája van. Ez nem mozgás, csak szelíd és megfoghatatlanul könnyű lebegés, amilyenben talán a szárnyas angyaloknak telik örömük. Amint a ballon a vonuló felhők birodalmába érkezik, ünnepélyes csend veszi körül, az őstermészet csendje, amely felemelőbb minden orgona- és harangmuzsikánál. Az ember ösztönszerűen azt várja, hogy a feszült csend hirtelen darabokra fog törni és mennydörgés kísérőzenéje mellett gyönyörű és félelmetes jelenések fognak kibukkanni az ég azur méhéből. Ebben a gigantikus és harmonikus némaságban a léggömb mindig kisebb lesz, mindjobban eltörpül, végül a pitypang

egy súlytalan pelyhe vitorlázik végig a mindenségen és néhány megszeppent parányi bogár kapaszkodik belé.

Álomszerűén romantikus kép, mikor a gömb Jiassan száll a gomolygó felhők közt, A nap felé tornyosuló havascsúcsokat horzsol, majd elhúz a hatalmas felhőhíd íve alatt, hogy aztán hirtelen boldog iszonyodással a partnélküli, kristályos légóceán fölött lebegjen. A léggömbön a természetet csodálja az ember, az aeroplánon a technikát.

Első légi utam Pestmegye fölött vezetett el, de aztán hamar szélcsendbe kerültünk. Egy felhőrésen keresztül egyik útitársunk megpillantott egy parányi kis fehér kastélyt és meglepetten kiáltotta: Ott lakik az én menyasszonyom!

A ballon a felhők árnyékában süllyedni kezdett és a szántóföldeikről összeszaladt nép megfogta a kosárból lelógó hosszú kötélvéget és lehúzott bennünket a földre. Gázveszteség nélkül ki tudtunk kötni. A kastélybeliek előkerültek és villásreggelire hívták a felhők közül pottyant vőlegényt a barátaival együtt. A munkások vállalkoztak arra, hogy addig ők fogják a Turult, kapitányunk azonban aggódott, ha hirtelen szélroham kerekednék, nem fogják-e elereszteni?

Ekkor előlépett egy öreg gazda és azt mondta: „Majd én beleülök, akikor nem eresztik el a, legények. Mert én vagyok a falu bírája és ha elrepülnék, az örök csúfsága lenne a községnek.”

Ez elképesztően merész vállalkozás volt, mert az öreg, amint kisült, eddigelé csak a képes lapban látott „levegőhajót.” Érvelése pedig, amely számba vette a szomszéd falvak gúnyolódó kedvét, minden ízében magyar volt.

Az útitársaságban volt egy cseh tüzértiszt, aki a hadsereg ballоncsapatánál szolgált, ő elég érdekes néprajzi

adatokat tudott arról a hatásról, melyet a váratlanul megjelenő léghajó a népre tesz.

— Az oláh paraszt elszalad, ha léghajót lát. A tót keresztet vet magára. A német azt követeli, fizessék meg a kárát. A magyar pedig mindenáron segíteni akar.

Mikor a *Turul* legközelebbi útjára indult — egyszer szállt föl minden hónapban — az utasai közt volt Ordódy Pál. A ballon ezúttal nem jutott túl a Vulkángyáron, a szél nekisodorta a tetőnek, Ordódy kibukott és halálra zúzta magát. Egy másik útitársa súlyos agyrázkódást szenvedett. Máig sem értem, hogy Ordódy, aki hűvösen zárkózott és nagyon józan gondolkodású úriember volt, miért kívánkozott olyan nagyon erre a légi útra?

Vojnitsnál ez természetes volt, ő romantikus lélek volt és mindig azt kereste, ami kiemeli a hétköznapok szürkeségéből. Mint gazdag és független ember életerejének feleslegét legszívesebben délszaki vadászatokon adta ki. Nevezetes, hogy elefántra akkor sem lőtt, ha hatósági engedélye volt rá. Egyszer elejtett egy díszpéldányt, de mikor előtte hevert a gigantikus holttest, a vadásznak kétségei támadtak az iránt, szabad-e merő szórakozásból ilyen évszázadra teremtett, hatalmas életet kioltani? Azontúl leginkább csak nagy ragadozókra ment.

Évekig járta a Csendes Óceán szigeteit, némelyiken hónapokig is időzött, és ismerve emberséges és lebilincselő lényét, elhiszem, hogy nagymértékben megnyerte a bennszülöttek bizalmát és rokonszenvét. Elmondta nekem, hogy a színesbőrű szigetlakókra az átlagos európai ember erőszakos és kapzsi barbár benyomását teszi. Általában rosszmodorúnak és pöffeszkedőnek találják a fehér embert és ebben bizonyára igazuk is van.

Vojnits azok közé a ritka férfiak közé tartozott, akik

a kultúrembert kötelező nagyvonalú tapintat és erkölcsi kényesség törvényei szerint éltek. Mintha életének az lett volna egyetlen célja, hogy méltóvá tegye magát az Ember névre. Egyébként melanchóliára hajló férfi volt. Állandóan a megőrülés gondolata kísérte, azért töltött fegyverrel járt, hogy végezhessen magával, mielőtt még „botrányok központjába kerülne”. Nem a haláltól félt, hanem attól, hogy lekéshetnék a halálról. Ha valahol jól kezdte magát érezni, rendszerint hirtelen kiragadta magát a kellemesen ernyesztő környezetből és elutazott. Mindig útrakész akart lenni és nem óhajtotta, hogy a végső búcsú órájában vonzónak és kívánatosnak találja az életet. Én mély barátsággal voltam iránta és néhanapján azt a tehetetlen részvétet éreztem, amit tulajdonképen az egész emberi nem iránt kell éreznünk.

Egy nap, mikor megint a messzi tengereken tudtuk, kábelhír érkezett, hogy a Szuezi csatornán főbelőtte magát. Jőidővel halálhírének megérkezése után a testvérbátyja, báró Vojnits Sándor, levelet kapott, amely arról tanúskodott, hogy amire állandóan gondolt, az csakugyan bekövetkezett: a hajón kitört rajta a téboly. De neki gondja volt rá, hogy botrányok középpontjába ne kerüljön.

Kerületemben gyanús dolgok történtek. A verseci német hetilap, amelyről tudtam, hogy a polgármester rétjén (legelészik, egyszerre előkelő tartózkodással kezdett viselkedni. Nevezetesen olyankor sem írta ki a nevemet, mikor az egész ország sajtója kiírta. Nem volt többé büszke „városunk hírneves fiára”. Ezt magában el lehetett volna viselni, ha nem jelenti azt, hogy a polgármester

megbánta már, hogy nem lépett fel az elmúlt képviselőválasztáson és most már magának készíti a kerületet.

A kvótakérdés, amely engem kiugrasztott a szabadelvű pártból, időközben lekerült megint a napirendről. Kár is volt megijeszteni a magyarokat. Mivel így megszűnt az egyetlen ok, melyért a pártból kiváltam, én — természetesen gondolva a közeledő választásokra is — „barátaim unszolására" beléptem megint a pártba. Előzetesen egy jóemberem megkérdezte Széll miniszterelnöktől, mit szólna hozzá, és ő azt mondta: „Örömmel látom viszont a tékozló fiút."

Az óriási párt (a fúzió óta 320-an voltak a szabadelvűek!) elég jól fogadta a megtérőt, bár borjút nem öltek a tiszteletére. Podmanicaky Frigyes elnök ennyit mondott csak: „No látod!"

Kiírták aztán a választásokat és én megtudtam, hogy a jelek nem csaltak, csakugyan S. János polgármester lesz a verseci ellenjelöltem, ő is kormánypárti programmal lépett fel, más, mint mameluk szóba sem kerülhetett Versecen. Fölkeresett egy bizalmi embere és rá akart venni, lépjek vissza a jelöltségtől, mert különben olyan választási harc lesz, amilyet még nem látott Versec. Hogy elkedvetlenítsenek, a német lapjukban „sajtóhadjáratot" indítottak ellenem, mely fölidézte a verseciekben az édesapám ellen folyt hajsza emlékeit.

Én azonban nem voltam olyan érzékeny, mint a szegény öregúr, a verseci közvéleményt pedig egyáltalában nem vettem komolyan. Én akkor már úgy tudtam, hogy az én hazám nem ez a sváb fészek, hanem Magyarország. Az én verseci pártomnak is volt lapja, az meg pergőtűz alá fogta polgármesteréket. A túloldal főleg arról írt, hogy mit nem tettem én képviselőkoromban, az én barátaim

pedig azt feszegették, hogy mit tett S. polgármester. Kellemetlen volt, hogy mind a két újság vasárnapi lap lévén, a visszavágásokat mindig egy-egy hétig függőben kellett hagyni.

Körülöttem a fiatal értelmiség lelkes és önzetlen köre csoportosult, tagjait a túloldal „brigadérosoknak” nevezte és ők vállalták, ezt a nevet.

A brigadérosokról jut eszembe: mikor elbúcsúztam a budapesti pártkörben, többen is azt mondták: könnyű az Ocskay brigadéros szerzőjének! Ocskaynak azonban csak annyi köze lett a verseci választáshoz, hogy kétszáz koronát fizettem egy Versecen vendégszereplő színtársulatnak azért, hogy *ne* adja elő darabomat. Színművemnek ugyanis mesés híre volt a délvidéki értelmiség körében és attól kellett tartanom, ha fináncbiztos-ruhában látják a hősömet, lefoszlik homlokomról a glória. A választási hadjárat folyamán még egyízben találkoztam Ocskayval. Egyszer ugyanis egy sváb kortesem loholt hozzám és ijedten jelentette, a külső községben azt a rágalmat terjesztik rólam, hogy színész lettem Budapesten és játszottam is egy Ocskay című komédiában.

Verseci főispán ekkor már Z. Milán volt, nekem régi bácskai jóbarátom, baljóslatú jelnek kellett tehát vennem, hogy óvatosan kerülte a velem való találkozást. Ami olyan kis fészekben, ahol az emberek minduntalan egymásba botlanak igen bonyolult taktikai feladat. A főispán különben kijelentette, hogy Versecen nincs hivatalos jelölt, neki azt adták utasításiba, hogy szigorúan semleges maradjon. (Mondanom sem kell, hogy a semlegességgel való fenyegetődzés az én pártomat mérhetetlenül felháborította.)

Versec különben egyike volt az ország legrosszabb kerületeinek. A németek ősidők óta mindig két pártra szakadtak, a döntést rendszerint a szerbek hozták meg, róluk pedig az utolsó pillanatig sem lehetett tudni, hová fognak csatlakozni.

Nekem volt ezúttal ezer „biztos” sváb szavazatom. De mi lesz a szerb testvérekkel? Óriás, mondhatnám mámoros lelkesedésed fogadták a brigadérosok azt a hírt, hogy a szerbek, a választást megelőző estén, Zmejánovics püspökük indítványára kimondták, hogy hozzám csatlakoznak. Véget nem érő hosszú menetben, dudaszó mellett énekelve, vonultak a párthelyiségem elé. A testvéresülés ilyen lelkes ünnepét még sohasem látta szülővároséin. A 2400 versééi szavazatból most már 2000 „biztosan” az enyém volt.

Másnap megbuktam 60 szavazattal. Pedig erőszak nem is volt. Annyi történt csak, hogy a szerb parasztok, miután testületileg mellém állottak, egyenkint eladták magukat az ellenpártnak. A szerb urak híven kitartottak mellettem, dehát ők nem sokan voltak.

Pedig reggeli felvonulásunk impozáns és lelkesítő volt. Lengő zászlók alatt, a Rákóczi-induló hangjai mellett, hatalmas tömeg kíséretében masíroztunk a városháza elé. Ellenpárt egyáltalában nem volt látható. Korteseim élcelődtek, hogy kutassa ki a rendőrség, hová bújt az ellenpárt. Hangos derültséggel fogadták, mikor a polgármesterek már korán reggel kocsiban szállították a szavazatokat; a kocsikázás nálunk az embertartalék kimerülésének jele. Kocsin szállították őket, de egész nap szállították, reggeltől estig, még akkor is, mikor nekünk már fogytán volt a lélegzetünk...

Az én kedves brigadérosaim igen szellemes gépezetet találtak ki, hogy ellenőrizhessék az összes választókat és

a nap minden percében tudják, ki szavazott már le, ki nem. A gépezet azonban még a délelőtt folyamán felborult és csütörtököt mondott, délben már teljes volt a zűrzavar, a vezérkar sötétben botorkált. A polgármesterek olyan fölénnyel intéztek el engem a brigadérosaimmal együtt, mint felnőtt emberek a gyerekeket.

Ki kell jelentenem, hogy az első érzés, amit bukásom kiváltott belőlem, kaján káröröm volt. Megörültem, hogy nem kell beváltanom a különböző Ígéreteket, amiket a harc hevében kicsikartak tőlem. Főleg pedig annak örültem, hogy megszabadultam a választókkal való levelezés terhétől. A verseci választók ugyanis igen buzgó levélírók, én pedig mindig hanyag levelező voltam — Kazinczy Ferenc óta melyik magyar író nem az? — és képviselő koromban állandó nyomást éreztem a lelkemen a válasz nélkül hagyott, esetleg fel sem bontott levelek tömege miatt. Olyankor, ha színdarabon vagy regényen dolgoztam, rá sem mertem nézni a verseci levelekre, nehogy összekuszálják és megfertőztessék a gondolatkört, amelyben éltem. De az író akkor is nehézkes levelező, ha nem is hanyag ember, ő bizonyos stiláris kötelezettségeket érez, üzleti leveleiben sem meri a bevált kereskedelmi banalitásokat használni és velem is megesett már, hogy miikor a szabómnak írtam, három-négy megkezdett levelet is eltéptem.

Mondanom sem kell talán, hogy elég sokan becsaptak a választó-polgárok közül. Nem panaszkodom azonban* mert viszont mások, akik semmit sem ígértek és távol állottak tőlem: időt, fáradságot és pénzt áldoztak a választásomra. Azt hiszem, az emberi komiszság és a tisztesség egyensúlyban tartják egymást. Legalább Versecen.

A mulatság kedvéért elmondom három választási tapasztalatomat:

1. S. uram, tisztes sváb gazda, a választás előtt fölkeresett Budapesten és arra kért, helyezzem el mint ingyen beteget a klinikán. Nagy beteg volt, operálni kellett. Kuzmik Pál professzor, aki jóbarátom volt, különszobát adott neki és megoperálta, anélkül, hogy S. uram ezért egy fillért is fizetett volna. Gazduram a könnyekig meghatottan hálálkodott nekem és hazasietett Versecre. Még jókor érkezett, hogy leszavazhasson az ellenjelöltemre. Lelkifurdalásoklat csak akkor érzett, mikor egyik brigadérosom azt kérdezte tőle, mi lesz, ha kiújul a baja! Mert az szeret kiújulni.

2. Kavics, Versec város daliás szerb főjegyzője, a választás előtt ugyancsak meglátogatott Budapesten. Neki meg az volt a betegsége, hogy hiányzott egy államtudományi szigorlata a főjegyzői minősítéshez, csak ideiglenesen és föl tételesen választották meg és a belügyminiszter már rövidlejáratú ultimátumot is küldött neki. Azzal jött hozzám, hogy ő túl van a negyven esztendőn, többszörös családapa, nem képes tanulni. Cs. János professzor, aki éppen jogikari dékán volt, megtette a kedvemért, hogy átsegítette a szigorlaton. Utólag azt mondta nekem: „Soha még dromedár nem ment át nehezebben a tű fokán, mint ez az ember a szigorlatán!”

Kavics levelet írt nekem, délszláv rajongással megesküdött, hogy nagyobb hálát és szeretetet érez irántam, mint tulajdon édesapja iránt. Megérzett a levélen, hogy alig várja az alkalmat, mikor valami nagyszabású szolgálatot tehet nekem. Azután Versecre utazott és miután elhitették vele, hogy S. János megválasztása esetén ő lesz. polgármester, nagy lendülettel és tűzzel korteskedni kez-

dett ellenem. Élesen támadó cikkeket is írt egy szerb lapba. Mikor valaki megkérdezte tőle, nem fél-e, hogy nyilvánosságra hozom a levelét, azt mondta: „Ahhoz Herczeg sokkal korrektebb úriember!” — Talán az államtudományi szigorlatnak köszönhette, hogy az imperiumváltozás után a belgrádi kormány megtette zsupánnak.

3. A harmadik eset hőse G. úr volt. A leánya társaságában keresett föl. Danicának vagy Zorkának — mert szerb volt — csinos énekhangja volt és G. szerette volna, ha operai ösztöndíjat szerzek neki, ami nekem „csak egy szavamba, kerül”. Azt mondtam, a stipendiumról lehet beszélni, de csak a választás után, most száz más dologban fő a fejem... Tehát a választás után! G. elköszönt és Kavicshoz csatlakozva, ádázul kezdett ellenem izgatni.

Alig egy órával azután, hogy kihirdették a lesújtó eredményt, mosolygó arccal bekopogtatott a szállásomon. Hogy én mikor utazom vissza Budapestre! — Miért érdekli? — A leányommal el szeretnők kísérni, tetszik tudni, az operai stipendium miatt. — De hiszen ön ellenem korteskedett? — Az igaz, de mi köze a politikának, a lányom énekhangjához. — Ebben teljesen igaza van, de én megsérteném az új képviselőt, ha az ő dolgaiba ártanám magamat, azért ajánlom, menjen el S. János úrhoz. — A látogatóm arca elborult. — Ugyan kérem, méltatlankodott, ki hallgat Budapesten arra az emberre?

Gyakran tapasztaltam, hogy kispolgári körökben átlag tökfilkónak tartják az írót és a művészt. Legalább is az emberek meg vannak arról győződve, hogy ők maguk sokkal komolyabb és gyakorlatiasabb gondolkodásúak. Az írót valami romantikus élhetetlenséggel gyanúsítják, amelyet, mint hülyeséget megvetnek, de szívesen fordítanának a hasznukra. Hozzám már olyan kívánságokkal jöt-

tek, aminőkkel nem mertek volna előhozakodni, ha józan ítélőképességű embernek hittek volna.

*

Visszaérkezvén Budapestre, azt tapasztaltam, hogy bukásom inkább megörvendeztette, semhogy megszomorította volna a felebarátaimat. írótársaim ebben valami magasabb erkölcsi igazságszolgáltatást láttak, de jóbarátaim is meglepő lelki erővel viselték el a balszerencsémet.

S. János képviselő maradt a legközelebbi választásig, aztán átadta helyét a honvédelmi államtitkárnak. Az csakugyan királyi közjegyzőt csinált S. Károlyból, de Jánosból már nem akart vagy nem. tudott főispánt csinálni. Évek múlva János elküldte hozzám egy közös ismerősünket, azzal a naiv ajánlattal, hogy ő egyhangú választást tud nekem Versecen biztosítani, ehhez azonban szükséges volna, hogy Tisza István kineveztesse őt főispánnak. Hogy nem tudnám-e kieszközölni Tiszánál[1]?

— Mit mondjak neki? — kérdezte tőlem a meghatalmazott rendkívüli követ.

— Mondja neki, hogy régóta nem nevettem ilyen jót.

Meg volt írva a csillagokban, hogy S. János sohasem lesz méltóságos úr.

Elhatároztam, hogy ebben az életben nem leszek többé képviselő. (Igazán nem rajtam múlt, hogy később megszegtem a fogadalmat.) Magát a pártpolitikát mindig alacsonyrendű foglalkozásnak tekintettem, olyan állás vagy hivatal pedig nem volt, amelyre vágyódtam volna. Igazat adtam Baudelairenek, aki azt mondta: „Akinek hivatala van, ha miniszter is, a közönség cselédje.”

Egyébként pedig azt tartottam, a költő az íróasztala mellett fölemelkedhetik akár a nádorispán rangjára is, csak győzze tehetséggel.

Egy nagy estélyen aztán találkoztam Széll Kálmánnal. Amint megpillantott, mindjárt felém jött és elég hangosan, hogy a körülállók is hallhatták, mondta: „Nagy sajnálkozással értesültem, hogy kimaradtál a Házból. Meg lehetsz arról győződve, hogy gondolni fogok reád, ha időközben megüresedik egy mandátum."

Én ekkor a körülállók nagy megbotránkozására azzal feleltem, amit egyszer Szilágyi Dezsőtől hallottam a svábhegyi csillagos ég alatt:

— Nem akarok többet föllépni. Ha valaki egy írótollal a kezében meg tudja csinálni a karrierjét, akkor bolond, ha választó polgárok szeszélyére bízza magát.

Tisztában voltam avval, hogy Széll Kálmánnak a kisebbik gondja is nagyobb annál, hogy belőlem képviselőt csináljon. Szerette azonban, ha minél több ember a lekötelezettje és ha egy mandátumot nem is, egypár biztató szót én is megértem neki. Én egyébként akkor tapasztaltam első ízben, hogy az ember mennyire független, ha nem akar az embertársaitól semmit.

Ami akkoriban a politikában történt, az csak megerősített elhatározásomban, hogy lőtávolon kívül maradok. A törvényhozás átköltözött a dunaparti gótikus háziba, de a magyar alkotmányosság hagyományai mintha hurcolkodás közben elvesztek volna.

Ezt a nagyszerű palotát az építőművész a keleti pompa és a nyugati kultúra palotájának tervezte. Bizonyára úgy gondolta, hogy a tanácskozó honatyákat állandóan nemes hazafias lelkesedés hevíti. Az ülésterem óriás felső ablakai, amelyekből egész fény-Niagara zuhog alá, napsugaras

hieroglifákkal szavalják a Himnusz szavait: Itt élned s halnod kell! — Kár, hogy a teremhez való embereket is nem a művész tervezte, mert így gálád ellenmondás keletkezett a keret és a tartalom között. Az a barbár zűrzavar, amely itt éveken át tombolt, szilánkokra törte a nemzeti páthoszt, mint a részeg cseléd a drága kristályedényt.

Barabás Béla, a Kossuthpárt előkelősége, házszentelőre így emlékezett meg az öreg magyar királyról: „Azok közt, akik Magyarországot tönkre akarják tenni, elsősorban ott találjuk a királyt!” Széll Kálmán pedig hiába emlegette annyit a jog-törvény-igazságot, az ellenzék mégis megobtsruálta a véderő javaslatokat. Az obstrukcióva!l már maga az ellenzék sem bírt, az önállósította magát, mint a ketrecéből kiszökött vadállat.

Az obstrukció egész dühe a véderő javaslatok ellen fordult. Semmi esetre sem szabad a hadsereget erősíteni, mert az úgyis csak a dinasztia és Ausztria érdekeit szolgálja! Hogy jöhet idő, mikor Magyarország integritása attól függ, hogy a dinasztia és Ausztria milyen katonai erővel tud föllépni, azt senki sem hitte.

Kossuth Ferenc, aki alapjában véve békeszerető és tekintélytisztelő férfi volt, megrémült és undorodott ettől az öngyilkos politikától, de pártjának fiatal demagógjai, a. Zoltánok, mint akkor mondták, egyszerűéin félretolták a vezért. Divatba jött, hogy vidékről küldöttségeket menesszenek a fővárosba, hogy a véd erőjavaslatok ellen kérvényezzenek. Óriás feltűnést és csodálkozást keltett, mikor Apponyi Albert, az új házelnök, személyesen fogadta mindezeket a küldöttségeket és harcias, szép beszédeket mondott nekik. Mintha csak elfelejtette volna, hogy ő is a kormánypárt tagja. Hogy mi volt Apponyi célja azonkívül, hogy tükröztette magát a népszerűségben, azt nem

tudni, de bizonyos, hogy Széll Kálmánnal megunatta az életét.

*

Azt a mozgási szabadságot, melyet verseci bukásomnak köszönhettem, egyelőre arra használtam fel, hogy két hónapra Oroszországba utaztam. Engem is, de azt hiszem, az európai turisták nagyrészét, egy izgató anakronizmus vonzott a cári (birodalomba: ott még életben volt az ancien régime, ugyanaz az ancien régime, melyet Franciaországban a nagy forradalom, Európa többi kultúrországában az 1848-as esztendő végzett ki. Mi nyugatiak a regényirodalmon keresztül nyertünk bepillantást az orosz életbe és ilyen módon talán közelebb jutottunk a moszkovita emberek lelkéhez, mint a saját népünkéhez.

Varsó, Szentpétervár, Moszkva, Nisni-Novgorod, Kiev, Odessza volt az útirányom. Ezt megtoldottam egy finnországi kirándulással az Ezer tóhoz.

Az első benyomás, amit a belépő utas nyert, az volt,, hogy Oroszország imponálni akar az idegeneknek, szándékosan komor, sőt félelmetes színben akar feltűnni. A megérkezés ebből a szempontból volt megrendezve. A befutó vonatot öles termetű, medvesüveges kozákok rohanták meg, akiknek tulajdonképpen az utasokkal semmi dolguk nem volt. A vámőrök is válogatott legények voltak. Később persze elmosódott az első benyomás, mikor azt tapasztaltuk, hogy az orosz közember általában jólelkű» lusta, kíváncsi, és hogy nagyon szereti a borravalót.

Külsőségeiben is meg lehetett különböztetni azt a két ellenséges kultúrréteget, a moszkovita-ázsiait és a Nagy Péter-féle porosz-európait, amely ebben az országban egymásra rakódott. Szentpétervár nyílegyenes, kétségbe-

ejtően szabályos utcáival, kaszárnyastílű óriás középületeivel, melyeknek vigasztalan benyomását még fokozza falaiknak zöld, vagy dohánybarna olajfestéke, az örökké borús egével és a várost keresztül-kasul hálózó fekete Néva-csatornáival, Berlinnél jóval poroszabb benyomást tett.

Viszont Moszkva tarka színeivel, szeszélyesen kanyargó utcasoraival és elképesztően fantasztikus épületeivel határozottan déliée város benyomását teszi. Ebben a tekintetben nem versenyezhet vele Nápoly sem; a városok közül, amelyeket ismerek, még leginkább Konstantinápoly. A lapos háztetők zöldek, a Kreml bástyái vörösek, a Belváros falai fehérek, az ezer templom kupolája pedig vagy arany, vagy aranycsillagokkal teliszórt pávakék, vagy pedig rikító színű hagyma. Ha az ember alkonyatkor a Verébhegyről nézi az esti fényben lángoló aranykupolák erdejét és hallgatja ezer esti harang zsongását, akkor megérti, miért nevezték a várost Moszkva anyuskának és miért tekintették szentnek.

Nekünk, magyaroknak különösen rokonszenves az a naiv kérkedés, mellyel Moszkva be meri vallani a rikító színekben és szokatlan vonalakban való örömét. Ha Debrecen teljesen kifutotta volna a maga formáját, ilyenféle város lehetett volna belőle. De ahhoz persze az kellett volna, hogy ezer kilométeres Hortobágy zárja el Európától, hogy önmagánál szebbet és jobbat egyáltalában ne ismerjen, hogy ősidőktől fogva magyar fejedelmek székeljenek benne, olyan fejedelmek, akik arany fokossal járnak, gyémánttal szegélyezett kanászkalapot és cobollyal prémezett subát viselnek, akik, ha építkeznek, a hagyma és az, úritök alakjára, a pávatoll és az érett kukoricacső színére gondolnak és akik, ha mulatni akarnak, udvari disznótorra.

parancsolják az országnagyokat, miközben a fejedelem-asszony hölgyei aranyorsót pörgetnek az udvari fonóban...

A cár hatalma hadseregére és a pravoszláv egyházra támaszkodik. Szentpéterváron szemkápráztatóan fényes katonai parádét láttam. Egy gárdakozákezred valamiféle jubileumot ült és én az osztrák-magyar nagykövetség jóvoltából tribünről nézhettem a tábori misét. II. Miklós cár lóháton, vagy ötszáz fényesnél fényesebb katonatiszt kíséretében jelent meg. Az a fanatikus lelkesedés és az önmagát áldozatul kínáló szláv odaadás, mellyel a katonák legfőbb hadurukat köszöntötték, a díszmenetben elvonuló csapatok gyönyörű és félelmetes képe, a hallatlanul érdekes kozákfejek, amelyek Repin ismert képére emlékeztettek: mindez a győzhetetlen erő és a mérhetetlen gazdagság benyomását tette.

Ha valaki akkor azt mondja nekem, hogy ez a ragyogó kép cárostul, vezérkarostul, püspököstül szennybe és vérbe fog fulladni, biztosan futóbolondnak nézem.

A cár a parádé után visszasietett Cárszkojeszélóba, így meg lehetett tekinteni a téli palotát. A marsallteremben láttam Görgey Artúr nagy arcképét és egy hatalmas történelmi festményt, mely a világosi fegyverletételt ábrázolta. (Később a moszkvai Kremlben vagy 40 darab negyvennyolcas honvédzászlót láttam. Egyik-másikon még rajta függött a lelkes magyar honleányok kezétől hímzett szalag.) Úgylátszik az oroszok, bár többen is említették nekem, mennyire sajnálják, hogy 49-ben megmentették a „háládatlan Ausztriát”, valamikor igen büszkék voltak Paskievics magyarországi győzelmére. Érthető is, európai hadseregekkel szemben ritkán kedvezett nekik a hadiszerencse, mg ;) Még Törökországnak is csak keservesen

tudtak helytállni, végleg elbánni pedig sohasem tudtak vele.

Szentpéterváron van (vagy csak volt) egy katonai *Ruhmeshalle,* ahol a cár hadjáratainak diadaljelvényeit őrzik. Azok a trófeák jóformán csak pusztai nomádok szegényes felszerelési tárgyai és szánalmatkeltően kezdetleges fegyverei. Valahonnan a Kaukázusból egy kis mecset réztetejét is elhozták győzelmi jelnek, akkora, mint egy nagyobb boroshordó. Valósággal szégyenkeztem a cári hadsereg helyett, hogy el mer dicsekedni egyenlőtlen harcoknak ilyen nyomorúságos prédájával. Katonák azonban sohasem voltak híresek a tapintatukról és a szemérmetességükről.

Két ortodox kolostorban jártam. Az egyik a szentpétervári Nevskij Alexander. Ennek szerzetesei alkották a világ legkülönb vokálkórusát. Minden délután énekeltek, egy alacsony kupolájú csarnokban. A barátok körben álltak, csak az apátjuk ült trónszéken és a kövér fehér kezével dirigálta a kórust.

Öt lépésnyire álltam tőlük és megesküdtem volna, hogy orgona kíséri az éneket, de amit én orgonahangnak hittem, az a basszus érces mély zúgása volt. A barátokat nem teológiai tudásuk, hanem énekhangjuk alapján szentelték fel, helyesebben szerződtették. Úgy mondták — bár ezt kissé sokaltam, — hogy egy-egy szerzetesnek 80.000 rubel az évi jövedelme. Egészen úgy viselkedtek, mint elkényeztetett és népszerű artisták, selyemcsuhát hord tak, hajukat és szakállukat fodorították és szagosították. A kolostor hatalmas udvara és az árkádos folyosók teli voltak vihogó vászoncselédekkel.

A másik kolostort Kievben láttam. Kiev volt Oroszország vallási központja, a pravoszláv Róma. Égő viaszgyertyával a kezemben, tízezer hasonlóképpen viaszgyertyával fölszerelt zarándokkal egy végtelen libasorban, bejártam a híres barlangkolostor földalatti katakombáit. Egy szerzetes, aki előttem járt a sorban, megkérdezte a kalauzomtól, miféle nemzet vagyok. Mikor megtudta, hogy magyar, rácsapott a tenyerével egy múmia hasára, amely a földben vájt fülkében feküdt és azt mondta: „Ez is magyar!”

A múmia püspöki ornátust viselt és nekem megmagyarázták, hogy ezt a szent embert, miután harminc évig élt mint vezeklő a föld alatt, halála után püspökké szentelték. Felvidéki szláv lehetett, mert elképzelhetetlen olyan magyar ember, aki harminc évig önként vakondok életet él.

Kiev ősi szent helyeinél érdekesebbnek: találtam a Vladimir-templomot, melyet Oroszország leghíresebb „modern művészei” festettek ki a padlótól a mennyezetig. Persze nem tudtak szabadulni a szixtusi kápolna fali festményeinek hatása alól. Ők azonban oroszul, sőt kozákul ismételték Michel Angelo elgondolását, azaz naivabb, üdébb, nyugtalanabb és barbárabb módon. A végítéletet úgy ábrázolták, hogy Jézus, akit ők — épp úgy, mint a Boldogasszonyt — mindig feketehajúnak és sötétszeműnek festenek, Jézus, mondom, a haragtól és a keserűségtől lángolva, rámutat) a kezében levő szentírásra és ajkairól le lehet olvasni a szörnyű kérdést: „Emberek, mit csináltatok az én evangéliumomból?”

Mögötte szentek és angyalok, valamennyinek arcán és

sem mer közeledni a haragos Megváltóhoz, csak az egy Boldogasszony áll mögötte, félénken kérlelő és simogató anyai gesztussal. Egy szörnyű debacle képe ez, címe lehetne: „A kereszténység bukása”, — mert íme, Jézus Krisztus kínszenvedése kárbaveszett.

A falakat és oszlopokat a pravoszláv egyház szent férfiainak és asszonyainak képei ékesítik. Egész népgyűlés. Megkapó érdekesen, csodálatos egyénítő és jellemző erővel festették őket, a férfiak azonban nem szentek, hanem félelmet keltő őrültek, a nők szánalomra méltó hiszterikák. Úgylátszik, igazi szentképet csak olyan művész képes alkotni, aki a szívében vallásos. A modern oroszok, midőn a Vladimír-templomot kifestették, pszihopatikus úton igyekeztek megmagyarázni azt, ami maguknak is érthetetlen volt.

Úgy hallottam, a nép nem szereti ezt a templomot. Elhiszem; ez nem az áhítat, hanem csak a művészet háza.

Valahányszor orosz művészek festményeit néztem, mindig elmélyült bennem az a benyomás, melyet már az orosz íróktól nyertem: hogy az egész újabb moszkovita kultúra harcban van az ancien régimmel, azaz a cári birodalom rendjével. Az írók és művészek olyan légkört teremtettek, amelyben előbb-utóbb el kellett pusztulnia a régi arisztokratikus társadalomnak. Ez a légkör telítve volt luciferi elégedetlenséggel, tragikus várakozással, viharelőtti fojtott csenddel. Művészek és írók fanatikusan hitték és elterjesztették a hitet, hogy „Valaminek történnie kell” Oroszországban. És az intellektuális oroszok rettegve, vagy reménykedve várták az ismeretlen Valamit. Ma már tudjuk, mi volt az.

Különös, hogy az uralmon lévők nyilván nem vettek

tudomást az orosz kultúra robbantó alaptermészetéről, különben talán még sem vették volna annyira a pártfogásuk alá. Vagy az is meglehet, hogy mint afféle elvénüit és korhadó társadalom, szívesen játszottak a nagy öngyilkosság gondolatával, amelyről talán azt hitték, hogy csak eszmei téren fog bekövetkezni.

A legvakmerőbb és legmegyőzőbb pacifista propagandát Verescságin folytatta, a harctéri képeivel. Festményei a háború szomorú, kegyetlen és szennyes epizódjait mutatják be. Aki végignézi gyűjteményes kiállítását, arra a meggyőződésre jut, hogy nincs nagyobb gazság a háborúnál. Az orosz hadsereg mégis a maga festőjeként ünnepelte és Verescságin úgy is halt meg, hogy mint harctéri festő egy orosz páncélos hajón volt, mikor a japánok azt elsüllyesztették.

Történelmi festményeik a mi fogalmaink szerint igen gyakran vakmerő gúnyolódás benyomását teszik. Újabb festőik egyáltalában nem akarják megérteni a történelmi páthoszt és szándékosan hangsúlyozzák uralkodóikon és nemzeti hőseiken mindazt, ami közönséges, fogyatékos, emberi, sőt állati. Rettenetes Iván cárt nagy előszeretettel hüllőszerűen undorítónak ábrázolják. De láttam festett cárokat és nagyhercegeket, akik gyöngeelméjűek és gonosztevők benyomását tették.

A moszkvai koronázó palota lépcsőházában függött Repinnek egy nagy festménye, amely valamelyik cárt örökítette meg, amint egy parasztküldöttséget fogad. A cár rózsás és üres arcú, túltáplált tenyészbika, egyenruháján a sok cifra rendjel, indokolatlan zsinór és céltalan rojt, játékos és ostoba benyomást tesz. Előtte állanak a parasztok, fakó darócban és bocskorral, szívbemarkolóan szomorú, a szenvedéstől megnemesedett és gyö-

nyörűen elmélyült apostolfejekkel. Ennél lázítóbb szembeállítást képzelni nem lehet. A cárnak azonban tetszett, megfizette és palotája falára akasztotta.

Kievben akkor nyílt meg az első színház, hol ukrán nyelven játszottak. A szentpétervári kormány nem szívesen adta meg az engedélyt; miután annyi buzgalommal lázította Törökország és Ausztria-Magyarország nemzetiségeit, félteni kezdte Pulcinello titkát, hogy Oroszország is nemzetiségi állam. De végül mégis megadta.

Egy népszínművet láttam, .abban szakasztott olyan mű- és díszparasztok szavalgattak a szerelemről és a becsületről, mint a régi budapesti Népszínházban. De a viseletek, a táncok és nóták szépek voltak, azokért érdeme« volt eljönni.

Az I. felvonás közepén csattogás és rikoltozás hallatszott a bejárat felől, minden szem odafordult, egy tábornok jött a nézőtérre rend jelkereszttel a nyakában, paprikavörös arccal, tökrészegen. A páholyboxok legelöl voltak, a generális odacsörtetett, ahol egy nagyon szép asszony várta két fiatal tiszt társaságában. A hölgy bosszús nevetéssel fogadta a részeg urat, de nem ijedt meg tőle, látszott, az eset nem volt szokatlan. Az öreg az izgága részegek közé tartozott, igen hangosan viselkedett, hiába csitítgatta a társasága, feldöntött egy széket, földreejtette a kardját, fölbeszélt a színpadra. Végül már senkisem figyelt az előadásra, mindenki a részeg embert nézte, a zenészek is, szólni ugyan senki sem mert, de csupa haragos arc fordult feléje. Ekkor föltápászkodott a generális, csendet intett és hangosan mondta:

— Testvérek, én keresztelőről jövök!

Egyszerre vidám és meleg zsongás támadt, a kereszt-

telő szó emberi és családi érzéseket váltott ki, a közhangulat a részeg mellé állott, — igaz is, miért ne rúgjon be egyszer az öreg? — most már valósággal ünnepelte a közönség.

Kievben egyébként két érdekes magyar emberrel ismerkedtem meg. A szállodában a svájci egy este azzal a hírrel örvendeztetett meg, hogy magyar szállóvendég érkezett. Mi a neve[1]?

— Valami furcsa magyar neve van: Fadlallah el Hedad ezredes.

Csakugyan a bábolnai ménes híres parancsnoka volt, akit egy lókiállításra küldött ki a magyar kormány. Fadlallah tudvalevően mint ökölnyi gyerek szökött egy Magyarországba irányított lószállítmány után. Arab volt, de őskatolikus, a libanoni maroniták törzséből való. Ferenc József királyt, midőn egyízben Bábolnán járt, figyelmeztették az arab lovászgyerekre és őfelsége, miután meggyőződött arról, hogy eleveneszű és jómodorú fiúcska, a kadétiskolában helyeztette el.

Midőn közös szállodánkban együtt vacsoráztunk, elmondta, hogy két évvel ezelőtt meglátogatta a maronita atyafiságot és akkor szép ünnepléssel fogadták, mert „frank” földön nagy becsületet szerzett a Libanonnak. Nem lőhetett ugyanis kiverni a fejükből, hogy Fadlallah Magyarország királya.

A másik magyar úr, akivel Kievben ismeretséget kötöttem, karcsú és dúsfürtű ifjú diplomata volt, a szabadságon levő főkonzult helyettesítette: Kánya Kálmán. Mikor Kiev után újból találkoztam vele, már külügyminiszter volt.

Egy bácskai barátom, V. Béla, ajánló levelet adott nekem egy orosz úrhoz, akivel az örökké utazgató V. a párizsi tűzoltókongresszuson barátkozott össze. A magyar is, az orosz is, hazájuk tűzoltóságát képviselték a francia fővárosban, bár nekem erős kétségeim vannak aziránt, hogy egyiküknek is valami köze lett volna vízipuskához és vízhez. Az orosz urat gróf Komarovszky nak hívták és Orel mellett lakott. Orel azonban kiesett az útvonalamból. V. levelét tehát néhány sor kíséretében postára adtam és elküldtem a címzettnek.

Moszkvában a Szlavianszkiban laktam és midőn másnap a számlámat kértem, azt a felvilágosítást kaptam, hogy tőlem nem fogadnak el pénzt, mivel Komarovszky gróf vendége vagyok. Táviratilag intézkedett. A cári Oroszországban még a vendégszeretetnek az a fellengős módja dívott, melyet mi magyarok már csak a nagyanyák elbeszéléséből ismerünk.

Másnap estefelé megjelent a gróf a szállodában. Rokonszenves külsejű, kise oroszosan álmos úriember volt. Azt mondta, az ő családja magyar eredetű, a nevét Komárom város nevéből származtatta, ősei Báthory Istvánnal Lengyelországba, onnan Lengyelország felosztása után, Oroszországba kerültek. Én azonban úgy emlékeztem, hogy a Hunyadiak korában egy Komarovszky nevű huszita zsebrák garázdálkodott a Felvidéken. Mátyás király elég sok cseh katonát fogadott a zsoldjába és elképzelhető, hogy egyik-másik közülök karriert csinált és magyar úrrá lett. Valószínű, hogy az én grófom őse is ilyenféle lehetett.

Komarovszky még az éjjel elvitt olyan helyre, ahová nélküle nem jutottam volna el: Moszkva leghíresebb énekes cigányaihoz. A kórusvezető idősebb asszony volt, a

neve elkallódott az emlékezetemből, pedig akkoriban rajongással és hódolattal emlegették a moszkoviták.

Az asszony, mint mondtam, öregecske volt és semmivel sem szebb, mint más vén cigányasszony, érces -althangja férfihang is lehetett volna, de valami megmagyarázhatatlan közvetlenség, csodálatos erő és vérforraló *tűz* volt az énekében, amellyel ki tudta forgatni önmagukból az orosz urakat. Komarovszky azt mondta: „Mintha az orosz föld énekelne!"

Csak férfivendégek voltak a cigánytanyán, több asztalnál ültek és kétféle bort ittak: francia pezsgőt és magyar tokajit. Ezekből hihetetlen mennyiséget fogyasztottak. Az öregasszony fölényes viselkedésén meglátszott, hogy tisztában van a saját értékével. Komarovszkytól megkérdezte az én keresztnevemet, azt belefonta egy nótába, miközben egy teli borospoharat kínált nekem. Minden arc felém fordult és Komarovszky azt mondta: „Álljon föl és igya meg egy hajtásra, mielőtt még végetér az ének!" Az ő fogalmaik szerint nagy megtiszteltetésben volt részem.

Kissé sok volt az italból és már csak homályosan emlékszem arra, hogy a mulatság később igen hangos lett. Egy fiatal Apolló, aki a gárdahuszárok színpadias egyenruháját viselte, ott térdepelt a cigányasszony előtt és zokogva hajtotta fejét az ölébe. Herceg volt, és részeg volt. de inkább az orosz énektől, mint a bortól.

Egészben véve magyaros mulatság is lehetett volna, azzal a különbséggel mégis, hogy a mi korhelyeinkben több a virtus, a harciasság és a szónoki kedv.

Másnap Komarovszky elvitt az Operába. Anyegint adták, remek előadásban. Az udvari páholy bejáratát két

szuronyos katona őrizte, pedig a fehér cár ezer versztnyire volt innen, (óriás apparátussal őrizték II. Miklós császárt mindaddig, amíg nem fenyegette semmiféle komoly veszedelem.) Az I. felvonás után egy fekete bársonyruhás, igen szép asszony suhant a páholyunkba. A gróf felesége volt. Mikor az ura bemutatott, óriás meglepetésemre a grófné magyarul szólt hozzám: „Herczeg, hát magát be kell nekem mutatni?”

Kitűnt, hogy évekkel ezelőtt már találkoztunk, még pedig a budapesti Otthon-körben, valami hangversenyen. Mint fiatal leány, két nővérével együtt, a budapesti Zeneakadémia növendéke volt. Gordonkát tanult Popper Dávidtól, akinek hírneve idevonzotta Oroszországból. A szép leányokat újságírókörökben tréfásan a három oroszlánnak nevezték.

Komarovszky a töprenkedő és okoskodó oroszok felekezetébe tartozott, ő is azt tartotta, „így nem maradhat, jönnie kell valaminek”, de hogy az a valami a bolsevizmus lesz, azt ő épp oly kevéssé sejtette, mint a többi szalonforradalmár. Úgy gondolom, sem a jó Istenben, sem a fehér cárban, sem a szent Oroszországban nem hitt, mivel azonban szerény és nyugodt ember volt, senki sem ütközött meg az ő elméleti nihilizmusán.

Beszélgetés közben olyan kérdéseket is érintett, melyek engem közelről érdekeltek. Ilyen volt például a pánszlávizmus, amely akkoriban lidércnyomásként nehezedett nem egy magyar honfikebelre. Azt állította, a vérbeli orosz nem ismeri a nemzeti elfogultságot, de a nemzeti szolidaritást sem; minden orosznak tökéletesen mindegy, hogy a szomszéd falut milyen törvények szerint kormányozzák. Ha Oroszországban érvényesülni tudna az igazi népakarat, akkor a birodalom atomizálódnék, megszám-

lálhatatlan apró köztársaság mozaikkockájára hullana ezét. A pánszlávizmus szerinte nem az orosz nép, hanem a dinasztia, a hivatalnoki és katonai arisztokrácia politikája, azok pedig nagyobbrészt német, lengyel és tatár eredetűek, orosz vér csak kevés van bennük.

Azt azonban elismerte Komarovszky, hogy az orosz népet éppen a passzív természete teszi európai veszedelemmé, mert könnyen aláveti magát minden zsarnokságnak és ellenállás nélkül hajtatja magát a legigazságtalanabb háborúba is.

Moszkvában két szép hetet töltöttem az oreli házaspár társaságában. Komarovszkyék a következő télen, útban a francia Riviera felé, visszaadták a látogatást Budapesten. V. Bélával ketten megfogadtuk, hogy utánuk megyünk Nizzába. Utazásunk azonban füstbe ment, egész váratlanul azt az elképesztő értesítést kaptuk, hogy a szép grófné meghall

Jóval később történt a másik tragikus eset, amelyre idősebb újságolvasók még emlékezni fognak: Komarovszky gróf Velencében gyilkosság áldozata lett. Egy Tamovszka nevű orosz nő rácsábított egy Naumov nevű ugyancsak orosz diákot, hogy ölje meg. A főtárgyaláson kitűnt, hogy Komarovszky már hosszabb ideje élet-halálra rabja volt a nőnek, az pedig ráunt és szabadulni kívánt tőle. A felbujtót több évi börtönre ítélte az olasz bíróság; büntetését a velencei Prigioniban töltötte, abban a régi börtönépületben, melyet a Sóhajok hídja köt össze a Palazzo Dúcaiéval.

Tarnovszka asszonynak démoni hatalom adatott a férfiak fölött, akiket balsorsuk a közeliébe hozott, pedig az újságtudósítások szerint legkevésbbé sem tett vonzó benyomást, mert csontos, sárgabőrű, vörösorrú nő volt.

Valószínűnek tartom, hogy csak orosz férfiakra tudott hatni.

Évekkel később hallottam Komarovszky egy rokonától, hogy a szomorúszemű szép Emmát is, Komarovszky feleségét, Tarnovszka mérgeztette volna meg. A velencei büntetőperben erről nem esett szó.

VI.

Oroszországi kirándulásom után jóidéig nem. tettem több kontinentális utat, nem futotta az, időmből, nyári szabadságom legnagyobb részét vitorláshajón töltöttem. Eleinte, míg hajótulajdonos nem lettem, Lussinban béreltem kuttert és azzal cirkáltam az Adriai és Jani-tengeren. Akkoriban Korfu-szigete volt a legdélibb kikötőm. A lussiniak, akik már a római császárság idején is híres tengerészek voltak, a chioggiai halászok; mellett ma is az Adria legkeményebb és legügyesebb vitorlásmatrózai. Egy hibájuk van csak: túl eszesek, — legalább én. mindig féltem a levantinus életrevalóságuktól.

Utaimon többször elkísért a keresztfiam, testvérbátyám Feri fia, aki akkor még az elemibe járt. Az eszes, bátor és igen nobilis gondolkodású kisfiú jó útitárs volt. Vékony, inas gyerek volt, nyáron mindig cigánypurdévá sült, nagy szeme kíváncsian és izgatottan ragyogott bele az életbe. Szenvedélyes raisonneur volt, örökké vitatkozott, szolidaritást tartott minden kiskorúval és a felnőtt emberekkel szemben valami osztályharcféle alapon állott. Egyízben be akarta nekem bizonyítani, hogy a „nagyok” nem tudnak bánni a gyerekekkel és visszaélnek a hatalmukkal. Ez különben igaz is lehet.

A mi családunkban mindenki állatbarát volt, Feri ezt a hajlamot fokozott mértékben örökölte, semmi sem érde-

kelte olyan mélységesen, mint az ember kiskorú testvére, amelynek szeméből a teremtés tragikus titka mered bele az életbe. Ökölnyi gyermek korában már elképesztően jól ismerte az állatok válfajait és életszokásait.

Szelek szárnyán című könyvemben, és, midőn a világháborúban hősi halált halt az orosz fronton, két rövid elbeszélésemmel szerény emléket állítottam ennek az eszes, szép fiúnak, akinek távozásával véget is ért családunkban a nemzedékek őrségváltása.

A vitorláshajóban én nem láttam sem közlekedési, sem sporteszközt, hanem tartózkodási helyet, mondjuk: úszó villát, amely lehetségessé tette, hogy a nyári hónapokat a tengeren, jóformán a tenger ölében, töltsem. Engem nem vonzott a vitorlázás technikája, ami végre is elég egyhangú dolog, hanem Neptun király hullámzó kék kristályországa a maga isteni csendjével, elragadó szépségével, életének csodálatos gazdagságával, izgalmas és kitanulhatatlan szeszélyeivel. Ha lehetett volna, hogy nyaranta delfinné változzam, ebben az alakban még szívesebben vakációztam volna.

Azt hiszem, ha idejekorán ki nem menekülök a tengerre, akkor belefulladok Budapesten egy csésze teába. Más módon alig tudtam volna kiszabadulni abból a bizonyos nagyvilági életből. Nekem kellett a magány, jobban, mint ismerőseim közül bárki másnak, én csak az egyedülétben találtam rá önmagámra. Ha van bennem valami emberi érték, annak csiráit leginkább a kristálysivatag nagy csendje, az adriai nap tűzözöne érlelte meg.

Azzal hamar tisztába jöttem, hogy igazán otthon a tengeren én csak akkor leszek, ha a magam hajóján járok. Megint megelőzöm a történetem folyását és elmondom, 1904-ben hogyan utaztam ifj. Hegedűs Sándor társaságá-

ban, jó ajánlóleveleikkel fölszerelten, Cowesba, hogy vitorláshajót vásároljak magamnak.

Mielőtt azonban tovább mennénk, ki kell tekernem a nyakát annak a szép legendának, mely az én jachtomhoz fűződik. A régi, letűnt aranykor jellemzésére ugyanis azt szokták mesélni a színházi emberek, hogy mikor Faludi Gábor, a Vígszínház igazgatója, megtudta, hogy hajót szeretnék szerezni, azt mondta volna nekem: „Csak vegye meg, az egész vételárat én előlegezem, ön majd ledolgozza, ahogyan tudja!”

Ebből egy szó sem igaz. A Vígszínháztól én sohasem kaptam előleget, nem is kértem. Egyáltalában nem voltam híve az előlegrendszemek, amely a színháztól függő helyzetbe hozza a szerzőt.

Cowes az angol jacht-gyártás és jacht-sport központja, ott és túl a kis csatornán (amely Withe-szigetét elválasztja a tulajdonképpeni Angliától), Porstmouthban, százával vesztegelnek a másodkézből «eladó jachtok. A parton raktárépületek sorakoznak, ahol elkülönített rekeszekben őrzik az egyes hajók fölszerelését.

Mivel hamar észrevettem, hogy a hajóügynökök, jó ajánlóleveleim ellenére is hajlandók arra, hogy mosóteknőt adjanak el jacht helyett, barátommal együtt néhány hétre megtelepedtünk a cowesi Marine Hotelben és reggeltől estig egyebet sem tettünk, mint hajókat nézni, hogy beletanuljunk a mesterség huncutságaiba. Öt tonnástól ötezer tonnásig minden eladó hajót végigvizsgáltunk.

A Fay-cég ügynöke egy *Margerit* nevű 120 tonnás schoonert ajánlott. A hajó éppen akkor érkezett vissza az Adriáról. Tulajdonosa cholchesteri férfiszabó volt, aki, miután a vidéki dandyk rovására kellően megszedte magát, megvette a *Margeritot* és élete első tengeri útjára in-

clult. Egyenesen Albániába vitorlázott, ott lőtt egy vaddisznót, amelynek sortés bőrét lenyúzatta és győzelmi jelként magával hozta, visszajövet azonban a vitorlásemberek előtt méltán rosszhírű biskayai öbölben nyolc napos szélcsendbe került, a tenger erősen hullámzott, a hajó egyhelyben táncolt, ami a szabót annyira feldühösítette, hogy megesküdött: soha életében nem száll többé tengerre! Valamelyik baszk kikötőből táviratozott Fayéknek, hogy a *Margerit* eladó.

Pompás szép hajó volt. Mivel tulajdonosa mindenképpen szabadulni kívánt tőle, meg tudtam vele alkudni. Kézfogás — az üzlet perfekt! Mikor az ügynök aztán elmondta nekem az elmondandókat és tudtomra adta, hogy a *Margerit* üzemben tartásához 10, mondd tíz matróz szükséges, hideg futott végig a hátamon. Tíz nagyétű dalmata vagy morlák egy rakáson — mit kezdek én ilyen népgyűlóssel? Ez határozottan sok egy magyar írónak.

Szerettem volna kiugrani az üzletből, de nem tudtam hogyan. Szerencsére segítségemre jött a colchesteri ember brit csökönyössége. (Ő egyébként is inkább hasonlított lovassági ezredeshez, mint békés szabómesterhez.) A vásárból kifolyóan valami hivatalos taksát kellett volna lefizetni, az egész csak egy fontot tett ki. Az ügynök azt mondta, ez az eladó dolga, a szabó azonban kijelentette, ő erre nem hajlandó, fizessem meg én. Ezen aztán sikerült úgy összevesznünk, hogy a vásár füstbe ment.

Újabb keresgélés és válogatás után megszereztem végre egy *Tambourine* nevű. 36 tonnás karcsú yawlt, melyet átkereszteltem a *Hajnal* névre. Fedélzete 63 angolláb hosszú volt, teljes vitorlázata 3000 négyszögláb vászon. Ezeket a méreteket a világkereskedelmi központban senki sem tudta métermértékre átszámítani. Portsmouth-

ban mindmáig nem vettek tudomást sem a méterről, sem a tizedes rendszerről.

A szalonon kívül volt nekem egy kajütöm, volt egy kétágyas ladysroom, külön toalettal és a padlóba süllyesztett fürdőkáddal, volt persze konyha és négy matróznak való hálóhely és vitorlaraktár is. Angol gyártmány volt, fölszerelése gazdag, csak új nagyvitorlát kellett szabatnom. Ezt megrendeltem Cowesban, ott vannak a világ legkülönb vitorlaszabászai. Mert jó állású vitorlát szerkeszteni semmivel sem könnyebb mesterség, mint elegáns frakkot.

Egy Chambers nevű vöröshajú kis skót kapitány vállalta, hogy elvitorlázik a hajóval Fiúméba. Megjegyzem, az ügynök, aki ezt közvetítette és akinek neve Mac-kal kezdődött, félig tréfásan azt mondta, ilyen hajót bűn is volna angol emberre bízni. Kissé meglepett minket, hogy ennyire lenézi a hullámokon uralkodó Britannia fiait és megkérdeztük, mi kifogása az angolok elleni Kicsinylően legyintett: Ugyan kérem, láttak már olyan angolt, akit komolyan lehetett venni? — A skót lokálpatriotizmus ekkora túltengése eddig ismeretlen volt előttem.

Mikor a Fay-irodában megalkudtam Chambers kapitánnyal, kitűnt, hogy ennek a vén tengerésznek, aki egész életén át a sós vizet járta, sejtelme sem volt arról, mi az az Adria és hol van Magyarország. Európa térképe ott függött a falon, megmutattam neki, merre kell hajóznia. Mikor az ujjammal a Gibraltár-szorosba érkeztem, meglepetten kiáltott föl: Hát Magyarország messzibb van, mint Afrika? — Csakugyan messzibb van.

Közbevetően elmondok egy esetet, melyet egyik londoni (kirándulásom alkalmával hallottam. Az eset hősei

egy Angliában élő és dolgozó magyar mérnök-barátom és egy fehérszakállú, cinóbervörös arcú angol úriember. A két gentleman víkenden került össze egy angol család vidéki házában. Dinner után a magyart zongorához tessékelték, tudták róla, hogy cigánytecbnikával, de kitűnően játszik. A fehérszakállú brit figyelmesen hallgatta, végül azt mondta:

— Ezek magyar népdalok, ugyebár?

— Igen.

— Ön magyar?

— Az vagyok.

— Melyik szállodában játszik?

— Egyikben sem.

— Hát akikor mivel foglalkozik?

— Kazánokat csinálok a Cook-gyárban.

— Úgy? Én azt hittem, minden magyar ember muzsikus.

A mérnök úgy találta, hogy a nagyszakállú túllépte azokat a határokat is, amelyek engedélyezve vannak egy öreg colonelnak, akinek agyveleje húsz-harminc esztendeig szikkadt az egyenlítői napon, bosszút lihegve utánament a; szomszéd szobába, ott melléje telepedett és ekkor ismét a következő párbeszéd szövődött köztük:

A mérnök: Önnek mi a foglalkozása?

A nagyszakállú: Katona vagyok, nyugdíjas ezredes.

A mérnök: Minek Angliának katonaság, mikor ez sziget? A hadiflotta is meg tudja, védeni.

Az ezredes nem ütközött meg a kérdésen. Ha valaki a gőzkazán-szakmában dolgozik, nem kötelessége, hogy jártas legyen a véderő kérdéseiben. Azt mondta:

— Kell a szárazföldi hadsereg, mert nekünk gyarmati háborúink is vannak.

A mérnök: Úgy? Ön is vett már részt gyarmati háborúban?

Az ezredes: Igen, ott voltam a búr háborúban.

A mérnök: Azokról a(búrokról már hallottam. Ugye, parasztok?

Az ezredes: Parasztok, igen.

A mérnök: És hányan lehettek, akikkel önök harcoltak?

Az ezredes: Talán 40.000-en, nem többen.

A mérnök: És Anglia hány katonát mozgósított ellenük?

Az ezredes: Lehettünk vagy 250.000-en.

A mérnök: És mennyi idő kellett a 250.000 katonának, hogy elbánjon 40,000 paraszttal?

Az ezredes: Összesen három esztendő.

A mérnök: Mondja csak, ezredes, nem volna célszerűbb, ha Anglia is parasztokat tartana katonák helyett?

Forrásom szerint az ezredes ekkor már észrevette, hogy ugratják, rossz néven is vette, de a megfelelő riposzt nem jutott hamarjában eszébe. Ha él, talán még ma is gondolkozik rajta.

A *Hajnal* a maga vitorlája alatt ment Angliából Fiúméba. Huszonhárom nap alatt. Útközben csak három helyen kötött ki: Gibraltárban, Algírban és Máltában. Algírban is csak azért, mert beverte a vihar. Máltából kábelt küldött és én gróf Nákó Sándor fiumei kormányzó kis gőzhajóján eléje mentem. (Magyarországon akkoriban szívességből gőzhajót is kölcsönöztek az embernek.)

Mikor megpillantottuk a yawlt, erős sirokkó fújt, a *Hajnal* teljest vitorlázattal jött, árboca 30 fokos szög

alatt hajolt a víztükör fölé, egy kilőtt torpedó sebességével száguldott. Így csak angolok vitorláznak, ők is csak angol gyártmányú hajón, amelynek anyagában föltétlenül megbízhatnak. Mert egy elpattanó kötél katasztrófát okozhat.

Később megállapíthattam, hogy a *Hajnal* az én matrózaim keze alatt sohasem volt többé olyan kitűnő karban, mint abban az órában, mikor huszonhárom napi szakadatlan vitorlázás után átvettem a kis Chambers kapitánytól.

Különös, de igaz, én legalább gyakran tapasztaltam, hogy a mi adriai embereink — talán a lussiniak kivételével — nem szeretik a tengert. Vérbeli agráriusok, akiket a terméketlen földjük kergetett ki a hajókra. Legfőbb vágyuk: annyit szerezni a tengeren, hogy szőlőt vehessenek. Az én matrózaim, ha pihenés közben beszélgettek, rendesen kapálásról, szőlőoltásról és peronoszpóráról vitatkoztak. Annak a sportszellemnek, amely megvan az angolban, de könnyen fölkelthető a magyar legényben is. nyomát csak a lussiniak közt találtam.

Jól megtermett, szép szál emberek, igen becsületesek és rokonszenves modorúak, gyakran azonban elképesztően gyerekes vonások ütköznek ki belőlük. Egyik esztendőben négy vallegrandei legényt szerződtettem, fehér matrózruhát szabattam nekik és mivel igen jó kiállású fiúk voltak, kitűnően festettek. Huszonnégy óráig sem viselték a fehér ruhájukat, mikor már kijelentették, hogy nem maradnak a Hajnalon, ők haza akarnak menni. Világos volt, hogy a vallegrandei lányok előtt akarnak parádézni a szép ruhájukban. Mikor mérgemben azt mondtam nekik, hogy a ruhát csendőrökkel fogom róluk lehúzatni, méltatlankodva kérdezték, azt kívánom e, hogy rongyos nadrág-

ban menjenek haza? A rongyos nadrág az ő saját ruhájuk volt.

Volt egy kormányosom, jóképű, komoly, idősebb ember. Egész télen át fizetést adtam neki, hogy ügyeljen a Hajnalra és hogy tavaszi induláskor a rendelkezésemre legyen. A partvidéken irigykedve beszélték az emberek, milyen jó hivatala van Nikónak. Első nyári utunk Lussinba vezetett, ott észrevettem, hogy egyik fontos vitorlakötél rossz karban van, már csomósodik, elküldtem tehát Nikót a gőzhajóval Fiúméba, hozzon új kötelet Egy nap alatt meg lehetett járni, de én nyolc napig nem hallottam felőle. Lauránába ment a feleségéhez és mivel ott jól érezte magát, egyszerűen cserbenhagyta a Hajnalt.

Engem, aki rendszerint sajnálom azt az időt, amit az étkezésre kell fordítanom, főleg az bőszített, milyen mérhetetlen nagy súlyt vetnek az evésre. Nem tudom, otthon hogyan szoktak táplálkozni, de a Hajnalon első reggelire is főtt vagy sült húst ettek és napfelkeltekor rendszerint gulyásszagú volt a hajó. Megesett, hogy a viharos tenger miatt szakácsunk nem rakhatott tüzet a konyhán és be kellett érniök azzal a hideg reggelivel, amivel magam is beértem. Mikor aztán föl kellett volna szerelni a nagyvitorlát, a négy dinári medve belekapaszkodott a kötélbe és húzta, közbe keservesen nyögött, a vitorla azonban alig akart mozdulni.

— Nincs erő az emberekben, — jelentette borús arccal a kormányos, — reggelire nem ettek húst.

Én jobban fizettem a legényeket, mint a kereskedelmi kapitányok, munkájuk a Hajnalon — különösen csendes időben — merő gyerekjáték volt, azért minduntalan elszökdöstek tőlem, hogy aztán tizennégy órai napi munkaidő mellett zsákot hordjanak valamelyik kikötő-

ben. Egyszer ráismertem Zárában egy ilyen dezentorra, mikor a szeme fehérjéig szutykosan szenet lapátolt. Meg nem állhattam, hogy meg ne kérdezzem:

— Jobb itt, mint a Hajnalon!

— A Hajnalon? Hű, ott nagy urak voltunk!—mondta felcsillanó szemeikkel.

Az igazság kedvéért meg kell azonban állapítani, hogy ugyanezek az emberek mindig kitűnően beváltak a haditengerészetnél. Beváltak, mert egyébként is bátor és harcias fajtából valók, az osztrák-magyar hadiflottánál uralkodó fegyelem pedig minta-matrózokat formált belőlük. Ez is olyan nép, amely akkor érvényesíti a legfényesebb emberi és férfiúi tulajdonságait, mikor vaskéz vezeti. Jachtmatrózoknak nem jók, mert a jacht parancsnoka nem rendelkezik azokkal a fegyelmi eszközökkel, amelyekkel a hadihajó parancsnoka és az emberek a saját ambíciójukra és jóakaratukra vannak utalva.

Anyakikötőnek hajóm számára Portorét, a Fiume közeliében levő romantikus öblöt választottam, Mikor az ottani trabakoló- és bracera-tulajdonosok ennek neszét vették, deputációval jöttek hozzám, eszközöljek ki a kikötőjük számára egy úszó bóját. Régi álmuk volt a bója, hogy hajóikat jobban biztosíthassák az örökös bóraszél ellen, amely arrafelé egész télen át üvöltöz és időközönként diribdarabra tör és rongyokra tép mindent, amit útjában talál.

A bója a fiumei tengerészeti hivatal hatáskörébe tartozott, annak főnöke egy miniszteri tanácsos volt, aki akikor látott életében először tengert, mikor a budapesti kereskedelmi minisztériumból, ahol nem-igen tudtak vele mit kezdeni, Fiúméba helyezték. A tengerészeti hatóság afféle száműzetési hely volt, m. kár. Szibéria.

— Ha uraságadnak annyi pénze van, hogy hajót tarthat, akkor csak vegyen magának bóját is! — mondta, miután végighallgatta a kérésemet.

Határozottan rosszul esett neki, hogy hajót tartok. Később is találkoztam rokonlelkű hivatalos közegekkel, akiket meg az sértett, hogy egy író autón jár.

(Nákó gróf persze első szóra elintéztette a bója ügyét.)

A Hajnalt bevették a k. u. k. Yacht Eskader-ba és ezzel jogot nyert a hadilobogó viseléséhez. Ami különböző előnyökkel jár. A zászlópátenst az Eskader Kommodoreja, Ferenc Ferdinánd trónörökös írta alá. Hogy mit keresett Ferenc Ferdinánd úr az Eskader élén, azt senki sem tudta. Az egész világ azt várta, hogy az új Kommodore Károly István lesz, az egyetlen főherceg, aki tengerész volt. Károly István maga is várta. Az utolsó pillanatban azonban leintette Ferenc Ferdinánd. Minden különösebb ok nélkül, állítólag csak azért, mert önzetlen kedvét lelte mások bosszantásában.

A tengeren kalandozva, éveken át csak két osztrák-magyar vitorlás jachttal találkoztam. Az egyik Paüler Ákosé, az egyetemi professzoré, a másik vitorlás tulajdonosa ugyancsak egyetemi tanár volt: E. zágrábi professzor. Pauler, akinek a parasztasszonyok mindig kezet akartak csókolni, mert úgy öltözködött, mint egy plébános civilben, nemcsak fényes elméjű filozófus, hanem jó és bátor tengerész is volt.

Igen fura élet folyt E. professzor hajóján. Olyan szörnyű összevisszaság volt rajta, mint egy cirkuszi kelléktárban. Az egyetlen kajütben, ahol a két matrózával együtt tanyázott, állandóan csapon volt a vörös bor, mellette a korsó, a padrone és a matrózok közös használatára.

Használták is szorgalmasan. E. igen óvatos hajóparancsnok volt, ha a barométer leszállt egy vonással, a világért sem mozdult volna ki a biztos révből, de azért a kis teknőjével elvitorlázott az afrikai és kisázsiai partvidékekre is, ahová az én Hajnalom sohasem jutott el. Nála szó szerint bevált a lassan járj, tovább érsz-féle mondás.

A pólai kikötőben osztrák uraik jachtjai vesztegeltek, de azok leginkább csak a „vitorlás héten” voltak üzemben. Ilyenkor a jachttulajdonosak fölvették a fehér ruhájukat, teára hívták egymás hölgyeit, átvitorláztak a közeli Brioniba, azután hazautaztak megint Bécsbe, vagy a csehországi kastélyukba. Hetekig és hónapokig tartó vitorlás utakat csak mi hárman tettünk: két professzor és egy író.

Nyári kalandozásaim révén sportember hírébe keveredtem. Mikor az Eskader főtitkára a pólai Marine Gasinoban bemutatott egy osztrák hercegnek és magyarázóan hozzátette: az író! — az osztrák udvariasan mosolygott, de csak a szájával; mikor azt mondta Ritter von Wolff: a Hajnal tulajdonosa! — akkor őhercegsége az egész arcával nevetett.

Pedig nem szolgáltam rá a sportember címre, nem voltam hajlandó beleesni a „sebességi őrületbe” egy olyan közlekedési eszközzel, amely, ha éppen *bonaccia* volt, órákig is mozdulatlanul ragadt egy helyben.

Nem is vettem részt vitorlás versenyeken, de azért meg voltam győződve róla, hogy az én Hajnalom az Adria leggyorsabb járású vitorlása. Három évig csakugyan nem találkoztam vitorlással, amelyet játszva el nem hagytam volna. De aztán jött valaki, aki letördelte a szarvaimat. Egy sánta, kövér öreg, akinek olyan pofája volt, mint egy rosszkedvű mackónak. Nyugalomba vonult hajóskapitány,

Meglesett a curzolai csatornában, bizonyára régen fájt reám a foga és a mocskos kis vitorlás bárkájával úgy elhagyta a Hajnalt, mint a sirály a vadkacsát. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, visszafordult megint Saibionoello felé. A nevezetes az volt, hogy mink, bár heten voltunk a fedélzeten, sem akkor, sem később egyetlen szóval sem vettünk tudomást a Hajnal vereségéről. „Megmentettük az arcunkat" — mondaná a kínai ember.

*

Szó volt már arról, hogy mikor Darányi Ignáecal a delibláti homokpusztában jártam, szikrát vetett bennem a *Pogányok* ősötlete. Az aldunai Kazánszorosban, ahol ma is elmúlt évezredek lehelletét érzi az ember, újból megragadott ugyanaz a hangulat és most már gondolni sem tudtam egyébre. A különleges, magyar probléma, a Nyugat és Kelet megütközése, lett a regény tárgya. Miközben mohón dolgoztam, az volt az érzésem, hogy ismert dolgokat másolok, amelyek régóta fel voltak raktározva az agy tekercseimben. Ha nem is a Szentlélek, de mégis valamiféle lélek sugalmazta ezt a regényt.

Beöthy Zsolt kéziratban olvasta. Több igen hasznos tanácsot adott, ő annyiban különbözött a legtöbb műbíráló kollégájától, hogy olvasás közben élvezni, megindulni, lelkesülni tudott, akár egy rajongó vidéki kislány. Elég ritka dolog; a legtöbb kritikus mégis csak félbemaradt költő, tehát öntudatlan vagy be nem vallott versenytárs. Beöthyt nem tette blazírttá a nagy tudása, öreg korában is megőrizte ifjúságának tüzét és üde fogékonyságát.

A másik ember, aki kéziratban ismerte meg a Pogányokat, Fadrusz János volt. Neki munkaköziben, fejeze-

tenként, olvastam fel. Ő mint közönség is megmaradt szobrásznak, valósággal a két hatalmas markába ragadta a regény egyes alakjait, az ő szavaitól plasztikus formát nyertek és megteltek tüzes élettel.

Ő, mint említettem, akkoriban dolgozott Erzsébet királyné szoborpályázatán és az Árpádházi szentek, akiket emlékművén ábrázolni kívánt, visszakalauzolták fantáziáját a Pogányok korába.

Mesém végén Seruzád, a pusztai asszony, lovával a Kazánszoros egy parti szikláján állva, nézi kivándorló törzsének úszó tutaj flottáját. Ez a kép megragadta Fadrusz képzeletét. Fogadkozott, hogy megmintázza, bronzba önteti a lovas amazon-alakot és felállítja a Kazánszorosban.

— S honnan veszed hozzá a pénzt?

— Majd alakítunk altruista részvénytársaságot, — mondta az optimista óriásgyermek.

Hova lett azóta Fadrusz és hová a Kazánszoros!

Ezt a művészt, akiről én meg voltam győződve, hogy hamarosan fel fog lendülni az egész nagyok, a világ legelső szobrászai sorába, megölte az óriások betegsége: a gümőkór. Sok minden halt meg vele együtt, mint a Nagy Pán halálakor.

A Naphegyen levő műtermében ravatalozták fel, fehér drapériák közt, felesége nem tűrte a fekete színt. Az asszony, mindannyiunk csodálkozására, nagy lelkierővel, derűs izgalomban fogadta a gyászvendégeket, mintha ünnepre érkeztek volna. A gyászszertartás és az út a Naphegyről a Kerepesi-temetőig sokáig húzódott és mikor a halottat végre elhelyezték sírjában, már alkonyodott és halk, hideg eső kezdett permetezni. Valaki a rokonságból azt mondta a fiatal özvegynek:

— Most már menjünk haza mink is.

Fadruszné körülnézett, mintha most ébredt volna a valóságra. Soha sem fogom elfelejteni a rémületet, amely a szeméből meredt:

— Csak nem hagyjuk Jánost egyedül?

*

1904 nyarán, remek vitorlás időben, két budapesti jóbarátom társaságában a dalmát szigetek közt cirkáltam. Egy nap megtörtént, hogy a Múló-világítótoronyból, amely a tengerből kinyúló magányos sziklán ágaskodik, zászlójeleket adtak. Nem akartam magamra venni, de bárka közeledett, a bárka orrán ember állott, aki valami papírt lobogtatott olyan arccal, mintha számlát akarna kézbesíteni.

Mielőtt még sejtettem volna, mi van a papíron, már undorodtam tőle, mert úgy éreztem, áttörte a magányom varázskörét. Olyan az, mint mikor a forró, színes álomba belekukorékol a nyirkos, szürke reggel.

Levél volt, belőle kilépett báró Podmaniczky Frigyesnek, a szabadelvű párt elnökének, hosszú, alakja, melyet a Borsszem Jankó rajzolója szabályos sakkockákra szokott osztani. Az elnök tudtomra adta, hogy a pécskai választókerület, képviselő jenek elhalálozása következtében, megüresedett, Pécskán időközi választás lesz és a párt, valamint a választókerület polgársága, engem óhajt fölléptetni. Siessek haladéktalanul Budapestre, ahol kellő útbaigazítással fognak ellátni, hogy aztán megkezdhessem diadalutamat a kerületben.

Soha még képviselő halálát olyan őszintén meg nem gyászoltam, mint szegény Vásárhelyiét. Podmaniczky

levele egyenesen felbőszített. Kimondhatatlanul jól éreztem magamat a két vendégemmel és képtelennek tetszett az ötlet, hogy őket és az Adriát most hirtelen cserbenhagyjam. Verseci balesetem óta feléje sem néztem többé a pártkörnek, nem is tekintettem magamat tagnak. (Tagdíjat legalább nem fizettem.)

Annyit tudtam csak a magyar politikáról, hogy még egyre folyik az obstrukció, amely a törvényhozás förtelmes betegségévé lett, mint némely emberé az alkohol. Miután Bánffy és Széll kormánya belebukott, a király habozott Khuen-Héderváryt nevezzem ki, vagy Tisza Istvánt. Az ellenzék mind a kettőt csattogó fogakkal várta, mert mind a kettőnek az volt a híre, hogy erélyes ember. Megjegyzendő: a baloldalon jól tudták, hogy az örökös obstrukció rettenetes kárára van az országnak, sajnálták is a szegény hazát, de meg voltak róla győződve, hogy a bekövetkező bajokért nem őket terheli a felelősség, hanem a koronát. Adja meg a magyar vezényszót, esetleg a külön vámterületet, vagy legalább az önálló nemzeti bankot, és nem lesz többé obstrukció.

Hol Héderváry, hol Tisza jelöltsége volt előtérben. Tisza kifejtette a szabadelvű pártban, hogyan kívánja megszüntetni az obstrukciót és attól, amit elmondott, úgy megijedtek a mamelukok, hogy szanaszét szaladtak és nem akartak többet hallani sem az obstrukcióról, sem Tisza Istvánról. Tisza ugyanis azt a benyomást tette a pártra, hogy a krónikussá lett obstrukciót minden eszközzel, szükség esetén erőszakkal is ki fogja irtani. Miután azonban Khuen-Hédervárynak, „az új Jellasichnak” is nehézségei támadtak a kormányalakítás körül, mégis Tiszának adott megbízást a felség.

Az új miniszterelnök, mielőtt döntő rohamra indult, összegyűjtötte személyes híveit és engem azért kívánt mandátumhoz juttatni, mert a hívei közé számított. Én pedig csak véletlenül lettem a „Tisza-klikk” tagja. A képviselők közül érthető okokból leginkább Mikszáth Kálmánhoz vonzódtam, tulajdonképpen az ő kedvéért jártam Tisza István barátainak társaságába, de ott aztán olyan jól éreztem magamat, hogy akkor is megmaradtam, mikor Mikszáth már megint másfelé kalandozott.

Most tehát Tisza István lép az arénába, hogy fölvegye a küzdelmet a megvadult bikával. Nekem azonban semmi kedvem, hogy banderilleros legyek mellette.

A szebenikói postán feladtam a táviratomat. Hogy én siemmi körülmények közt nem kívánok fellépni. Azzal sietve tovább hajóztam, de bizony az adriai nap már nem tűzött olyan édesen és engem balsejtelmek üldöztek.

Incoronata szigete mögé vettem be magamat. A teljesen lakatlan sziget nyugati partján sziklaszirtekkel szegélyezett csatorna húzódik végig, melyet mink, álomszerű elhagyottsága és a sziklák kalandos alakja miatt, Marseeatornának neveztük el. Hajónak nincs keresnivalója ebben a kristály-vadonban, csak elvétve vetődik erre egy-egy szegény languszt-halász ütött-kopott bárkája.

Harmadnapra, mikor éppen estebédhez ültünk a fedélzet árnyékvető ponyvája alá, fehér gőzhajó pöfögött felénk. Osztrák finánc volt. Tisza. István miniszterelnök táviratát hozta: „Baráti szívességként kérem tőled, jöjj haladéktalanul Budapestre”.

Vége volt a nyárnak! Fájó szívvel bevitorláztam Szebenikóba. kifizettem a legényeket, intézkedtem, hogy a hajót téli szállására vigyék, csomagoltam és az első Lloyd-gőzössel Fiúméba siettem. Nem lehetett egyébét ten-

nem, mert hiába hiteted el magaddal, hogy a magad ura vagy, amíg emberek közt élsz, a függetlenséged! csak vágyálom.

A budapesti Lloydklubban tudtomra adták, hogy Pécskán minden a legszebb rendben van, a választóközönség epedve vár, tekintettel a polgárság nagy lelkesedésére biztosra vehető, hogy egyhangú választás lesz. Szerénykedtem, hogy nem bízom magamban, soha nem volt még dolgom magyar gazdákkal, én csak svábokra vagyok belőve, — a nagyfejűek megnyugtattak, majd adnak mellém két úri körtest, azok nagyszerűen tudnak beszélni a nép nyelvén. Pécska úgy fog táncolni, ahogyan ők dirigálnak.

Mire a kerületbe érkeztem, megtudtam, hogy ott egyáltalán nincs Herczeg-párt, van azonban már két jelölt, egy függetlenségi és egy román nemzetiségi, azok hetek óta gyúrják a polgártársakat. Az embereket szemmel láthatóan váratlanul érte, hogy én is föl akarok ott lépni. Ez a kerület arról volt nevezetes, hogy nem volt benne egyetlen ember sem, aki elmondhatta volna magáról,hogy akárcsak két-három szavazatot tud szállítani. Ahány szavazat, annyi fej. A pártot magának a jelöltnek kell kitalpalnia, ami többszáz látogatással jár, és ha az ember egyszer belekezdett, akkor, ne adj Isten, hogy valamirevaló embert kifelejtsen, mert abból sértés és vérbosszú lesz. Megérkezett a központiból a két úri kortes, aki olyan nagyszerűen tudott beszélni a nép nyelvén. Népszínműből megszökött alakok voltak, zamatosán parasztos kiszólásaikkal *és* kínos humorukkal olyan közundort keltettek, hogy könyörögtem nekik, ha Istent ismernek, menjenek vissza oda, ahonnan jöttek. Magamnak kellett kezembe vennem a korteshad járat vezetését.

A szabadelvű eszme első jelentős hódítása Mariska kisasszony volt. Házvezetőnője volt egy előkelő öreg úrnak, aki hivatásainál fogva agglegény maradt A szóbanforgó öregúr atyjafia volt a 48-as ellenjelöltnek és díszebédet adott Bartha Miklós tiszteletére, mikor az a függetlenségi zászló védelmére Pécskára sietett. Mariska kisasszonyt, bár egyébként elnökölni szokott a gazdája asztalánál, a díszebéd alkalmával a konyhába száműzték, ami annyira felháborította, hogy aznap délután, már az én választási jelvényemmel a keblén kocsikázott. Mely alkalommal a parádés kocsis kalapja és a két ló füle mellett is egy-egy Herczeg-toll virított. (Mert Mariskát hintón járatta a munkaadója.)

Rákövetkező napon a főbíróné, aki híres szép asszony és verseci születésű volt, délutáni teára hívta Mariska kisasszonyt. Harmadnapra Mariska kenyéradója belépett a pártomba, részt vett a pártlakomákon és azontúl nagy odaadással korteskedett az atyjafia ellen.

Kényelmetlen dolog volt, hogy a kerület székhelye, Magyarpócska, száz százalékig Kossuth-párti volt. Programmbeszédemet csupa zöldtollas polgár (ott ez volt a függetlenségi szín) hallgatta végig. De tisztességtudóan meghallgatták. Előzetesen megkérdeztem, kívánnak-e hallani, igen vagy nem, amire egy öreg gazda így felelt: — Meghallgatjuk az urat, mert magyar író, ha csak kormánypárti volna, nem hallgatnék meg.

Miközben a nagy kocsma termeiben beszéltem, kivágódott az ajtó és egy öles magyar jelent meg a bejárattan, araszos zöld tollal a pörge kalapja mellett.

— A templom elé jöjjön az úr, ha van mersze! — kiáltotta indulatosan.

A függetlenségi jelöltek a Templom-téren szoktak

szónokolni, nekem azonban csakugyan nem volt merszem, hogy odakünn magamra csődítsem a füttyben és kődobásban egyaránt járatos felelőtlen elemeket.

A támadást úgy próbáltam kivédeni, hogy megkérdeztem, mii a neve a közbeszóló polgártársnak? K. Sándor! „Nos, K. uram, ezek az urak az én kedvemért jöttek ide, majd ha végeztem velük, akkor kimegyek magával a templom elé. Addig várjon az ajtóban."

Tovább szónokoltam a kerület jogos kívánságairól, de öt perc múlva megkérdeztem, itt van e még K. uram? Megnyugtattak, itt van. Mikor másodszor is kérdeztem, mindenki vigyorgott. Most már alig várták, hogy szóbahozzam K.-t. Azért a szerény kis mulatságért, amit nekik ezzel szereztem, a polgárok elárulták az elvtársukat. A negyedik kérdésemet már be sem várta K., megvetően legyintett a kezével és ellépett. Menekült az elől a veszedelem elől, hogy figura legyen belőle.

Miután végeztem, az összes negyvennyolcasok kíséretében kivonultam a szemben levő templom elé és miként a régi német császárkoronázásokon kérdezni szokták: „Ist kein Dalberg da?" — K. Sándor nevét kiáltottam. Már hazament. Akkor hát mondják meg neki, hogy én itt voltam a templom előtt, de aki nem jött el, az K. Sándor volt!

Ez azonban csak erkölcsi győzelem volt, egyébként egyetlen szavazatot sem sikerült kapnom a pécskai szélbaliak közül. Nem akadt köztük „áruló." Be kell vallanom, nékem imponált ennek a népnek a rendületlen elvhűsége.

Másnap az ellenjelölt mondta el a programmbeszédét, szélbali emberhez illően Isten szabad ege alatt, a Templom-téren. Én a főbírói lak zsalugáterei mögül hallgat-

tarn. Utána Bartha Miklós beszélt. Miközben szónokolt, egy távolabb álló fehérnép elvihogta magát és Bartha ekkor így szólt: — „Nevettek pécskai asszonyok, nevettek? Hát ha megválasztják Herczeg Ferencet, bizony mondom sírni fogtok!”

Úgy találtam, túlbecsül engem.

A kerület kulcsa Glogovác volt, egy szép és vagyonos sváb község, melyet Vaja Antal nevű jegyzője példás rendben tartott. Glogovác egészen mellém állott. Programmbeszédemben egy szónoki képpel éltem, amely igen mély hatást tett, éppen ezért kezdő politikusok rendelkezésére bocsátom. Rámutattam egy kaszapengére, mely falusi szokás szerint kivicsorgott egy parasztház padlásablakán és azt mondtam: „A jó paraszt legyen olyan, mint a jó kasza: kemény a munkában, fényes a becsületében és éles a jogai megvédésében.” — Úgylátszik ezzel beletaláltam a sváb észjárásba, mert esztendők múlva is mint nagyon szép dolgot emlegették és idézgették.

Beszédem végén kilépett az öreg esperes úr a templomiból és megáldott minket, mire mindenki térde ereszkedett.

A glogováciak leginkább káposztatermelésből tollasodtak meg és arról voltak nevezetesek, hogy olyan alakú kalapot viseltek, mint sehol másutt az országban. Magas csonkakúp volt, elől tenyérnyi nagy acélcsattal. Ezeket külön nekik gyártották. Ha az aradi hetivásáron ilyen kalapokkal találkoztam és megkérdeztem a viselőjüket, mi újság Glogovácon, mindig örvendezték és csodálkoztak, hogy megismertem őket.

Községeim között volt Szemlak is, amelynek elég vegyes volt a lakossága, amennyiben magyarok, németek, románok és csehek laktak a faluban. A csehek már elfe-

lejtették a cseh nyelvet, a magyart azonban még nem tanulták meg. Több cseh ház oromfalát kehely ékesítette, alkalmasint valami huszita emlélq lehetett, bár ők maguk már becsületes luteránusok voltak.

Mikor több kocsi kíséretében kihajtattam Szemlakra, feleúton lovasember jött szembe, levelet hozott a jegyzőtől, hogy forduljunk vissza, mert a népet annyira felizgatták, hogy biztosan vérontás lesz a programmbeszédből. (Így festett az egyhangú választás, melyet a központ kilátásba helyezett!) Később kitűnt, hogy a jegyző tanácsa okos volt, megfogadni azonban bolondság lett volna, mert ha híre megy a vármegyében, hogy megijedtem és megszaladtam, akkor aztán igazán vége a becsületnek.

Ezer, a dühtől eltorzult arcú ember fogadott. Fustélyokkal hadonásztak és pokoli módon ordítoztak. Úgylátszik, a szemlaki négy nemzetiség testvéri egyetértésben arra készült, hogy agyonverjen minket. Nyilvánvaló volt, hogy erre az alkalomra fölpálinkáztatták őket. Az első kocsi bakján egy kortesem ült, választási zászlóval a kezében. Valaki a szemlakiak közül kitépte a kezéből, mire a zászlótartó leugrott és kétszer nyakonütötte a merénylőt. A pofonoknak meglepően jó hatásuk volt, az emberek nem haragudtak meg, inkább tetszett a gyors és határozott intézkedés.

Sikerült valahogyan, elvergődnünk a községházáig, ahol két csendőr vett bennünket pártfogásába. Megpróbáltam, hogy beszéljek a sokasághoz, mely fenyegető ordítozással hullámzott a nyomunkba, de olyan vad lárma volt, hogy magam sem értettem a szavamat. Pedig örök időkre gyászmagyar leszek Szemlakon, ha el kell vonulnom, anélkül, hogy elmondanám a beszédemet. Néhány jól öltözött gazda állott egy csoportban, egyenesen hozzájuk

mentem és megkérdeztem, nem szégyenük-e, hogy községükben ilyen gyalázatosain bánnak a vendéggel? A polgárok csakugyan csitítani kezdték a népet és én valahogyan túladhattam rövidre fogott beszédemen.

Szavazáskor a három jelölt közül egyik sem kapta meg az abszolút többséget. A roman kiesett, köztem és a függetlenségi között kiírták a pótválasztást, mivel azonban biztos volt, hogy a felszabadult románok hozzám fognak csatlakozni, ellenjelöltem lemondott a harc folytatásáról, inkább elment a velencei Lidóra, amiért én őt őszintén irigyeltem.

A románok már a választás ellőtt azzal a különös kéréssel fordultak hozzám, eszközöljem ki a román nemzeti komiténál, hogy léptesse vissza a nemzetiségi jelöltet, akinek különben sincsenek komoly kilátásai, — ők szeretnének reám szavazni, de ha nemzetiségi jelölt lesz, akikor ezt „természetesen” nem tehetik. Nem tudom, hogyan volt másutt, de a pécskai kerületben úgy a negyvennyolcasok, mint a román nemzetiségiek összehasonlíthatatlanul nagyobb terrort voltak képesek kifejteni, mint a kormánypárt. A románokat a pópáik vezették, náluk a párthűség vallási kérdés volt; a függetlenségieknél pedig életkérdés, a pécsfcai gazdák közül többen is mondták nekem négyszemközt: „Mennénk az úrral, de nem mehetünk, a fiatalok agyonvernek, vagy felgyújtják a házunkat”.

Az ópécskai románok különben szorgalmas és vagyonos gazdák voltak. Kék posztóban jártak, csizmát viseltek és külsejükben csak annyiban különböztek a magyaroktól, hogy válligérő hosszú hajuk volt Sok jó magyar név volt köztük, ha a választók jegyzékében böngésztem, a Mihályi, Szombati, Szatmári névnek már az én fülemben is román hangzása volt. A magyarpécskai Kossuth-

párti magyarok közt pedig sok volt az ics-vics-csel végződő szláv név. Nem tudom, miféle furcsa népesedési mozgalmak folytak le itt, A pécskai magyarok egyébként a legtakarékosabb és legszorgalmasabb nép voltak, amelyről valaha is hallottam, nemcsak a románok, de a svábok lába alól is, kihúzták a földet.

A választás után első utam Szemlakra vitt. Megtudtam ugyanis, hogy az ottani magyarok is a román nemzetiségi jelöltre szavaztak és izgatott, mi vadíthatta meg annyira ezt a népet. Ezúttal, hogy túl voltunk már a választási izgalmakon, tisztességtudóan fogadtak. A magyar parasztnak kétféle arca van, egy választási és egy hétköznapi és az utóbbi százszor rokonszenvesebb az előbbinél.

A községházán megtudtam mindent, amit tudni akartam. Szemlak községet alapítványi uradalmi földek szoros gyűrűje vette körül, a földeket mindig nagybérlőknek adták, a népnek nem volt miből élnie, a fiatalság kénytelen volt Amerikába vándorolni. .Megjegyzendő: a nagybérlők részben függetlenségi emberek voltak, tehát *nem politikai okból* kedveztek nekik.

A szemlakiak leghőbb vágya volt, hogy részt kapjanak a bérletekből. Budapesten azonban „elv” volt, hogy a földeket csak nagybérlőknek lehet adni. Elmúlt télen megjelent a faluban Gy. Gy. függetlenségi ügyvéd-képviselő, gyűlésre hívta a gazdákat és kijelentette, hogy megszerzi nekik a bérletet. Írásbeli szerződést is csinált velük, 6000 korona előleget kötött ki magának és a, bérlet minden holdja után évi egy-egy koronát. Az előleget házról-házra járva, szakajtókban gyűjtötte össze az elöljáróság. A képviselő úr szilszkingalléros bundájában a községházán ült és számolta az ezüst koronákat és húsza-

sokat, amiket a szakajtókból eléje öntöttek. Miután végre nagynehezen összegyűlt a 6000 korona, a képviselő úr úti-táskájába söpörte és úgy elment, hogy azóta se látták többet. Levelekre nem válaszolt, ha pedig utána mentek Budapestre és el akarták csípni: eloszlott, mint a buborék. A szemlakiak ebből az esetből azt a tanulságot vonták le, hogy minden „úr” gazember. Ami a gazembert illeti, igazuk volt, csak abban tévedtek, hogy általánosították.

Elbámultam, a hitványsága mellett milyen feneketlenül könnyelmű az én „tisztelt képviselőtársam”, a törvény szerint ugyanis az alapítványi földbérleteknél való közbenjárás még az esetben is összeférhetetlen a képviselői állással, ha nem „tiszteletdíj” fejében, hanem ingyen végzik. És hogy erről még sajátkezű írást is ad!

Budapesten természetesen az lett első dolgom, hogy megtettem az összeférhetetlenségi feljelentést Gy. Gy. ellen. A függetlenségi párt egyik előkelősége, akinek uradalma Szemlak közelében volt, tudott az esetről és a lényét jellemző hevességgel követelte, hogy siettessem az eljárási. Azt mondta: tisztességes embereket nem szabad abba a helyzetbe hoznunk, hogy ilyen emberrel *egy* képviselőházi padban üljenek! — A feljelentéshez szükséges okiratok beszerzése és az aláírások hitelesítése több napig tartott, ami szerfölött idegesítette a szóban levő előkelőséget, láthatóan attól félt, hogy Gy. Gy. barátai le találnak engem venni a lábamról.

A feljelentés megtörtént, tárgyalásra azonban nem került az eset, közbejött a Perczel-féle zsebkendőszavazás, utána házfeloszlatás, majd új választás és Gy. Gy. ekkor *nem* jött vissza a Házba.

A koalíciós választások alkalmával megint mandátumhoz jutott és ekkor a Háziban ott ült egy padban a fenntebb említett függetlenségi előkelőséggel, aki időközben az ellenzék legharciasabb és legdemokratább szárnyának vezére lett. Most már megbékült avval a gondolattal, hogy Gy. Gy. úrral egy padban üljön.

A nyilvánosság előtt még egyszer szóbakerült a szemlaki eset, ezúttal lovagias ügy alakjában. Az történt ugyanis, hogy Farkas Pál képviselő, Tisza István személyes híve, egyik viharos; ülésen összeszólalkozott Gy. Gy. úrral, minek következtében az utóbbi lovagias elégtételt kért Abban az időben már nem sokat tartottam azokról a különös ceremóniákról, melyeket nálunk a lovagias eljárás gyűjtőneve alá szokásos foglalni, de azt a majomkomédiát, hogy a szemlaki parasztok fosztogatója mint lovag álljon a nyilvánosság elé, mégis elviselhetetlennek találtam. Figyelmeztettem Farkas párbaj segédeit, hogy tagadják meg az elégtételt és vigyék az ügyet becsületbíróság elé. Az én régi feljelentésem a hiteles bizonyítékokkal együtt a Ház irattárában feküdt, az egész eset annyira egyszerű és világos volt, hogy meggyőződésem szerint az eljárásnak feltétlenül Gy. Gy. megbélyegzésével kellett végződnie.

Gy. Gy segédei azonban ügyesebbek voltak, mint Farkaséi. Hamarosan úgy elcsavarták a kérdést, hogy a több ízben említett függetlenségi előkelőség és pártvezér kihallgatása került a becsületbírósági eljárás központjába. A pártvezér, aki annak idején, olyan vehemensül követelte a népfosztogató erkölcsi kivégzését, úgy vallott, hogy az esetről ő nem tud, Gy. Gy. urat pedig kifogástalan gentlemannek tartja. Mivel Farkas Pál egyébként is unta már a huzavonát, meglett a párbaj. És Gy. Gy. mint

chevalier sans peur et sans reproche lépett ki a vívóteremből.

Úgy éreztem, a történtek után jogom van hozzá, hogy a pártvezért szakasztott olyan kifogástalan gentlemannek tekintsem, mint ő Gy. Gy. urat.

Földteszem, a szíves olvasó kedveli a happy end story-kat, azért elmondom, hogyan kapták meg végül a szemlaki gazdák mégis az alapítványi uradalmi bérleteket.

Említettem, hogy Budapesten illetékes körök ahhoz az „elvhez" ragaszkodtak, a földeket csak nagybérlőknek szabad kiadni. Mikor azonban a világháború kitörése után újból lejárt a bérlet, elhatároztam, hogy most már, törik-szakad, de megszerzem a földeket a parasztoknak. A földműves nép akkoriban olyan nagyszerűen viselkedett a harctéren, elképzelhetetlen volt, hogy akad valaki az országban, aki szembe mert helyezkedni a tervemmel. Annál inkább hihettem ezt, mert a nagybérlők harctéri bravúrjairól nem sokat hallottunk.

Beszéltem Tisza miniszterelnökkel és ő maga is úgy vélekedett, a bérletbe föltétlenül a parasztokat kell beültetni. Én akkoriban állandóan egy ívvel a zsebemben jártam, az íven szemlaki gazdák Amerikába kivándorolt fiaik számára jegyezték az egész bérletet. A bérlet a visszatelepítés eszközei lett volna.

Mindenek előtt elmentem a kultuszminisztériumba, hogy megtudjam, mikor lesz a szemlaki árverés. A törvény ebben az esetben megköveteli a nyilvános árverést. Majd elszédültem nagy meglepetésemben, mikor megtudtam, hogy „tekintettel a háború által teremtett rendkívüli helyzetre", ezúttal eltekintettek az árveréstől, a bérletet

hat évre már ki is adták, persze megint az eddigi nagybérlőknek.

Siettem Tiszához és elmondtam, mi történt. A miniszterelnök az én jelenlétemben telefonált az illetékes hatóságnak, száraz és éles hangon megmondta, hogy a szemlaki bérlet dolgában ő minden körülmények közt ragaszkodik a törvényes formák megtartásához, a nagybérlőkkel kötött szerződést törvénytelennek és érvénytelennek tekinti, ki kell tehát írni a nyilvános árverést és a földeket a legtöbbet ígérőnek oda kell adni.

Mikor eltávoztam a miniszterelnökségről, a sikló vasúton V. úrral találkoztam, a szemlaki bérlőtársaság egyik tagjával. Igen eszes és rokonszenves úr volt, nekem egyébként lelkes kortesem. Azt mondta, férjes leánya kedvéért Budapestre költözött, nem akar már gazdálkodni, ki is lépett a konzorciumból, ő tehát semleges nézője a szemlaki ügynek. Később így szólt:

— Mint régi tisztelője, adok önnek egy jótanácsot. Ne ártsa bele magát ebbe a dologba, mert sok keserűsége lesz, végül pedig kudarcot fog vallani.

— Kudarcot? Éppen most biztosítottam magamnak a miniszterelnök támogatását.

Óriási meglepetésemre azt mondta V. úr:

— A földeket mégis a nagybérlők fogják kapni!

Most már aztán igazán kíváncsi lettem!

Mivel a miniszterelnök követelte, hamarosan kiírták és meg is tartották a nyilvános árverést. Úgy emlékszem, a nagybérlők és a parasztok árajánlata úgy aranylott egymáshoz, mint 26 a 60-hoz. A gazdák megkapták a bérletet, én pedig meghívtam a küldötteiket egyik pincevendéglőbei győzelmi torra. Széles jó kedvünk volt, a szemlakiak

áradoztak a hálától, én pedig nem győztem eleget szerénykedni.

Még aznap délután hihetetlen fordulat történt a szemlaki ügyben. Az alapítványi uradalmak felügyelő bizottsága ugyanis ülést tartott, megsemmisítette az árverést és utasította az illetékes hatóságot, kösse meg hat évre a szerződést a nagybérlőkkel. A bizottság elnöke a bíboros hercegprímás volt, egyik előkelő tagja Esterházy Miklós herceg, előadója pedig Almásy László, a képviselőház későbbi elnöke. Mire én hírét vettem a dolognak, a minisztérium már megkötötte a szerződést a nagybérlőkkel, 26-os alapon.

Nyilvánvaló, hogy sem a miniszter, sem a hercegprímas nem voltak személyük szerint érdekelve az ügyben, de az is bizonyos, hogy itt valami fölényes ravaszságú intellektus volt munkában, amely — ki tudja, miféle logikával! — föl tudta sorakoztatni ezeket a nagyurakat a szegény parasztok ellen.

A pártkörbe mentem és az utcán találkoztam a miniszterelnökkel, aki esténkint gyalogszerrel szokta megtenni az utat.

— A pártkörbe mégy? — kérdezte.

— Igen, be akarom jelenteni a kilépésemet. Mert az után, ami a választóimmal történt, nem maradhatok a pariiban .

Elmondtam neki, mi dühít. Abban reménykedtem, méregbe tudom hozni őt is, de hidegen és némán hallgatta a kifakadásaimat. Végül azt mondta:

— Várj holnap estiig, addig rendbe jön a *dolog.*

Rendbe is jött. A bérletet egyszerűen elvették a nagybérlőktől és odaadták a parasztoknak. A felügyelő bizottság véleményét senki sem kérdezte. Nem tudom, volt-e

abban törvénysértés, de ha volt: a rám eső részt örömmel veszem a lelkemre.

V. barátom, mikor újból találkoztam vele, elismerően mondta:

— Gratulálok! Ezt nem hittem volna!

Rendes körülmények közt kudarcot is vallottam volna. Sikeres eljárásomnak olyan föltételei voltak, amelyek legkevésbbé sem voltak rendeseknek nevezhetők. Az első feltétel az volt, hogy a miniszterelnök kivételesen élesszemű és erősakaratú férfi volt, a második, hogy én a nap minden szakában hozzá tudtam férkőzni. Ha ezek közül egyik hiányzik, akkor a szemlakiak sohasem kapják meg a bérletet.

Szemlak hálája.

Szemlakról küldöttség érkezett Budapestre, azzal a megbízással, hogy festessék meg az arcképemet a község tanácsszobája számára. Utasításban kapták, hogy kérdezzenek meg engem, melyik budapesti képíróval óhajtom magamat lefestetni.

Ez azonban nem volt olyan egyszerű dolog, mert elgondolni is kínos volt, mi történne a szemlaki, kupaktanácsbam, ha megtudnák, mennyit szokás egy tisztességes arcképért fizetni. Árulást követtem el a magyar képművészeten és azt mondtam az embereknek, sokkal jobb lesz egy szépen színezett fénykép. Ezt rögtön belátták, sőt engem kértek meg, szerezzek nekik ilyen fotót, Meg is szereztem, keretbe foglaltattam és elküldtem Szemlakra.

Szemlak hálája nékem hatvan jó koronámba került.

*

Mindezideig nem vonzott túlságosan a politika. Tagja voltam a szabadelvű pártnak, de lelki közösséget álig éreztem vele, különösen azt a szellemet nem bírtam, melyet akkor merkantilista szellemnek neveztek. Kezdettől fogva az újságíró rosszmájú semlegességével néztem a politikát és a politikusokat. A most kezdődő országgyűlési ciklus folyamán azonban, ha nem is lelkes szabadelvű, de Tisza István híve lettem.

Azok közül, akik megtiszteltek azzal, hogy érdeklődtek a viselt dolgaim iránt, többen úgy vélekedtek, hogy engem a Tisza iránt érzett személyes ragaszkodásom sodort bele a politikába. A dolog azonban nem olyan egyszerű, sőt a dolog tulajdonképpen fordítva áll: inkább a politikai meggyőződésem tett engem Tisza hívévé.

Ő benne láttam az egyetlen államférfit, aki teljes nagyságában ismerte és átérezte a nemzetet fenyegető veszedelmet és aki egész exisztenciája latba vetésével kész volt azzal szembe szállani. (Elődei a miniszterelnöki székben inkább a hatalmukat fenyegető veszedelmeket ismerték fel.) Hogy ez a megállapításom nem utólagos bölcsesség, azt újságcikkeim özöne igazolja. És mivel legőszintébb megnyilatkozási formám mégis csak a költészet, utalok két színművemre, Bizáncra és Árva László királyra, ezekben kifejezést nyertek azok a balsejtelmeim, melyekkel a jövőbe tekintettem.

Ha nem is Tisza kedvéért lettem politikus, a szabadelvű párt tagja az ő kedvéért maradtam. Ha ő nincs, akkor alkalmasint pártonkívüli hatvanhetes leszek. Amióta politikailag gondolkoztam, a 67-es kiegyezés híve voltam, mert meg voltam arról győződve, hogy a kiegyezés a legnagyobb szerencse, mely a nemzetet Mohács óta érte. Csak úgy jöhetett létre, hogy lángeszű magyar állam-

férfiak állottak szemben a bécsi középszerűségekkel és hogy Erzsébet királyné, Ferenc József úr bálványozott Sziszi je, szívvel-lélekkel a magyar nemzet oldalán állott. A kiegyezés egy nagyhatalom és szövetségeseinek védelme alá helyezte a magyar nemzeti törekvéseket. Ez volt a maximuma annak, amit a magyarság egyáltalában remélhetett.

Nagyon természetes, hogy a teljes magyar államiság, főleg a nemzeti hadsereg, nekem is szívügyem lett volna, de tisztában voltam azzal, hogy az adott viszonyok közt nem valósítható meg. Nem, mert a dinasztia, nemkülönben egész Ausztria, Horvátország és a magyar nemzetiségek nagyrésze, ellenezték volna. A nemzet valódi erőforrásai nem voltak arányban az aspirációival.

1908 óta, amióta a nyugati nagyhatalmaknak Bosznia annexió jávai szemben tanúsított magatartása nyilvánvalóvá tette, hogy az európai államok két ellenséges csoportra szakadtak: a balkániak, első sorban a szerbek, úton-útfélen hirdették, hogy Törökország után a másik „beteg ember”, Ausztria/Magyarország, kerül a műtőasztalra. A Karagyorgyevicsek, miután elfoglalták Szerbia vérrel beszennyezett trónját, Ausztria-Magyarország széttrobbantásában keresték a maguk létjogosultságát. Semmi sem volt fontosabb, mint a monarchia katonai erejének gyarapítása és modern fölszerelése, de a magyar törvényhozás tizenhat esztendeig az obstrukció fertőjében hentergett.

Tisza Istvánban én megláttam a hibákat is. A kelleténél merevebb volt, hiányzott belőle a diplomáciai ruganyosság. De prófétai előrelátás, titáni erő, határtalan áldozatkészség és semmitől vissza nem riadó bátorság volt benne. Nem volt diplomata, annál több volt: született

vezér. Ki akarta harcolni a sorstól a magyarság jövőjét. A nemzet tragikuma volt, hogy nem ismerte fel.

A Tisza-eset élesen rávilágított azokra a nemzeti hibákra, melyek évszázadok folyamán újra meg újra megállították és visszavetették a magyarságot a fejlődés és emelkedés útján. Tisza megvetette a cifra frázisokat és kimondta a legkínosabb igazságokat is, nem kertelt és nem hízelgett a nemzeti hiúságnak, sokan ezért rideg és szárazszívű embernek tartották. Emlékszem egész csapat szószátyár képviselőre, akiknek a neve azóta elmerült a felejtés éjszakájában. Szellem és erkölcs dolgában mélyen az átlag alatt maradtak, mivel azonban a szájuk állandóan tele volt hazafias frázisokkal, a maguk idejében híres és ünnepelt politikusok voltak és megengedhették maguknak azt, hogy pálcát törjenek Tisza hazafisága és politikai rátermettsége fölött, — a magyar közvélemény pedig tapsolt nekik.

Minket, a sokat szapult Tisza-gárda tagjait, azzal gyanúsítottak, hogy különböző homályos természetű előnyök reményében, vagy legjobb esetben is szolgalelkűségből, ragaszkodunk a Bécsnek tetsző politikához. Csak én tudom, hogy magyar író létemre milyen nagy erkölcsi árat fizettem a meggyőződésemért, mikor másfél évtizeden át szemben állottam minden népszerű politikai áramlattal.

1891-ben lettem a Petőfi-Társaság, 1893-ban a Kisfaludy-Társaság, 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Komócsy József után Bartók Lajost, az ő halála után engem választott a Petőfi-Társaság ügyvezető alelnökévé. Az elnök, Jókai Mór, eljött a beiktatásomra és olyan köl-

tői beszéddel köszöntött, hogy ifjúkori emlékeim hatása alatt elérzékenyültem és kezet csókoltam Móric bácsinak. Ezt sokan rossz néven vették, főleg Gyulai Pál leckéztetett meg érte:

— Hallja, férfiembernek nem szokás kezet csókolni !

— Dehogynem. Az apámnak is szoktam.

— Jókai tán csak nem apja az úrnak[1]? — kérdezte mérgesen.

Nem mondtam neki, hogy Jókai igenis nevelőapja volt az én egész nemzedékemnek.

1904-ben a nagy álmodozó elment az álmok örök országába. Hazament. Reám mindig azt a benyomást tette, mintha csak látogatóba jött volna a földre. A Nemzeti Múzeum csarnokából temették és a rendezőknek fejtörést okozott az, hogy egyrészről a Feszty—Hegedűs-családot, másrészről Jókai feleségének családját úgy helyezzék el a ravatal körül, hogy ne találkozzanak egymással.

Keserűség vegyült a gyászba. Hogy a temetés mégis külsőségeiben is méltó volt a költőfejedelemhez, az leginkább egy kis pintyőkének köszönhető, amely a nyitott sír fölé hajló faágon ült és nem törődve az emberek tízezreivel, az egész gyászszertartás alatt szakadatlanul csattogtatta édes és együgyű dalát.

Jókai után én lettem a Petőfi-Társaság elnöke. Olyasmit képzeltem, hogy ilyen kitüntetést nem lehet visszautasítanom, pedig nem lett volna szabad vállalnom, mert sohasem volt világos képem az irodalmi társaságok feladatairól és hasznáról. A költő magányos lény. Az én bécsi Karl Kraus barátom írta meg valahol, hogy a költő épp olyan egyedülálló jelenség, mint a tűzhányó hegy. Mit akarhatnak egymástól a vulkánok ? Legfeljebb az a kérdés izgathatja őket, melyikük tud szebben hányni.

Mint újdonsült elnök elővettem a *Petőfi-ház* régóta lappangó tervét. A ház meglepően rövid idő alatt meglett és az főleg Ferenczi Zoltán, Endrődi Sándor és Kéry Gyula titkár érdeme volt. (Nekem ott, ahol közérdekű munkát vállaltam, mindig kedvezett a szerencse, jó munkatársakkal ajándékozott meg.)

A pénzt egy női bizottság szerezte meg, a bizottság élén gróf Apponyi Albertné állott, legbuzgóbb tagjai Jászai Mari, Benczúr Gyuláné és báró Gutmann Vilmosné voltak. Soha annyi teát nem ittam, soha annyi kezet nem csókoltam és annyi bókot nem mondtam, mint akkor.

Megvásároltuk a Bajza-utcai Feszty-házat, melynek emeletén Jókai Mór lakott egészen; a második házasságáig. Bútorokban, emléktárgyakban, képekben, kéziratokban ée könyvekben gyönyörű múzeumi anyagunk volt együtt. A tárgyak nagyrészét Kéry Gyula gyűjtötte, hihetetlen szorgalommal, lángoló szenvedéllyel és csodálatos szerencsével. Egy pálcáért, egy pipaszárért, melyet valaha Petőfi Sándor keze érintett, elutazott volna a világ végére és addig beszélt, könyörgött és ravaszkodott, míg a Bajza-utcába, nem hozhatta.

Mikor már kialakuló-félben volt a múzeum, kéretlenül is érkeztek nagyértékű ajándéktárgyak. Megkaptuk azt a szemre is gyönyörű nyomdagépet, melyen a márciusi ifjak kinyomatták az első cenzúramentes kéziratot; Benczúr Gyula — Petőfi egyetlen hiteles dagerotip képe után — megfestette az ő remek Petőfi-portréját; Emich Gusztáv a múzeumnak ajándékozta az 1851-iki (az abszolút kormány által elkobzott és megsemmisített) Petőfi-kiadás egyetlen sértetlen példányát, melyért a British Museum annakidején 20.000 forintot ajánlott; Szendrey Julia családja átadta a boldogtalan asszony kéziratait és emléktárgyait,

úgyszintén Petőfi. Zoltán szomorú hagyatékát is; a Pilvax-kávéház elküldte a márciusi ifjak márvány törzsasztalát, mikor pedig a Petőfi-ház emeletén Jókai-múzeumot rendeztünk he, a Hegedűs Sándor-család nekünk ajándékozta gazdag Jókai- és Laborfalvy Róza-gyűjteményeit, végül a magyar kormány reánk bízta Jókai dolgozószobájának egész berendezését, melyet az özvegytől szerzett meg.

Olykor furcsa és tanulságos tapasztalatokkal is gazdagodtunk. Egy előkelő műépítész, aki a budapesti társaságnak is szereplő tagja volt, felajánlotta, hogy ingyen elvégzi a Feszty-házban szükséges átalakító munkákat. Csakis az építő anyagot kell megfizetnünk. Kiszámította, hogy az építő anyag 90.000 koronába kerülne. Az átalakító munkát aztán elvégezte egy másik építész, nem ingyen, hanem polgári haszon fejében, összesen 12.000 koronát kért és kapott.

De ennél még különösebb kaland emléke is fűződött a Petőfi-házhoz! Egy műgyűjtő letétbe helyezte nálunk Petőfi-ereklye gyűjteményét. Rögtön otthon érezte magát a múzeumban, nagy energiával és hozzáértéssel bontani, építeni és átrendezni kezdett. Egy alkalommal fölemlítette, hogy az édesapja rossz szemmel nézi az ő költséges gyűjtőszenvedélyét, de bizonyára megszelídülne, ha a fia végre valami sikert tudna felmutatni. Például, ha magyar nemességet kapna. Vájjon nem lehetne ezt az öreg úr kedvéért megcsinálni!

Én akkoriban a múzeumunk gazdagítása céljából sok mindenre vállalkoztam és így elmentem gróf Andrássy Gyulához is, az akkori belügyminiszterhez és bár mint Tisza híve nem számíthattam az ő különösebb rokonszenvére, ő mégis hajlandónak mutatkozott, hogy megtegye ezt a nagy szívességet.

Egy idő múlva elterjedt a városban a hír, hogy barátunk, a műgyűjtő, magyar nemességet kapott. Megkérdeztem tőle, igaz-e, mire azt mondta, hivatalos értesítést ugyan még nem kapott, de a kormánynál már ott van az illető akta. Most már megkértem, rendezzük végleg a letétbe helyezett ereklyék dolgát, azaz bocsássa át azokat a Petőfi-ház tulajdonába. Eddig, valahányszor ez szóba került, mindig kitérően válaszolt. Nagy meglepetésemre most kereken megtagadta a kérésemet. Hosszadalmas vita kerekedett, amelynek során meggyőződtem, hogy a mi barátunk a műgyűjtők ama fanatikus fajtájához tartozik, amely egyszerűen képtelen arra, hogy megváljon egy műtárgytól, amelyet egyszer megszokott és megszeretett.

Az eset nagyon bántott. Fölkerestem Andrássy Gyulát és szégyenkezve elmondtam neki, hogyan jártunk a Petőfi-ereklyékkel. A miniszter nevetett és azt mondta: „Úgylátszik, biztosra veszi a nemességet, de még vissza lehet csinálni”. Csakugyan visszacsinálta és a magyar nemesi Almanach ma egy névvel kevesebbet tart számon.

Feszty Árpád arra vállalkozott, hogy nagy művészestélyt rendez a Petőfi-ház javára. Ettől ő, a gyakorlott ünneprendező, szép jövedelmet várt. Velencei éj a városligeti tavon — olyan még nem volt Budapesten! A tó környékét körül kellett palánkolni, gályákat és gondolákat kellett építeni, a partot díszíteni és tündéri világítással ellátni.

A rendezőbizottság minden eshetőséggel számolt, csak éppen eggyel nem: a hazai klímával. Az ünnep napján hirtelen megfordult az idő. Hideg eső permetezett, fagyos

északi szél süvöltött — június elején! A lampionok ezrei eláztak, a gondolák és virággályák pedig elhagyottan szomorkodtak a fekete tavon. Aki ránézett a tóra, annak a lelke is vacogott. Velencei éjből kamcsatkai éj lett.

A vállalkozó, aki Canale grandét csinált a városligeti tóból, kétszáz rendező közül kiválasztott engem és beperelt 26.000 korona és járulékai erejéig, bár én semmit sem rendeltem nála, sőt nem is beszéltem vele.

Az első fokú bíróság megítélte neki az egész összeget, a tábla leszállította 6000 koronára, a királyi Kúria pedig elutasította a felperest és elmarasztalta a költségekben. Nem tudom, a vállalkozó mi módon jutott aztán a pénzéhez, én azonban megmenekültem attól, hogy belevesszek a városligeti Canale grandéba.

Sőt pozitív hasznom is lett belőle. A művészestély rendezői jelvénye gyermektenyérnyi festőpaletta volt és Benczúr Gyula azzal lepett meg, hogy egy elragadó kis női aktot festett az én palettámra.

Benczúr egyike volt a legszerényebb és legjobb lelkű művészeknek. Reggeltől estig boldog elvonultságban dolgozott, az ecsetet csak akkor tette le, ha a felesége esti sétára vitte. Élete szép és szelíd alkonyába egynap betört az izgatott fiatalok lármás csapata, hogy tudtára adja az öregúrnak, az ő ideje már lejárt.

A vezetőjük Hock János volt, a macskaképű pap, akihez szózat érkezett a felhők közül, hogy reformálja meg* a magyar képzőművészetet. Másféle minősítése nem igen volt ehhez a küldetéshez. Hock, aki mindent elrontott, amit életében a kezébe vett, a reformot azzal kezdte, hogy kegyetlen hajszát indított egy tisztalelkű öreg művész ellen. Sajnos a fiatalok, akik nem képesek elhinni, hogy

holnap már ők is öregek lesznek, szilaj vadászkedvvel segédkeztek neki.

Hasonló dolog, mint Benczúrral, történt Giuseppe Verdivel is, akivel a velencei Wagner-láz idejében el akarták hitetni, hogy ő szégyenfoltja az olasz zeneművészetnek.

VII.

Hóolvadás idején én is a régi végvitézek imáját mondtam: „Zöldítsétek egek hamar a mezőket” — persze nem azért, hogy vitézi viadalokban próbáljam ki pihent fegyveremet, hanem hogy meglobogtassam az adriai szélben a Hajnal piros-fehér-piros zászlóját.

Az 1905-iki útitervemben benne volt a Korintusi-öböl. Egyszer láttam a patrasz—athéni vonat ablakából és akkor egy velem utazó görög katonatisztnek azt mondtam, szeretnék ide visszajönni, de a saját hajómon. S is mosolygott, én is, az ég azonban úgy akarta, hogy kívánságom mégis teljesüljön.

Előbb Velencébe vitorláztam. Velence annyira az Adria terméke, mint a gyöngy a kagylóé. A verőfényes adriai kultúra inkarnációja, a kék tenger szublimált lelke. Mikor először megláttam, az volt az érzésem, hogy ezt kerestem, miközben Trieszt és Kattaró között a kék vizet jártam. Ez a végső válasz mindazokra a kérdésekre, melyeket az Adria ezüstpárás messzisége fölvet. Aki fájó nosztalgiával járja a tengert, itt kielégülhet.

Amióta hajóm volt, minden esztendőben ide jöttem, hacsak egy pár napra is és azt hiszem, egyidőbem jobban el tudtam igazodni a hal- és kagylószagú csatornák és közök labirintusában, mint a pesti külvárosokban. Vannak ennek a városképnek részletei, amelyek első látásra úgy hatottak reám, mintha valamikor régen, talán egy

álom ezüst fátylán keresztül, már láttam volna őket. Feledhetetlen előttem egy parányi kis tér, melyet holdvilágnál fedeztem föl. Köröskörül a házacskák olyan ósdiak, ismerősök és mélabúsak voltak, mintha csupa meghalt nagymama laknék bennük.

Mindent szerettem Velencében, csak a lampiónos serenata-kat nem, azok a szemérmetlen nápolyi rutinjukkal és émelyítően gicses erotikájukkal meghamisítják a velencei éj hangulatát. Aki Velence igazi muzsikáját akarja hallani, az evezzen ki holdvilágos éjjel a lagúna mortába és hallgassa az útjelző cölöpökbe ütődő víz csendes csobogását.

Mint rendesen, ezúttal is sok magyar turista volt a városban, törvényes és törvénytelen nászutasok, némelyeket közülök felizgatta a hajóm magyar neve, azok sűrűn evezgettek a Hajnal körül. Harmadnap ebéd után, mikor a fedélzet árnyékvető ponyvája alatt olvasgattam, egy gondola siklott a Hajnal mellé. Hello! — kiáltotta egy ismerős hang. A pipa majd kiesett a számból, mikor megismertem Oféliát, az én norderneyi barátnőmet. Azt mondta, már reggel erre járt, a *poppe* azt magyarázta neki, ez egy magyar író hajója és ő mindjárt rám gyanakodott.

Fölmászott a fedélzetre, körüljárt a Hajnalon. Megnézte a szalont, az én fülkémet, végül benyitott a kétágyas vendégkajütbe.

— Itt ki lakik? — kérdezte.

— Maga, ha kedve van velem jönni.

— Hová!

— A korintusi öbölbe.

— Odamegy?

— Holnapután hajnalban indulok.

— Miért siet annyira?

— Hogy el ne mulasszam a holdtöltét.

— Mi van abban az öbölben?

— A Parnasszus, a Helikon, az Isztmus, Delphi és egyáltalán ott úgy rajzanak az istenek, mint ősszel a vándorfecskék.

— Irigylem magát!

— Nincs értelme irigykedni valamiért, amit az ember megszerezhet magának.

— Én szeretem, ha tisztességes nőnek tartanak.

— Én annak tartom, de ha nem tartanám annak, azt hiszi, a hajómra hívnám?

— Óriási botrány lenne, ha kitudódnék.

— Ha maga nem teszi közhírré, nem fog kitudódni.

Visszaült a gondolájába és onnan kérdezte, nem akarom-e, hogy bemutasson a társaságának? Akkor ma együtt vacsorázhatnánk. Azt mondtam, arra az esetre, ha mégis velem jönne Korintusba, jobb ha nem ismernek a barátai. Nevetett és elvonult.

Másnap a Lidón találkoztam vele. Urak és hölgyek akkor még nem fürödtek együtt, de a kötélen túl össze lehetett jönni. Amint Ofélia megszólalt, mindjárt tud tam, hogy tegnap óta másra sem gondolt, mint a korintusi öbölre.

— Igazán akarja, hogy magával menjek?

— Igazán!

— Akkor is, ha megmondom, hogy menyasszony vagyok?

— Akkor pláne.

— És hogy szeretem a vőlegényemet?

— El is várom magától. Különben hol van most a vőlegénye?

— Skóciában.

— Mit csinál ott?

— Azt hiszem vízvezetéket, mert ez a mestersége.

Később messziről megmutatta nekem a társaságát: egy német professzor volt a feleségével és sógornőjével és egy hamburgi nagykereskedő a fiával; külsejük után úgy ítéltem, nem volna nehéz velük akármit is elhitetni. Még a beteg nagynénit is bevennék.

Este Ivánfi Jenővel, a Nemzeti Színház művészével találkoztam, ő a legkönnyelműbb, legnobilisabb és legszeretereméltóbb művészek egyike volt. Azt mesélte, egyenesen Barcelonából jön, ahol Spanyolország legjobb bikaviadorát látta. Most hazamegy Budapestre, pénzt szerezni, azután visszatér Szevülába, mert húsvétkor ott szenzációs viadalok lesznek. Lángolt a lelkesedéstől, másról sem akart tudni, csak a corridáról. Én persze tudtam, hogy ha egyszer visszakerül Budapestre, megfeledkezik Szevilláról és a bikákról.

Elvitt a Capello Neroba, ahol akkoriban a legjobb Refoscot mérték, utána a Floriani elé ültünk zenét hallgatni. Éjfél után járt az idő, mikor hazakerültem a Hajnalra. A ladyroom küszöbén, mint a szállodai szobaajtó előtt, egy pár fehér női cipőt láttam. Szóval Offéliának mégis eszébe jutott, mit mondjon a társaságnak!

Reggel ötkor a Hajnal már kintjárt a nyílt tengeren. Később gargarizálást hallottam a vendégkajütből, erre megrendeltem a reggelit. Ofélia azt kérdezte az ajtón keresztül, hogyan öltözzék.

— Úgy, hogy tessék a sirályoknak és delfineknek.

Japán kimonó volt rajta, amit bőrövvel kapcsolt össze. Ha magunkban voltunk, egész úton így járt. (Utólag sajnálom, hogy az emberiség akkor még nem találta ki a

shortot, mert ha valahová, akkor vitorlás hajóra való viselet.)

Igen jó útitársnak bizonyult. Minden iránt érdeklődött, örült a tengernek, a napfénynek és a szabadságnak, nem volt finnyás, mindent megevett, amit Beppo összekotyvasztott, sőt, meg kell állapítanom, hogy bátor is volt. A teozófiából már kiábrándulhatott, legalább nem beszélt róla és így a hajóbéke nem volt veszedelemben. Egyáltalában azt tapasztaltam, hogy a nők kellemes jachtpartnerek. Férfi vendégeim hamarább megunták a nagy magányt. Mindig „csinálni" akartak valamit, ha egyebet nem, halászni vagy vadászni, legszívesebben azonban aranygombos fehér ruhában és tengerészsapkával divatos fürdőhelyen sétálni. Úgy látszik, a nő, még az elkényeztetett nagyvilági is, valahogyan még közelebb áll az anyatermészethez, őt egy naplementével, vagy egy regényes sziklacsoporttal ki lehet fizetni.

Az Adria keleti partvidékét a lakatlan Incoronata szigetnél értük el. Incoronata 25 kilométer hosszú, de egy kecske se lakik rajta. Azt hiszem nincs ivóvize. A sziget partja és a hosszú sziklasor közt elnyúló csatornában vitorlázunk; ezt házi használatra Mars-csatornának kereszteltem el. Ez a vidék reám mindig olyan nagyszabású, bús és álomszerűén idegen benyomást tett, mintha bukott angyalok lakóhelye volna. Büszke és boldogtalan szellemeké, akik a magányban nagyszerű terveket kovácsolnak és akiknek minden vállalkozása kudarccal végződik.

Alkonyatkor horgonyt vetettünk Lucifer öblében, reggelre megfürödtünk a part mellett. Kezdő vitorlás koromban, ha szélcsendbe kerültem és tűrhetetlen lett a hőség, akárhányszor fejest ugrottam a nyílt tengerbe, később azonban, miután különböző alkalmakkor emberevő cápá-

kát láttam a hajó bordái körül oldalogni, óvatosabb lettem. Igazat adtam Nicolo nostromonak, aki azt állította, hogy a tenger az tenger, kérem!

Tekintettel a Hajnal vendégére, ezúttal némi szorongással húztam el az albán partok hosszán. Ez a vidék akkor még szultáni birtok volt, tehát sehol torony vagy lámpa nem világított, a homokzátonyokat, amelyekkel teli van a víz és amelyek napról-napra változnak, egyáltalában nem jelezték, az útbaeső kis kikötők pedig annyira el voltak iszaposodva, hogy a Hajnal a mélyen járó gerincévei közel se merészkedett.

A Cap linguetta alatt — ez egy sok kilométer hosszú, magas és meredek sziklafal — csakugyan bekövetkezett az, amitől féltem: viharos éjszakánk lett, a nyugati szél ádázul erőlködött, hogy neki szorítsa a hajót a falnak. Egész éjszaka küzdöttünk, izgultunk és ravaszkodtunk, hogy távol maradhassunk az istenverte parttól, míg végül virradatkor megfordult a szél és mi megkönnyebbülten folytathattuk utunkat dél felé. A menyasszony azalatt édesdeden aludt, csak reggel érdeklődött az iránt, miért szaladgáltunk és ordítoztunk annyit a feje fölött. Nem mondtam meg neki, milyen közel voltunk ahhoz, hogy szenzációs újsághírrel lepjük meg a skóciai vőlegényt. Ne adja Isten, hogy a Hajnalhoz hasonló kis hajó bajba kerüljön ezeken a partokon; a félvad néptől semmi jót nem lehetett volna várni.

A korfui kikötőben egy pár napot akartunk tölteni. Nagyon szeretem ezt a szigetet, klímája nyáron is tavasziasan enyhe, növényzete kábítóan gazdag, az ember elhiszi, hogy ez Homérosz boldog feákjainak hazája volt. A pompás jacht-kikötőben, mely az egykori angol uralom emléke, egy úszóbójához kötöttük a Hajnalt. A kis kikötő-

nek nyáron megvan az az előnye, hogy a nap csak korán reggel tűz oda, később ráesik a régi várral koronázott hegy árnyéka. (Ezt a várat még a velencei időkben Schulemburg gróf vitézül megvédte a török ellen, a köztársaság hálából szobrot állított neki a Spianátán, amelynek fölírásán Schulemburg grófot olasz fesztelenséggel Conte Scalimborgonak nevezi.)

Meg akartam mutatni vendégemnek Erzsébet királyné nyári kastélyát, az Achilleiont, dehát ember tervez, főherceg végez: mindjárt első éjjel horgonyt vetett a tőszomszédságunkban Károly István főherceg gőzjachtja és mivel mind a művésznő, mind magam, be voltunk mutatva, felesleges magyarázatok elkerülése végett jobbnak láttuk, hogy sötét hajnalban kifeszítsük a Hajnal vászonszárnyait és csendben elszeleljünk.

A főherceg, aki annakidején a fiumei akadémiában alaposan kitanulta a mesterségét és igen jó tengerész volt, egyidőben eladni készült a hajóját és azért Londonba akarta küldeni, hátha az angol király koronázására odagyülekezett nagypénzű amerikaiak közül megveszi valaki. A vásárra úgy készítette elő a hajóját, hogy a szalonba lépcsős emelvényt és arra. arany trónszéket állított, a trón mögött az ausztriai ház címerével ékes szőnyeget feszített a falra. Azt mondta: „Ha ebbe sem harapnak bele a petróleumkirályok, akkor igazán nem tudom, mi kell nekik!” Nem hallottam, bevált-© az amerikai demokráciára alapított számítása.

A zöld Ithaka és az ezüstszürke Kefalonia között átvitorlázva, elhagytuk Missolounghit, ahol a görög szabadságharc idején lord Byron halálát lelte és ahol ma is őrzik a szívét — és befutottunk a lepantoi, vagy másképp

korintusi öbölbe. Két hétig cirkáltunk az öbölben, amely talán háromszor akkora, mint a mi Balatonunk.

A Parnasszus 2500 méter magas hegy. Színe az oxidált ezüsté, mint a görögországi hegyeké általában. A monda szerint Apollo ezen a hegyen agyonverte a Python-sárkányt és megalapította a maga szentélyét. A sárkány a sötétség, az alaktalan káosz, a barbárság; Apollo a nap és a költészet istene. A világosság legyőzte a sötétséget, a Valami a Semmit, a kultúra a vadságot. De kérdés, örökidőkre szól-e a győzelem? A világosság mindig időhöz kötött, de a sötétség örökkévaló. Ha időközönkint kialszik a fény, az undok Python rögtön, kimászik megint az alvilágból .. .

Nem is kell távcső, szabad szemmel is tisztán és élesen látni a hold krátereit és gyűrűhegyeit. Tragikus égi test. Van-e szomorúbb sors, mint kiégni és tovább bolyongni!

Ofélia Velencéből egy gyöngykagylóval kirakott mandolinát hozott, azt őzbőrzsákban őrzi. Holdtölte éjszakáján a fedélzetre hozta a hangszerét, azt mondta, megugatja a holdat, mint a falusi komondor és énekelni kezdett, olasz és spanyol népdalokat. Bizonyára a környezet volt az oka, hogy emberi énekhang soha életemben nem ragadott meg ennyire. Ha nem csalódom, a matrózok ÍK úgy voltak vele.

Fenn voltunk Delphiben. Két fehér csacsin mentünk fel. Apollo híres szentélyéből alig egy pár falrész áll még, de megmaradt a függőleges sziklafalak közé szorított, óriási

völgykatlan, amely megrendítően ünneplés és megkapóan titokzatos benyomást tesz. Meg lehet érteni, hogy itt volt Omphalos, a világ köldöke.

A sima sziklafalon ajtó: a kőbe vájt kápolnába vezet. Előtte medence, melyből állandóan csorog a víz. Csak akkor tudtam meg, hogy ez a híres kasztáliai forrás, mikor a két fehér csacsi már ivott belőle. Azután mi is követtük a példájukat.

Kirándulás Ó-Korintusba; Akrokorint romhegyének megmászása. Ez nekünk, művészeknek és íróknak, szent helyünk, mert ezen a hegycsúcson fogta el Bellerophon a Pegazust, mikor az leereszkedett a felhők közül. Szép kép: a meztelen görög ifjú sörényen ragadja a szárnyas paripát...

Mögöttünk a Helikon és a Parnasszus; balkéz felől az Isztmus, ahol Türr István tábornok lefőzte Nero császárt, mert megcsinálta azt, amivel Nero eredménytelenül próbálkozott: az isztmusi csatornát. Előttünk Szalamisz-sziget; a túlsó parton Megara és a szent Elezuis; a távoli égbolt alján, ezüst párában, mint parányi játékszer, de jól felismerhetően: az athéni Akropolisz.

Egy magyar vármegye területén féltucat hely, mely mind különböző kultúrákat, különböző hősmondákat és vallási hagyományokat, államalkotmányokat, filozófiai iskolákat és művészi stílusokat tenyésztett ki magából. Voltak itt városok, amelyeknek sohasem volt több lakójuk 20—30 ezernél és amelyeknek nevét, ezer esztendővel a pusztulásuk után, öt világrész minden gimnazistája tudja.

Mi tette tönkre Hellas csodálatosan virágzó életerejét?

Kétségtelenül a többségi elv, az a balhit, hogy két tökfilkó több, mint egy lángész.

*

Amióta kifogytunk a holdvilágból, Ofélia sürgette, menjünk haza. Azt mondta, most még úgy rendezheti a dolgát, hogy ne legyen „félreértés” a korintusi kirándulásból. Tegyem a partra egy kikötőben, ahonnan gőzhajójárat van Trieszt vagy Fiume felé. Bécsbe akar menni, ott várják.

Korfu alá érkeztünk, onnan igen jó a hajóközlekedés, és én egészen elszomorodtam, mikor Ofélia fehér pikében, harisnyával a lábán, dámának öltözve lépett ki a kajütből. A podgyászát már elkészítette.

Tehát komolyan? Egy kicsit gondolkozott, majd azt mondta, tulajdonképpen volna még annyi ideje, hogy a Hajnallal jöjjön valamelyik dalmátországi kikötőbe. Elvitorláztunk a Kattarói öböl, el Raguza mellett is. Gravozánál azonban arra kért, most már menjünk be komolyan a kikötőbe. Ez azonban nem volt olyan egyszerű dolog: a Hajnal teljes szélcsendbe került, mozdulni sem tudott.

Később kifutott a kikötőből a *Dalmatia,* egy horvát hajózási társaság maszatos kis gőzöse. Ez Fiúméba megy! Megpróbálom, hátha megáll a kedvünkért? Integettünk, a legények kórusban ordítoztak és a gőzös mellénk kanyarodott. Hogy fölvenne-e egy utast Fiúméba? Föl!

A tenger nyugodt volt, Ofélia a Hajnal födélzetéről egyenesen felmászott a gőzösre, ami láthatóan kellemes szenzációként hatott a Dalmatia néhány utasára. A két koffert utána toltuk. Mikor a gőzös csavarja megint csapkodni kezdte a vizet, Ofélia azt kiáltotta felém: Einmal und nie wieder!

Erdélyi jóbarátok hívására Kolozsvárra montera, hogy fölolvassak valami jótékony célra. Előadás után az elmaradhatatlan bankett következett, amely alkalommal a rendezőség annyira szívén viselte az én lelki integritásomat, hogy távol a szebbnél-szebb asszonyoktól, egy református és egy unitárius püspök közé ültetett. A harmadik fogás után természetesen megindult a pohárköszöntők (áradata. Nekem valamennyi közül Barcsay Domokosé tetszett legjobban. Azt mondta: „A pohárköszöntő csak két embert érdekel, azt, aki elmondja és azt, akire mondják. A többiek unják. Ezért bátorkodom indítványozni: aki fel akar valakit köszönteni, hívja ki a szomszéd szobába, ott mondja el neki, ami a szívén van, a másik mindjárt válaszolhat neki, minket azonban hagyjanak békében.”

A „fejedelem” — ez volt a becéző neve, mivel csakugyan egy rövid lejáratú erdélyi fejedelem sarjadéka volt — akkoriban országgyűlési képviselő és a Ház humoristája volt. Többen is voltak a törvényhozók között, akik erre a díszes címre pályáztak, a legtöbbjük azonban csak önmagát ismétlő, kétlábon járó adomagyűjtemény volt, termékeny szellemi humoristát a Házban csak kettőt ismertem: Barcsayt és Beöthy Algernont. ők ritkán mondtak adomát, de amit mondtak, gyakran abból lett az adoma. Ha kivételesen ismert adomát meséltek, azzal mindig adott helyzetet illusztráltak. (Én egyébként azt hiszem, ezek a céhbeli humoristák, akik senkit és semmit sem vesznek komolyan, önmagukat legkevésbbé, és akiknek föld és ég, élet és halál csak élcelődési nyersanyag: alapjában véve lelkibetegek.)

A kolozsvári társaság legérdekesebb tagja akkoriban B. báróné volt, akinek szép és elmés arcán farkasvonásokat

fedeztem fel. Csakugyan volt valami kemény és szilaj kifejezés ebben a sokat mondó arcban, de azért az csodálatosképpen mégis igen bájos és nőies volt. Abban is volt valami ordasszerű, hogy magában járt, mindig valami lelkileg meghajszoltnak benyomását tette és állandó harcban volt az emberi társadalommal. Vagyis inkább annak konvencionális hazugságaival. Ezt a harcot szikrázó szellemmel, acélkemény elszántsággal és sok keserűséggel vívta meg.

Azt mondta, hogy a kolozsvári Nemzeti Színházban el fogja játszani Ibsen Nóráját, az ő lelki rokonának szerepét, és én megígértem, hogy lejövök arra az estére.

A színjátszás az igazi nő veleszületett adománya; hogy jól játsszon egy egyébként temperamentumos és eszes nő, egyéb sem kell, mint hogy megszabaduljon a belenevelt gátlásoktól. Nem is csodálkoztam azon, mikor az Ibsen-este óriási sikerrel végződött.

Előadás után cigányest volt a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban és én húsz-harminc grófot és bárót és ugyanannyi grófnét és bárónét találtam együtt. Azt hiszem, a háború előtti Kolozsvár társadalmi szempontból Európa egyik legérdekesebb városa volt, de csak télvíz idején, mikor a vidéki szép várkastélyokból a városba gyülekezett az úri nép.

Ők annyiban különböztek a magyarországiaktól, hogy belül is magyarok voltak; mivel nagyobbrészt protestánsok voltak, a bécsi udvar nem vetette ki rájuk a hálóját és így megmaradtak nemzeti arisztokráciának. Szép és nagy temperamentumú asszonyaik voltak, akiknek párizsi eleganciáját lényüknek keleties forrósága és színessége ellenállhatatlanná tette. Az urak közt sok volt a különc-

ségre hajló, még a külsejükkel is a romantikus kor regényhőseire emlékeztettek.

Egyébként fórnak között is, nők között is feltűnően sok volt a gyönyörű emberpéldány. Nagyon rokonszenvessé tette a társalgásukat az, hogy az irodalom ismerete és szeretete kötelező volt náluk. El sem tudom képzelni, a román uralom alatt mi lett azokból a családokból, akiknek hangja, mint az elsüllyedt Atlantisz lakóié, néha nagy mélységekből szivárog fel hozzánk.

Én akkor egy kolozsvári barátommal megbeszéltem, hogy autón bejárjuk az egész „kisebb hazát”. Mivel akkoriban sok volt a dolgom, egyelőre elhalasztottuk utunkat. A rákövetkező esztendőben a barátom nem ért rá. Szóval addig halogattuk, míg Erdély el nem tűnt Magyarország térképéről és én máig sem láttam a Székelyföldet és a szász városokat.

A kolozsvári kiránduláshoz azonban még egy vidám kis emlékem fűződik. Hogy egyedül ne utazzam, magammal csaltam egy fiatal zeneszerzőt, aki akkoriban divatos alakja volt a budapesti szalonoknak. Csínos zenedarabokat írt és azokat kellemes kis énekhangjával igen hatásosan tudta előadni.

Mivel tudtam, hogy az én muzsikusom érzékeny és könnyen sértődő mimózalélek, megkértem a kolozsvári hölgyeket, foglalkozzanak vele minél többet. A grófnék csakugyan körültáborozták a zongorát és élvezettel hallgatták az én útitársam félig érzelmes, félig gúnyos dalait.

Miután visszaérkeztünk Budapestre, innen is, onnan is hallottam, mit beszél az én barátom a kolozsvári utunkból. Azt mondja: „Nekem óriási sikerem volt, de Herczeggel a kutya sem törődött!”

Évekkel később újra dolgom akadt a művésszel. Egy

napon betámolyog a lakásomra, fakó arccal, az izgalomtól szepegve. Azt mondja: „Szörnyű dolog készül ellenem» büntető ügyben idézést kaptam a rendőrségtől, biztos, hogy valaki megrágalmazott, — ha megindítják ellenem az eljárást, tönkre vagyok téve, a tanítványaim elhagynak és nincs egyéb hátra, minthogy főbe lőjjem magamat!”

Egy kék idézést tett az asztalra. Nem értettem ugyan, miért fél annyira a rendőrségtől, de megsajnáltam és elmentem Boda főkapitányhoz, akivel jó viszonyban voltam, hogy megtudjam, mit jelent tulajdonképpen a rendőrségi idézés.

Boda behívatta az előadót és az ártatlan arccal adta meg a felvilágosítást: „Zongoraszakértőre van szükségünk egy ügyben, ezért hívtuk meg a művész urat.”

*

Akkoriban feltűnő gyakran ismétlődött éjszakáimban ugyanegy álomkép. Elmondom, pszichoanalízisben jártas olvasóim talán tudnak reá kádenciát.

Esti szürkületben, közvetlenül gyertyagyújtás előtt, a pesti Belvárosban ődöngök. Az Egyetem-tér, a Kálvin-tér és a Molnár-utca között kanyargó szűk utcákban. Ez azonban nem az igazi Pest, hanem egy fantasztikusan transzponált, oroszosan intimus álom-város. Az ódon házak tetői belevesznek a kék esthomályba, a házak homlokzata erősen tagolt és nemesen rozsdavörös. Rajtam kívül egyetlen ember sem jár az álomutcákon, mintha én volnék az utolsó életben maradt budapesti lakos.

Az elhagyottság érzésével bolyongok elmúlt if júságom színhelyén és keresek valamit, de nem vagyok vele tisztában, hogy mit. Egyik ház előtt megállok — igen ez az! Itt van, amit keresek! Eszembe jutott már, amire az imént

még nem tudtam emlékezni: nekem ebben a házban lakásom van. Régi lakásom, amelyről érthetetlen módon megfeledkeztem, a lakás azonban évek óta megvan, ma is az enyém, engem vár. Kínos érzés fog el, hogyan is lehet az ember ennyire szórakozott?

Belépek a kapun, fölmegyek az emeletre és ezúttal sem találkozom emberrel. Az előszoba ajtaja nyílik, belépek. Valahányszor megismétlődött az álom, mindig más és más volt az intérieur, de mindegyik álomlakásom nagyobb és díszesebb, mint az, amelyben ébren lakom.

Keresztül megyek a fogadószobán, benyitok a nagy stúdióba, onnan a könyvtárba. Bútorokat, szőnyegeket és műtárgyakat látok, köztük olyanokat, amelyeket kiállításokon, vagy múzeumokban megcsodáltam, amelyekre valamikor nagyon vágyódtam, de nem tudtam megszerezni. És most itt vannak, régóta az enyémek, és én évekig nem törődtem velük. Itt van a Canaletto-kép, itt a kis renaissance lovasszobor, itt vannak az ezeréves kínai bronzok, a muranói csodaedények, de most már nem is tudok nekik örülni. Tovább megyek, benyitok a hálóba, majd a fürdőszobába, a fürdőszoba egész terem, — kinyitok egy ajtót, végigmegyek egy galérián, meghökkenve és restelkedve látom, — magányos agglegénynek minek ilyen őrült fényűzés? — látom, hogy még néhány, bútorokkal telizsúfolt nagy terem tartozik a lakáshoz—

Mindezeknek a lakásoknak van azonban egy közös hibájuk: homályosak és álmomban nem is tudom elképzelni, hogyan lehetne ezen segíteni. Fájó szívvel és szégyenkezve járom a szobákat, szégyellem, hogy olyan ostoba módon megfeledkeztem arról, ami az enyém. És ezen most már nem is lehet változtatni, nekem másutt van lakásom, igaz, hogy távolról sem olyan szép, de

másutt élem az életemet, amelyből nem tudom magamat kitépni.

Az álom mindig azzal végződik, hogy egy többé jóvá nem tehető mulasztás érzésével a szívemben beteszem, magam után az előszoba ajtaját és lábujjhegyen, nehogy valaki észrevegyen, leosonok az utcára.

Gajáry Ödön, a Tisza-gárda legharciasabb tagja, akit az ellenzék Tisza István spadassinjának nevezett, megalapította Az Újságot, melynek célja Tisza politikájának támogatása volt. Az Újság nem követte a régebbi kormánylapok módszerét, melynek lényege a langyos és kissé nagyképű paszivitás volt, hanem magáévá tette Bartha Miklósék kíméletlen harcmodorát és az egész vonalon rögtön a legélesebb támadásba ment át.

Az első számban négy főmunkatárs neve szerepelt: Kenedi Géza, Kozma Andor, Kóbor Tamás és én. Csakhamar ádáz harcok központjában állottunk és hazudnék, ha azt mondanám, hogy ebben örömöm telt.

Az öreg Keszler Józsefet színházi kritikusnak szerződtette a lap, ő azután, alighogy kiépítette a tüzérségi állásait, jobbra-balra lövöldözni kezdett, néhanapján a saját táborát lőtte és ilyenkor legszívesebben engem vett célba. Szellemes és harapós cikkekkel támadott, valahányszor a színházi rovat lőtávolába merészkedtem. Még mindig antiszemitát látott bennem, afféle gaz Midjanitát, akin az írás parancsa szerint meg kell állani az Úr bosszúját. A közönség abban az épületes látványban részesült, hogy egy lap időközönként kicserezte a saját főmunkatársának a bőrét.

A szerkesztőségben és azon kívül is mulattak ezen,

tőlem pedig, hacsak nem akartam kicsinyesnek látszani, megkövetelték, hogy magam is mulassak. Olyan jóbarátom is követelte ezt, aki izgatottan szaladgált, levelezett és telefonált, amikor Az Újság egyízben az ő nevét i-vel és nem y-nal írta.

Én mindig éreztem, hogy Keszler szívós ellenségeskedése nem egyéb, mint kisiklott rokonszenv. Az öreg haragudott reám, mert nem akartam magamat méltóvá tenni az ő szeretetére. Ezt, ha nem is mondta meg, de éreztette velem, mikor a feleségem 1914-ben elvált tőlem és Keszler, nem tudni mi okból, azt hitte, hogy ez az élmény megrendítette a lelki egyensúlyomat. Váratlanul megjelent nálam, szembe ült velem és keletiesen éneklő hangsúlyozásával egy csomó, a nőkre vonatkozó aforizmát mondott. Ilyenfélék voltak köztük: „Minden asszony boldogtalanná teszi az embert; ha szép, akkor a hűtlenségével, ha csúnya, akkor a hűségével.” Miután befejezte, fölkelt, jobbról-balról megcsókolt és elvonult.

Az Újsággal egyébként akkor szakadt meg az összeköttetésem, mikor megszűnt Tisza lapja lenni.

*

1904 november 18-ikán — ez a nap később nevezetes lett a magyar alsóház krónikájában! — történt az első erőteljes kísérlet az obstrukció letörésére. A terv Tisza Istváné volt, aki éjjel-nappal a parlamentarizmus zátonyra került hajójának kiszabadításán törte a fejét, ő akkoriban a maga személyében, jóformán egyedül képviselte a nemzet élniakarásának elvét. Időközönként megragadó és megindító szavakat talált hazafias félelme kifejezésére. „Külellenségtől nem háborgatva, teljes egyetértésben királyunkkal, fordíthatjuk egész erőnket a nemzeti

politika építő munkájára... Kezünkben vannak a siker összes előfeltételei. Megvalósíthatjuk a nemzet minden törekvését, megóvhatjuk minden jogos érdekét, felhasználhatjuk erőnk gyarapítására a mai áldott korszakot.”

Ez azonban csak olyan dolog volt, mint mikor a látó ember a szivárvány színét magyarázza a született vakoknak. Az ellenzék nem értette meg, miről van szó, a saját pártjából is, amely egyébként sugalló erejének hatása alatt, tüskön-bokron át követte, csak kevesen. Többen is tudtunk a készülő dologról és azt hiszem, egyikünk sem lelkesült érte. Perczel Dezső, a házelnök, akinek a kínos munka legkínosabb részét kellett vállalnia, a fatális ülés előtt rettenetes izgalomban volt. Ketten voltunk mellette Gajáry Ödönnel, hogy „tartsuk benne a lelket.” Perczel nem hiába tekintett aggódó szemmel a jövőbe, a „zsebkendőszavazás” után ő, aki okos, művelt, jólelkű ember és tetőtől-talpig gentleman volt, esztendőkön át olyanféle gyűlöletes szerepet vitt a szélbali magyarság fantáziájában, mint egykor talán Haynau.

Tisza tehát felszólalt a Házban, összegezte azokat az anyagi és erkölcsi károkat, melyeket az obstrukció az országnak okozott és így végezte szavait: „Itt csak az marad hátra: vagy sorsára bízni az országot, vagy véget vetni az egész komédiának!”

Ez volt Perczel házelnök végszava. A pokoli zajban senkisem értette, mint mond az elnök, csak azt láttuk, hogy fehér zsebkendőt tart kezében. Később tudódott ki, hogy elrendelte a szavazást majd kihirdette, hogy a Ház en bloc megszavazta a lex Dánielt. (A lex Daniel ideiglenes intézkedéseket tartalmazott, amelyek már a nagy házszabályreform előtt is lehetségessé tették volna a nyugodt tanácskozást a házban.) Felállással kellett volna

szavazni, de a teremben mindenki talpon volt, az egész ellenzék is, amelyet már előzetesen mérhetetlenül felizgattak a tervezett puccsról szárnyaló hírek.

Perczel Dezső azután királyi kéziratot vett elő, Rákosi Viktor képviselő ki akarta tépni a kezéből, ezt azonban megakadályozták, — a kézirat berekesztette a harmadik ülésszakot.

A rendezés nem volt sem szerencsés, sem szép, és nekünk, Tisza-pártiaknak, nem is telt örömünk a „győzelmünkben," Nem volt lovagias mérkőzés, igaz azonban, hogy lovagias küzdelemben legyőzhetetlen maradt a kisebbség, mivel a régi házszabályok minden hatásos fegyvert az ő kezébe adtak.

Az ellenzéket kimondhatatlanul fölháborította a zsebkendőszavazás. A harag és gyűlölet olyan vad hangokat és gesztusokat váltott ki a képviselőkből, a lelki feszültség olyan általános és elviselhetetlen volt, hogy nekem az lett az érzésem: ebben az órában megroppant az ország ezeréves alkotmánya.

Andrássy Gyula, tizenegy gróf-kép viselő kíséretében, kilépett a szabadelvű pártból, Apponyi Albert pedig híveivel együtt belépett a Kossuth-pártba. Ebből is látható, mennyire szíven találta Tisza akciója a túloldalt.

Mi, kormánypártiak, meg voltunk róla győződve, a nemzeti közvélemény jó néven veszi, hogy Tisza elvágta a hurkot, melyet az obstrukció a magyar alkotmány nyakába vetett. A vidékről érkezett jelentések megerősítettek minket hitünkben. Hangsúlyoznom kell: Tisza mindenáron meg akarta menteni a magyar alkotmányt, hogy annak segítségével visszaverhesse a parancsuralmi törekvéseket, amelyek időközönként Bécsben felütötték a fejüket. Egyébként az volt a meggyőződése, hogy ha el-

vész az alkotmány, akkor a nemzet is elveszti ellenálló erejét. A magyarságot ő csak mint alkotmányos nemzetet tudta elképzelni.

December 13-ikán azonban egy csapásra megváltozott a helyzet. Ez volt a bútorromboló ülés napja. Az ellenzék közös megállapodás szerint korábban jött a Házba és diribdarabra tört mindent, ami az ülésteremben törékeny volt. A miniszteri székek és asztalok roncsaiból torlaszt építettek a terem közepén. A parlamenti őrséget pedig kiverték a teremből. Ez akkor még nem volt katonai alakulat, hanem feketedolmányos, fegyvertelen altisztek csapata. Megbosszulta magát egy félrendszabály: a legényeknek szigorúan a lelkükre kötötték, hogy bármi történjék is, egy ujjal sem szabad a képviselő urakhoz nyúlniuk. Egész szereplésük tehát annyi volt, hogy a megjelenésükkel felbőszítették és passzív viselkedésükkel könnyű diadalhoz segítették az ellenzéket.

Én ezt a veszedelmet előre láttam, — amihez egyébként nem is kellett valami különös politikai bölcseség, — megmondtam Tiszának, a parlamenti őrség csak akkor lenne a rend biztosítéka, ha csendőrség módjára szerveznék és akár vérontás árán is szerezne tiszteletet a házelnök akaratának. De annyira még nem értek meg akkor a dolgok.

Én Mikszáth Kálmán társaságában érkeztem a Házba.

— Megbukott a szabadelvű párt! — mondta a Nagy Palóc, mikor a feldúlt ülésterem ocsmány képét látta.

— Én azt hiszem, most fog csak megerősödni, mert ezek az urak csupaszra vetkőztek a nemzet színe előtt — vélekedtem én.

— Rosszul ismered te a magyarokat! Eddig lenézték az ellenzéket, mert az szó nélkül eltűrte a zsebkendő-szavazást. De most már nagyra fogják becsülni, mert fenegyerek módjára viselkedett. Ne felejtsd el: Ez az az ország, ahol senki sem beszél Deák Ferencről, de Sobri Jóskát és Patkó Imrét még ma is vitézi énekek dicsőítik. (Az elkövetkező eseményeik Mikszáth, pesszimizmusát igazolták.)

Reám különösen Bánffy Dezső viselkedése tett lesújtó hatást. Thonuzoba unokája szürke cilinderrel a fején, egy pad tetején lovagolt és cigarettázott. Kárörvendő nevetése odafagyott az arcára. A párduc vérszomjas nevetése volt ez. Nem tudta megbocsátani, hogy a király feláldozta őt az obstrukciónak, azért az obstrukcióval szövetkezett a király ellen, ő is, miként sok-sok magyar, egocentrikus politikát csinált.

Nem lehetett aznap ülést tartanunk és pártunk testületileg a Lloyd-palotába vonult. A nagy klubteremben ott volt Bánffy Dezső márvány mellszobra, melyet még miniszterelnök korában állítottak fel, most valaki egy futószőnyeget húzott a fejére. Ez aztán hetekig úgy maradt, mint furcsa monumentuma az ugrásokkal és ellenmondásokkal telt magyar politikai életnek.

Tisza Istvánnal együtt valamennyien meg voltunk győződve arról, hogy az ellenzéket a küszöbön álló országos választásoknál el (fogja söpörni a nép haragja.

A régi kerületemben léptem fel, Pécskán. Félelmetes ellenjelöltem lett gróf Dessewffy Aurél személyében. Mágnás, gentry és sznob barátaim kevés kivétellel cserbenhagytak és átkanyarodtak az agrárius nagyúr táborába.

Az ellenpárt méreggáztámadással kezdte az alkotmányos harcot: röplapot terjesztett, mely azt híresztelte ró-

lam, hogy egy csődbe jutott zsidó korcsmáros fia vagyok. Ezzel meg akarták csiklandozni a pécskai gazdák gőgjét. (A gróf persze nem is tudott erről.) Mikor Pécskán megkérdeztem egy fiatal szélbali gazdát, aki maga is osztogatta a lapokat, elhiszi-e, amit az írás mond, nevetve tiltakozott. „Dehogy, kérem, tudjuk mi, kicsoda az úr, — ez csak afféle kortesfogás!”

Ennek a születlenségnek azonban része volt benne, hogy a fejembe vettem, föltétlenül meg kell buktatnom a nagyurat. Hogy elérjem célomat, kortesutaimon magam is demagóg hangokat kezdtem megütni. Csakhamar úgy fordult a helyzet, hogy ellenjelöltem és az ő nagybirtokos barátai lettek a grófi párt, én pedig a szegény emberek jelöltje. Erre a megkülönböztetésre a korteseim olyan nagy súlyt helyeztek, hogy mikor egy barátom négyesfogatán Kürtösre hajtattam, a község határán ijedten leszállítottak és rázós parasztszekérre ültettek, hogy azon vonuljak be a faluba. Ennél a választásnál tapasztaltam, milyen kellemes dolog ellenzékinek lenni. (Mert de facto én voltam az ellenzéki jelölt.) A parasztok, még az ellenpárti birtokosok kisbérlői és zsellérei is, megható és megszégyenítő hűséggel vettek körül. Pedig nem ígértem földosztást.

Glogovácon ilyenformán kezdtem a beszédemet:

— Hallom, atyámfiai, nektek előkelő látogatóitok voltak? Hoztak valamit a gróf urak? (Nem!) Talán vinni akartak valamit? (Igen, szavazatokat!)

Utánam egy igen rokonszenves arcú úr szólalt fel, ő több aradi barátommal együtt reggel óta kísért a kortes utamon, de én bizony a bemutatásnál nem értettem meg a nevét.

— Én is gróf vagyok, — kezdte szerény hangon, — de

nem akarok innen semmit sem elvinni, inkább hoztam nektek valamit, elhoztam Herczeg Ferencet...

Gróf Breda volt. Mi tagadás: úgy éreztem magamat, mint egy ökölvívó, akit szabályszerűen knokautoltak.

A szemlakiak többsége ezúttal hozzám állott, ők Gy. Gy. esete óta torkig voltak a függetlenségi nép-politikával. Csak a falusi kovácsról jelentették, hogy éjjel-nappal ádázul korteskedik a grófi pártnak. Midőn kilátogattam a községbe — téli választás lévén, szánon hajtattam — a behavazott szántások közt, jó messzi a falutól, egy fehér-ruhás leányzó nyújtott felém egy csináltvirág-bokrétát. Szép barna leány volt, de kékre fagyott a könnyű nyári ruhácskájában.

Felültettük a szánra, bundákba és pokrócokba takartuk, és ő elmondta, vagy inkább elvacogta, hogy a falusi kovács leánya, édesapja Dessewffy-párti, de ő Herczeg-párti, és azért jött elém, hogy ezt tudtomra adja. Azt hitte szegényke, ilyen alkalomra okvetlenül fehérbe kell öltöznie. Egy óránál tovább várakozott ránk a hóban.

Egyenesen a kovácsműhelyhez hajtottunk. A mester sötét arccal fogadott, de mikor megmagyaráztam neki, hogy nem politizálni jöttem, csak maradjon meg hasnak, hanem szeretném összebékíteni a lányával: némileg földerült és megígérte, hogy megbocsát a kis irodalombarátnak. Én azután Budapestről egy monogramos gyűrűt küldettem a kovácskisasszonynak emlékül. A kalandnak az lett a váratlan következménye, hogy a kovács abbahagyta a korteskedést, sőt a választás napján le sem szavazott.

Fölkeresett a kisperegi bíró és bejelentette, hogy a község ezúttal reám fog szavazni. Kellemes meglepetés volt; a kisperegiek, mint afféle keménynyakú kálvinista

magyarok, mindenkor Kossuth apánk lelkes katonái voltak. És rendszerint bele is kötöttek a választóinkba és elpáholtak néhányat a kormánypártiak közül.

— Szóval, maguk most már kormánypártiak? — kérdeztem elég ügyetlenül.

Bíró uram tiltakozott. Ők mindannyian jó szélbaliak, de ezúttal rám szavaznak — elveik fenntartásával. A bíró nemrégiben valami református gyűlésen vett részt, ahol gróf Tisza István is jelen volt. Számadásokat vizsgáltak és Tisza fennakadt egy tételen, mely egy papi fáskamrára való lakatról szólt. Kifogásolta, hogy túlfizették a lakatot ...

— Ha egy nagyúr, — fejezte be a bíró, — akinek 20.000 hold földje van, így vigyáz az eklézsia pénzére, akkor arra rá lehet bízni az ország vagyonát is.

Említettem már, hogy a kerület kulcsa Glogovác volt. Ezt a községet biztosra vettem, — ott én *Unser Kind* voltam —, azért hideg futott végig rajtam, mikor hírül hozták, hogy gróf Apponyi Albert, aki országos szónoki körútján Aradon is megfordult, Dessewffy gróffal, Justh Gyulával, Barabás Bélával és a megyebeli nagybirtokosokkal, meglátogatta a közeli Glogovácot. És ami különösen ijesztő volt: a svábok küldöttségileg hívták meg az urakat és odáig voltak Apponyi gróf gyönyörű német szónoklatától.

Glogovácon az esperesnél ebédeltek, ugyanannál az esperesnél, aki az én pártgyűléseimet meg szokta áldani. Feketekávénál — ezt a káplán jegyezte fel számomra — a következő tanulságos párbeszéd folyt le Apponyi gróf és az öreg esperes között:

A gróf: Mit gondol, főtisztelendő úr, hány szavazatot fog bevinni Pécskára?

Az esperes: Úgy számítom, hogy 20—30 kivételével valamennyit.

A gróf: Az a 20—50 Herczegé?

Az esperes: Nem, kérem, azok azt mondják, ők szocialisták.

A gróf: Akkor Herczegnek egyáltalában nem lesz szavazata?

Az esperes: De lesz, kegyelmes uram, jóformán az egész falu Herczeg-párti.

A gróf: Ezt nem értem. Talán a főtisztelendő úr is Herczeg-párti?

Az esperes: Igenis, kegyelmes uram.

A gróf: Na de engedje meg, hiszen önök hívtak ide! Hát akkor miért hívtak?

Az esperes: A mi népünk még nem hallotta szónokolni a kegyelmes urat és mivel tudják, milyen gyönyörűen tetszik beszélni — —

Való igaz: a glogováciak azért hívták meg gróf Apponyit, mert művészi élvezetben óhajtottak részesülni.

Másnap, mikor kimentem a községbe, a legtöbb házon kétféle zászlót láttam: Éljen gróf Dessewffy Aurél — és: Éljen Herczeg Ferenc. Az aradmegyei jegyzők gyöngye, Vaja Antal mosolyogva megnyugtatott: ez nem kétlelkűeég, csak udvariasság. (És talán egy kis számítás is, mert a választás után az asszonyok ablakfüggönyöket és alsószoknyákat szabnak a zászlókelméből. És megeshetik, ha hirtelen kerekedett záporban fejükre kapják a rokolyájukat, hogy hátul megjelenik a lelkes felírás: Éljen szeretett képviselőjelöltünk!)

A választás reggelén az a meglepetés ért, hogy glogováci pártelnököm, V. Sebestyén, ágyban maradt és kijelentette, az Atyaistennek sem megy Pécskára, mert

neki fáj a hasa. Az éjjel nála jártak a 48-as magyarok és megígérték, hogy agyonverik, ha Pécskára mer menni, ez azután beleibe vette magát.

— Ilyen hatalmas ember, mint maga, csak nem fél azoktól a pécskai szélkakasoktól? (Sebestyén gazda volt vagy 140 kilós.)

— Kérem, — mondja, — idegen udvaron minden kutya gyáva.

Arra az ígéretemre, hogy a pécskai pályaudvaron egy század katonaság várja és a glogováciak majd szuronyok közt vonulhatnak a választóhelyiségbe, mégis felcihelődött és búsan velem jött.

Pécskán két szál csendőr volt a vasúti állomáson, a glogováciak azonban nem reklamálták a katonaságot, hanem zárt sorokban és némán bevonultak a városba. Az ellenség nem jelentkezett. Az utolsó választáson is járt a pécskai legények szája, de baj akkor sem lett belőle. A glogováciak, szokásuk szerint, ábécé sorrendben szavaztak le. Azután sietve hazatakarodtak, előbb azonban libasorban elvonultak előttem az utcán és mindegyik kezet szorított velem.

Egy erdélyi nagyúr mondta egyszer, mikor társasjáték közben megkérdezték, mi szeretne lenni: Király Szicíliában, de úgy, hogy erdélyi szászok legyenek az alattvalók.

Én inkább Korfuban szeretnék király lenni és glogováciak legyenek az alattvalóim.

Sima választás volt, elég könnyen győztünk, csak dél felé támadt pánik, 200 román választó ugyanis elsáncolta magát a felekezeti iskolában és megesküdött, hogy lesz, ami lesz, de ők fejenkint kétszáz koronán alul nem mozdulnak ki onnan. Valahogyan megzavarodtak a Beesewffy-névtől. Korteseim kiküldtek egy alkudozó bizottságot,

amely addig tartotta szegényeket szóval, míg biztosra nem. vehették a szabadelvű párt győzelmét. Akkor aztán faképnél hagyták őket, mint Szent Pál az őseiket. Mert hiszen akármilyen furfangos is a szegény ember, a végén mégis becsapják az urak. A románok, mikor szomorúan látták, hogy nincs vesztegetés, mind a kétszázan leszavaztak rám díjtalanul, csak utólag jelentkeztek, hogy adjak nekik, amit akarok. Kaptak egy hordó jól hűtött ászok sört és négy kosár sósperecet.

Pécskán biztosra vettük, hogy Tisza elsöpörte a bútorrombolókat és hajnalig cigányzene mellett ünnepeltük a magasabb igazság győzelmét. Csak reggel tudtuk meg, hogy a szabadelvű párt a választáson cserepekre tört, valósággal megsemmisült. Az én elszigetelt győzelmemnek, mellyel egy agrárius kerületben megbuktattam az ország főagráriusát, ilyen körülmények közt csak némi dekoratív jelentősége volt.

Tisza István maga a Budapest-belvárosi kerületben lépett föl gróf Andrássy Gyula ellen. Nekem ebből az alkalomból zászlóafférom támadt. Én ugyanis gróf Andrássy Gyula egyik közeli rokonának belvárosi házában laktam és mikor Tisza-zászlót tűzettem az erkélyemre, a nagyméltóságú háziúr rámüzent, azonnal vonassam be a zászlót, különben így lesz, meg úgy lesz. Azt üzentem vissza: „Nekem ne parancsolgasson az, akit én fizetek.” A nagyúrban volt annyi humor, hogy ezen a könnyezésig nevetett.

A szabadelvű párt megbukott. Az országban olyan örömrivalgással fogadták ezt a fordulatot, mint egykor talán Budavár fölszabadulását a török járom alól. Nem tréfálok: voltak tiszteletreméltó magyarok, akik könnyekben olvadtak fel a boldogító hír hallatára, hogy Tisza

István kisebbségben maradt. Mert most már nincs semmi baja a magyarnak.

Valami nagyszerű honfi-optimizmus dagasztotta a kebleket, sok ember komolyan meg volt róla győződve, hogy fölvirradt Magyarország aranykora. A nemzet nagyságának és boldogságának megvalósításához tudvalevően nem kell egyéb, csak többségi határozat, a többség pedig immár megvan. Magyarországon mindig megvolt a hajlandóság, hogy a törvényt többre tartsák az életnél. Azt hiszem, ma is vannak politikusok, akik a szociális reformokat „jó törvényektől” várják, de nem kérdik, megvan-e a hozzávaló vagyonos társadalom. Ebben a hazafias mámorban sok volt a gyerekes éretlenség, de volt benne lendület és szépség is.

Abban azonban nem találtam semmi szépséget, hogy országszerte rendszeres embervadászat indult meg Tisza hívei ellen, akiket egyszerűen hazaárulóknak minősítettek. Megint egyszer nyilvánvaló lett, hogy a magyar ember senkit sem tud olyan jóízűen gyűlölni és irtani, mint a saját fajtáját. Amióta Apponyi Albert fölállította az *inpedimentum publicae honestatis* elvét, a szabadalmazott „hazafiak azon fáradoztak, hogy társadalmilag megbélyegezzenek minket, labancokat. Akkoriban mondhatta egyik erdélyi mameluk, akinél a hogyléte felől tudakozódtak: „Egészségice jól vagyok, de becsületice gyengén állok.”

A többi bukott angyallal együtt én is kiestem a mennyországból és gondoskodás történt, hogy érezzem, milyen mélyre süllyedtem. Nem egy régi jóismerősöm, sőt személyes jóbarátom is, meghidegült irányomban. Nem voltak képesek megérteni, hogy független ember létemre, miért nem vagyok a jó hazafiak pártján és azt hiszem,

ezt a lélektani rejtélyt csak úgy tudták megoldani, hogy kiválóan aljas jellemtulajdonságokat téteteleztek föl nálam.

Sok ízetlenség lett abból, hogy intellektus és erkölcs dolgában mélyen a középmérték alatt álló emberek úgy kezdtek viselkedni, mintha egy hazafias vámőrkülönítmény tagjai volnának. Ha a magamféle emberrel találkoztak, mindjárt szimatolni kezdtek, nincs-e nála labanc csempészáru? A kaszinóban egy hírhedt kártyás például számonkérte tőlem, miért vitorlázok fekete-sárga zászló alatt? (Hallhatott valamit a közös hadilobogóról.) Megnyugtattam, a fekete-sárga zászló használatának kizárólagos joga — az apostoli magyar királyé! Mikor egy férfitársaságban Mikszáth Kálmán egy elbeszélését magasztaltam, a társaság egyik tagja, akit egy francia bohózatcím nyomán Kikapós patikárusnak neveztek, megjegyezte: „Kár, hogy az a Mikszáth nem jó magyar!” Azt mondtam neki: „Köszönöm ezt a megjegyzést, az Emlékezéseimbe be fogom venni és remélem, ezzel megmosolyogtatok egy-két olvasót.”

Ez különben minden radikális átalakulásnál így van: a tehetségtelenek eltúlozzák az időszerű jelszavakat, mert azt hiszik, ütött az ő órájuk. Mink, bukott Tisza-gárdisták, kitapasztaltuk akkoriban, a kitaszítottság milyen érzelmi körében élhetnek Amerikában a színesbőrűek. A lágyszívű fehéremberek undort és szánakozást, a keményen undort és megvetést éreztek irányunkban.

Egy este, mikor a Pannónia éttermiében ismerős urakat köszöntöttem, megesett, hogy egy ifjú koalíciós honatya, akit addig észre sem vettem az asztalnál, nem fogadta el a feléje nyújtott kezemet. Bosszantó volt, hogy én mindezideig kerültem az ismerkedést ezzel a képviselővel, aki egy nekem teljesen idegen és nem-rokonszenves

politizáló típust képviselt, és a kéznyújtásommal mégis kiszolgáltattam magamat neki.

Fegyveres elégtételt kértem és az elégtételt meg is kaptam egy kardvágás alakjában, végig a homlokomon és az orromon. A vívóterem tükréből láttam, hogy az orrom egészen nyitva tátong, nem is hittem volna, hogy abból még szalonképes szaglószerv lesz. Kuzmik Pál professzor hét öltéssel összevarrta és a seb & tanár és a páciens csodálkozására olyan jól beforrt, hogy egypár hónap múlva már a helye is alig látszott.

A lovagias kalandnak volt a kardvágásnál is fájóbb következménye: az Országos Kaszinóban ugyanis lakomát rendeztek ellenfelem tiszteletére, akit egyébként az ország minden részéből üdvözlő táviratokkal árasztottak el. A győzelmi tor rendezői közt voltak olyanok is, akikről addig azt hittem, jó barátaim. Ezek után persze lassan elmaradoztam abból a társaságból, amelyben eddig a szabad időmet szoktam eltölteni. A védekezésnek azt a módját választottam, hogy mindenkivel, akiről tapasztaltam, hogy meghidegült, esetleg ímmel-ámmal fogadja a köszönésemet, rögtön és végleg megszakítottam az ismeretséget, így csakhamar rossz viszonyba kerültem Magyarország nagyobbik felével.

Új kört találtam magamnak és később, mikor a koalíció gyászos bukása után Tisza István és hívei sohasem remélt népszerűségre tettek szert és egykori barátaim viszszahivogattak a társaságukba, már annyira elidegenedtem tőlük, hogy nem kívánkoztam többé oda. (Nemrégiben még meg-megesett, hogy nyilvános helyeken egy-egy nehézkesen tipegő öregúrral találkoztam, aki szemrehányóan és sértődötten nézett reám, mert nem akartam megismerni, pedig valamikor jó cimborák voltunk.)

A lovagi bajvívás miatt kétnapi elzárásra ítéltek. Büntetésemet Vácon töltöttem ki. De ez nem volt már a régi jóidők vidám államfogháza, ahol a nagyságos fogoly urak reggeltől estig kártyáztak és állandóan csapon volt a söröshordó, én pedig első regényemet írtam, hanem szigorú fegyelem alatt álló *fogda,* ahol a bennlakók megállapított órarend szerint keltek, feküdtek, étkeztek, társalogtak és sétáltak. A fogházban ugyan ezúttal is többségben voltak a strómanok, akik napidíj fejében leülték mások sajtó vétségeit^ de ezek már nem nemzetiségi, hanem szociál demokrata strómanok voltak.

*

A Fejérváry-féle darabontkormány zavaros kísérleteit Tisza hívei lábhoz tett fegyverrel és napról-napra fokozódó undorral nézték. A kísérletnek az volt a hibája, hogy nem volt magyar ötlet Nálunk máskép kell törvényt szegni, mint teszem Bécsben. Ez persze nem állta útját annak, hogy részvéttel ne figyeljük annak a remek öreg katonának vergődését, akiről mindenki tudta, hogy amit tesz, azt szíve ellenére, a király egyenes parancsára teszi, Magyarországon a Habsburg-idők óta megértették, hogy a katona föltétlen engedelmességgel tartozik legfőbb hadurának és ezért mintegy exterritoriális helyet foglal el a nemzeti életben.

Fejérváry Géza báró olyan pompás külsejű és egészséges lelkű magyar volt, hogy még az ellenzéki vezérek sem tudtak rá őszintén haragudni. Egyebek közt arról is nevezetes volt, hogy biblikus korában is élénken vonzódott fiatal nőkhöz, és — ami igen vigasztaló momentum — a fiatal nők is őhozzá.

A darabont-kormány igazi lelke azonban Kristóffy

József belügyminiszter volt. Nagykoncepciójú, de széllel bélelt politikus volt. ő a Ferenc Ferdinánd-féle program végrehajtására vállalkozott: a titkos választójog segítségével harcba vinni a nemzetiségeket és proletárságot és egyesült erővel letörni a magyar oligarchia hatalmát. De hogy hol végződik az oligarchia és hol kezdődik a magyar nemzet, annak szabatos megállapításával Kristóffy is, Ferenc Ferdinánd főherceg is, adósaink maradtak.

A trónörökös tudvalevően a dualizmusról a föderalizmusra akart áttérni, hogy megmentse a Monarchiát. Ügy gondolta, nem lehet a szlávok és románok ellen kormányozni, azért azt a kivezető utat választotta, hogy a németek és magyarok ellen fog uralkodni. A történelem géniuszának már nem maradt annyi ideje, hogy meggyőzze Ferenc Ferdinándot arról, hogy csöbörből-vödörbe vitte volna a Monarchiái

Egyébként Tiszát épp oly kevéssé szerette, mint Apponyit vagy Kossuth Ferencet. Azt hiszem, ő azt, hogy valaki magyar, magában véve is megtartandó visszaélésnek tekintette. Midőn Körber osztrák miniszterelnök magyar belügyekbe ártotta magát és Tisza István őt a Ház ülésén maliciózusan *distinguished foreigner*-nek nevezte, a trónörökös levelet írt Körbernek, amelyben a magyar miniszterelnök eljárását „az arcátlanság és infámia legmagasabb fokának”, magát Tiszát meg „szabadalmazott felségárulónak” minősítette. A három európai császárság bukása után nevelkedett nemzedéknek nehéz megértenie a trónörökös lelki világát. Ő utálta és megvetette azt az ezeréves nemzetet, amelytől a királyság félisteni előjogait akarta elnyerni.

A gyűlölet, melyet Ferenc Ferdinánd társasága minden iránt érzett, ami magyar, elijesztett a demokrata

frontról sok olyan politikust, aki egyébként híve volt a jogkiterjesztésnek. Tisza István mérlege szerint az általános titkos választójog alapján megejtett választásokon előreláthatóan 150—200 nemzetiségi és 350—300 magyar képviselő jutna be a Házba; a magyarok tekintélyes része azonban szociáldemokrata vagy különböző falusi demagóg irányok híve lenne. A Kossuth-párt jogkiterjesztői abban bíztak, hogy a „szabadság csodája" a magyar állameszme híveivé fogja tenni a szlávokat és románokat. Magam nem hittem semmiféle politikai csodában és írásban és szóval elleneztem az általános titkosat mindaddig, amíg az ország lakosságának majdnem fele nemzetiség volt.

Kristóffy egy nap magához kéretett a belügyminisztériumba és minden bevezetés nélkül felajánlotta nekem a színházi intendáns állását Meg volt róla győződve, hogy boldogan kapok utána. Elnevettem magamat: „Ilyen rossz emberismerő vagy te, Jóska?"

Fejérváry nem vette túlságosan komolyan a parlamentet, de az mégis bosszantotta, hogy a Haladó pártba, amely kormánytámogató párt akart volna lenni, mindössze csak négy képviselő lépett be és az is gyönge négy legény volt. Az ország tulajdonképpeni ura akkoriban nem a kormány, hanem a Vezérlő Bizottság volt, amely a szövetkezett ellenzéki pártok főembereiből alakult. Ez a bizotteág szervezte meg a törvényhatóságokban az úgynevezett nemzeti ellenállást, amelynek főütőkártyája a meg nem szavazott adó és az újoncok megtagadása volt.

Némely vidéken a nemzeti ellenállás vad és ocsmány virágokat hajtott. Debrecenben az újonnan kinevezett darabont-főispánt már a vasúton félholtra verték, azután halottas kocsira dobták a magával tehetetlen embert és

gyászlobogók alatt végigkocsikáztatták a városon. Azt hiszem, ha egy merész újító példával előljárt volna, akkor szét is tépték és nyersen fölfalták volna. Kristóffy mindenáron rá akarta venni a királyt, hogy függessze (föl az alkotmányt, mivel azonban Ferenc József úr, aki az aradi vér-ítélet óta mindig óvakodott attól, hogy jóvá nem tehető módon elrontsa a nemzethez való viszonyát, erre nem volt kapható, Kristóffy azt ajánlotta, hogy ismételt választásokat kell tartani mindaddig, míg a kimerült ellenzék össze nem törik és Haladó párti többség nem jön be a Házba. Ez azonban az ő számítása szerint ötven millió koronába került volna és senki sem jelentkezett, aki ezt a kerek összeget leszámolta volna az asztalra.

Őfelsége egyelőre olcsóbb kiutat választott: Nyiri Sándor tábornokot kinevezte királyi biztosnak. Nem magyar és éppen ezért érthetetlen és sikertelen ötlet volt az is, hogy egy honvédzászlóalj megszállta a képviselőházat, Fabritius ezredes pedig az elnöki székből felolvasta az üres padsoroknak a házoszlató királyi kéziratot. A derék honvédbakák igen bonyodalmas hadmozdulatokat végeztek az Országház folyosó-labirintusában, a palota némely részeit elzárták, engem elrekesztettek a télikabátomtól, úgy, hogy jó órába telt, míg hozzá tudtam jutni a jogos tulajdonomhoz. Azt hiszem, az én télikabátom volt a katonai beavatkozás egyetlen kézzelfogható eredménye. No meg az, hogy a viszony király és nemzet között vészesen elmérgesedett.

Midőn Wekerle elnöksége alatt megalakult a koalíciós kormány, amely magát következetesen „nemzeti kormánynak” nevezte, ezzel mintegy jelezve, hogy minden egyéb kormány nemzetietlen és értéktélen utánzat, megindult az a politikai folyamat, amely újból bebizonyította a világ-

nak, hogy Ferenc József király alatt százféleképpen lehet beszélni, kormányozni azonban csak egyféleképpen lehet.

Az ellenzék, hogy udvarképes legyen, kénytelen volt az előszobában leadni összes függetlenségi elveit, amelyekért évtizedek óta küzdött, a választóközönséget pedig úgy igyekezett megnyugtatni, hogy nagyszerű, egyelőre azonban még titokban tartandó nemzeti vívmányok délibábját csillogtatta meg előtte. Kossuth például azt mondta egyik beszédjében: „Apám elveket hirdetett, mi cselekszünk!” Apponyi Albert pedig nem kevésbbé sokatmondóan: „Bízzatok bennünk akkor is, mikor ajkunk néma!” Hogy paktumot kötöttek, mely a katonai követelmények kikapcsolására kötelezte őket, azt bölcsen elhallgatták. Ez a hazugság tette beteggé és ölte meg végül a „nemzeti kormányt”.

Sokunk szemében semmi sem jellemezte olyan megsemmisítő iróniával a hazafiaik kapkodását, mint egy potomság: a tulipánmozgalom. Hazafiak és honleányok kis tulipánjelvényt viseltek a keblükön, ami azzal az erkölcsi kötelességgel járt, hogy nem szabad osztrák árut vásárolni. Egy kotnyeles újságíró azonban kisütötte, hogy a tulipánjelvényeket osztrák gyár készítette...

Áprilisban általában választások voltak és a koalíció *tantérben* győzött. A szabadelvűpárt részt sem vett a választáson, Tisza feloszlatta a pártot, mivel úgy vélekedett, hogy a kormányon levő 67-es párt mellett felesleges még egy külön 67-es alakulat. Különben hiába is mutatkoztunk volna a hajdani kerületeinkben, az ellenzéki propaganda, amely ezúttal országszerte fogékony keblekre talált, olyan alaposan felkorbácsolta a szenvedélyeket, hogy ott gyűlöletnél egyéb nem termett a mi számunkra. Az én

pécskai kerületemet is teljesen elsodorta a forró koalíciós áradat.

Miközben végignéztem a szabadelvű párt feloszlásának gyászszertartását, szívembe markolt a letört párt elnökének, az öreg Podmaniczky Frigyes bárónak viselkedése. Tisza István, tőle búcsúzva, siratta el a nagymúltú pártot, közben oly meleg és érzelmes hangokat talált, aminőket sohasem hallottam még ennek a kemény férfinak szájából. Podmaniczky, aki már igen elaggott volt, a pártoszlást olyan kábultan fogadta, mint egy váratlan és érthetetlen kozmikus katasztrófát. Minden este öregesen kurta léptekkel tipegett a pártkörbe. (Mikszáth Kálmán szerint napról-napra korábban kellett hazulról indulnia, mert mind rövidebbek lettek a lépései.) Jellemző különben, hogy télen-nyáron gyalog tette meg az utat a Rákóczi-útról a Ferenc József-térig, mert a húsosfazekak legfőbb őrének sohasem telt egy pár lóra, éppen csak egy pár galocsnira.

Sűrűn rándultam akkoriban Biharba, hol Tiszáékhoz Gesztre, hol Bölöny Józsefekhez Ugrára. Bölöny Tisza István birtokszomszédja és rajongó barátja volt. A feleségével — Nedeczky Ferivel — nagyúri kastélyban lakott és négy-ötezer holdon gazdálkodott. Holta napjáig boldogtalannak érezte magát, hogy földesúrnak és képviselőnek kell lennie, mikor pedig őt a világon semmi sem érdekelte, csak a színház.

Valamikor „intendánsa” volt a kolozsvári Nemzeti Színháznak, amely méltóság fizetéssel ugyan nem, de azzal az előjoggal járt, hogy az intendáns a maga zsebéből fedezhette a színház deficitjét. Mindig kétféle pénztárcát hordott a zsebében, az egyik fekete bőr volt, a másik pi-

ros; a színészek tudták, hogy az előleget, amit a piros bugyellárisból kaptak, nem vonják le a gázsiból.

Azt hiszem, Bölöny József minden este buzgón fohászkodott, vajha valami jótékony katasztrófa kiforgatná a vagyonából, hogy megint színtársulatot szervezhessen. Az ugrai kastély padlásán volt egy színházi ruha- és kelléktár, Moliere-parókákkal, kuruc csizmákkal, páncélokkal, kardokkal, bíborpalástokkal, apródtrikókkal, azt gondosan karban tartotta, — mert hátha mégis?

Tisza, István gyors járású négyesén sűrűn ügetett át Ugrára. Azt hiszem, soha életében nem találkozott még egy emberrel, aki jellem és vérmérséklet dolgában annyira különbözött volna tőle, mint Bölöny, de talán éppen ez tette reá nézve az ugrai kastélyt a lelki feszültség feloldásának helyévé.

Sokat gondolkoztam Tisza jelenségén, eleget is írtam róla, de egyet máig sem tudok megértetni: nagyeszű és tiszta jellemű hazafiak tömege hogyan tudta annyira félreismerni ezt a férfit? Pedig biztosan meg volt ennek is az oka.

Egyidőben például rajta ragadt a „Junker” név, pedig senki sem volt olyan távol a nyegle parlagi gavallér típusától, mint éppen ő, aki egyszerű, kötelességtudó, istenfélő volt és protestáns férfialázattal állott szemben az élet bús csodájával.

Azt is ráfogták, hogy könyvgyűlölő, pedig Geszten gyönyörű könyvtára volt és nem sok embert ismertem, aki annyit olvasott volna, mint ő — igaz, hogy nem divatos regényeket. Kedvenc költője Arany János volt, annak legtöbb költeményét könyv nélkül tudta. Feltűnő volt, hogy társalgás közben gyakran, de politikai beszédeiben sohasem idézett Aranyból.

A pesti rikkancs-újságok, amelyek akkoriban ijesztő módon elkomiszodtak, egyidőben a magyar nép ellenségeként állították oda. Olyan pesti kávéházlátogatók írták ezt róla, akik a népet csak Göre Gábor kiszólásaiból ismerték. Tisza maga a magyar nép egyik legjellegzetesebb fia volt és nemcsak a legnagyobb szeretettel, de a legnagyobb tisztelettel szokott beszélni arról a parasztságról, melyet ő Európa legkülönb ember-anyagának tartott.

A függetlenségpártiak a gyűlölt osztrák-magyar gondolat előharcosát látták, benne. A valóságban ő a tisztességes szerződő fél lojális közömbösségével állott szemben Ausztriával, csak az öreg királyhoz ragaszkodott. Ferenc Józsefben ő a magyarság legmegbízhatóbb barátját és a fejedelmi kötelességérzet mintaképét látta.

De már gyanakvó szemmel figyelte Ferenc Ferdinánd trónörököst, akinek jövendő terveiről torz hírek szivárogtak ki a Belvedere-palotából. Jelen voltam, mikor jó forrásból azt az értesülést vette, hogy a trónörökös, ha egyszer majd elfoglalja a trónt, a MÁV-nál be akarja vezettetni a német szolgálati nyelvet. „Próbálja meg!" — mondta Tisza a haragtól sápadt arccal. Meg vagyok róla győződve, ha Ferenc Ferdinánd csakugyan megteszi mind azt, amit tervezett: Tisza lesz a nemzeti ellenállás vezére és ebben az esetben Kossuth Ferencék megtanulhatták volna, milyen a született népvezér és igazi forradalmár.

Bizonyos egyébként, hogy az ellenzékiek kinyújtották tapogató csápjaikat Ferenc Ferdinánd felé, hogy annak magyargyűlöletét felhasználják Tisza megbuktatására.

Tisza Istvánnal én tulajdonképpen csak lemondása után jutottam szorosabb összeköttetésbe. Mondhatnám: akkor ismertük meg egymásban az embert. Kormányon levő miniszterelnökkel barátkozni nem könnyű és nem is

kellemes. A kormánypárt leghangosabb tagjai valóságos rohamot intéznek a hatalom birtokosa ellen, hogy személyes közelségébe jussanak, ennél a rohamnál természetesen a törtetők vezetnek, a kényesebb ízlésűek önként visszamaradnak. Az aktív miniszterelnök közvetlen környezetében rendszerint a párt selejtesebb elemei helyezkednek el, ezért is szokta a közvélemény a legtöbb kormányelnököt „rossz emberismerőnek” nevezni. Pedig ők ebben meglehetősen ártatlanok, senki sem kívánhatja a pártvezértől, hogy eltiltsa magától azokat, akik leghangosabban tüntetnek a párthűségükkel.

Ebben az esztendőben jelent meg először az Új Időkben, heti folytatásokban, majd kötetben: Andor és András című párbeszédes regényem, melyet fővárosi életképnek neveztem. Márk Lajos szellemesen és mulatságosan illusztrálta a könyvemet. Ez egyike azoknak a munkáknak, melyeket a magam mulattatására írtam.

Fölvetették a kérdést, hogy én, aki nemigen éltem kávéházi életet, honnan ismerem a budapesti bohémeket? Azzal válaszolhatnék, amivel Nietzsche-Zarathustra, amikor megkérdezték, honnan ismeri olyan jól a nőket? Olyan sokfélék, hogy bármit mond is róluk az ember, mindig igazat mond! A regény, melyet Bakonyi altábornagy németre fordított, hálás olvasóközönségre talált Ausztriában és Németországban.

Egy névről, mely a regényemben szerepel és amelyről azt hittem, én eszeltem ki, kisült később, hogy egy budapesti adófizető becsületes tulajdona. Az illető zokon vette, hogy „köznevetségnek teszem ki a családját”.

Az író nem komponálhat olyan valószínűtlen hang-

zású nevet, amelyhez valakinek törvényes joga ne volna. Megesett velem, hogy folytatásokban megjelenő regényemben egyik hétről a másikra át kellett alakítanom egy hősöm nevét, mert valaki azt írta nekem, hogy álmatlan éjszakákat szereztem a feleségének. Tőlem csak hadd aludjék őnagysága!

Néha tiltakozással élnek a történelmi darabok hőseinek leszármazottjai is. Mikor a Vígszínház Ocskay brigadérosra készült és az első kommünikében megjelenteK a szereplők nevei, kísérteties menetben felvonultak a lakásomon kuruc és labanc nevek viselői, hogy bejelentsék a tiltakozásukat. Mondanom sem kell, hogy az ilyen tiltakozás alapjában véve dicsekvés.

Tudtommal csak egy történelmi név volt Magyarországon, amelynek viselői nem voltak érzékenyek: a Habsburgok. Ha Kovács vagy Nagy uram öregapjáról olyanokat írtam volna, mint I. Lipótról vagy II. Rudolfról, végenhossza se lett volna a tiltakozásnak és panaszkodásnak.

*

Talán felesleges elmondanom, mi indított éppen akkor arra, hogy megírjam *Bizánc* című szomorújátékomat. Az első vázlat szerint *Mohács előtt* lett volna a címe, a színmű II. Lajos korának önmagával tehetetlen, önmagát marcangoló magyar társadalmát mutatta volna be. Egy halálra ítélt nép klinikai kórképét. írás közben azonban olyan ijesztő keserűség ömlött ki a tintatartómból, hogy jobbnak láttam szomorújátékomat egy képzeletbeli Bizáncba áthelyezni.

Mindenre gondoltam, csak éppen arra nem, hogy Bizánc, ha egyszer majd megjelenik francia és olasz fordításban, föl fogja háborítani az újgörög közvéleményt.

Nem volt róla sejtelmem, hogy egyes athéni újságírók szorosabb szolidaritásban vannak az utolsó Paleológgal, mint teszem a modern olaszok Nero vagy Caligula császárral. A görögországi magyar követség óhajára lojális kísérletet tettem, hogy magyarázatot és elégtételt adjak a helléneknek, ez egészben véve sikerült is, (bár, azt hiszem, még ma is vannak, akik perfid történelemhamisítónak tartanak.

Bizáncot eredetileg egyfelvonásosnak írtam, a mostani második része volt az egész darab, de mivel az egyfelvonásos szomorújáték kissé szokatlan műfaj, még két felvonást adtam hozzá. Karczag Vilmos, a bécsi nagy igazgató tanácsára tettem, ő volt az a biztos tekintetű színházi ember, akinek; ítéletében leginkább meg lehetett bízni. Ügy vélekedett, a legjobban fölépített darab az, amelyet egyfelvonásosnak ír meg a szerző, azután hozzátesz egy bevezető és egy befejező felvonást.

Iréné császárnét Jászai Mari játszotta. Az én drága Marja barátnőm akaratom ellenére kapta ezt a szerepet. Úgy történt, hogy korán tavasszal nem jól éreztem magamat, szédüléseim voltak, ráfogtam, hogy nikotinmérgezés, pedig alkalmasint csak kimerített a túlhajszolt munka. Jászai ekkor Csillag Terézzel együtt vonatra ültetett és elvitt Tatára, hogy ott majd helyrehoz a tavasz.

Három napig maradtunk „ott és egész időnket a gróíi parkban töltöttük. Rajtunk kívül egy lélek sem járt abban a hatalmas, kábítóan virágzó és ezer madárdaltól zsongó vadonban és ott felolvastam a két művésznőnek Bizáncot. Mir ja lángolva kiáltotta: „Irénét én játszom!” Ilyen szereposztásra nem gondoltam, de nem volt lelkem, hogy megtagadjam tőle. Azóta megtanultam: színdarabot csak olyan művésznőnek szabad felolvasni, akinek szere-

pet szánt benne a szerző. Iréné nem heroinia; benne több az ideg, mint az erő, több a fantázia, mint a szenvedély, Iréné tulajdonképpen modern nő. Jászai persze sárkányt csinált az én viperámból.

A darab meglepte és megdöbbentette a közönséget, az emberek valósággal zavarban voltak, keveset tapsoltak, de érezni lehetett, hogy mély hatással van rájuk.

Tudtommal nem tartozom az önhitt szerzők sorába, de a Bizánc első felvonása alatt azt mondtam az igazgatónak: „Ha nem tapsol a publikum, annál rosszabb a publikumra nézve”.

A mulatság kedvéért elmondom a Bizánc külföldi pályafutásának történetét.

I. Ivánfi Jenő, a Nemzeti Színház művésze, aki otthon volt Párizsban és főleg a Théâtre Français tájékán, elolvastatta Claretieval, az akkori igazgatóval. Claretie később levelet írt Ivánfinak Budapestre, abban visszatért a Bizáncra és azt mondta, szeretne megismerkedni a szerzővel. Párizsba utaztam. Claretie közölte velem, hogy a jövő szezont a Bizánccal szándékozik megnyitni. De hiszen tudtommal a Comédie nem szokott idegen szerzőket játszani? — Dehogy nem, tegnap este például Oedipus királyt adtuk Sophoklestől, az éppen olyan kevéssé francia, mint ön. Azzal váltunk el, hogy utánam küldi Budapestre a szerződést. A szerződés helyett Claretie halálának híre érkezett.

II. Reinhardt elolvasta a Bizánc német fordítását és fölkeresett hűvösvölgyi bungalowmban. Azt mondta, előadná a darabot, de Konstantin szerepében nem tud más művészt elképzelni, mint Beregi Oszkárt. (Beregi egyideig Reinhardtnál játszott, de aztán haza jött és abban

az időben már a Nemzeti tagja volt.) Csináljam ki, hogy visszaszerződjön Berlinbe. Erre nem vállalkozhattam, egy magyar költőnek nem lehet feladata, hogy magyar művészből németet csináljon. A dolog elaludt. Évekkel később egy magyar író, aki jóbarátságban volt Reinhardt-tal, azt mondta egy közös ismerősnek: „Az a veszedelem fenyegetett, hogy Reinhardt előadja a Bizáncot, de sikerült elhárítanunk a veszedelmet”.

IП. Lothar Rudolf, akinek „König Harlekin” című komédiája annakidején világsikert szerzett, hamburgi színigazgató korában fölkeresett Budapesten és megállapodott velem, hogy előadatja a Bizáncot. Elő is adatta volna, ha anyagi nehézségei nem támadnak, amelyek arra szorították, hogy lemondjon a színházigazgatásról ésviszszapártoljon megint az irodalomhoz.

IV- Az egyik fiatal főherceg úr közvetlenül a világháború kitörése előtt arról értesített, hogy németre szeretné fordítani a darabomat. (Nem a Palatinusságból való főherceg volt!) Ferenc József király, aki tudott a tervről, beleegyezett, hogy előadják a Burgban. Mivel kissé már szkeptikus voltam a Bizánc külföldi karrierjét illetőleg, kíváncsian vártam, miféle akadály fog ezúttal fölmerülni. Kitört a világháború, a fiatal fenséges úr a frontra sietett és mire onnan visszajött, a Burgszínház már nem volt a dinasztia tulajdonában. Egypár jelenetet lefordított, erőteljes és szárnyaló német nyelven, azokat eltettem emlékül.

Egészben véve a véletlen, vagy mondjuk a jószerencse elég sokszor kedvezett nekem, erre gondolva, nem is békétlenkedtem a Bizánc balszerencséje miatt. Olybá vettem, ez az alvilág isteneinek hozott áldozat, Polykrates gyűrűje.

A Bizáncnak egyik, magyar sikerében .azonban örömem telt. Görgey Artúr tábornok megnézte és utána elküldte nekem Sarsey mellszobrát. Sarsey neve akkor világhírű volt, ő volt a párizsi műbírálók atyamestere, mondhatnám a francia Keszler József. A tábornok azzal az üzenettel küldte a szobrot, állítsam a dolgozószobámba, a Bizánc után bátran a szemébe nézhetek. Azt mondtam Jászai Marinak, aki az ajándékot közvetítette: „Jobban szerettem volna, ha a tábornok a saját képmását küldte volna.” Erre megkaptam Görgey dedikált 1848-as dagerotipjét, azt a gyönyörű, sokatmondóan komor katonafejet, amely némileg emlékeztet Tisza Istvánra.

VIII.

1908-ban, 45 éves koromban, bekövetkezett az, amiről azt hittem, sohasem fog megtörténni: megházasodtam. Grill Juliskát vettem el. Huszonöt esztendővel fiatalabb volt nálam. Régóta jártam a házukba, a szelíd és nagyon eszes gyermek a szemem előtt nőtt fel, kislány kora óta ragaszkodott hozzám, ragaszkodásába némi irodalmi rajongás is vegyült, amiről ő azt hitte, hogy szerelem.

Közös életünk, amely hat esztendeig tartott, simán és csendesen folyt, összeütközés, de még félreértés sem volt köztünk. A fiatalasszony azon volt, hogy kiérdemelje a jó feleség nevét, én pedig jóformán minden időmet otthon töltöttem. Akkoriban úgy vélekedtem, házasságom végleges visszavonulás lesz. Politikáról és társaséletről nem akartam többet tudni. Évek óta különben is valósággal szenvedtem a felelősség súlya alatt, mely a mandátummal rámnehezedett. Társaságba sem akartam többet járni, mert biztosra vettem, hogy kellemetlen kommentárral fogják kísérni a nősülésemet. Negyvenöt éves koromban azt hittem, végleges búcsút kell mondanom az ifjúságomnak. Az ember azonban csak akkor tud némileg kiigazodni az élet útvesztőjében, mikor már a vége felé jár és én huszonöt esztendővel később, hetven éves koromban, tudtam meg, milyen fiatal voltam én — hatvan éves koromban.

Egyelőre hátat fordítottam a dunaparti Babilonnak, amelynek bűnös híréhez szerény tehetségemhez képest magam is hozzájárultam és Vác városába tettem át a lakóhelyemet. Tulajdonképpen elbújtam a saját multam elől. Nagyon megfelelőnek találtam a váci Farnády-házat, amelyet mindenestül kibéreltem. A ház a város végén volt és törökösen épült, amennyiben az utca felé egyáltalában nem volt ablaka és ami szép volt rajta, azt befelé fordította. Szép volt a kőoszlopos tornáccal körül-vett udvara és hatalmas fákkal benőtt kertje, amely lép-csős terraszokban ereszkedett le a Dunához.

Nászútra Athénbe és Kómába vittem a feleségemet. Az európai kultúrának ezt a két sarokpontját én már jól ismertem és élvezetet találtam benne, hogy megcsodáltas-sam egy fogékony fiatal lélekkel. A ciceronénak ilyenkor az az érzése, mintha néki is érdeme volna az Akropolisz és a San Pietro fölépülésében.

Késő ősz volt már, mikor hazaérkeztünk váci ottho-nunkba. Szitáló esőben jöttünk, a nagy nyárfák elhomá-lyosították a lakást, az esőfüggönyökön keresztül csak a ködös Dunát lehetett látni és én elgondolkoztam a nagy csendben, ilyen fiatal budapesti nő ki fogja-e bírni ezt a melancholikus magányt. Igen jól bírta.

Vác kedves, ósdi városka, hibája tulajdonképpen csak egy van: hogy túlközel esik Budapesthez, mert a főváros azon erőlködik, hogy kiszívjon Vácból mindent, ami egyéni és régi, és hogy budapesti külvárost csináljon belőle. A váciak igen udvariasan és tapintatosan visel-kedtek velünk szemben, rögtön megértették, hogy ma-gunkban akarunk lenni, azért ma mégis azt hiszem, hiba volt ott megtelepednem, inkább Párizsba kellett volna

mennem. Párizsba vagy pusztára. A nagyvárosi kultúráról le lehet mondani, de csak a természet kedvéért.

Volt a városban egy bácsink, nyugalmazott kúriai bíró, az édesanyám családja atyafiságot tartott vele, de nem tudom, milyen réven; ő vak volt és egész testében béna, évek óta ágyban feküdt, de csodálatos lelki erővel tűrte a sorsát, sőt egyike volt a legderűsebb lelkű filozófusoknak. Olykor meglátogatta Budapestről régi jó barátja, Edvi Illés, aki szántén vak volt. Egyszer kihallgattam a társalgásukat, éppen arról beszéltek, hogy vaknak lenni nem is olyan nagy baj, mint a laikusok hiszik, ők ketten például nem cserélnék át a vakságukat süketségre. Ezzel a különös optimizmussal gyakrabban találkoztam vak embereknél, pedig én úgy hiszem, ha az ember elveszti a szemevilágát, akkor elvesztette mindenét.

*

Váratlanul meglátogatott a híres Zubovics Fedor kapitány, de nem talált otthon. Szegedi kisdiák koromban ő volt az én legkedvesebb hősöm, Toldi Miklós és Kinizsi Pál mellett adtam neki szállást a saját külön Pantheonomban. Az orosz-török háborúban egy önkéntes csapatot vezetett és én szentül meg voltam győződve, hogy ő fogja eldönteni a hadjárat sorsát. Nemrégiben a vasúton valami szelidebb összekoccanásom volt vele és ő most gavallérosan közeledett hozzám, hogy élét vegye ennek az epizódnak. Visszaajdtam a látogatását Visegrádon, ahol akkoriban lakott és hogy némileg méltónak mutassam magamat a híres sportférfiúhoz, motorcsónakon pöfögtem oda, ami akkor még ritka jármű volt a Dunán.

Zubovics olyan embertípus képviselője volt, amely ma már teljesen kiveszett, de nem is tudna megélni a

változott magyar légkörben. Abban találta életcélját, hogy „bravúrjaival” ámulatba és rémületbe ejtse felebarátait. A nyilvánosság megszállottja volt, közönség elölt elképesztő vakmerőségekre volt képes, kutyába sem vette életét, de azért elhiszem, amit róla hallottam, hogy a fogorvos műtőszobájában jajgatott. Egyébként pedig, ha nem bódította el a dicsőség mákonya, kedves és jólelkű vén fiú volt.

Lakása falai teli voltak rajzokkal és festményekkel, amelyek az ő bravúrjait örökítették meg. Zubovics lóháton a zajló Dunában, Zubovics szárazföldi torpedót robbant, Zubovics a huszárai élén attakot lovagol. Gyúlékony és robbanó anyagok iránt fantasztikus előszeretetet, valóságos fetis-tiszteletet érzett, azt hitte, a dinamit, vagy az ekrazit magában véve nemes és tiszteletreméltó dolog. A fogadószoba kályhája mellett egy fekete láda állatt, a ládán piros betűkkel felírás: „K. u. k. Dinamitkiste No. 13.” Egészen ártatlan láda volt, nem dinamitot tartottak benne, hanem fahasábokat, Zubovicsot azonban kellemesen izgatta a robbantószer és a tűz fogalmának összekapcsolása.

Mivel a nyilvánosságot nagyon szerette, kesztyűs kézzel bánt annak heroldjaival, az újságírókkal. Minden esz, tendőben meghívott néhányat közülük az erdei Migazzikastélyiba, amelyet azelőtt a váci püspöktől bérelt. A vendéglátás úgy volt jelenetezve, hogy az újságírók halálra rémüljenek, de azért a világért meg ne sértődjenek. A váci pályaudvarról maga kocsikáztatta őket kastélyába, ilyenkor öt csődört fogott a kocsi elé, letért az országútról, nekivágott a tarlóknak és vad hajszában röpítette vendégeit. A kastély udvarán borjúnagyságú kuvaszok ugatták körül a kocsit... „Brazíliai vérebek, le ne szállja-

tok, mert széttépnek!” rikoltotta a gazda. Asztalnál, ha nem fért már több pezsgő az újságírókba, elővette a revolverét és gyorstüzelést kezdett a szoba mennyezete felé. Nagy súlyt vetett arra, hogy sértetlenül megőrizze a „fene-ember” hírnevét. Néha az lett a vendéglátás vége, hogy a fiúk az ablakon keresztül menekültek a Migazziból. A házigazda pedig másnap izgatottan forgatta a lapokat, vájjon mit írnak róla?

Zubovics rejtélyének az volt a kulcsa, hogy a lelkében mindvégig megmaradt iskolásfiúnak, huszárkapitány korában is egy szabadjára eresztett kis suhanc fantáziája fortyogott benne. Egész élete tulajdonképp en indiánusjáték volt. Aki ezt megértette, az a zord skalpvadász álarca alatt meglátta és megszerette a játszó gyermekei

Az élet azonban még sem olyan szimpla, mint hinnők, a legegyszerűbb emberi léleknek is vannak szakadékai és rejtekhelyei: így példáid Zubovics Fodor nagyon előrelátó és okosan számító tudott lenni, valahányszor pénz állt a házhoz...

*

Egy nap fölkeresett dunaparti tanyámon Kassai Vidor is. Vácon lakott, amióta végleg visszavonult a színpadtól. Sohasem tudtam megérteni, hogy Jászai Mari, a nagyszerű és tüzes nőstényoroszlán, hogyan lehetett ennek a szomorú mormota embernek a felesége, hacsak el nem fogadom Mirja magyarázatát: a Kassai könyvei miatt!

Nem tudom, művészet volt-e az, amit a színpadon csinált, de olyan ellenállhatatlan módon furcsa volt, hogy a könnyezésig és az ájulásig meg tudta kacagtatni a közönséget. Pedig játéka sokunkra hátborzongatóan kísérteties benyomást tett. Azt hiszem, mókázása nem volt egyéb, mint a *danse macabre* egy groteszk figurája.

Egy ember kizsigerelése. Ha hancúrozott, az mindig páros tánc volt a láthatatlan csontemberrel. A híres arcfintorai az agónia különböző stádiumaira emlékeztettek. Életének és színjátszásának dinamikus motívuma a halálfélelem volt. Nem tudott beletörődni az elkerülhetetlen vég gondolatába. Ennek tudata állandóan erjedt és poshadt benne, azt hiszem, éjjeli álmából is fölriasztotta a fogvacogtató igazság, hogy neki egyszer, nemsokára, meg kell halnia.

Rendesen délután háromkor jött és esti hétig maradt. Nem akart leülni, egész idő alatt állt és egyfolytában beszélt. Mindig kesernyésen, önmagát ironizálva, jelezve, hogy az egész dolog tulajdonképpen nem éri meg a beszéd fáradságát. Időközönkint orvosságos üveget vett ki a zsebéből és húzott belőle egy kortyot. Megkérdeztem, mi az, ő megvetően legyintett: marhaság! Nemrégiben szemölcs nőtt az orrán, valaki egy homeopata gyógyszert ajánlott neki, de olyan használati utasítással, hogy ha egyszer szedni kezdi, nem szabad többé abbahagyni, különben meghal a páciens. Kassai használni kezdte, a szemölcs csakugyan leszáradt az orráról, most már nem meri többé abbahagyni, bár nem is hisz benne.

Novemberi esthomályban egyszer találkoztam vele a váci Templom-téren. Pörge magyar kalapot és csípőig érő lódengallért viselt, a kicsi ember peckes lépéseivel járt. Azt kérdezte, tudom-e mi az *eufon*. Nem tudom. Hát az olyan, mint a gramofon, de még sem gramofon, sokkal különb annál. Hogy ő szeretné nekem bemutatni az eufonját. (Azt hiszem, így akarta viszonozni a vendéglátást.) Valahol a Grörög-utcában lakott, azonban tekintettel a rablógyilkosokra, akiktől állandóan félt, az értéktárgyait, köztük az eufont is, nem a lakásán,

hanem a Ferencrendiek kolostorában tartotta. Onnan is ellophatják, igaz, de legalább nem ölik meg Kassait.

A ferencieket éppen akkor reformálták, a váci barátok nagyrésze nem akarta magát alávetni a szigorított szabályoknak, hanem elment világi papnak, az ódon nagy kolostor épületében csak két barát maradt vissza. Egyiknek aztán a Sátán megzavarta az eszét és az fölakasztotta magát, most már csak egyetlen öreg szerzetes tanyázott a kolostorban, de az is láthatatlanul lappangott a kihűlt hangyabolyban.

Ketten végigtapogattuk magunkat a kongó téglafolyosón és a nyikorgó falépcsőkön, Kassai aztán kinyitott egy cellaajtót. A szoba hideg, sötét és porszagú volt, az ablakon benézett a vízszínű téli égbolt. Kassai leültetett és megszólaltatta az eufont.

Kacagó dal volt, egy recsegő férfihang énekelte. Föl és le a hanglétrán, i-től u-ig az összes magánhangzókat variálva, ádáz jókedvvel kacagott, röhögött, nyerített, üvöltött, bőgött az ének. Nekem — és ez nem képletesen, hanem szószerint értendő — az volt az érzésem, hogy most a Halál nevet, nevet Kassain, nevet rajtam és rajtad is, kedves olvasóm.

Képzőművészeti intermezzo!

Budapesten járva, a régi Műegyetem múzeum-körúti kapuján — most a Pázmány Péter-egyetem bölcsészeti fakultása van ott — hirdető táblát láttam: „Csontvári Kosztka képkiállítása.”

Kosztkának az volt a híre, hogy hatalmas őstehetség és fantasztikus különc. Az ilyen művész-különcség többnyire onnan ered, hogy a művész annyira beleásta magát a mesterségébe, hogy nem jut elég ideje megismerkedni

az átlagemberek szokásaival és észjárásával. Ügy jár köztük értelmetlenül és idegenül, mint a Földre tévedt Marslakó.

Kosztka legszívesebben a Földközi-tenger keleti országaiban festett. Egyptomban, Szicíliában, a Szentföldön. Arról volt híres, hogy nem adott el képet, akárhogyan kérték is tőle. Amit gyermekkora óta festett, azt minden útján magával hurcolta és helyenként kiállította. Jókora poggyásszal utazott. Hallottam róla, hogy Korfu szigetéről egyízben ész nélkül menekült, mert hírét vette, hogy Vilmos német császár érkezik. Félt, a császár meg találná kívánni a képeit. Ez annál különösebb volt, mert igen szerény jövedelemből kellett megélnie, ami csakis hallatlan krajcároskodási bravúrok árán sikerült.

Kettesben a feleségemmel megnéztük a kiállítását. Már alkonyodni kezdett és rajtunk kívül nem is volt ott senki. Megálltunk egy festmény előtt, amely holdvilágos tájat ábrázolt. A teli hold egy hosszúkás, kopár sziklagerinc mögött emelkedik föl és rózsaszínű fényt áraszt a völgybe. A rózsaszínű holdfény t hihetetlen lett volna, ha nem láttam volna ilyet a saját szememmel, mikor egyízben Athenben jártam. Azt mondtam a feleségemnek: — A Himettosz!

Ekkor a deszkafal mögül egy szakállas férfi, ugrott ki és izgatottan kiáltotta: — Na úgy-e? Úgy-e? És ezt senki sem akarja nekem elhinni! — Csontvári Kosztka volt, aki szívéből örvendett, hogy talált egy szavahihető tanút az ő rózsaszínű holdvilága mellett. Együtt jártuk aztán a 4. érmeket, a művész magyarázott, én pedig alig értettem valamit, mintha nem is magyar nyelven beszélt volna. Megállott egy kép előtt és az ujjával követve egy vonal lendületét, azt kérdezte:

— Mit tart erről a vonalról?

Hogy némileg méltónak mutassam magamat hozzá, azt feleltem:

— Úgy érzem, ennék még folytatása lesz!

Meghökkenve nézett a szemembe, majd elgondolkodva bólintott:

— Lehet, hogy igaza van. Lehet.

Elköszöntem és vagy egy esztendeig nem hallottam róla semmit. Egy nap azonban megjelent a képviselőház folyosóján és kihívatott az ülésteremből. Sugárzó arccal lépett elém.

— Megvan a vonal folytatása!

— Miféle vonalé! — kérdeztem. Teljesen megfeledkeztem a tavalyi beszélgetésünkről. Ez láthatóan rosszul esett neki. — No! biztatott, — no, emlékezzék: a vonal! — Most már rémlett valami... — És mi van a folytatással?

— Rögtön megtudja... Tegnap azt olvastam a lapokban, hogy a kormány hatvanmilliós államkölcsönt készül fölvenni. Idesiettem, hogy megkérjem önt, beszéljen Lukács miniszterelnökkel és hasson oda, hogy hatvan helyett hatvankétmilliót vegyen kölcsön.

— Mire való az a kétmilliói — kérdeztem.

— Azt bocsássák az én rendelkezésemre, — mondta hidegen.

— És minek az önnek?

— Kétmillióra van szükségem, hogy rendet teremtsek az országban. Ez a vonal folytatása, sőt ez a vonal befejezés. Mert, hogy mi magyarok szörnyen züllött politikai és társadalmi viszonyok közt élünk, azt csak nem tagadja?

— Nem tagadom. De hogyan akar azzal a kétmillióval rendet teremteni? Van valami terve?

— Van készen kidolgozott, részletes tervem. De azt hiába mondanám el önnek, úgysem értené meg. Mert éppen abban van a tehetség, hogy tud valamit, amit más nem képes megérteni. Ez úgy van a festészetben és úgy a politikában is. Mi haszna önnek abból, ha elmondom, hogyan festem a képeimet[1]? Utánam tudja csinálni? No ugy-e, hogy nem.

— Engem teljesen meggyőzött, Lukács azonban igen különös ember, lélek, nem fogja megérteni, hogy diszkrécióra kétmilliót kell önnek adnia.

— Hát ha ezt sem képesek megérteni, akkor csakugyan nem lehet segíteni ezen az, országon!

Így szólt, azzal hidegen biccentett, sarkon fordult és elvonult.

*

Ha elszabadultam Vácon az íróasztal mellől, kutyáim társaságában nagy gyalogsétákat tettem a kihalt és elvadult szép parkban és a Duna partján messzire elnyúló réten, amelyet, gondolom, Püspökrétnek hívnak. Akkoriban megint kutyákat neveltem, még pedig drótszőrű, fekete-szürke párducpettyes daklikat. A kutya jó sétatárs, nem mondom, hogy társaság, de az ember, ha vele jár, nincs egyedül. Engem különösen mulattat az az izgatott érdeklődés, melyet a tacskó kutya a természet mászkáló és repkedő csodái iránt mutat. Ez alig különbözik az ember fiúk botanizáló és bogarászó szenvedélyétől.

Erről a kutyafajról azt tartja a közhit, hogy önfejű és engedetlen. Az enyéimek mintaképei voltak az engedelmességnek. Fanatikusan szerettek és egymással versenyezve teljesítették parancsaimat. Ezt a kutya egyéniségének megbecsülésével értem el. Komolyan szoktam

velük bánni, nevelem, de nem idomítom és nem produkáltatom őket. Az állat is Isten teremtménye, neki is van veleszületett méltósága. Mivel mi emberek leginkább hullákból táplálkoztunk, nem lehet általánosságban eltiltani az állatölést, de ahhoz, hogy meggyalázza az állatban a teremtést, senkinek sincs joga.

Én hű és odaadó barátokra találtam a négylábúak közt és nem tagadom, jólesett, sőt hízelgett nekem az a föltétlen ragaszkodás, melyet egyik-másik kutyám mutatott. Vannak emberek, akik föl tudnak háborodni azon, ha jól bánnák a háziállatokkal. Olybá veszik, hogy ezzel megrövidülnek a szegény emberek. — Miért nem fogad örökbe egy árva gyermeket? — kérdezték már tőlem. Én azonban a kutyaellenségek közt egyet sem ismertem, aki maga szegénygyereket adoptált volna. Mi, emberek, végre mind felelősek vagyunk azért, hogy a földből a szenvedések pokla lett, az állatok azonban ártatlanok benne.

Vácon egy házi hollóm is volt. Nem varjú, hanem holló. Igen eszes, mulatságos és perfid madár. A holló könnyen eltanul egyes szavakat, azokat meglepő tisztán ejti, sőt a csalódásig utánozza nyelvmesterének hangját is. Legelőbb azt a nevet jegyzi meg, melyet legtöbbet kiáltanak a házban. A szobalányét vagy inasét. Nem igaz, hogy föl kell vágni a nyelvét; magától is, minden biztatás és segítség nélkül, elkezd beszélgetni.

Az én hollóm embergyűlölő volt, megvetette az egész háznépet, csak a feleségemet kedvelte. Egyszer a csőrével megfogta a szoknyáját és magával húzta, hogy megmutassa neki a titkos kincstárát. Egy rózsafa tövében, moszat alá rejtve, volt a széfje; sztaniol darabok, boros üvegekről került ónkupakok, vasszögek, srófok gyűjteménye volt benne.

Eleinte a holló és a dakli nem szenvedhették egymást. Nekem az volt a benyomásom, a kutyának fáj, hogy a holló repülni tud. Ő maga sokkal tekintélyesebb pozíciót foglalt el a házban, adóköteles volt, volt külön hálókosara, étkező tálja, voltak többrendbeli nyakörvei, bizalmasa volt a gazdának, akit elkísérhetett a sétáján, az ő polgári lelke igazságtalanságot láthatott abban, hogy a széllel bélelt, jött-ment madár repülni tud. Ez a nyárspolgár ellenszenve a bohém iránt, az ellenszenvbe persze irigység is vegyül.

De aztán egy bősz párviadal után, amely az egyik ellenfélnek jó sok szőrébe, a másiknak egy csomó tollába került, váratlanul megbékültek, sőt ettől fogva jóbarátok és szövetségesek lettek. Közös munkákra is vállalkoztak. Mikor egyízben félnapi távollét után visszaérkeztünk a fővárosból, meghökkenve láttuk egy ilyen közös vállalkozásuk eredményét. A holló és a dakli kihúzigálták a teraszon álló bőrkerevet egész lószőrtöltelékét. Nem volt könnyű munka, de ernyedetlen szorgalommal sikerült félméteres lószőrdombot fölhalmozniok, amitől a kerevet úgy összelapult, mint a kipukkadt léggömb. Ha napszámba dolgoztak volna, szépen kereshettek volna.

*

A Petőfi-ház megnyitása óta nekem, meglehetős érdemtelenül, az lett a hírem, hogy „jó szervező” vagyok. Alkalmasint ennek köszönhettem, hogy a Magyar Újságírók Egyesülete, amely szükségét érezte, hogy rendet teremtsen kissé zilált viszonyai között, engem választott elnökének. Hamarosan rendbe is jöttek a dolgok, ami főleg annak volt köszönhető, hogy ezúttal is kitűnő munkatársak állottak mellettem.

Elnökségem idejéből két emlékein maradt, amelyet érdemesnek ítélek arra, hogy átadjam az utókornak.

Egyesületünknek volt egy pénzalapja, melynek kezelésére fizetett tisztviselői állást rendszeresítettünk. Mikor aktuális lett az állás betöltése, gráf Csáky váci püspök úr levelet írt nekem, amelyben egy Cz. nevű öreg újságírót ajánlott a stallumra. Olyan meleghangú volt a levele, hogy az egyesületi választmány vita nélkül teljesítette a kívánságát. Ennél jobb pénztárost bajosan találnánk,

Mikor az új ember bemutatkozott, nyilvánvaló lett, hogy nem a, rokonszenves arca vesztegette meg a püspököt, mert ez egyike volt a legfurcsább és legvisszataszítóbb külsejű embereknek. Tulajdonképpen eleven torzkép volt. Az volt egyik legsürgősebb dolga, hogy kiszedett a pénztárból 24.000 koronát és búcsú nélkül elvitorlázott. Nem Amerikába, csak Újpestre. Mire azonban a nyomára akadtak, ostoba módon már elherdálta a sikkasztott pénzt. Ezt zokogva vallotta be. Azt hiszem, nem volt egészen épelméjű ember.

Mivel özvegyek és árvák pénzéről volt szó, tiszteletemet tettem a püspök úr váci rezidenciájában és oly irányú előterjesztést tettem őnagyméltóságának, hogy meg kell fizetnie a 24.000 koronát. A püspök vállalta az elégtételt, pontosan meg is fizette. Látogatásom alkalmával mondott valamit, amit igen meglepőnek találtam. „Én azt a Cz.-t alig ismertem, egy rokonom kért meg, írjak az érdekében az uraknak és én azt hittem, nem tagadhatom meg ezt a kis szívességet”.

A másik esetemben is pénzről és protekcióról lesz szó. A háziuram fia főbelőtte magát. Az öngyilkosság előzményei közt valami családi viszály is szerepelt. Mikor részvétlátogatást tettem, az öreg úr elkeseredetten

mondta: Rettenetes pénzemben van a sajtó! — Hogy-hogy? — Nálam járt egy Kondor nevű újságíró, azt mondta, a lapok igen gyalázatos kommentárokat készülnek írni, 10.000 koronával azonban be lehet tömni a szájukat. — És te beugrottal neki[1]? — Mit tehettem! Elég baj nekem, hogy szegény fiam így Végezte, nem akarom, hogy újságbotrányok kísérjék a sírjába.

Nyugtát mutatott, amellyel Kondor úr elismeri, hogy „a lapokban közzéteendő gyászjelentésékért” kialkudott 10.000 koronából 5000-et felvett. Mivel úgy találtam, hogy ez a dolog az államrendőrségre tartozik, zsebretettem a nyugtát. Ott nagy örömmel fogadtak — végre csapdában egy zsaroló!

Az ügy azonban igen különös fordulatot vett. Az ügyészség vádat emelt Kondor ellen, a büntetőbíróság azonban fölmentette. Fölmentette, mert a vádlott bebizonyította, hogy ő csakugyan közzétette a gyászjelentéseket a lapokban, a lapok csakugyan átvették és szabályszerűen nyugtázták a hirdetési díj fejében lefizetett összeget, sőt Kondor azt sem titkolta, hogy neki 40%-os províziót adtak. Négyezret a tízezerből. A bíróság, úgylátszik a Cobden-féle szabadkereskedelem elvi alapján állott, mindenki tetszése szerinti áron adhatja a portékáját és olyan províziót fizethet az ügynökének, aminőt akar.

Egynap aztán azt a hivatalos értesítést kaptam, hogy Kondor bűnfenyítő följelentést tett ellenem. Rágalmazás címén. A büntető bíró figyelmeztetett, ez komoly eset, mert a följelentőnek a fölmentő ítélettel a kezében bizo nyítania sem kell a rágalmazást, a bíróság köteles lesz engem elítélni.

Elmentem az igazságügyminiszterhez és megkérdeztem, igazságszolgáltatásnak tartja-e azt, hogy engem be

zárjanak, mert másvalaki 10.000 koronát zsarolt? Miután megismerte a tényállást, azt mondta: Ez csakugyan nem igazságszolgáltatás!

Az ügyészség „újabb bizonyítékok alapján” megint megindította az eljárást Kondor ellen, a bíróság ismét tárgyalta az esetet, a zsarolást ugyan ezúttal sem lehetett bizonyítani, de a vádlott nem kapott fölmentő ítéletet, csak felfüggesztették az eljárást. Így ép bőrrel kiszabadultam, de csak protekció segítségével. Ha szabad folyást engednek a törvénynek, akkor talán a Markóba kerülök, így megvolt az az elégtételem, hogy mikor később mégis bevittek a Markóba, nem mint rágalmazó kerültem oda, hanem mint a kommunisták túsza.

A proletárdiktatúra idején szerepelt egy Kondor nevű népbiztos. Nem tudom, ő volt-e az én emberem? Ha ő volt, akkor nagylelkűen fátyolt borított a múltra, bár az is meglehet, hogy hasonló ügyei között megfeledkezett erről az egyről.

Az elnöki tisztet az Újságíró Egyesületben én addig viseltem, míg a Khuen-Hédervàry-kormány valami szerény sajtóreformon nem kezdte törni a fejét. A rikkancs-sajtó kebelébe tartozó fiatal kollegákat annyira fölháborította már maga a reform szó is, hogy nekem be kellett látnom, ennek a hangulatnak én — a kormánypárti képviselő — nem tudnék hivatott tolmácsa lenni. A kollegák is beláthattak ilyesmit, mert az egyesületi hegypárt a fejemet követelte. Leköszöntem.

1934-ben az Egyesület kitüntetett azzal, hogy tiszteleti tagjává választott. A művészi oklevél, amit erről kiállítottak, dolgozószobám falát ékesíti. Szóval, ahogy Saint-Beuve mondja: az ember mindent megérhet és mindennek az ellenkezőjét is.

1909 augusztus 5-ikén azt a hírt hozták budapesti és bécsi lapok, hogy a *Hajnal* hajótörést szenvedett, a jacht tulajdonosa pedig feleségestül belefulladt a tengerbe. A hír, mint Mark Twain mondta volna, erősen túlzott volt. Igaz azonban, hogy augusztus 4-ikén délután a *Hajnal* ciklonba került és csak nehéz küzdelmek árán és szerencsés véletlenek kombinációja folytán tudott kimenekülni a veszedelemből.

Spalatóból Szebenikóba vitorlázva, Zirone szigete alatt jártunk. A tenger ott tele van kisebb-nagyobb szirtekkel és mi békésen teázva haladtunk a sziklák közt kanyargó csatornában. Északon fekete volt az égbolt. Az angol admiralitás vitorlás könyve azt mondja, hogy az adriai időjárás gyakran kiismerhetetlen, azért jó, ha gyanús esetekben a bennszülött hajósoknál tudakozódik az ember. Hajómon négy „bennszülött hajós” volt, ők megnyugtattak, a feketeségből egy kis eső lesz, semmi egyéb. Egy *Federigo* nevű, 200 tonnás olasz vitorlást húztunk le, annak a kapitánya is, mikor szócsővel rákiáltottunk, azt ordította vissza: Niente — pioggia!

A *Federigo* éppen akkor húzta fel a csúcsvitorlát, amit kétszer is meggondolt volna, ha szélvésztől tart. Én azonban óvatosságból leszedettem a topot, a nagyvitorlát is meg akartam kurtíttatni, az egyik legény ment is a fűzőzsinegért, mikor a *Hajnal* hirtelen a kormányoldalára borult, egészen lefeküdt, a ciklon vadul nekiesett, a nagyvitorla teljesen víz alá került, a hajó nem tudott fölemelkedni. Óriás hullámok hemperegtek rajtunk keresztül. Hallottam, két hullám közt, amint odalent a szalonba csobogva ömlik a víz a nyitott ökörszem ablakon keresztül.

Végül kínos küszködés után mégis sikerült a jachtot szél alá kényszeríteni, ekkor hirtelen föltápászkodott

vagy inkább fölugrott és a torpedónaszád gyorsaságával hasította a vizet. Délután 5 óra volt, augusztus 4-ikén, de olyan sötét volt, hogy nem láttam a hajó orrát. Semmit sem láttam magam körül, csak fehér tajtékförgeteget, amely ostorcsapásokkal vágta az arcomat.

És még valamit láttam: jobbról-balról alaktalan fekete árnyak suhantak el a hajó bordái mellett: sziklák voltak, melyek itt nagy számmal merednek ki a tengerből. Tisztára vak szerencse volt, hogy egyiknek sem rohantunk neki. Ebben a harsogó és dörgő összevisszaságban, ahol jóformán azt sem tudtam, merre van az égbolt és merre a tenger, nem volt éppen biztató, hogy matrózaim hangosan imádkozni kezdtek.

A vitorlafát, egy húsz méteres gerendát, mely a nagyvitorla alsó szegélyét fogja, a csigán átfutó egyetlen manilakötél köti a födélzethez. A vitorlafa rendesen másfél méter magasságban ing a födélzet fölött, ezúttal azonban négy-öt méter magasságba emelkedett, a széltől dagadt vitorla annyira megnyújtotta a kötelet. A vihar vadul belekapott a vászonba, az volt az érzésem: percek kérdése csak és az egész hajó fölemelkedik a levegőbe és együtt repül a tajtékkal. Nekem eszembe jutott, mit mondott tegnap a kormányosom: csomósodik már a manila, jó lesz újat szereznünk! Nos, ha most elpattan, akkor a vitorlafa elcsapja az árbocot tartó drótköteleket, a nagyárboc pedig kifordul a tövéből és akkor alkalmasint kettéhasad a Hajnal teste. Szóval a hajó sorsa ennek a kötélnek a végén lóg! A nagyvitorlát persze jó lett volna leszerelni, de ebben az órában, mikor megvadult sárkány módjára dühöngött, harminc matróz sem bírt volna vele.

Bírt azonban a jó Isten. Ágyúlövésnyi pukkanást hal-

lottunk, a nagyvitorla végighasadt, az ujjnyi vastag vászon kipukkadt és fölcsavarodott, mint a megpörkölt cigarettapapíros. A vihar alig csökkenő sebességgel röpítette a *Hajnalt.* De ez már nem volt baj, időközben kijutottunk a szirtek közül, nyílt tengeren száguldtunk az olasz partok felé. Tudtam, hogy a *Hajnal* meg tud küzdeni az óriás hullámokkal. Türelmesen ki kell őket lovagolni, mondják a magyar tengerészek.

Pesti emberektől, ha vitorlázásról beszéltek, gyakran hallottam: De úgy-e, ha vihar van, akkor kimentek a partra? Viharban a hajós nem a tengertől fél, bármilyen rakoncátlan is, hanem éppen a parttól, mert a part a szikla, a zátony, a hajó halála.

Este kilenckor még rézszínűen világított az égbolt, a zeniten komor szivárvány remegett, amely teljes kört alkotott, — a matrózok azt mondták: „szélszivárvány”. Ilyesmiről még nem is hallottam. Kis gőzös bukdácsolt felénk. Észrevette a vészjelünket: kötött csomó volt a zászlónkban. (A matrózok kötötték az én megkérdezésem nélkül.) Mikor a gőzös már közeljárt, megismertem a *Dalmatiá-t,* ugyanazt a mocskos kis horvát hajót, mely arról volt nevezetes, hogy Oféliát Gravozából Fiúméba vitte. Azt kérdezték odaátról, bevontassanak-e a spalatói kikötőbe? A tárgyalás úgy folyt, hogy hol mi voltunk fenn a hullám taraján, és a *Dalmatia* lent a völgyiben, hol mi siklottunk le a hullámpályán és a mélységből ordítottunk a fejünk fölött giggelő gőzösnek. Legényeim végül elkapták a feléjük dobott kötélvéget és megkezdődött a vontatás.

A *Hajnal* igen gyászosan festett, a nagyvitorlánk rongyokban volt (három évvel ezelőtt szabattam negyven angol fontért!) az árboccsúcs letörött és szakadt kötélen

lógva, csapkodott,a fejünk fölött, a jollemat pedig — a szárazföldi magyar mentőcsónaknak nevezi — elsöpörte a vihar. Útban Spalato felé azonban váratlanul rábukkantunk a forrongó tengeren, — úgy festett, mint egy eltévedt szomorú kis borjú, — színültig megtelt vízzel, de egyébként sértetlen maradt, aminek igen megörültem, mert finom kis angol csónak volt.

Egy magányos ecoglio tövében, melyről a hagyomány azt tartja, hogy IV. Béla király ott talált menedéket az üldöző tatárok elől, megláttuk a *Federigo* roncsát. Azaz csak a hajó orrát és ormányárbocát láttuk, mert a schooner, mikor nekivágódott a meredek sziklafalnak, egyenesen felágaskodott és a farával függőlegesen merült a tengerfenékre. A *Federigon* nyolcan voltak, köztük a kapitány kisfia is, egy ötéves gyerek, de csodamódon valamennyien föl tudtak kapaszkodni a sziklára. A scoglio tönkretette a hajót, de megmentette a legénységet.

A kapitány, akivel később Spalatóban találkoztam, egy hihetetlenül hangzó történetet mondott el, hogyan menekült meg a kisfia, igaznak kell azonban lennie, mert a matrózai mellette tanúskodtak. A hajótörés pillanatában a gyerek a hátsó kajütben aludt, ahová édesapja fektette le, hogy láb alatt ne legyen. Mikor a *Federigo* orra fölszaladt a sziklára, a fara pedig elmerült, a kajüt kerek ajtónyílásán hatalmas vízsugár lövelt ki, a szökőkút magával sodorta a kisfiút, akit aztán a hajószakács szerencsésen elkapott a levegőben.

A kapitány azt mondta, ha a tengerbe veszett volna a fia, akkor ő ebben az életben nem mert volna hazamenni Anconába, felesége ugyanis semmi áron nem akarta a gyereket a *Federigora* ereszteni, a kapitány csellel szöktette magával.

— Uram, ha ön ismerné a feleségemet! — szörnyűködött utólagosan.

Spalatóban arról értesültünk, hogy a ciklon Zirone körül hét hajót pusztított el. Az egész város a csodájára járt a *Hajnal*-nak, hogy ép hordákkal úszta meg ezt a vihart.

*

Másnap reggel, miközben a spalatói kikötőben a *Hajnal-t* tataroztuk és csutakoltuk, látogatóba jött a *Dalmatia* kapitánya. Szép kék civilruha és girardikálap volt rajta. Sokáig ült a szalonban, konyakot ivott, cigarettázott, és nem mondta meg, mit akar, pedig láttam rajta, hogy akar valamit. Végül, mikor már másfél óráig ott szuszogott, mégis kinyögte, ami a szívét nyomta, hogy tengeri jog szerint neki a mentésért a hajóm értékének 10%-a jár. Ő majd szakértőkkel föl fogja becsültetni a *Hajnal-t* és mindent, ami rajta; van, mert a rakomány és fölszerelés után is jár a tíz percent. A fotografáló gépemre mutatott, amely az asztalon feküdt és udvarias mosollyal mondta: Ebből is jár!

Én ekkor száz koronát nyújtottam át neki és megkértem, legyen szíves és ossza szét derék matrózai közt, ami azonban a másik dolgot illeti, az nem volt mentés, hanem közönséges vontatás, és ha ezért jár valami, akkor a *Croatia* hajózási társaság, amelynek ő szolgálatában áll, küldjön róla nyugtázott számlát, majd kiegyenlítem. Erre ő: az ajándékot köszönettel elfogadom, de jogigényeimet fenntartom.

Elment. Én pedig az elrongyolódott nagyvitorla helyébe szereltettem a pótvitorlát és délben kifutottam a kikötőből. Kissé bizonytalanul éreztem magamat, nem fog-e le az osztrák révhatóság, de senki sem alkalmatlan-

kodott. Később hallottam, a *Dalmatia* parancsnoka csakugyan járt a révhivatalban, de ott kinevették.

Egy héttel később a Quarneróban találkoztam, a *Dalmatiával,* az volt az érzésem, mintha bánatosan és szemrehányóan dohogna el mellettünk, a 10%-ról azonban nem esett több szó.

A zárai csatornában, ahol a pótvitorla által ránkkényszerített mérsékelt tempóban cihelődtünk észak felé, egy bizonyos helyen, ahol előttem ismeretlen okból mindig átlátszó a mély víz, emberkoponyát láttunk a tengerfenéken. A legénység megijedt, a kormányos is elkomorodott, azt mondták, ez rosszat jelent, biztos, hogy ma még valami baj éri a *Hajnal-t.*

Az éjszakát Arbéban szerettem volna tölteni, esti sötétségben már oda is értünk a kikötő elé, mikor végszóra hirtelen felugrott a bóra és egyenesen a szemünk közé fújt. Kínosan lavírozva próbáltunk beljebb nyomulni, de a szél bőszült erővel feszült ellene a *Hajnal*-nak. A kormányos azt mondta: „Persze, a koponya!” Mint tapasztalt tengerész, tisztában volt vele, hogy okozati összefüggés van a zárai emberifej és az arbei szél között.

Hosszú kínlódás után végre feladtuk a reménytelen harcot, láttuk, ma már nem tudunk bejutni, hát horgonyt vetettünk a kikötő előtt ágaskodó nagy szikla tövében. Félig, de csak félig védett helyen voltunk, gondoltam, itt majd végigtáncoljuk az éjszakát. A bóra egyre vadabbul üvöltött és a *Hajnal* bőszülten rángatta a horgonyláncot, mint valami horogra került óriás cápa. Megnéztem a tengerésztérképet: alig húsz hajóhossznyira a szél alatt egy komisz zátony volt, ha elszakad a. láncunk, menthetetlenül rásodródunk. Egész éjjel ott kellett hasalnunk a

födélzetén, hogy baj esetén rögtön felhúzhassuk a vitorlákat, mert a hajó természetesen csak vitorla alatt kormányozható.

Fejünk fölött, fenn a sziklán, egy szélmentes feszekhen, tonhalászok cigarettáztak és nyugodt basszus hangon arról elmélkedtek, kibírhatja-e a horgonyláncunk ezt a próbát, vagy sem. Abban egyeztek meg, hogy nem bírhatja ki. Ezt a gondolatot férfias higgadtsággal viselték el. A lánc mégis kibírta; angol munka volt.

Hajnalra elült a bóra és mi, kissé katzenjammeresen az áttáncolt éjszaka után, beszerénykedtünk a kikötőbe. Én ezen az éjszakán határoztam el, hogy segédmotort szereltetek a hajóra. A segédmotor nem utazásra, hanem csak arra való, hogy megkönnyítse a kikötői manővereket. Megesett már az is, hogy miután egész nap vidáman vitorláztunk, alkonyatkor, a kikötő láttára, megállított a szélcsend és másnap reggelig ott kínlódtunk egy helyben. Azelőtt nem igen bántott ilyesmi, de most már, tekintettel megváltozott családi körülményeimre, szerettem volna a hajózást kissé kényelmesebbé tenni.

Még a nyáron írtam Angliába a Fay-cégnek a segédmotor ügyében és ők felvilágosítottak, hogy a *Hajnal*-ra amelynek tervei megvoltak náluk, bajos volna motort szerelni, inkább azt ajánlották, adjam el a jachtot, ők majd szereznek nekem másodkézből egy segédmotoros jawlt. Úgy gondolom, ők maguk! sem hitték, hogy egykettőre el tudom adni, de én még a télen túladtam a *Hajnal*-on. L. Jankó vette meg, egy Fiúméban élő angol félvér. Egyébként kissé excentrikus úriember volt, a haditengerészek „Marinegigerl” néven emlegették, igaz azonban, hogy jobban értett a vitorlás mesterséghez, mint bárki más. Sok utamon kísért és minden helyzetben em-

ber volt a talpán. Tudtam, hogy kapva-kap a *Hajnal*-on, valósággal szerelmes volt a hajómba.

Szegény L. később a fiumei nagy felfordulás alkalmával rossz lóra fogadott, Zanelli-párti lett, ezért d´Annunzio condottiere-betörése elől jugoszláv területre kellett futnia. A jugók valami hivatalt adtak neki a buccarii révhatóságnál. Úgy hallottam, hogy a *Hajnal-t*, melyet ő átkeresztelt *Hélén*-nek, később eladta Sándor királynak, az pedig odaajándékozta a buccarii tengerésziskolának. Ma is él még, ha meg nem halt, vagy mondjuk: ha léket nem kapott.

Nem volt már módomban új hajót szerezni, közbejött a világháború, amely kihúzta alólunk az Adriát. Ha mostanában az abbaziai parti úton sétálva, a kék vizet nézem, olyanformán érzem magamat, mint a vagyonbukott földbirtokos, aki gyalogszerrel ballag egykori kastélya előtt. Néhanapján pedig az a furcsa gyanúm támad, hogy elmúlt fiatalságom talán még ma is künn kódorog var lahol messzi délen, a napfényes Adrián, az ezüstszürke szigetek közt.

*

Amit most készülök elmondani, azt méltóztassék lírai intermezzónak tekinteni...

Egy tizenhét éves kisleány — nagy állású és nagyvagyonú apa gyermeke — unalmában leveleket kezdett írogatni a „kedves mesternek.” A kedves mestert I. Jenőnek hívták és előkelő tagja volt a Nemzeti Színháznak. Elhitette vele, és önmagával is, hogy szerelmes. Pedig nem a színészbe, csak a színházba és a szerelembe volt szerelmes. Jenő barátom, miként a legtöbb vérbeli bohém, női dolgokban meghatóan tapasztalatlan volt és rögtön beugrott a kis libának.

Tavasszal őnagyságának egy pár hetet vidéken, a családi birtokon kellett töltenie és unalmában az a romantikus ötlete támadt, hogy odarendelte flörtjét és légyottot adott neki a birtokhoz tartozó kis erdőben. Miközben ketten a fák alatt andalogtak és a kakukszót hallgatták, az apa — címezzük vezérigazgató úrnak — váratlanul megjött a vonattal és gyalog ment haza, még pedig a legrövidebb úton: az erdőn keresztül.

— Szörnyű jelenet volt! — mondta nekem I. Jenő és utólag is belepirult a visszaemlékezésbe.

— Te mit mondtál?

— Nem jutottam szóhoz, az öreg szidott, mint a bokrot, végül megsokaltam, sarkon fordultam és elrohantam. Tanácsolj, mit tegyek most már?

— Mi lenne, ha megkérnéd a kislány kezét?

— Nem adják hozzám.

— Persze, hogy nem. De nem is házasságról, hanem egy kínos ügy befejezéséről van szó. Ha megkéred a leányt, olyan mederbe tereled az ügyet, ahol a vezérigazgató is el tud igazodni, ő megijedt a romantikától, arra ő nincs berendezkedve, de ha megtudja, hogy nem kalandról, hanem házasságról van szó, akkor meg fog szelídülni. Ki fog kosarazni és az mindenkinek jó lesz, elsősorban neked.

Barátom belement az ötletbe és mindjárt meg is kért, beszéljek a vezérigazgatóval. Én ugyan nem így képzeltem, de már sokkal jobban beleártottam magamat a dologba, semhogy megtagadhattam volna a kérését.

Még aznap este találkoztam a vezérrel a pártkörben. Egy sarokba vontam és elmondtam neki az elmondandókat. Rögtön paprikavörös lett a méregtől, de mikor megtudta, hogy kikérő násznagyféle volnék, elhallgatott.

— El akarja venni? Ez meglep!

— Tudja, hogy vakmerőség, le is akarta küzdeni magában a szerelmét, de most, miután együtt láttad őket —

Csodálkozásomra a vezér azt mondta:

— Majd gondolkodom az eseten. Holnap, ha eljössz, talán megadhatom a választ.

Másnap pontosan ott voltam a klubban. Ezúttal nem érte be a teremsarokkal, hanem az üres tanácskozó szobába vitt.

— Gondolkoztam a dolgon, — kezdte. — Úgy találom, a te barátodnak ahhoz, hogy kívánatos parti legyen, sok mindene hiányzik. Először is öreg. Legalább huszonöt évvel idősebb az én Lilimnél. Ezzel azonban esetleg meg lehetne békülni. Én is jóval idősebb voltam a megboldogult feleségemnél, azért mi igen jól megvoltunk egymással. Ez tehát nem volna akadály.

Kedvezően bonyolódik, — állapítottam meg magamban.

— Azt is kifogásolni lehetne, hogy a barátod szegény ember. De melyik házasulandó férfinak van ma vagyona? örülni kell, ha a munkájával meg tudja keresni a kenyerét. Lili pedig mindenesetre tisztességes apanázst fog kapni. Tehát a szegénység sem akadály.

Nagyszerű! — gondoltam.

— Menjünk tovább. I. Jenő zsidó. Hazudnék, ha azt mondanám, én ennek örülök. Az én családom mindig sokat tartott a protestáns hitére. De túlzásba nem szeretnék menni ezen a téren. Én végre haladó gondolkodású ember vagyok és különben is az az általános felfogás, hogy a zsidók jó férjek és példás családapák. Szóval, ha muszáj, ebbe is bele lehetne nyugodni.

Hozzá akarja adni! — gondoltam.

— Volna aztán még egy pont: színész! Az apáink korában lenézték a komédiást, de azóta fordult egyet a világ, ma a művész társadalmilag magasabban áll, mint az átlagos nyárspolgár. Az előkelő színész a legjobb családból való leány kezére is pályázhat.

—· Szóval hozzáadod a Lilit? — kérdeztem.

— Dehogy adom! Mi jut eszedbe?! Ezeket a dolgokat egyenkint meg tudnám bocsátani, de hogy valaki öreg is, szegény is, színész is, zsidó is, és el akarja venni pont az én leányomat — az mégis bolond dolog!

Kosarat kaptunk. Ezen egyikünk sem csodálkozott, sem a kedves mester, sem én, csak a megokolást találtuk eredetinek. Másnap megint fent jártam a klubban és ott találtam a vezérigazgatót. Azt mondta:

— Úgy látom, neked szenvedélyed, hogy jó tanácsokkal szolgálj felebarátaidnak. Adhatnál nekem is egyet. Mit csináljak a leányommal, hogy ne bőgjön és ne törje a fejét ostobaságokon? A kérdés már azért is időszerű, mert hivatalos dologban külföldre kell utaznom.

— Hová? — kérdeztem.
— Párizsba, onnan Londonba.
— Vidd magaddal a leányodat!

— Ez nem okos tanács, barátom, mert először isi útközben a terhemre lenne, odakünn pedig unná magát, mert nékem csupa magamfajta vén vezérigazgatóval lesz dolgom.

— Először is nem lesz terhedre, nem is hiszed, milyen szerény és alkalmazkodó tud lenni egy kisleány, mikor a papája Párizsba viszi; ami pedig az unalmas vezérigaz-

gatókat illeti, biztosan vannak mulatságos titkáraik, akik boldogok lesznek, ha ilyen szép leányt szórakoztathatnak. A vezér nem válaszolt, később azonban megtudtam, hogy megfogadta a tanácsomat. Nem hallottam többet a szép Liliről, és azt hiszem, a kedves mester sem hallott róla.

IX.

A koalíciós kormány uralomralépése kissé hasonlított egy ostrommal megvett középkori város fölprédálásához. Az országos közvéleményt kezdettől fogva idegesítette és elkedvetlenítette az a mohóság és nyíltság, mellyel a vezérek atyafisága és baráti köre rávetette magát a közhivatalokra és javadalmakra. Nemzeti őrszemeknek nevezték magukat és el akarták hitetni, hogy mikor ők lakmároznak, attól jóllakik a nemzet.

Bécsben sem volt valami jó pozíciója az új magyar kormánynak. A régi szabadelvű kormányok még a közjogi ellenzékre hivatkozhattak, mint olyan titokzatos veszedelemre, amelynek elhárításával a kormánypárt érdemeket szerzett magának, — a koalíció kezében már nem volt olyan ütőkártya, amelytől Bécs félt volna, a koalíció maga volt az utolsó nemzeti tartalék, a töltény, amely nem volt veszedelmes, mert egyszer már lőttek vele. Kitűnt, hogy Bécs ennek a kormánynak a nemzeti aspirációk terén még annyi mozgási szabadságot sem engedélyez, mint szabadelvű elődjeinek.

Kossuth Ferenc és Apponyi Albert kuruc táborában a közlegénység akkor kezdett igazán kijózanodni győzelmi mámorából, mikor vádindítványt akartak tenni a Fejérváry-kormány ellen és megtudták, hogy ez tilos. Tiltja a király és a koalíciós vezérek közt kötött paktum. Pedig

annyit ígérgették a vádindítványt, annyit izgatták vele a vidéket, hogy most már nem volt maradásuk a választóiktól.

A sors iróniája volt azután, hogy nekik, akik az obstrukciónak köszönhették a hatalmukat, a magyar képviselőházban a horvátok obstrukciója ellen kellett védekezniök. A horvát obstrukció válasz volt Kossuth Ferenc balkezes kísérletére, hogy a horvátországi vasúti üzemben élesebben kidomborítsa a MÁV magyar jellegét. Ha már Bécsből nem lehet nemzeti vívmányt hozni, talán lehet Zágrábból? Roppant különös volt, mikor az egyébként oly hallgatag horvát delegátusok hat héten át horvátnyelvű hosszú beszédeket mondtak a Házban. A horvát rebellió egyébként halomra döntötte azt az elméletet, amellyel a koalíciós pártok annakidején azt igyekeztek bebizonyítani, hogy az obstrukció törvényes fegyvere a parlamenti küzdelemnek. Azt hirdették ugyanis, obstrukció csak akkor lehetséges, ha a közvélemény óriás többsége rokonszenvezik vele. Ez tulajdonképpen fellebbezés a nemzethez a többségi önkénnyel szemben. Az elmélet megbukott, mert ezúttal egy kisded csapat, amelynek nyelvét senki sem értette és amelynek erőlködése általános felháborodást keltett a Dráván innen, hat hétig meg tudta bénítani a képviselőház munkáját.

Volt a dolognak egy igen komoly oldala is: Horvátországban a régi unionista elemek teljesen elvesztették lábuk alól a talajt. Azok a régiszabású horvát urak, akiknek Budapest volt a városok városa, akik ünnepi alkalmakkor díszmagyart öltöttek és a régi vármegyei hagyományokhoz ragaszkodtak, a jövőben már csak mint idejüket múlt, vén különcök fognak élni a horvát nép emlékezetében. Kossuth Ferencék, elképesztő tájékozatlansággal,

a horvátországi szerb irredenta-ügynökök közt akartak a magyar állameszmének segédcsapatokat toborozni.

Itthon megkezdődött az általános kiábrándulás, ami úgy értendő, hogy országszerte szidták a koalíciót, mintha nem is az ideáljaitól, hanem az aranyórájától fosztotta volna meg a nemzetet. 1909 április *végén* a „nemzeti kormány beadta lemondását, de 1910 január közepéig tartott a se benn-, se künn-állapot, míg végül megalakult a Khuen-Hédervÿry-kormány. Az új kormányelnök természetesen választásokra készült és ezt a tervét a koalíciós pártok általános derültséggel fogadták. Wekerle, Andrássy, Apponyi, Kossuth, Justh meg voltak róla győződve, és meggyőződésüket Ferenc József király előtt sem titkolták, hogy Khuen-Héderváry fel fog sülni, négy-öt mandátumot sem tud majd összekaparni, őfelsége kénytelen lesz visszatérni a koalíciós pártokhoz.

A választásokon a Munkapárt 258 mandátumot nyert, a koalíciós politikusok tehát ezúttal épp úgy félreismerték az ország hangulatát, mint a bútorrombolás után a néhai volt Szabadelvűpárt.

Nem tudom, az előrelátásnak ez a hiánya hazai különlegesség-e, vagy általános tulajdonsága a politizáló emberiségnek.

A választásokat tulajdonképpen Tisza István intézte, az ország az ő nevét kiáltotta és a geszti remete gránitalakját olyan népszerűség ujjongta és lobogta körül, amely neki egészen szokatlan volt és amellyel eleinte nem is igen tudott mit kezdeni.

Én bejelentettem Tiszának, hogy ezúttal nem szeretnék már fellépni, elég volt a politikából. Nem is volt ellene kifogása. A sógorától hallottam később, hogy ki akart neveztetni a főrendiházba. De aztán váratlan dolog

történt: a pécskaiak az én személyemhez kötötték magukat. Ez annál meglepőbb volt, mert sohasem voltam úgynevezett buzgó képviselő. Utolsó programbeszédemben volt szívem megmondani, hogy közügyekben rendelkezhetik velem a kerület, magánemberek ügyeiben azonban egyáltalában nem szándékozom eljárni. Patikát, trafikot, italmérést, hivatali kinevezést és előléptetést ne várjanak tőlem. Ezt a programpontot lelkiismeretesen be is tartottam, főleg a második részét.

Valami lélektani törvény érvényesülhetett abban, hogy minél jobban húzódtam a jelöltségtől, annál jobban ragaszkodtak hozzám a választók, végül egy küldöttség felkereste Tisza Istvánt és kijelentette, hogy én vagyok az egyetlen munkapárti, akit a kerületben meg lehet választani. Ezzel véget is ért a huzavona. Ellenjelöltem egy román ügyvéd volt, aki 48-as programmal lépett föl. Úgy számított, hogy így megnyerheti a magyarokat is, a románokat is.

Tisza István tisztító orkánként söpört végig az országon. Kitűnt, hogy népszónoknak is sokkal jobb, mint a hordó tetején megőszült ellenfelei, ő maga Aradon jelöltette magát, ahol szembekerült a Kossuth-párt régi korifeusával, Barabás Bélával. Sok évvel ezelőtt Barabás megbuktatta öreg Tisza Kálmánt a saját pátriájában, Nagyváradon, — a lelkes közhangulat akkoriban a *Bálványdöntő* nevet adományozta neki! — most Tisza István terítette le szülővárosában Barabást.

A pécskai választás simán folyt, délután azonban ránkijesztett az ópécskai jegyző, hogy az ellenpárt nagyban vásárolja a románokat és most már a „biztos” szavazóink is tartózkodóan kezdenek viselkedni, szemmelláthatóaai meg akarják várni, hogyan alakulnak az ár-

ajánlatok. Nem volt mit tenni, négyszemközt odaadtam a jegyzőnek egész választási forgótőkémet, hogy szükséghez képest szavazatokat „szerezzen.” A győzelem estéjén széles kedvünk volt, sokáig ültünk együtt. Egyszerre megjelenik az ópécskai jegyző, félrehív és négyszemközt, úgy, ahogy kapta, visszaadja *megint* az egész pénzösszeget. Nem volt reá szüksége, a románok ingyen leszavaztak. A jegyzőt Momák Flórisnak hívták.

Bevallottam olvasóimnak, hogy nem rettentem vissza a szavazatvásártól. Erkölcstelenség, tudom, de azt hiszem, nem elítélendőbb, mint az ellenjelöltem eljárása, aki soha be nem váltható ígéretekkel fizette meg a választóit. Az én pénzem legalább jó pénz volt.

*

Mielőtt még megindult volna a tulajdonképeni választási harc, annak igen súlyos áldozata lett: Mikszáth Kálmán, miközben nyitott autón járta a kerületét, meghűlt, tüdőgyulladást kapott és meghalt.

A Nagy Palóc nekem melegszívű és jóakaró barátom volt. Többször írt rólam, a *Szelek szárnyán* című nyári könyvemnek egész tárcát szentelt, egyéb dolgaim közül csodálatoskép en a *Gyurkovics fiúkat* kedvelte. Azt mondta: ha valaki egyszer megírja a magyar földbirtokososztály pusztulásának történetét, ezt a könyvet forrásmunkának használhatja,

Mikszáth családi élete sajátszerűen vonzó volt, anélkül, hogy tudtak volna róla, Mikszáthék a fővárosban is egy vidéki úri család életét élték. Az ember, ha náluk volt, levendulaszagot érzett és el sem tudta képzelni, hogy az ebédlő ablakából nem lombos kertre, vagy nap-

sütéses rétre, hanem a Józsefváros bérházaira nyílik kilátás.

Mikszáthné finom, melegszívű, őszfejjel is elragadóan bájos asszony volt. Egy emberéletet töltöttek már együtt f a fővárosban, — Mikszáth Kálmán, mielőtt Budapestre telepedett volna, éveken át Szegeden élt, — de azért mind a ketten palócosan beszéltek. A beszédjüknek valami kimondhatatlan üde nógrádi rétillata volt. Mikszáthné engem akkor hódított meg végleg, mikor az urától karácsonyi ajándékul az én összegyűjtött műveimet kérte. Ez irodalmi pályám egyik legkedvesebb sikere.

Összes képviselőtársaim közül Mikszáth látott bele legjobban Magyarország jövőjébe. A jövőt ő sötét színben látta. Mi akkor javíthatatlan pesszimistának neveztük, de az események — sajnos — őt igazolták.

Utólag örülök, hogy a tiszteletnek és szeretetnek, amely hozzá kötött, egyízben a nyilvánosság előtt is kifejezést adhattam, ötvenéves írói jubileumát ünnepelte az ország, és én az *Urániá*-ban, amely akkor még ismeretterjesztő színház volt, vetített képekkel előadást tartottam a Nagy Palócról. Ő maga is ott ült a családjával a páholyban. Előadás után megszorította a kezemet, egy ideig fogva tartotta és ennyit mondott csak”: — Hiszen úgyis tudod!

Úgyis tudtam.

Mikszáth tagja volt az Adriai Biztosító Társulat magyarországi igazgatóságának. Midőn Frigyessy Adolf, a társulat trieszti elnöke, meglátogatta a költőt, kevés idővel a halála előtt, a beteg azt mondta:

— Csináljatok az én helyemből irodalmi stallumot, — utánam válasszátok meg Herczeget.

Erről akkor értesültem, mikor az Adria csakugyan meghívott Mikszáth helyére az igazgatóságba. Ebben a minőségemben belekeveredtem egy ügybe, amelyről nem emlékezném meg, ha újabban (1938) nem kerül kezembe egy újságbeszélgetés, amelyben a főváros egyik nyugalmazott alpolgármestere elmondja „Pályájának legérdekesebb emlékét.” Ez a legérdekesebb emlék az ú. n. *Árkád-ügy.* Az Adria székházat készült emelni Budapesten és engedélyt kért az illetékes fővárosi hatóságoktól, hogy az Erzsébet-tér gyalogjárója fölött árkádokat építhessen. A főváros megtagadta az engedélyt. A Közmunkatanács és a belügyminiszter viszont a társulat javára döntöttek és engedélyezték az árkádokat.

Nekem annyiban volt közöm az ügyhöz, hogy én ajánlottam Frigyessy Adolf elnöknek, építtessen díszes székházat Budapesten. A lokálpatrióta beszélt akkor belőlem. Frigyessy hét millió korona erejéig szabadkezet adott az építőbizottságnak és annyi pénzzel akkoriban csakugyan „csodapalotát” lehetett volna emelni. Meglepett, mikor a főváros hivatalos körei részéről elkeseredett ellenállást tapasztaltam a tervvel szemben. Mivel a trieszti központ előtt valamelyes felelősséget éreztem, magam jártam el a különböző hatóságoknál és megfordultam a szóbanforgó alpolgármester hivatalaiban is. Tisza Istvánnal nem beszéltem az árkád-ügyről, ilyenféle potomságokkal nem szoktam őt terhelni. Hogy ő egyáltalában befolyt volna a döntésbe, arról nekem sejtelmem sem volt, csak most tudtam meg az alpolgármester újságnyilatkozatából.

Az árkád-ügy hírlapi beállításából azt a benyomást nyerhetné az avatatlan olvasó, hogy a fővárosi hivatalos körök hősies ellenállásán múlt, hogy összeomlott a kapitalista front vakmerő támadása. A dolog azonban a való-

ságban sokkal kevésbé romantikusan folyt le. Frigyessy elnök elkésetten értesült az egész huzavonáról, mikor azonban megtudta a részleteket, kérőken kijelentette, hogy ő nem akar győzelmet aratni a székesfőváros fölött, az keserű szájízt hagyna vissza azoknál, akikkel ő mint kereskedő, jólábon szeretne élni, tehát inkább lemond az árkádokról és új tervet készíttet árkádok nélkül. Jóval szerényebb költségvetéssel így épült föl az erzsébettéri mai székház és ha az valamiféle győzelem emléke, akkor bizonyára az öreg Frigyessy bölcseségéé.

Hogy van-e újságírói szenzáció ebben az esetben, azt nem akarom feszegetni, de úgyhiszem, a legszenvedélyesebb korrupciószimatolónak is be kell látnia, hogy korrektebbül és lojálisabban nem lehetett ebben az ügyben eljárni, mint tette az Adria Társulat. (Félreértések elkerülése végett megjegyzem: a Mikszáth-féle irodalmi stallumról lemondtam és nem vagyok már semmiféle összeköttetésben a Társulattal.)

Tisza István a felesége kedvéért néhány hetet Pöstyén fürdőben töltött és mivel azt írta nekem, hogy sürgős beszédje volna velem, magam is odautaztam. Bihari birtokszomszédjai, Bölöny Józsiék társaságában találtam. Első kérdése az volt, mulattam-e már hosszabb ideig fürdőhelyen[1]? Persze, hogy mulattam. Mit csinál az ember egész nap? Mert ő sehogy sem tudja elképzelni, mit fog 4—5 hétig magával kezdeni a naplopásra berendezett fürdői élet keretében. Tisza István normális életfunkciója csakugyan a cselekvés volt. Tétlenül, elábrándozva őt sohasem tudtam volna elképzelni. Bánffy Miklós mondta róla: Szelleme olyan, mint a jól eldugaszolt üveg. semmi sem párologhat ki belőle haszon nélkül. Ha szük-

sége van önmagára, mindig hiánytalanul megtalálja magát.

Különben azért hívott, mert egy politikai szemle alapításáról akart beszélni. Közös sétáinkon vitattuk meg a tervet és azok Tisza-féle séták voltak, 5—6 óráig is elhúzódtak, miközben mindig újabb és újabb meredek hegyeket kellett megmásznunk. Volt úgy, hogy zápor lepett meg, bőrig áztunk, közben eltévesztettük az útirányt, tüskés szederbozóton törtettünk keresztül, a társaságunkban lévő hölgyekről cafatokban szakadt le a ruha, végül azonban kisütött a hanyatló nap, mi egy tündöklő szivárvány gyöngéden remegő íve alatt visszataláltunk a fürdőhelyre és azt mondtuk: Szép volt!

Mikor ketten megfürödtünk a szabad Vágban — a víz lehetett vagy 15 fok Celsius, — már a szemlénk címét is tudtuk: *Magyar Figyelő* lesz. A szerkesztőségi bizottság elnöke Tisza István, szerkesztő én, segédszerkesztő Farkas Pál. A Singer és Wolfner cég első szóra vállalta a kiadást. (Megjegyzem, a *Magyar Figyelő* soha a kormánytól egy fillérnyi szubvenciót vagy egyéb kedvezményt nem kért, nem is kapott.)

Kedvvel, de kissé szorongva mentem bele a publicisztikai vállalkozásba, tudtam, hogy évekig tartó ádáz harcokat fogunk fölkavarni, tisztában voltam azzal is, hogy megint a népszerűtlen oldalon állok, pedig én arra születtem, hogy a politikában szemlélő legyek, nem harcos. A *Magyar Figyelő*-nek az volt a körülmények által diktált programja, hogy támadó hadjáratot indítson a politikai radikalizmus, a világpolgári gondolkodás, a történelmi materializmus, az amorális irodalom, a művészeti dekadencia és főleg az ellen a nyegle szellem ellen, amely túltáplált grófokat és zsidó milliomos csemetéket arra izga-

tott, hogy kacérkodjanak egy általános felfordulás gondolatával.

A *FigyeLő*-nek tagadnia és támadnia kellett mindent, ami akkor divat, haladás, felvilágosodás, szellemi fölény és szellemi előkelőség néven kellette magát. Küzdenünk kellett az egész nemzetellenes ideológia ellen, amely a parlamentarizmus betegsége óta lassan elborította a magyar láthatárt, mint a felvonuló fekete viharfelhők tömege. A *Magyar Figyelő*-t mi a készülő forradalom ellen alapítottuk.

Az ellenséges fronton főleg a *Huszadik Század* körül csoportosuló polgári radikálisoknak szólt a támadásunk. Ennél a csoportnál nem az újító vágy bántott minket, hanem az a leplezetlen gyűlölet és megvetés, amely mindennek szólt, ami magyar volt. Az ő radikalizmusuk nem a hazai társadalom reformvágyából fakadt, hanem külső, idegen oldalról rendezett robbantási kísérlet volt, melyhez SetomWatson és Masaryk, akiket valósággal ünnepeltek, adták a szellemi muníciót. Jellemző, hogy a polgári radikálisok mindenkor nagy és gyöngéd megértést mutattak a legvakmerőblb szláv és román nemzeti aspirációk iránt, csak a magyarság minden életnyilvánulásában láttak otromba sovinizmust.

A *Magyar Figyelő* régi számaiból ki tudom mutatni, hogy mindazok, akikre ujjal mutattunk, akiknek méregkeverésétől óvtuk a közvéleményt, később egytől-egyig a forradalom főkolomposai, majd, midőn végetért a véres komédia, az emigráns sajtóiban Magyarország gálád rágalmazói, vagy csehek, románok és szerbek kitartottjai lettek. A leghangosabbak közülök zsidók voltak és ezek voltak azok, akik megcsinálták Magyarországon az antiszemitizmust.

Meg kell egyébként állapítanom, hogy maga Tisza István azon a nézeten volt, hogy én eltúlozom a radikálisok politikai jelentőségét. Sőt attól tartott, hogy a *Magyar Figyelő* a polémiáival bizonyos súlyt ad egyébként jelentéktelen embereknek. Ezt nem egyszer félig tréfásan a szememre vetette a *Magyar Figyelő-vacsorákon,* melyeket eleinte az Országos Kaszinó pincevendéglőjében, késölbb Tiszának a Városligeti Fasorban levő lakásán tartottunk.

A segédszerkesztő teendőit Farkas Pál, országgyűlési képviselő, a kiadóm fia, látta el. Hihetetlen olvasottságú, szikrázóan elmés író és tüneményes munkaerő volt. A társadalmi érintkezésben néhanapján rettenetes volt és valóságos pánikot keltett a szókimondásával. A hazugság képessége egyszerűen hiányzott ebből az egyébként nagyfantáziájú emberből, a megszokott és szinte kötelező társadalmi füllentésekre is képtelen volt. Farkas Pál volt a szerkesztőség legkonzervatívabb tagja. Ez a meggyőződése pedig a zsidó voltából eredt.

*

Telket szereztem a budai Hidegkúti-úton (négyszögölét tizenhatért), hogy kis lakóházat építsek magamnak. Három évig éltem Vácott, a megnövekedett munkaköröm most már arra szorított, hogy visszatérjek Budapestre, de arra már képtelennek éreztem magamat, hogy nagyvárosi bérházban lakjam. Nyáron én ott örökké csatorna- és patkányszagot érzek. Ki akartam használni azt az előnyt, melyet a világvárosok közül talán csak az egy Budapest kínál fel, hogy polgári jövedelmű ember is tíz

percnyire a központtól a maga házában és a maga kert-
jében lakhatik.

Zrumeczky Dezső készítette α terveket. Ez a nagy-
tehetségű fiatal műépítész, aki mestere volt különösen a
térbeosztásnak, az én házamon kívül még csak egyet
hozott tető alá: Tormay Cecilét, szegény azután elégett
a világháború kohójában. Mikor első ízben beszéltem vele,
mint afféle modern építész, azt kérdezte tőlem, miféle
gondolatot fejezzen ki a házam? Szerinte minden épület-
nek van egy vezérgondolata. Azt mondtam, a vezérgon-
dolat legyen: Hagyjanak engem békében!

Egy kecskeméti építőmester vállalta az építést, elég
olcsó átalányárban. Mégis drága ház lett, mert a mester,
mielőtt még befejezte volna munkáját, csődbe jutott, nem
tudta ledolgozni az előlegezett összegeket és nekem egy
csomó szállítót, akinek számláját régóta kiegyenlítettnek
hittem, újból kellett fizetnem. A kecskeméti ember később
mélabús mosollyal szokta emlegetni, ő azért jutott
csődbe, mert írónak dolgozott. Mivel ez elég valószínűen
hangzik, bizonyára sokan el is hitték neki.

Szerződés szerint a háznak május elsején kellett
„beköltözhető állapotban” lennie, még pedig súlyos bírság
terhe alatt, én tehát augusztusra felmondtam a váci laká-
somat. A hűvösvölgyi ház még karácsonykor sem volt
beköltözhető állapotban és mivel a váci lakásnak új
lakója akadt, én pesti szállodákba kényszerültem.

A hurcolkodásnak volt egy jellemző epizódja, melyet
átadok az utókornak. Van egy kis agyagbikám, melyet
Fadrusz Jánostól kaptam karácsonyi ajándékul, — ő
maga égette ki a magaépítette kemencében, — volt
továbbá néhány festményem, amelyeket különösen féltet-
tem, ezeket Vácon átadtam a *főpakernak* és külön jutal-

mat ígértem, ha sértetlenül Budapestre viszi. A *főpaker* a bikával a markában egyet fordult a lakásban, majd visszajött és azt kérdezte: „Kérem, hány szarva volt ennek az ökörnek!” — mert akkor már egy se volt. Sötét éjjel lett, mire a bútorkocsik elindultak, én ekkor bezártam a házat és a feleségemmel gyalog nekiindultam a vasútnak, hogy mi is Budapestre menjünk. A szűk utca koromsötét volt és én belebotlottam valami gyanús tárgyba. Gyufát gyújtottam és azt láttam, hogy felrúgtam a Rippl-Rónaimat, azt az elragadó „Gyöngyszínű blúzos nőt”, aki Cseresznyés István szomszéd kerítésének támaszkodott. A *főpaker* egyszerűen ott felejtette.

Kakuk és vadgalamb szólt már a Hűvösvölgyben, mikor végre félig-meddig beköltözhető állapotban volt a ház.

(Jó pár esztendővel később történt ugyan, de hogy az építészeti kérdésekkel végezzek, azt is itt mondom el, hogy kis autógarázst építtettem a házam mellé. Egy derék pallér szerkesztette, igen olcsón és elég jól. Mikor elkészült a munkájával, az illetékes hatóságoktól felszólítást kaptam, terjesszem be a *statikai számításokat.* Megkérdeztem a palléromtól, tudja-e, mi a statikai számítás! Nem tudta. És sem tudtam. Ezt levélben megírtam az illetékes hatóságnak. „Úgylátszik, ezzel vétettem a köteles tisztelet ellen, mert haragos Véghatározat érkezett hozzám, hogy záros határidőn belül bontsam le a garázst, ellenkező esetben a hatóság maga fogja lebontatni, természetesen az én költségemre. A Véghatározatból azonban mégis előcsillogott valami vékony reménysugár: 15 napon belül felfolyamodással lehet élnem. Nem éltem felfolyamodással, hanem újabb levelet írtam, amelyben arra kértem az illetékes hatóságot, ha le akarja bontatni a gará-

zsomat, küldjön előzetes értesítést, mert az érdekes aktushoz meg akarom hívni a belföldi és külföldi sajtó képviselőit, azonkívül filmfelvételekről is szeretnék gondoskodni. Hadd tudja meg ország-világ, a székesfővárosi hatóságok hogyan támogatják a pangó építőipart. Kettőnk közül az illetékes hatóság volt az okosabb, mert engedett és rövidesen elküldte a lakhatási engedélyt.)

Az új lakásom közel fekszik a Lipótmezei Elme- és Ideggyógyintézethez és a megjelenésem láthatóan felköltötte az intézet lakóinak érdeklődését. Leveleket írtak, üzeneteket küldtek, néha fel is keresett egy-egy kijáró hölgy vagy úr. Azt a benyomást nyertem, hogy odabenn az írót bizonyos mértékben szakmabelinek tekintik. A népszerűségem azonban csak rövid ideig tartott, hamar kimentem megint a divatból.

Egy alkalommal fölkeresett egy rokonszenves és kissé ijedtképű kis magyar. Elmagyarázta nekem, milyen üdvös kihatással lehetne egész jövőjére, ha egy jó állapotban levő nadrágot ajándékoznék neki. Az intézetben ugyan nagyon jól bánnak velük, orvosok és ápolók úgy gondoskodnak róluk, mintha mind egy család tagjai volnának, de a betegek ruhatárának kiegészítésével sajnos nem törődik az állam. Adtam neki egy jó állapotban levő nadrágot. Nagyon tetszett neki és megindult hangon köszönte meg. Azt mondta:

— Nincs semmim, amivel viszonozhatnám a jóságát, azt azonban megtehetném, hogy hálából adok önnek egy jótanácsot, amelynek hasznát vehetné az életben. Sajnos nem jut eszembe semmi, amit tanácsolhatnék.

— Nem baj, — nyugtattam meg, — majd ha eszébe jut, eljön hozzám és elmondja.

Ebbe belenyugodott, de nem jött el többet, mert első

télen influenzába esett szegény és meghalt. A halálos ágyáról üzenetet küldött nekem, kéretett, menjek el a temetésére, hadd lássák a rokonai, akik életében olyan keveset törődtek vele, hogy neki is van olyan barátja, akit mem kell szégyelnie.

Elmentem a temetésére és a sír mellett több jókülsejű urat és egy feltűnően elegáns asszonyt találtam. Az utóbbi a halott nővére volt. Láthatóan csodálkozott, hogy mit keresek itt, én pedig csodálkoztam, hogy van arca ilyen drága kékrókát viselni, mikor egy nadrágot is sajnált a szerencsétlen fivérétől.

A haldokló meghívását a temetésére egy másik kijáró beteg közvetítette. Tekintélyes külsejű, kissé fölényeskedő modorú, vidéki uraság volt, olyan, mint egy három-négyszázholdas birtokos, aki makrapipaformájú tajtékszipkából szívja a kubaszivart. Visszatért a nadrágügyre, amely nagyon jó benyomást tett reá. Azt mondta nekem:

— Örülök, hogy kezet szoríthatok ilyen derék úriemberrel és bevallom, sajnálom Magát, igazán kár érte.

— Minden emberért kár. De miért gondolja, hogy énértem különös kár volna?

— Mert ír! Pedig nem tud. Abba kellene hagynia.

— Most már bajos. Későn volna más mesterségre áttérnem.

— Ez szomorú dolog ám!

Ráhagytam, hogy szomorú. Nem is voltam benne bizonyos, hogy csakugyan bolond dolgokat beszél-e a tekintetes úr. Egyszerre azonban így szólt:

— Írni ebben az országban csak egy ember tud!

— És ki az?

— Én.

— Mit tetszett már írni?

— Semmit.

— Ha olyan jól tud, akkor miért nem ír?

— Ugyan kinek írjak? Ennek a csürhének? Nem érdemes!

Egyszer egy idegen hölgy is megszólított a Hidegkúti-út gesztenyefái alatt. Fekete ruhás, sovány, szigorú arcú nő volt. Semmi sem volt rajta, ami a rajongóra vallott volna, inkább nagyon is józan benyomást tett. (Előre kell bocsátanom, én akkor már nem voltam házasember.)

— Ferenc testvér, — mondta az idegen nő, — legfőbb ideje, hogy most már a világ előtt is rendbe hozzuk a mi dolgunkat.

— Miféle dolgunkat? — kérdeztem.

— Illő, hogy egyházilag is megáldassuk a házasságunkat.

— Teringettét, hát mi házasok vagyunk?

— Isten előtt igen.

— Hogy van az, hogy én erről semmit sem tudok?

— Dehogy nem tud! Nagyon is jól tudja, hogy nekem tizenöt esztendő óta nincs akaratom az öné mellett.

— Én pedig azt hittem, hogy most látom életemben először.

— A testi szemeivel most lát először, de tagadhatja, hogy lelkileg mi mindig együtt voltunk? De én nem erőltetem a dolgot. Ha nem akarja, akkor ne beszéljünk róla többet.

Elment és én nem is láttam többet. Egypár hónap múlva azonban levelet kaptam egyik vidéki városból, a levél írónője Ferenc testvérnek szólít és röviden arról értesít: időközben meggyőződött róla, hogy M. nővérnek

több joga van hozzám, mint neki, tehát átenged M. nővérnek.

Nem tudom, ki az az M. nővér és így nem is sejtem, miféle következményekkel jár reám nézve ez a nagylelkű gesztus.

*

A szövetkezett ellenzéki pártok úgy okoskodtak, hogy ameddig közös a véderő, addig csak a dinasztia és Ausztria céljait szolgálja Magyarország kárára, éppen azért a császári és királyi hadsereg gyöngítése hazafias kötelesség. Szakítanunk kell végre a nagyhatalmi állás fixa ideájával, — a magyar nemzetnek az nem érdeke, nem is vágya”, — mondta Tóth János, a függetlenségi párt szónoka, midőn Hazai Samu véderőjavaslatát támadta. Justh Gyula pedig, talán azért, hogy bebizonyítsa, hogy nem áll a fixa idea hatása alatt, bejelentette a technikai obstrukciót. A többi ellenzéki vezér ellene volt az obstrukciónak, Apponyi „az Isten szerint szerelmére” kérte, hogy hagyják abba, Justh azonban vak és kegyetlen csökönyösséggel haladt a maga útján.

1912 tavaszán Lukács László lett a miniszterelnök. Májusban pedig Tisza István házelnökké választatta magát. Mi tudtuk, mit jelent az. Le fog számolni a kisebbségi terrorral, egészen meg fogja csinálni azt, amit Per czel Dezső csak félig tudott, erőszakkal le fogja törni az immár másfél évtized óta garázdálkodó obstrukciót, keresztül fogja hajtani a véderőjavaslatokat, szigorú házszabályokat fog alkotni, amelyek minden időkre lehetetlenné teszik a többség akaratának kisemmizését. Ezt meg fogja csinálni, bármilyen árat kell is érte fizetnie, mert meggyőződése, hogy mindez Magyarországra nézve élet és halál kérdése.

Ez volt a geszti magányos téli esték félelmetes eredménye. Annak idején ettől féltette őt boldogult édesapja, ettől Ferenc József király is, aki ilyen szavakkal vett tudomást Tisza István elhatározásáról: „Szép tőle, de kár érte.”

Az ellenzék megérezte, mi készül és vad osak-azért-is hangulatban nézett farkasszemet a felvonuló ítéletidővel. A szociáldemokraták másnap kimondták az általános sztrájkot és a munkástömegek megszállták a pesti utcákat. Az örökös politikai válságok és parlamenti botrányok meghozták termésüket: a főváros forradalmi láziban égett, a nép felborította a villamoskocsikat, torlaszokat épített és megtámadta a rendőröket. A kivonult katonaság sortüzet adott; eredmény: 6 holttest és sok sebesült.

Akik arra számítottak, hogy gondolkodóba ejtik és elkedvetlenítik Tiszát, azok nem ismerték ezt a férfit. öt a vallási rajongókéhoz, hasonló fanatizmus hajtotta, az a fanatizmus, amely nélkül talán nincs is emberi nagyság. Gyönyörű és rettenetes látvány volt. a magányos férfi, amint szembe száll a nemzet vérét szívó szörnyeteggel. Mitológiai hasonlatok jutottak az ember eszébe: Theseus és a Minotaurus! — Az obstrukciót ő egymaga törte le. Mert igaz ugyan, hogy sohasem volt még magyar pártvezér, aki oly föltétlenül megbízhatott volna a pártjában, mint ő a magáéban, de a Munkapártba ő vert lelket, ő hajszolta előre, ő vonszolta maga után, a párt az ő hallatlan sugalló erejének ritmusában élt és mozgott, ha Tisza István nincs, akkor a párt rögtön összeomlik és szétszalad.

1912 július 4-ikón a házelnök, mikor az ellenzékiek mondva csinált ürügy alatt megint zárt ülést kértek, megtagadta kérésüket, elrendelte a szavazást a véderőjavas-

latokra, melyeket „általánosságban, részleteikben és harmadszori olvasásban” elfogadtatott. Még aznap délután rendőrökkel vezettette ki az ülésteremből a lármázókat. A felbőszült ellenzékieket egymásután a mentelmi bizottság elé utasította, a bizottság pedig, amely statáriális módszer szerint működött, több képviselőt 20—20 napra kitiltott az ülésekről.

Másnap gyerektrombitákkal, sípokkal és csengetyűkkel jelentek meg. Az ülésterem a tomboló elmebetegek gyülekezetének ijesztő és nevetséges benyomását tette. A végsőkig felizgatott emberek nem törődtek már sem a maguk, sem az országgyűlés méltóságával. Voltak a tombolók közt igen előkelő és tiszteletreméltó férfiak, nekik szemmel láthatóan fájt, hogy belekeveredtek a lipótmezei farsangba, de úgy érezték, meg kell hozniok hazájuknak ezt az áldozatot is és azért elkeseredetten nyomogatták! az autódudájukat.

Elképzelhetetlenül izgalmas napok következtek. Tisza kegyetlen következetességgel, emberfölötti konoksággal hajtotta végre tervét. Egy pillanatig sem titkolta, hogy tudatában van annak, hogy megsértette a házszabályokat; de ha a házszabályok ellentétbe kerülnek a nemzet életérdekeivel, akkor ám vesszenek a házszabályok.

Nekem a szörnyű operáció kezdetén az volt a benyomásom, hogy az ellenzéki vezérek, persze Justh és Károlyi Mihály kivételével, titokban helyeslik Tisza eljárását, amellyel véget kíván vetni a törvényhozás szégyenletes tehetetlenségének, később azonban mégis valamenynyien ellene fordultak, mert a vérbeli ellenzéki minden hatalommal szembe mer szállni, éppen csak az utca hangulatával nem.

Ami napról-napra a képviselőházban történt, az lát-

ványnak is rettenetes és lealázó volt. Az ellenzékiek, valahányszor megjelentek az ülésteremben a rendőrök, valamennyien az ülésterem közepébe tódultak és ott, kart karba öltve, egymásba kapaszkodva, közre fogták a Házból kitiltott társaikat. A rendőrök egyenként tépdesték ki őket a csoportból. Az ország első neveinek viselőit galléron fogva taszigálták ki az ülésteremből. Ez volt a magyar értelmiség tekintélyének nagy alkonya. Egyike az első képviselőknek, akiket tépett ruhával és gyűrött nyakkendővel hurcoltak ki a folyosóra, gróf Károlyi Mihály volt. Azt hiszem, abban a pillanatban lett Robespierre a magyar Mirabeauból. Az ellenzéki képviselők egyébként épp oly szilárdan hitték, hogy az ezeréves alkotmányosságért harcolnák, mint hitték magukról a kormánypártiak.

A házelnök akaraterejét valami félelmetes fanatizmus keményítette acéllá. Pártja követte, iszonyodva egy ismeretlen katasztrófától, mely minden pillanatban kirobbanhat a túlfeszített helyzetből, követte jóformán akarata ellenére, a vezér szörnyű sugalló erejének hatása alatt. Engem, nem tagadom, lelkileg valósággal összezúztak a napról napra ismétlődő szörnyű jelenetek. Soha a törvényhozás és a törvényhozók méltóságát nem láttam olyan megtépett és meggyalázott állapotban, mint ezúttal. Tisza azonban nem ismert irgalmat, nem ismert akadályt, emberfölötti erővel haladt előre és vonszolta maga után a pártját.

Egy nap megtörtént, hogy a kivezényelt rendőrök egyike megtagadta az engedelmességet, hogy ő nem emel kezet ilyen jó hazafiakra! A többiek is haboztak és meginogtak. Kormánypárti képviselők olyankor, mikor munkában volt a karhatalom, ki szoktak vonulni a teremből,

én azonban ezúttal az írói páholyból néztem a jelenetet. Láttam, hogy az összes rendőrök abbahagyják a dulakodást, leveszik a sisakjukat, a verejtékes homlokukat törölgetik, csoportba verődve tanácskoznak. Úgy látszott, összeomlik Tisza egész terve. Kimentem a folyosóra, ott találtam a házelnököt. Mikor elmondtam neki, mi készül odabenn, Tisza hirtelen a mellette álló belügyminiszterhez fordult:

— Hány csendőröd van Budapesten?

Az járt az eszében, hogy adott esetben csendőrökkel fogatja el az engedetlen rendőröket, de arra *egy* pillanatig sem gondolt, hogy meghátrál.

Később azt a megoldást találta, hogy katonai kordonnal vétette körül az országházát, a katonák, képviselőházi tisztviselők utasítása szerint, megakadályozták a mentelmi bizottság által kitiltott képviselőket abban, hogy belépjenek a palotába.

Most már az Országház-tér lett a botrányok színhelye. Az egész ellenzék napról-napra ott gyülekezett a kordon előtt, magából kikelten szidalmazta az ülésre érkező munkapártiakat és megtöltötte a várost izgalommal és lármával. Nekem is nem egyszer kínos vesszőfutásban volt részem, mikor végig kellett mennem eltorzult arcú, rekedten kiáltozó képviselőtársaim sorai közt.

*

Június 7-ikén volt a Házban, Kovács Gyula pártonkívüli függetlenségi képviselő revolvermerénylete. A kitiltott képviselőket már eltávolították az ülésteremből, a többi ellenzéki tüntetve kivonult, mikor Tisza István újból megnyitotta az ülést. Én a középen, a hátsó padsorok egyikében ültem és kefelevonatokat javítottam.

Hirtelen a baloldali írói karzatról a padok között előrerontott Kovács, egy avult szerkezetű nagy forgópisztollyal a kezében és olyasmit kiáltott, hogy van itt még egy ellenzéki! Akkor pillantottam csak fel, mikor már eldördült az első lövés. Igen nagyot szólt, mert — mondtam — régi szerkezetű fegyver volt. Kovács ott állott a két első pad között és háromszor rálőtt az elnökre. Majd mielőtt még lefoghatták volna, a saját feje ellen fordította a pisztoly csövét és magára lőtt. Összeroskadt, bár később kitűnt, hogy csak könnyen sebesült meg. Nekem az volt a benyomásom, bár lehet, hogy tévedtem, hogy ebben az egy patronban, amit magának tartogatott, nem volt golyó. Ertsey Péter képviselő, bihari mokány magyar és Tisza rajongó híve, kis browningot rántott elő és Kovácsra sütötte, ő sem talált.

Tisza István az első lövésre fölemelkedett az elnöki székből, rövidlátó szemével figyelmesen nézte a merénylőt, mikor pedig utolsót csattant a forgópisztoly, föltekintett a karzatra, ahol a felesége ült és legyintett a kezével, amivel azt akarta jelezni: nem talált! — majd újból leült és hangosan mondta: „Folytatjuk az ülést!” És az ülés tovább folyt.

Az ájult Kovácsot kivitték a teremből, odakünn könnyezve megáldotta Hock János, a macskafejű papképviselő, két koalíciós kontesz pedig, aki véletlenül a folyosón volt, fölvirágozta. Végül, mikor bíróság elé került, az esküdtek felmentették. Azt hiszem, ritkán szereztek a főváros népének akkora örömet, mint ezúttal a bíróság. Az ellenzéki sajtó a merényletet követő napon gyilkosnak nevezte — Ertsey Pétert! Ennyiből is biztos volt, hogy ez a polgári társadalom, amely így reagál egy

gyilkos merényletre, önmagát sem lesz képes megvédeni, ha majd elkövetkezik a hintáslegények diktatúrája.

Megjegyzem: a pisztolygolyók, melyek Tisza füle mellett elsüvöltöttek, régóta esedékesek voltak már. Ha az ülésteremben nem is, a folyosókon sokat beszéltek lövöldözésről. A képviselők nagy része arizonai divat szerint revolverrel a hátsó nadrágzsebében ment az ülésre. Nem egyszer hallottam, mikor ellenzéki kollegák sötét arccal jósolgatták, „valaki” egyszer le fogja lőni Tisza Istvánt. Akadt aztán egy ember, aki azt hitte, neki kell megtennie azt, amivel mások csak hencegtek.

A merénylőről, aki egyébként csendes és jelentéktelen ember volt, az hírlett, hogy szorgalmas látogatója az értéktőzsdének. Mindenesetre érdekes tapasztalás volt, hogy a börzén Brutusok teremnek.

*

A gótikus ház kupolája körül két vércse kering. Egyszer párhuzamos szárnyakkal vitorláznak a fényes magasságban, máskor haragos vijjogással kergetik és kerülgetik egymást. De mindig együtt vannak, mintha nem tudnának meglenni egymás nélkül.

A háború előtti évtized magyar politikáját Tisza István és Andrássy Gyula személyes küzdelme tölti be. Mindig egymásnak politizáltak, mindig keresték egymást, de sohasem tudtak egymásra találni.

Andrássyban talán több volt a kultúra, Tiszában azonban több a teremtő erő. Andrássy mélyebbre látott, Tisza messzibbre. Andrássy volt a bölcsebb, Tisza a nagyobb ember.

Tiszának ifjúkori gyöngéje volt Andrássy. Azt hiszem, senkinek a barátságára nem vágyakozott annyira,

mint Andrássyéra. Amiben részük lehetett régi családi hagyományoknak is. Andrássy viszont esetről-esetre nagy elmeéllel győzte meg magát arról, hogy ő nem mehet együtt Tiszával. Ez nem volt reá nézve könnyű feladat, mert mind a ketten 67-esek voltak és Andrássy ízlése alapjában véve épp annyira irtózott a képviselőházi botrányoktól, mint Tiszáé.

Azt hiszem, mégis az volt az örökös ellentét oka, hogy Tisza született vezér volt. Bárhol jelent is meg, rögtön az arcélre került és az övé lett a parancsnoki tiszt, még ha nem is kereste; Andrássy nem volt vezér, de még-kevésbbé született arra, hogy mástól vezettesse magát. Ebben látom az örökös ellentét okát, amely olyan formáló hatással volt Andrássy politikai profiljára, hogy az végül Tisza arcélének pontos negatívuma lett.

Talán képzelődöm, de Tisza halála után Andrássy egyenesen elárvult és suta benyomást tett: egy árnyék, mely elvesztette a maga Schlemicljét.

A viszony a két ifjúkori jóbarát között végleg megromlott, mikor Tisza kemény kézzel kitekerte az obstrukció nyakát. Andrássy hibáztatta az obstrukciót, de még inkább hibáztatta azt a módot, ahogyan Tisza vele elbánt. Tisza szerint: elítélte az obstrukciót, de sietett lefogni a kezet, amely annak véget készült vetni. így aztán eljött a nap, mikor Tisza kiábrándult barátjából. Egyízben kesernyésen mondta nekem:

— Egyszer a legokosabb ember is csalódhatik. Aki kétszer csalódik ugyanabban az emberben, az már nem okos. Én tízszer csalódtam Andrássy Gyulában,

Egy pillantás a vidéki politika rejtelmeibe!

Magyarpécskán ősidők óta minden képviselőjelölt programbeszédének parádés száma a *vashíd* volt. Ezt nem engedték el a kortesek, a jelöltnek meg kellett ígérnie, minden tehetségével azon lesz, hogy a kormány vashidat építsen a Maroson. Mondtam már: a pécskai magyarok úgy dolgoztak, mint a svábok és úgy takarékoskodtak, mint az adomabeli skótok. A Maroson túl, a Bánságban, jó darabon már összevásárolták a földeket. A folyóvízen azonban kompon kellett átkelniök, azért volt szükség a hídra.

Mivel magam is megígértem, egyízben példálódzgatni kezdtem a híddal Lukács miniszterelnök előtt. Úgy tett, mintha nem hallaná, de másnap maga hozta szóba. — Azt a péeskai hidat meg lehetne építeni. — Megépíted? — Meg. Te úgy sem kértél még semmit a kerületednek. — Megígérhetem a választóimnak? — Meg.

Lukácsnak olyan furcsa arca volt, mint egy néger albinónak. Testileg igen rozoga benyomást tett, valami idegbaj következtében állandóan igenlően bólongatott a fejével. De azért minden fáradságot könnyen elbírt, a képviselőházi viharokat pedig bámulatos egykedvűséggel állta. Egyébként pedig Szent István birodalmának egyik legeszesebb embere volt.

Leutaztam a kerületembe, hogy élvezzem a pécskaiak örömmámorát. A főjegyző, aki elsőnek tudta meg a boldogító hírt, savanyú arcot vágott és azt mondta:

—· Ezt ne tessék továbbmondani, mert ebből baj lesz!

— A hídból lesz baj?

— Igém, mert Pécska első emberei mind a révjog érdekeltjei.

A főszolgabíró ugyanazt mondta. Még öt-hat bizalmas

emberemmel beszéltem, mind óva intettek a vashídtól.

Arról beszélni kell, de megcsinálni nem szabad.

Budapesten aztán megkértem Lukácsot, *ne* építse meg a vashidat.

— Bolondok azok az emberek? — kérdezte.

Utólag kitűnt, hogy mégsem bolondok; a vashíd, ha megépíti Lukács, ma a Románoké.

Még egy kívánságuk volt a pécskai negyvennyolcasoknak: adóhivatalt szerettek volna. De ez komoly szívügyük volt. Megkapták. Nem tudom ugyan, mi örülnivaló van egy adóhivatalon, de ők ezért bankettet rendeztek nekem. Ugyanaz a K. Sándor volt az ünnepi szónok, aki első választásomkor gőgösen a templom elé idézett és maga nem jelent meg. Most igen szépen beszélt, körmondatai olyan rangosak és furfangosak voltak, mint a magyar vitézkötés. Azt mondta, ők kővel dobáltak engem, de én kenyérrel dobtam vissza.

1922-ben — az én választókerületem akkor már Mare Romániában volt és én úgy gondoltam reá, mint a tengerbe süllyedt városra — biztatást kaptam onnan, ne lépjek fel másutt, mert ha Pécska visszakerül Magyarországhoz, most már a negyvennyolcasok is reámszavaznak. Nem is léptem fel másutt.

*

Tisza azzal tetőzte be művét, hogy megszervezte a katonai palotaőrséget. Az ellenzékiek eleinte félreismerték ezt az intézményt, azt hitték, ezek is csak afféle teremszolgák, akik föltétlen engedelmességgel tartoznak a képviselő uraknak, midőn azonban egy viharos ülés alkalmával a házelnök a terembe rendelte az őrséget és Hédervári Lehel képviselő sértő szavakkal illette a szolgálatot

teljesítő Gerő Vilmos századost, Gerő kardot húzott és úgy fejbevágta a képviselőt, hogy az a pad alá esett. (Gerő egyike volt a legelső tiszteknek, akik később a világháborúban hősi halált haltak.)

A sebesült Hédervárý napok múlva gézbe és vattába pólyált fejjel jelent meg a Ház folyosóján. Gróf Khuen-Hédervárý ekkor így szólt hozzá:

— Látod, Lehel, Hédervári Kont esetéből megtanulhattad volna, hogy nekünk, Hédervárýaknak, nincs szerencsénk a lázadással.

(Megjegyzem: a Hédervárý Lehel név rám mindig zsidó hatást tett. Vájjon miért? Hédervárý is magyar, Lehel is. Úgy látszik az ősmagyar motívumok torlódásában van valami idegenszerű túlzás. Rákóczi Attila vagy Zrínyi Árpád sem hangzik éppen magyarosan.)

Miután a Lukács-kormány elvérzett a Désy-perben, a király Tisza Istvánt bízta meg a kormányalakítással. Mikor ennek híre ment, a lapok azt írták, hogy egyik előkelő törvényhatóság bizalmatlanságot készül szavazni. Előlegezett bizalmatlanság! Elég kínos dolog, mert előre látható volt, hogy más törvényhatóságok követni fogják a példát. Tisza szemmel láthatóan nem örült ennek az eshetőségnek.

A Kaszinóban véletlenül találkoztam a bizalmatlan törvényhatóság fejével, akivel elég jó viszonyban voltam. Beszélgetés közben megtudtam kedvetlenségének okát: volt valami kívánsága — egyébként nem is jogtalan kívánsága —, amit a kormány nem akart teljesíteni. Hinc illae lacrimae!

Az a benyomásom lett, ezt az odvas fogat könnyen ki lehetne húzni és fölkerestem Tiszát a Városligeti Fasorban. Dolgozó-szobájában találtam, családjának egyik

tagja társaságában. Elmondtam tapasztalataimat és a családtag, mielőtt Tisza még szólhatott volna, kifakadt:

„Remélem, István, nem áll szóba azzal a gazemberrel?”

Kissé bántott a gyors elintézés és vitatkozni kezdtem.

— Az átlagos halandók nem szentek, nem is gazemberek, hanem emberek, akiket vezetni kell. István pedig azért vezér, hogy vezessen. Ha minden magyar ember olyan volna, mint ő, akkor nem volna szükség arra, hogy miniszterelnök legyen.

Egy ideig még beszélgettünk, azután megszólalt Tisza, meglepetésemre azt mondta, hozzam el vacsorára azt az urat.

Magam nem mehettem, máshová ígérkeztem, de elküldtem a barátomat, aki ugyancsak csodálkozott a meghíváson. De szemmel láthatóan jónéven vette. Másnap aztán fölkeresett a lakásomon. Nevetve mondta:

— Ti ugyan szépen eláztattátok a puskaporomat! Tiszánál voltam és úgy *megfőzött,* hogy önként felajánlottam neki, le fogom szerelni az egész bizalmatlansági komédiát. A magam dolgát pedig szóba sem hoztam. Különben mondhatom: sohasem láttam még olyan elragadóan szeretetreméltó embert.

*

Mint miniszterelnök, új választásnak vetette magát alá Aradon. Ellenjelöltje gróf Széchenyi Aladár volt, igen jeles hazafi, de sokkal szenvedélyesebb úriember, semhogy tisztalátású politikus lehetett volna.

A szövetkezett függetlenségiek és szociáldemokraták nagy erővel vetették magukat a kerületre, buzgalmukat a bosszúvágyuk is fűtötte. Nekem, mint a szomszédos kerület képviselőjének, sok jó barátom volt Aradon, azok

megkérték Tiszát, küldjön le engem választásvezetőnek. Némi gyakorlatom volt már ebben, a furcsa szakmában és ma is azt tartom, egy kerület megnyerése idő és ideg kérdése.

Reggeltől estig talpon voltam, házról-házra jártam, ahol alkalom kínálkozott, ott az asszonyok és gyerekek barátságába igyekeztem férkőzni. Ürmökből repülő kortesdandárt alakítottam, az ő dolguk volt, hogy fellelkesítsék a mosónőik, tejesasszonyaik és csirkekofáik hitveseit és barátait. Hogy sikereim voltak, azt abból tapasztaltam, hogy az ellenzék engem majd annyira szidott, mint magát Tisza Istvánt.

Midőn egy este több képviselő barátom társaságában hazamentem a korteskörutamról, a Központi kávéház terraszán együtt láttam a függetlenségi és szocialista vezéreket. Lovászy Márton, Károlyi Mihály későbbi kultuszminiszterének, és a kövér Landler, Kún Béla későbbi hadtestparancsnokának arcára emlékszem. Az urak is megláttak és kaján kórusban kiáltották: „Ocskay brigadéros, jóéjszakát!” — Mire én visszaköszöntöttem: „Labancok, jóéjszakát!” — A pulykaméregnek olyan groteszk kirobbanását még sohasem láttam, mint akkor. Nagyobb baj azonban nem lett az esetből.

A választási küzdelem hevében Széchenyi Aladár elszólta magát, célzással a Lukács László-féle „sópanamára”, egyik (beszédében azt találta mondani, a munkapárt tolvajok és orgazdák pártja. Ezt nem lehetett válasz nélkül hagyni és én egy pártvacsora alkalmával Széchenyi elszólására válaszolva, ugyancsak elszóltam magamat, mondván: Ha a gróf úr tolvajokat és orgazdákat keres, nézzen körül a koalíciós barátai között.

A túloldal mérhetetlenül felháborodott ezen és egy

volt koalíciós miniszter azt mondta Budapesten az interjuvoló újságírónak: „Herczeget be fogjuk csukatni!”

Barátaim, Tisza Istvánnal az élükön, azt ajánlották nekem, adjak valamiféle elégtételt a volt kormánytagjainak. Buzgó közbenjárók szájából tudták, hogy azok igen kevéssel beérnék. A mi pártunknak pedig rossz tapasztalatai voltak politikai perekkel. Én azonban nem álltam kötélnek, hanem egyik újságban fogadást ajánlottam a volt miniszternek, aki be akart csukatni, hogy egyáltalában nem is mer ellenem bűnfenyítő följelentést tenni.

Nem tettek följelentést, azt hiszem, nem annyira félelemből, mint inkább feledékenységből. Időközben azonban csapatszámra jelentkeztek nálam polgártársak, akik különféle visszaéléseket kívántak rábizonyítani a koalíciós rendszerre, hangsúlyoznom kell azonban, adataik nem a kormány tagjaira, hanem azokra a nemzeti őrszemekre vonatkoztak, akik éhes sáskarajként lepték el az országot. Az anyag, melyet rendelkezésemre bocsátottak, olyan gazdag volt, hogy mindenképpen kitelt volna belőle egy európai botrány.

*

Két hétre Velencébe mentem a feleségemmel, a Lidón vettünk szállást, abban, a modern luxushotelben, amelyet rendszerint zsúfolásig megtöltenék mindkét nembeli nemzetközi kalandorok. Az első napok egyikén fürdés közben a meztelen lábammal beleléptem egy eltört üvegpalackba és a lábujjamtól a sarkamig végighasítottam a talpamat. Sohasem hittem volna, hogy bennem annyi vér legyen, mint amennyit elhagytam az úton, míg fölsántikáltam a szobámba. Az olasz orvos összevarrta, tizennégy öltéssel. A tetánusz elleni oltást feleslegesnek ítélte, pedig

a nyitott sebbel többszáz lépést tettem a parti homokban, fapadlón és szállodai folyosón. Bátor talián volt és megreszkírozta a veszedelmet, mely az oltás mellőzésével jár. Szerencséje volt, mert nem estem merevgörcsbe.

A kétheti szabadságot hanyattfekve töltöttem az ágyban. Mikor végül fölkelhettem, elhatároztam, hogy megtoldom a vakációt, de ekkor meg távirat érkezett hazulról, hogy a hűvösvölgyi fürdőszobában megrepedt a vízvezetéki cső és „kárt okozott az emeleten és a földszinten". Vonatra ültünk és esős októberi időben hazaérkeztünk. Egy pillantást vetettem a pince-, mész- és penészszagú lakásba és úgy gondoltam, legokosabb volna szó nélkül visszamenni oda, ahonnan jöttünk és a tájékára sem menni többet a Hűvösvölgynek.

A két nőnemű háztartási alkalmazott vallomásából nem lehetett kiokosodni, de én úgy rekonstruáltam magamban a tényállást, hogy a csőrepedés este történhetett és reggelig senki sem vett róla tudomást. Lehet, hogy a hölgyek éjjeli kimenőt engedélyeztek maguknak, vagy ha otthon voltak, talán azt hitték, esik az eső és jóízűen aludtak a vízcsobogás kellemes hangja mellett.

Óriás víztömegek hagytak nyomot a lakásban. Az emeleten víz alá került három szoba, a földszinten átáztak a megfelelő mennyezetek, a falakon nagy térképek tarkáltak, még a földszinti parkett is szortyogó hangot adott, mintha ingoványon járnánk.

Jöttek a mesteremberek, az emeleten fölszedték a padlót, kilapátolták alóla a salakot, amely olyan lucskos volt, mint a szilvalekvár, a földszinten leverték a mennyezetről és a falakról az átázott és málladozó vakolatot, aztán új salakot hordtak, parkettáztak, kárpitokat ragasztottak, mázoltak, — mivel pedig az örökös őszi esőben

semmi sem akart megszáradni, Neumann-féle kályhákat állítottak fel és 80 fokra felfűtötték a szobákat. Ettől megsárgultak, megvetemedtek és elgörbültek az ajtók és ablakok, az újonnan rakott parketta pedig hullámos lett, bár megengedem, hogy ebben ártatlanok is lehettek a Neumann-féle kályhák.

A szakértők megállapították, hogy a megpukkadt ólomcső vékonyabb volt, mint aminő kalibert az építészeti szabályok a budai részekre nézve előírnak, ez tehát biztos jogeset volt és én kártérítési pert indítottam a ludas szerelő cég ellen. Két ügyvéd ádázul egymásnak esett. A felperesi ügyvéd már előre diadalmaskodott, az alperesi pedig védekezés közben olyasmire célozgatott, hogy a szabályellenes ólomcsövet én csempésztem oda nyerészkedési szándékkal. A per a végtelenségig húzódott, vészesen világított a világháború komor egén is, és én végül megkönnyebbülten sóhajtottam fel, mikor a proletárdiktatúra idején valamelyik igazságügyi elvtárs tűzrehányatta az összes periratokat és jegyzőkönyveket és megszabadított engem ettől a gondtól és méregtől.

Az ügynek volt azonban egy derűs epizódja is. Egy írótársam ugyanis részvétlátogatást tett nálam, mikor a Neumann-féle kályhák éppen kábító gőzfürdőt varázsoltak a lakásomba, azután visszament az Otthon-körbe és mindenkinek azt mondta: „Ezt nem heveri ki Herczeg!” Elvárta tőlem, hogy a csőrepedés miatt abbahagyom az írást. Hiszen nem tagadható, hogy a szükségesnél többen vagyunk írók.

Ötvenedik születésnapom éjszakáján álmot láttam, amelyet méltónak ítélek arra, hogy megismerjék olvasóim, bár egy bölcs öregúr azt szokta volt mondani: „Csak bo-

lond ember meséli el az álmait!” Előrebocsátom, az én tapasztalásom szerint a költő meseszövő fantáziája álmában is gépiesen továbbdolgozik és azzal vesződik, hogy a laza képeket összefűzze és lekerekítse. A hozzávaló nyersanyagot azonban az élet titokzatos mélységeiből veti fel az álom.

Tehát azt álmodtam, a Markó-utcai bírósági tárgyaló-teremben vagyok. Az emelvényen három bíró ül, az elnök pomádés fejével, kiborotvált, rövidrenyírt császárszakállával, kövérkés rózsás arcával és a kabátjára tűzött virággal egy jól átvészelt vén gavallér benyomását teszi. A padokat nagy hallgatóság lepi el, többnyire jólöltözött urak és elegáns asszonyok. Félhangon fecsegnek, mint színházi felvonásközben és a termet állandó zsongás tölti be. Az elnök olykor szórakozottan rájuk csönget, anélkül, hogy föltekintene irataiból. Szemmel láthatóan most tájékozódik csak, miről is lesz szó a mai tárgyaláson. Különben is azt a benyomást teszi, mintha minden egyéb jobban érdekelné, mint a hivatala.

Egyszerre az én nevemet hallom... Fölkelők, a sorompóhoz lépek. Az elnök némi meglepetéssel tekint reám, aztán köszön, valamit susog a két bírájával, majd egy iratköteggel a kezében fölkel, az ablakfülkébe lép és diszkrétül odaszól nekem: „Szabad kérnem, doktor úr, egy pillanatra!”

Furcsának találom a doktor urat, de hozzálépek. Azt mondja:

— A szabályok nem kötelezik a bíróságot nyilvános tárgyalásra. Tekintettel az ön személyére, négyszemközt hirdetem ki az ítéletet.

— Engem elítéltek? És szabad tudnom, mire ítéltek? — kérdezem.

—- Hiszen éppen azt akarom közölni. Mi csak egyféle büntetést mérhetünk ki: halálbüntetést.

Dermedten nézek rá. Tréfál ez az ember? Úgy érzem, hogy nem.

— Engem halálra ítéltek?

— Sajnos, nem tehetünk kivételt.

— Dehát mi a vád ellenem? Én azt se tudom, mivel vádolnak.

— A vád nem egy cselekményre vonatkozik, hanem általánosságban mindenre, amit ön életében elkövetett.

Mindenre? Beláttam, hogy ilyen vád ellen nem lehet védekeznem.

— Tehát ki fognak végezni? — kérdezem cinikus jókedvet erőltetve.

Az elnök udvariasan bólint.

— Kérem, nem kell ezt tragikusan venni. Az ítélet végrehajtását egyelőre felfüggesztjük. Sok mindentől függ, mikor kerül ön sorra. Ha egy kis szerencséje van, akkor évek, sőt évtizedek múlva. Azt ajánlanám, ne is törődjék az egész dologgal, folytassa eddigi életmódját, mintha semmi sem történt volna. Egyébként örülök, hogy volt szerencsém!

Nem fogott kezet velem, csak bólintott, azután visszament az emelvényre és újabb akták olvasásába mélyedt.

Fölébredtem és egy-két napig az öregség és a halál járt az eszemben. Nem Schopenhauer mondta?: „Az embernek sokáig kell élnie, hogy megértse, milyen rövid az élet.” — Ez igaz, mert fiatalember nem képes megérteni, hogy a fiatalság csak hetek kérdése. Ez szószerint veendő, kedves barátaim: hetek kérdése. Egy hét, ugyebár, sem-

miség? Nos, ötszáz ilyen semmiség tíz esztendő. Hányszor tíz esztendeje van egy embernek?

*

Ami címet, kitüntetést, jutalmat a Tudományos Akadémia adhat, azt megadta nekem. Én ezért mindig a liberális sajtóban oly sokat szidott Akadémiát tekintettem igazi szellemi otthonomnak, az akadémikusokat igazi társaimnak,

A legnagyobb kitüntetés azonban akkor ért, mikor megbíztak, hogy emlékbeszédet mondjak Jókai Mór felett. Tíz évvel a költőkirály halála után, az 1914. évi nagygyűlésen olvastam fel beszédemet. Persze óvakodtam attól, hogy elmondjam Jókai életrajzát, vagy hogy írói munkásságát méltassam, — beértem azzal, hogy általános képét adjam annak a hatásnak, mellyel Jókai az olvasóira volt.

Azt a megfigyelést tettem magamon, hogy Jókai ezúttal felgyújtotta az én képzeletemet is, mert olyan képeket használtam, olyan hasonlatokkal éltem, amelyek idegenek. hozzám és olyan nyelven beszéltem, amelynek hőfoka nagyobb volt annál, ami nálam a megszokott.

A keresztfiam a budapesti orvosegyetem hallgatója lett. Gyermekkora óta vonzódott mindenhez, ami a földön, a levegőben és a vízben mászkált, repkedett és úszkált,, ebből a gyermekes kedvtelésből élettani tudományos hajlamok nőttek ki.

Szép, tiszta és büszke fiú lett belőle. Észre kellett vennem, hogy fiatal kora ellenére igen tetszik a nőknek, de megnyugtató volt, hogy a szeme még a régi tiszta, ki-

váncsi és csodálkozó gyermekszem. Azt hiszem, a tengeri medúzák még mindig jobban érdekelték, mint a szárazföldi szirénák.

A szerajevói gyilkosság idejében mint orvosnövendék az önkéntesi évét szolgálta. Bár senki sem sejtette, hogy a pisztolylövés, amely leterítette a népszerűtlen főherceg-trónörököst, Magyarország szívének is volt irányítva, Feri mindjárt magánügyének tekintette a Szerbiával való leszámolást és kijelentette, hogy háború esetén ő nem fog mint orvosnövendék kötöző- és üdülőhelyeken lógni, hanem fegyveres szolgálatra jelentkezik. (Vesztére később meg is valósította az elhatározását.)

Én Tisza Istvánt néhányszor Bécsbe kísértem és tudtam, hogy ellentét van közte és a közös miniszterek között. Kereste a békés megoldást és nem igen bánta, ha odafönn a rogyott térdű v. b. t. t. urak szánakozva mosolyogják az ő béketűrését, amelyet csak udvariasságból nem neveznek gyávaságnak. A bécsi minisztereknek határozottan imponált a saját férfiasságuk, midőn arra készültek, hogy millió fiatalembert a lövészárkokba küldjenek. És a grinzingi kocsmákban mindenütt a Prinz Eugen-marsot játszották, épp úgy, mint a pesti kávéházakban a Rákóczi-indulót.

Tisza István tudatában volt annak, hogy a véres leszámolásnak a monarchia türelmetlen örököseivel előbb-utóbb be kell következnie, de szerette volna addigra halasztani, míg a monarchia a fegyverkezés terén kipótolta mindazt, amit a tizenhat évi obstrukció idején elmulasztott, ő már az 1889-iki véderővitában mondta: „Készülnünk kell arra a háborúra, amely igen könnyen fejlődhetik a magyar nemzet élethalál-harcává."

Az élethalál harc órája azonban a képzelhető legal-

kalmatlanabb időben ütött. A nemzet készületlen, volt a szó fizikai és erkölcsi értelmében. Az obstrukcióval, amely rövidebb megszakításokkal 1896-tól 1912-ig tartott, elvesztegettünk tizenhat pótolhatatlan esztendőt a nemzet életéből. Tettük ezt olyan időben, mikor már tudnunk kellett, hogy közel a nagy erőpróba. Ha Magyarországnak 1914-ben számban erősebb és modernül fölszerelt hadserege lett volna, ez a körülmény bizonyára fokozta volna az antanthatalmak békeszeretetét.

A véget nem érő parlamenti botrányok lejáratták a monarchia tekintélyét és egy önmagával tehetetlen, oszladozó államszervezet képét vetítették bele a világ köztudatába. Mikor Szerbia 1909-ben kénytelen-kelletlen tudomásul vette Bosznia annexióját, az antanthatalmak azzal biztatták, hogy ez csak rövid időre szól, hamarosan föl fog virradni Szerbia napja is. A hármasszövetség pedig beteg volt, hiszen Hötzendorfi Conrád már évek óta sürgette a preventív háborút a szövetség egyik tagállama, Itália ellen.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés teljesen el volt rontva. A nemzetiségek már nem is akartak megegyezni a magyar állammal, tudták, hogy a főherceg-trónörökös, akihez bejáratosak voltak a vezéreik, teljesen az ő emberük és gyűlöli a magyarokat. Ismerjük Ferenc Ferdinándnak egy idevágó mondását: „Ha a nemzetiségek is átmennek a nagymagyar táborba, akkor minden elveszett!” A szent korona jövendő viselőjének az volt a rögeszméje, hogy a monarchia integritását a csehek és románok fogják megvédeni a magyarok ellen.

Legújabban (1939-et írunk!) szokássá vált, hogy elítélő hangon nyilatkoznak „arról a régi magyar nemzedékről, amely a háborút csinálta.” A háborút nem magya-

rok csinálták, valamint a szarvasbika sem rendezi azt a vadászatot, amelyen terítékre kerül. A háborút azok csinálták, akik már éveikkel a szerajevói merénylet előtt megosztoztak Magyarország bőrén és húsán. Most már tudjuk, hogy Oroszország 1909 óta, amióta megszervezte ellenünk a balkáni népeket, ismételten meg akarta rohanni a monarchiát. A háborút kétízben Franciaország akadályozta meg. 1914-ben azonban Franciaország már nem fogta le Oroszország karját. A régi nemzedéknek tehát nem lehet szemére vetni, hogy belevitte a nemzetet a háborúba, de azt igen, hogy nem készült fel eléggé a háborúra.

... Július 23-ikán Giesl követ átadta Belgrádban a monarchia ultimátumát. Majd egy hónap telt már el Szerajevó óta és a huzavona kissé már elbágyasztotta a tüzes közvéleményt.

Július 25-én Tisza Istvánné magához hívta feleségemet. Én később utána mentem a budai Sándor Móric-palotába. Ott találtam Bölönyéket és Beöthy Pált, a házelnököt. A vörös szalonban voltak. Az irodák felé vezető ajtók nyitva állottak; Tisza István azt mondta, interurbán telefonhívást vár. Tudtam, hogy Belgrádból. Persze, másról nem esett szó, mint a szerajevói gaztettről.

Aztán egyszerre hosszan vinnyogni kezdett odaát a telefon. A miniszterelnök gyors lépésekkel átment a titkári szobába, Beöthy Pál és én követtük. Tisza németül szólt a kagylóba. Egy német hang izgatottan és hosszadalmasan beszélt valahonnan. Ez a nyikorgó és pusmogó hang, amely végzetes híreket jelentett, olyan kísérteties volt, mintha egy cserebogárnyi törpe szólna valahonnan a párás messziségből. Azután egyezerre csend lett. Tisza letette a kagylót. Az arca fakó volt.

— A belgrádi követünk, Giesl, Zimonyból... már otthagyta Belgrádot... a szerbek elrendelték az általános mozgósítást... Ez a háború!

Visszamentünk a vörös szobába. Mindhárman sápadtak voltunk. Igen, ez a háború. De hogy mit jelent tulajdonképpen ez a különös csengésű szó, amelynek három; magánhangzója fokozatosan kifelé zuhan a mélységbe, azt akkor még egyikünk sem tudta. Nem tudtuk, a pokloknak milyen kráterszakadékai fognak megnyílni a magyar nemzet előtt. Nem tudtuk, mennyi vér és szenny, mennyi szenvedés és kétségbeesés fogja elárasztani a világot. Nem tudtuk, hogy ami most kezdődik, az Szent István Birodalmának szörnyű gyászszertartása.

Egy széles vérárok fogja kettéválasztani mindanynyiunk életét. A Ma már csak régmúlt. A Ma ifjúkori emlék, szép mese, egyszer volt...

Tisza Istvánt meg fogják gyilkolni, mint háborús uszítót. Őt, az egyetlent, aki ellenezte a háborút! És miközben még a ravatalon fekszik, meghal a fia is. És hamarosan utánuk fog halni Tisza Istvánné.

A keresztfiam, családunk egyetlen figyermeke, el fog esni Volhíniában és vele véget is fog érni családunkban a nemzedékek őrségváltása. A halála után meg fogja kapni az arany és a nagyezüst vitézségi érmet.

A feleségem új életre fog vágyódni, új férj oldalán.

Én a világháború megindulása napján már túl voltam ötvenedik esztendőmön és olybá vettem, hogy túl vagyok már mindenen, túl az életen, túl a költészeten. A sors úgy akarta, hogy még éljek, még írjak.

(VÉGE)